

เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ.2400 – 2490

นางสาวอินทรา ชาติร์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

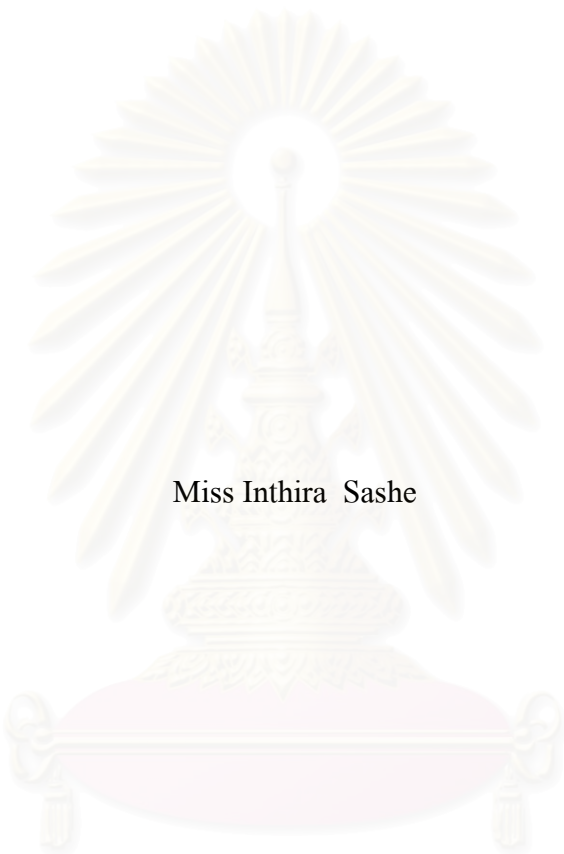
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2546

ISBN 974-17-4975-9

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

THE NETWORK OF INDIAN TEXTILE MERCHANTS IN THAI SOCIETY
FROM 1857 TO 1947

Miss Inthira Sashe

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy in History

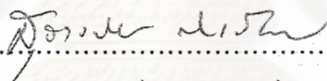
Department of History
Faculty of Arts
Chulalongkorn University
Academic Year 2003
ISBN 974-17-4975-9

หัวข้อวิทยานิพนธ์ เครื่อง่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2400 – 2490
โดย นางสาวอินทรีา ชาฮีร์
สาขาวิชา ประวัติศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษา ศาสตราจารย์ ดร. ปิยนาท บุนนาค
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม รองศาสตราจารย์ ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยรับนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต

..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว. กัลยา ดิงศักดิ์ทิพย์)

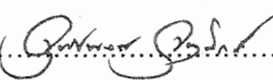
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุรางค์ศรี ดันเสียงสม)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(ศาสตราจารย์ ดร. ปิยนาท บุนนาค)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(รองศาสตราจารย์ ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชุติพร วิรุณหะ)

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร. จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์)

นางสาวอินทรี ชาติศรี : เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2400-2490. (THE NETWORK OF INDIAN TEXTILE MERCHANTS IN THAI SOCIETY FROM 1857 TO 1947) อ.ที่ปรึกษา : ศาสตราจารย์ ดร.ปิยนอก บุนนาค, อ.ที่ปรึกษาร่วม : รองศาสตราจารย์ ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. จำนวน 242 หน้า. ISBN 974-17-4975-9.

การศึกษาครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเข้ามา การค้า การปรับตัวของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2400-2490 และศึกษาเครือข่ายการค้าของพ่อค้าเหล่านั้น ทั้งเครือข่ายภายในและภายนอกสังคมไทย

ผลของการศึกษาพบว่า เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2400-2490 แบ่งได้เป็น 3 ระยะคือ ระยะการสร้างเครือข่าย (ทศวรรษ 2400-2430) ระยะการขยายตัวของเครือข่าย (ทศวรรษ 2440-2470) และระยะการปรับตัวของเครือข่าย (ทศวรรษ 2480) ในระยะการสร้างเครือข่ายผู้ที่มีบทบาททางการค้าคือพ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมจากตอนตะวันตกและตอนใต้ของอินเดีย โดยพ่อค้าจากตอนใต้ทำการค้ากับกลุ่มคนในเมือง ทำให้ไม่มีความจำเป็นต้องสร้างเครือข่ายการค้าออกนอกกลุ่มของตน ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มพ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมจากตะวันตกที่ทำการค้ากับประชาชนทั่วไปจึงจำเป็นต้องสร้างเครือข่ายการค้า แต่ด้วยการมีสมาชิกในเครือข่ายไม่มาก พ่อค้ากลุ่มนี้จึงต้องสร้างความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มไปยังกลุ่มพ่อค้าชาวจีน ต่อมาจะเกิดการขยายตัวของเครือข่าย จากการที่มีพ่อค้าชาวอินเดียกลุ่มอื่นๆ เข้ามาร่วมทำการค้าเพิ่มขึ้น พร้อมกับการนำวิธีการค้าแบบใหม่มาใช้คือการค้าเร่ ทำให้พ่อค้าเหล่านั้นสามารถเข้าถึงประชาชนทุกกลุ่ม นอกจากนั้นปัจจัยภายในสังคมไทยยังมีส่วนส่งเสริมทั้งการขยายตัวในการใช้ผ้า การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการแต่งกาย การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ตลอดจนการเก็บภาษีนำเข้าในอัตราต่ำทำให้สินค้าผ้าที่นำเข้ามาราคาไม่แพงทำให้คนทุกกลุ่มในสังคมสามารถซื้อได้ ระยะการปรับตัวของเครือข่ายเป็นเวลาเครือข่ายของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียเข้าไปมีส่วนร่วมกับการบริหารราชการของอินเดีย ทำให้พ่อค้าเหล่านั้นไม่ได้รับผลกระทบจากรัฐบาลไทยแต่กลับมีความสัมพันธ์กับรัฐไทยมากขึ้น

เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2400-2490 จึงมีลักษณะเป็นเครือข่ายเฉพาะที่ตั้งอยู่บนความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ทำให้ต้องเลือกสรรผู้เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายและพ่อค้าเหล่านั้นมีความสัมพันธ์กันข้ามกลุ่มศาสนา เพื่อให้เกิดความร่วมมือและการแลกเปลี่ยนในระดับต่างๆ เพื่อให้เกิดพลังของกลุ่มที่จะช่วยผลักดันให้การค้าประสบความสำเร็จ

ภาควิชา	ประวัติศาสตร์	ลายมือชื่อนิติ.....
สาขาวิชา	ประวัติศาสตร์	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา	2546	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

4280907722 : MAJOR HISTORY

KEY WORDS: INDIAN / MERCHANT / NETWORK

INTHIRA SASHE: THE NETWORK OF INDIAN TEXTILE MERCHANTS IN THAI SOCIETY FROM 1857 TO 1947. THESIS ADVISOR: PROFESSOR PIYANART BUNNAG, Ph.D. THESIS CO-ADVISOR: ASSOCIATE PROF. CHAIWAT SATHA-ANAND, Ph.D., 242 pp. ISBN 974-17-4975-9.

The aim of this thesis is to study patterns of immigration and trade together with the process of adaptation of the Indian cloth merchants within Thai society during 1857-1947 A.D. The main focus is on the formation of trading networks among the Indian cloth merchants, both within and outside Thai society.

The result of this study shows that the development of trading networks among the Indian cloth merchants can be divided into three periods: the formative period, the expansion period and the period of adaptation. In the initial stage, Indian cloth merchants who were active, were the groups of Indian Muslim merchants from the West and the South of India. Merchants from the South catered for an urban market and for specific cliental group. For this reason, they created an in group trading link which did not extend towards other Indian merchants or those of other nationalities. This is different from Western Indian cloth merchants who traded with the general public. They had to extend their trading network. Since the number of Indian merchants was still small at that time, they had to form a trading link with the Chinese who take up the position of distributors. During the second period, the Indian Muslim cloth merchants began to concentrate more on import-export business of various goods, clothing and other kinds. Nevertheless, the coming of new groups of Indian merchants, together with the use of “traveling salesman” who brought clothing directly to clients enabled the Indian cloth merchants to compete with the Chinese and still controlled substantial share of the fabric market. At the same time, the Indian cloth merchants’ trading network continue to expand due to the increase of population, the demand for fabric, and a low rate of import taxes which made clothing accessible to all groups of population. In the period of adaptation, the Indian cloth merchants took part in the Indian Independent Movement in this region. They were not affected by the involvement of Thailand in the Second World War. They also had closer relationship with the Thai government.

The Indian cloth merchants’ trading network during 1857-1947 A.D. was characterized by mutual business interest, making it necessary to select its members. The relationship among these merchants was made across religious sects, linking the networks of each sect together in order to exchange business cooperation. This is the foundation upon which commercial success was built.

Department	History	Student’s signature.....
Field of study	History	Advisor’s signature.....
Academic year	2003	Co-advisor’s signature.....

กิตติกรรมประกาศ

การสร้างงานให้สำเร็จ รากฐานที่มั่นคงเป็นสิ่งสำคัญ ผู้ศึกษาคิดว่าสิ่งที่ได้จากการทำงานชิ้นนี้คือ การสร้างรากฐานทางวิชาการจากการได้ร่วมงานกับคณาจารย์ที่ให้โอกาสและมีความเชื่อใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจารย์ที่ปรึกษา ศาสตราจารย์ ดร. ปิยนาด บุนนาค ศิษย์ขอกราบขอบพระคุณสำหรับความเชื่อใจและกำลังใจที่มีให้เสมอมาจนสามารถเขียนงานชิ้นนี้ได้สำเร็จ ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ที่ให้ข้อชี้แนะและเวลาสำหรับการถกเถียง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชูสิทธิ์ วิรุณหะ สำหรับคำแนะนำและความเข้าใจที่มีให้เสมอมา กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร.สุรางค์ศรี ดันเสียงสม และกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ อาจารย์ ดร. จุฬิศพงษ์ จุฬารัตน์ ที่ให้คำชี้แนะและข้อมูลเพิ่มเติม รวมทั้งคณาจารย์ในภาควิชาประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รองศาสตราจารย์พิพาดา ยังเจริญ หัวหน้าภาควิชาที่ให้ความกรุณาต่อผู้ศึกษามาตลอด

ความรู้ที่ได้มาในวันนี้เป็นสิ่งที่สร้างสมจากคำชี้แนะของอาจารย์หลายท่านที่ผู้ศึกษาระลึกถึง พระคุณอยู่เสมอ อาทิ อาจารย์ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ผู้ช่วยศาสตราจารย์กาญจน์ ละอองศรี ผู้ช่วยศาสตราจารย์พรชัย ตระกูลวรานนท์ รองศาสตราจารย์ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ รองศาสตราจารย์ณลง สุนทราวณิชย์ รองศาสตราจารย์ ดร.ภูวคด ทรงประเสริฐ ศาสตราจารย์ ดร. ธงชัย วินิจจะกุล

ขอขอบคุณคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ที่สนับสนุนในการศึกษา โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค ที่สนับสนุนทุนในการเดินทางไปค้นคว้าข้อมูลในประเทศอินเดีย และคุณรามินเดอร์ กอร์ คุณนรินทร์ นารังค์ ที่ช่วยเหลือในการเดินทางไปเก็บข้อมูล ขอขอบคุณคณะกรรมการสมาคมศรีสุริยาสภาและอาศรมไทย-ภารตสำหรับการเอื้อเฟื้อข้อมูล ขอขอบคุณผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่าน และน้อง ๆ ทีมมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่สละแรงกายแรงใจในการช่วยเหลือจนงานนี้สำเร็จ รวมทั้งคณาจารย์ผู้เป็นทัพหลังที่ทับแก้วที่ให้กำลังใจสนับสนุน

งานใด ๆ จะสำเร็จได้ สิ่งสำคัญคือความสัมพันธ์กับบุคคลรอบด้าน ผู้ศึกษารู้สึกดีใจที่มีโอกาสสัมพันธ์กับบุคคลหลายท่านที่ทำให้ผู้ศึกษารู้สึกดี ๆ ที่ได้ร่วมงานด้วย ไม่ว่าจะเป็นครูบาอาจารย์ที่ให้คำชี้แนะ ผู้ให้ข้อมูลที่ให้ความร่วมมือ และเพื่อน ๆ ที่เป็นกำลังใจเสมอมา งานนี้อาจมิใช่งานที่ดีที่สุด แต่คงจะไม่ค่อยค่าเกินไป ที่ขอมอบให้ผู้ให้กำเนิด (คุณพ่อ คุณแม่) และผู้เปิดโอกาสทางวิชาการ (ศาสตราจารย์ ดร. ปิยนาด บุนนาค)

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญภาพ.....	ฉุ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความสำคัญของปัญหาที่ศึกษา.....	1
วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	21
สมมติฐานของการศึกษา.....	21
วิธีดำเนินการวิจัย.....	21
ขอบเขตของการวิจัย.....	22
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	23
คำอธิบายศัพท์.....	23
2 การตั้งถิ่นฐานและการค้าของชาวอินเดียในไทย.....	24
การตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียในกรุงเทพฯ.....	27
การประกอบอาชีพของชาวอินเดีย.....	43
- การรับราชการ.....	43
- การรับจ้างทำงานในบริษัทการค้าต่าง ๆ.....	43
- การประกอบอาชีพค้าขาย.....	45
กลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดีย.....	49
- กลุ่มพ่อค้าเร่ขายผ้า.....	49
- กลุ่มเจ้าของร้านค้าผ้า.....	52
- กลุ่มพ่อค้าที่ส่งเข้าและส่งออกสินค้า.....	69

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3	
พ้อค้าอินเดียบนเส้นทางการค้าผ้า.....	86
ภูมิหลังพ้อค้าผ้าทางตะวันตกของอินเดีย.....	88
ผ้ากับสังคมไทย.....	96
พ้อค้าผ้าชาวอินเดียกับการค้าผ้าในไทย.....	107
- การค้าผ้าลาย.....	110
- การค้าผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรม.....	130
- การค้าเส้นด้าย.....	143
4	
เครือข่ายพ้อค้าผ้าชาวอินเดียในไทย.....	159
เครือข่ายการค้า : การสร้าง การขยาย และการปรับตัว.....	159
- การสร้างเครือข่ายการค้า.....	160
- การขยายเครือข่ายการค้า.....	170
- การปรับตัวเครือข่ายการค้า.....	193
ลักษณะของเครือข่ายการค้า.....	206
ผลของเครือข่ายการค้า.....	210
5	
บทสรุป.....	211
รายการอ้างอิง.....	216
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	242

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1 ขบวนการอพยพและปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน.....	8
2 องค์ประกอบทางด้านวัฒนธรรม.....	9
3 โครงสร้างทางสังคมและอำนาจทางการเมือง.....	10
4 พัฒนาการของชุมชนชาวอินเดีย.....	11
5 ห้างหุ้นส่วนจำกัดสินไช้ของชาวอินเดียในกรุงเทพฯ	56
6 ห้างหุ้นส่วนจำกัดสินไช้ของชาวอินเดียในเชียงใหม่	60
7 ห้างหุ้นส่วนจำกัดสินไช้ของชาวอินเดียในภาคเหนือ ยกเว้นเชียงใหม่.....	62
8 ห้างหุ้นส่วนจำกัดสินไช้ของชาวอินเดียในภาคใต้	63
9 ห้างหุ้นส่วนจำกัดสินไช้ของชาวอินเดียในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	64
10 สถานที่ตั้งและกลุ่มศาสนาของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในกรุงเทพฯ ระหว่าง พ.ศ. 2458 - 2469	67
11 รายชื่อบริษัทนำเข้าของชาวอินเดีย พ.ศ. 2467 (ค.ศ. 1924) ยกมาเฉพาะที่เกี่ยวกับการค้าผ้า.....	71
12 รายชื่อบริษัทส่งออกของชาวอินเดีย พ.ศ. 2467 (ค.ศ. 1924) ยกมาเฉพาะที่เกี่ยวกับการค้าผ้า.....	75
13 ประชากรสัญชาติต่าง ๆ จำแนกตามเชื้อชาติทั่วราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2480	80
14 ประชากรเชื้อชาติแขก จำแนกตามกลุ่มย่อยและสัญชาติ พ.ศ. 2480.....	81
15 ประชากรเชื้อชาติแขก จำแนกตามสัญชาติต่าง ๆ รายจังหวัด พ.ศ. 2480	81
16 การขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมผ้าในบอมเบย์ ระหว่าง พ.ศ. 2423 - 2463 (ค.ศ. 1880 - 1920)	92
17 มูลค่าการนำเข้าสิ่งทอ ระหว่าง พ.ศ. 2408 - 2410	111
18 ปริมาณและมูลค่าการนำเข้าผ้าลายจากอินเดีย.....	114
19 จำนวนร้านค้าผ้าที่ปรากฏในสารบาณูชีฯ พ.ศ. 2426 แยกตามสถานที่ตั้ง.....	116
20 รายชื่อพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่ปรากฏในสารบาณูชีฯ พ.ศ. 2426.....	117

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่	หน้า
21 มูลค่าสินค้านำเข้าจากบอมเบย์ แยกตามประเภทสินค้ามูลค่าเป็น ปอนด์สเตอร์ลิง.....	122
22 ปริมาณและมูลค่าของผ้าฝ้ายเป็นชิ้นที่นำเข้าจากอินเดียมายังไทย ระหว่าง พ.ศ. 2454 - 2461 (มูลค่าเป็นปอนด์สเตอร์ลิง).....	128
23 ปริมาณและมูลค่าผ้าลายที่นำเข้าระหว่าง พ.ศ. 2473 - 2480	129
24 ปริมาณสินค้าผ้าที่มีการนำเข้ามากที่สุดสามอันดับแรก ยกเว้นผ้าลาย ระหว่าง พ.ศ. 2406 - 2408	131
25 ปริมาณและมูลค่าของสินค้าที่นำเข้าจากอินเดียมายังไทย ระหว่าง พ.ศ. 2457 - 2469 ยกมาเฉพาะสินค้าผ้าและเส้นด้าย.....	133
26 ปริมาณสินค้าผ้าฝ้ายที่ไทยสั่งเข้าและส่วนแบ่งตลาดของญี่ปุ่น.....	136
27 แหล่งจำหน่าย ปริมาณ และมูลค่าของเส้นด้ายที่นำเข้าระหว่าง พ.ศ. 2452 - 2454	151
28 ปริมาณและมูลค่าการนำเข้าเส้นด้ายขาวและด้ายดิบ พ.ศ. 2479 - 2480	153
29 ปริมาณและมูลค่าการนำเข้าสินค้าประเภทผ้าและไหม ระหว่าง พ.ศ. 2447 - 2479	154
30 ราคาต่อหน่วยสินค้าผ้าฝ้ายบางชนิดที่มีการนำเข้าใน พ.ศ. 2457 และ พ.ศ. 2469 - 2478 พร้อมทั้งเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลง.....	157
31 จำนวนประชากรของไทย พ.ศ. 2375 - 2475	185
32 บัญชีรายนามห้างร้านที่ไปทำการบังคับซื้อแต่ยังไม่ได้จน (ยกมาเฉพาะของชาวอินเดีย).....	200
33 รายชื่อร้านค้าผ้าของชาวอินเดียที่ได้รับอนุญาตเป็นรายขายส่งและขายปลีก ตามประกาศควบคุมเครื่องอุปโภคบริโภค พ.ศ. 2486.....	202

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 การประกอบอาชีพของชาวอินเดียในไทย.....	46
2 การประกอบอาชีพค้าพิมเสนและเพชรพลอย.....	47
3 การประกอบอาชีพค้าผ้าของชาวอินเดีย.....	48
4 ประกาศโฆษณาร้านค้าผ้าของชาวอินเดีย พ.ศ. 2456	66
5 แหล่งผลิตผ้ามัดย้อมของอินเดีย.....	87
6 ผ้าอินเดียที่นำมาจำหน่ายในประเทศไทย.....	104
7 สมเด็จพระยาครีสุทรียวงศ์ นุ่งผ้าลายอย่าง.....	125
8 เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ นุ่งผ้าลายอย่าง.....	126
9 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ฉลองพระองค์แบบผสมตะวันตก.....	127
10 ประกาศโฆษณาบริษัทค้าผ้าของ เอ็ม.ที.เอส.มาร์กิ้น.....	161
11 แผนที่แสดงตำแหน่งเมืองสุรัตและเมืองอมิตา บัด.....	164
12 เส้นทางรถไฟที่เชื่อมระหว่างปัญจาบกับเบงกอล.....	171
13 ประกาศให้แขกอินเดียมารับตราเดินทางสำหรับตัว.....	192

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหาที่ศึกษา

การศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยที่ผ่านมา ให้ความสำคัญกับบทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีน ภายใต้นโยบายที่ว่า พัฒนาการของรัฐไทยตั้งแต่อดีต มีชาวจีนเป็นผู้ประกอบการหลักในสังคมไทย เนื่องจากชาวไทยถูกผูกติดกับระบบไพร่ ขณะที่ชาวจีนได้รับโอกาสในการทำการค้ามากกว่าชาวไทย งานที่ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจึงสำคัญที่ทำให้เกิดภาพของพัฒนาการทางเศรษฐกิจคือ หนังสือประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484¹ หนังสือเล่มนี้เป็นการรวบรวมวิทยานิพนธ์และงานวิจัยต่างๆ ที่ศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจของไทยมาลำดับเรื่องตามระยะเวลาเพื่อให้เห็นภาพ แม้ปัจจุบันหลายประเด็นที่นำเสนอในงานชิ้นนี้มีผู้ศึกษาได้แย้ง แต่โดยภาพรวมแล้วงานชิ้นนี้ยังให้ภาพใหญ่ของเศรษฐกิจไทยที่สังคมรับรู้ นอกจากนั้นยังมีงานที่ศึกษาบทบาทของชาวจีนทั้งในฐานะนายทุนขนาดใหญ่ที่มีความสัมพันธ์กับรัฐ ดังที่ปรากฏในงานวิวัฒนาการของชนชั้นนายทุนไทย ของสุธี ประศาสน์เศรษฐ² หรืองานที่วิเคราะห์ลักษณะการเป็นเจ้าของธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทย ของเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม³ หรืองานที่ศึกษาบทบาทของนายทุนจีนในท้องถิ่น การเกิดขึ้นของทุนนิยมและชนชั้นกระฎุมพีชาวจีนที่ส่งผลต่อท้องถิ่นไทย จึงถูกอธิบายด้วยภาพของการศึกษาดังนี้

"...ชนชั้นกระฎุมพีที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจไทยคือ ชาวจีน เดิมชาวจีนเข้าไปในท้องถิ่นในฐานะเจ้าภาษีผู้ได้รับสิทธิผูกขาดจากรัฐในการทำกำบังประเภท เช่น ขนมันจันอับ สุรา ฝิ่น บ่อนการพนัน หรือเก็บภาษีผ่านด่านของผลผลิตประเภทผักและผลไม้... แต่หลังจากการผลิตเพื่อการค้าเฟื่องฟู ชาวจีนจะตั้งแพหรือร้านค้าที่ชุมทางเรือ แวะซื้อข้าว

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ, *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527).

²สุธี ประศาสน์เศรษฐ, "วิวัฒนาการของชนชั้นนายทุนไทย," *จุฬาลงกรณ์ธุรกิจปริทัศน์* 2 (กันยายน 2522) : 128 - 141.

³เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม, *วิเคราะห์ลักษณะการเป็นเจ้าของธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525).

ตามลำแม่น้ำเจ้าพระยาป่าสัก ทำเงินและบางปะกง... พ่อค้าชาวจีนเข้าไปตั้งหลักแหล่งอยู่ในท้องถิ่นโดยเฉพาะตลาดริมแม่น้ำลำคลอง ทำอาชีพแยกเป็นสองพวก พวกหนึ่งขายของชำและสินค้าเข้าที่นำไปจากกรุงเทพฯ อีกพวกหนึ่งออกไปซื้อข้าวมาขายเรือที่แวะมาซื้อของ... พวกนี้นำเอาสินค้าเข้าไปสู่หมู่บ้าน เป็นตัวกลางเชื่อมโยงให้ห่างต่างประเทศในกรุงเทพฯ มีเครือข่ายการค้าแผ่ถึงหมู่บ้านชนบท นำเอาเสื้อผ้าไปตีหัตถกรรมทอผ้าพื้นบ้านให้สลายตัวไปซ้ำๆ..."⁴

งานศึกษาที่ผ่านมา จึงทำให้เกิดภาพของชาวจีนในบริบทเศรษฐกิจสังคมไทย 2 ลักษณะ คือ

1. ชาวจีนเป็นผู้มาอาศัยและเอาเปรียบสังคมไทย งานที่ศึกษาในลักษณะนี้เป็นงานที่มีแนวคิดชาตินิยมแฝงอยู่ และแพร่หลายมากช่วงที่มีการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ เนื่องจากชาวจีนในไทยถูกมองว่าอาจเป็นเครื่องมือของพรรคคอมมิวนิสต์และมีความสัมพันธ์กับประเทศจีนแผ่นดินใหญ่ ตัวอย่างงานประเภทนี้ เช่น ชนกลุ่มน้อยในไทยกับความมั่นคงของชาติ ของขจัดภัย บุญรัตน์ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2512 ครั้งที่สอง พ.ศ. 2518 ครั้งที่สาม พ.ศ. 2526 หรือมาเฟียเศรษฐกิจ : แฉเจ็ดตระกูลอิทธิพลทางการเงินคุมชะตาชีวิตคน 55 ล้านคน ของฝ่ายเศรษฐกิจสยามนิกร พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2524

2. ชาวจีนมีประโยชน์ต่อสังคมไทย โดยเป็นกำลังหลักทางเศรษฐกิจ ความรู้ในเรื่องนี้ส่วนหนึ่งเกิดจากการศึกษาของนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยต่างๆ ที่ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของชาวจีนทางเศรษฐกิจ แม้ระยะแรกมีการวิเคราะห์บทบาทของชาวจีนไปในทางที่ชาวจีนเอาเปรียบสังคมไทย และใช้ทฤษฎีมาร์กซิสต์มาใช้ในการวิเคราะห์ แต่เมื่อเวลาผ่านไปข้อมูลที่ค้นคว้าได้ ถูกนำมาแปลความหมายใหม่เพื่อใช้อธิบายเกี่ยวกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของไทยแทน โดยเฉพาะเมื่อเข้าสู่สมัยของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ที่เศรษฐกิจของไทยมีความเติบโตสูงมาก บทบาทของตระกูลพ่อค้าเชื้อสายจีนถูกนำมาเผยแพร่จำนวนมาก ในแง่ของการเป็นตัวอย่างประสบความสำเร็จในการประกอบธุรกิจ และเผยแพร่ในรูปของชีวประวัติและหนังสือคู่มือการเรียนรู้ (How to) ตัวอย่าง เช่น สหพัฒน์โตแล้วแตกและแตกแล้วโต ของสมใจ วิริยะบัณฑิตกุล พิมพ์เผยแพร่ เมื่อ พ.ศ. 2524 หรือชีวิต 25 มหาเศรษฐีของ ชูพงษ์ มณีน้อย พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2527

คำอธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทยที่ผ่านมา จึงเน้นเรื่องของชาวจีนเป็นหลัก ทำให้เกือบมองไม่เห็นคนกลุ่มอื่นที่เข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจในสังคมไทย บทบาท

⁴ ภัทรทิพย์ นาถสุภา, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 89-90.

ทางเศรษฐกิจของชาวจีนที่มีผู้ศึกษาไว้ เมื่อพิจารณาในรายละเอียดพบว่า มีความสัมพันธ์กับระบบการผลิตภายในสังคมไทย เช่น การเป็นพ่อค้าคนกลางในการรับซื้อข้าวจากชาวนา การเป็นเจ้าของโรงสี หรือนายทุนเงินกู้ในท้องถิ่น การเข้าไปมีส่วนกับการผลิตยางพาราหรือดีบุก ไม่ว่าจะเป็นข้าว ยางพารา หรือดีบุก ล้วนเป็นสินค้าในระบบเศรษฐกิจที่กระบวนการผลิตเกิดขึ้นภายในประเทศแล้ว ส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศ ลักษณะของสินค้าที่ชาวจีนเข้าไปมีบทบาทจึงเป็นสินค้าส่งออก ซึ่งมีความแตกต่างกับสินค้าอีกประเภทคือสินค้านำเข้า

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่ผ่านมา จึงเป็นการศึกษาที่เน้นกระบวนการทางเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับสินค้าออกของไทยเป็นหลัก ยังไม่มีการศึกษาอย่างจริงจังเกี่ยวกับกระบวนการทางเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับสินค้านำเข้า สินค้าเข้าเป็นสินค้าที่มีกระบวนการผลิตนอกประเทศและนำเข้ามาจำหน่ายเพื่อสนองตอบความต้องการของคนในประเทศ ตัวอย่างสินค้านำเข้าที่สำคัญคือ ผ้า ซึ่งเป็นสินค้าที่มีมูลค่าการนำเข้าเป็นอันดับหนึ่ง หรือประมาณหนึ่งในสี่ของมูลค่าการนำเข้าของไทย การนำเข้าสินค้าผ้าคงความสำคัญอยู่จนถึงทศวรรษ 2500 เมื่อรัฐบาลไทยมีแนวคิดในการส่งเสริมอุตสาหกรรมให้มีการผลิตสินค้าสำคัญเพื่อทดแทนการนำเข้า และสินค้าผ้าเป็นสินค้าลำดับแรก ๆ ที่รัฐบาลให้การส่งเสริม

กระบวนการทางเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับการนำเข้าสินค้าผ้าสู่สังคมไทยนั้น กลุ่มพ่อค้าที่เข้ามามีส่วนในการดำเนินงาน นอกจากพ่อค้าชาวจีนแล้วยังประกอบด้วยพ่อค้าชาวตะวันตก พ่อค้าชาวญี่ปุ่นและพ่อค้าชาวอินเดีย เหตุที่พ่อค้าชาวอินเดียเข้ามามีส่วนในการค้าผ้า เนื่องจากอินเดียเป็นแหล่งในการผลิตและจำหน่ายผ้าที่สำคัญมาตั้งแต่อดีต โดยบริเวณกุจราชและโคโรมันเดลเป็นแหล่งผลิตผ้าพิมพ์ลาย ขณะที่บริเวณเบงกอลเป็นแหล่งผลิตผ้าฝ้ายสีขาว ความสำคัญของการเป็นแหล่งผลิตและค้าผ้าของอินเดีย ทำให้ผู้ที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ กล่าวว่า "...เมื่อถึงช่วงต้นศตวรรษที่ 17 อินเดียเป็นแหล่งผลิตสิ่งทอรายใหญ่เพื่อสนองความต้องการในการใช้ผ้าทั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อิหร่าน อาหรับ รวมทั้งทวีปอาฟริกาฝั่งตะวันออก สินค้าผ้าที่อินเดียผลิตและส่งออกนั้น ไม่ได้มีเฉพาะสินค้าสำหรับชนชั้นสูง แต่รวมถึงผ้าที่สวมใส่ในชีวิตประจำวันของคนทั่วไปด้วย..."⁵ การที่อินเดียเป็นแหล่งผลิตผ้าที่สำคัญดังกล่าว ทำให้พ่อค้าอินเดียมีบทบาทด้านการค้าผ้าในดินแดนต่าง ๆ รวมทั้งไทย ผ้าจากอินเดียที่ไทยสั่งเข้ามาเพื่อใช้มีหลักฐานปรากฏตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังที่มีผู้ศึกษาไว้ว่า

⁵Ravi Arvind Palat and Immanuel Wallerstein, "Of What World-system was pre-1500 "India" a part?," in *Merchants, Companies and Trade : Europe and Asia in the early modern Era* (Cambridge : Cambridge University Press, 1999), p. 37.

สมัยอาณาจักรสุโขทัย (พ.ศ. 1800 - 1963) มีการสั่งผ้าเบงกัล หรือเจตตครี มาจากอินเดีย สันนิษฐานว่าผ้าชนิดนี้เป็นผ้าลาย⁶

สมัยอาณาจักรอยุธยา (พ.ศ. 1893 - 2310) ดำเนินการยกเลิกผ้าถึง ตลาดค้าผ้าในอยุธยา ว่ามีหลายแห่ง อาทิ บ้านป่าขมภู ย่านทุ่งหมาก และย่านจะโกรใหญ่ ที่ย่านจะโกรใหญ่มีการขายผ้า สุธรด⁷ นอกจากนี้ยังมีจดหมายเหตุของชาวต่างชาติที่เข้ามาทำการค้าในอยุธยา กล่าวถึงสินค้า ที่ขายดีในกรุงสยามว่า "...สินค้าที่ขายดีในกรุงสยาม ได้แก่ ผ้าชนิดต่างๆ จากอินเดีย ได้แก่ ไบรรม สีน้ำเงิน เขลาสีแดง เบฟต้าสีขาว... และผ้าชนิดต่างๆ จากสุหรด... ผ้าเหล่านี้มีผู้ต้องการมาก และ จะขายได้เป็นจำนวนมาก..."⁸

สมัยรัตนโกสินทร์ ไทยส่งสินค้าของหลวงไปขายที่อินเดีย คือซ้างและดิบูก ส่วนสินค้า ที่ซื้อกลับมาคือ ผ้าชนิดต่างๆ ที่บันทึกไว้ในสารตราที่เมืองนครศรีธรรมราชส่งมารายงานสภาพ ทางการค้าและรายการสินค้าที่ซื้อมาดังนี้ "...ขุนอักษร นายศรีโหม จัดซื้อผ้าขาวเศรษฐี...เศรษฐีจัด ได้แต่ผ้าขาวสีชนิด ให้เข้ามาก่อนเป็นพรรณผ้าขาวสุกด้า ๖ กุลี ราคาগুলีละซั้ง ๕ ตำลึง ผ้าขาวฉนำ ๑๕ กุลี...ผ้าขาวโมริยชนิดหนึ่ง ๑๐ กุลี...ผ้าขาวโมริยชนิดหนึ่ง ๘ กุลี..."⁹

ความต้องการใช้สินค้าจากอินเดียในสังคมไทย ทำให้พ่อค้าชาวอินเดียเดินทางไปมา ค้าขายในภูมิภาคแถบนี้ ดังหลักฐานที่ปรากฏให้เห็นเมื่อมีการขุดค้นทางโบราณคดีที่ แหล่งเหมืองทอง อำเภอกระบุรี จังหวัดพังงา ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกหรือฝั่งทะเลอันดามัน และแหล่งแหลมโพธิ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกหรือฝั่งอ่าวไทย มีการค้นพบลูกปัดหินโมรา ซึ่งบางอย่างมีเค้าว่าอาจได้มาจากอินเดีย และมีหลักฐานแสดงให้เห็นการเข้ามาค้าขายของพ่อค้า ชาวอินเดียได้ที่สำคัญคือจารึกภาษาทมิฬ หลักฐานการตั้งถิ่นฐานและศาสนสถาน ที่มีอายุประมาณ ปลายพุทธศตวรรษที่ 14¹⁰ และพบเหรียญเงินอินเดียที่บริเวณจังหวัดนครปฐมและปราจีนบุรี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวถึงเหรียญเงินที่พบว่า "...เงินตราที่

⁶ ญัฐภัทร จันทวิษ, "ผ้าโบราณ," ศิลปากร 25, 4 (กันยายน 2524) : 30.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

⁸ บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 1, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2512), หน้า 179.

⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), หน้า 144.

¹⁰ อมรา ศรีสุชาติ, "คุยกับผู้เชี่ยวชาญ เบนเนท บรอนสันและพิสิฐ เจริญวงศ์, เรื่องงานขุดค้น แหล่งโบราณคดีเกาะคอเขาและแหลมโพธิ และการศึกษาเส้นทางการค้าทางทะเลของโครงการศึกษาการตั้ง ถิ่นฐานและการค้าสมัยโบราณในประเทศไทย," ศิลปากร 33, 1 (มีนาคม - เมษายน 2532) : 32-32.

นครปฐมและที่ดงศรีมหาโพธิ์และยังมีเงินตราอย่างอื่นอีกสอบหลักฐานได้ว่าเป็นเงินอินเดียทั้งนั้น คือเงินตราที่พวกชาวอินเดียเอาเข้ามาในทางการค้าขายตามประเทศเหล่านี้..."¹¹

การเดินทางไปมาค้าขายและการอพยพย้ายถิ่นของชาวอินเดียมีมานานับพันปี โดยมีหลักฐานที่เห็นได้ตั้งแต่การเดินทางเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาในตอนกลางและตะวันออกของเอเชีย การเดินทางเพื่อทำการค้ากับดินแดนต่าง ๆ ทั้งในทวีปเอเชีย ยุโรป และแอฟริกา ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับการเดินทางอพยพย้ายถิ่นของชาวอินเดียมีผู้ทำการศึกษาไว้พอสมควร ในที่นี้ยกมาเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวกับงานที่ศึกษาถึงชาวอินเดียที่อพยพย้ายถิ่นฐานในช่วงศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงเวลา ที่ทำการศึกษาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ที่มีผู้รวบรวมและแยกประเภทงานที่ศึกษาไว้ตามประเด็นสำคัญ 4 ประเด็นคือ

1. ขบวนการอพยพ และปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานในดินแดนที่อพยพเข้าไปอยู่ใหม่ เช่น ประเภทของผู้อพยพย้ายถิ่น ความสัมพันธ์กับท้องถิ่นเดิม กิจกรรมทางเศรษฐกิจในสภาพแวดล้อมใหม่ ลักษณะเฉพาะทางด้านภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน โครงสร้างพื้นฐานในสังคมที่เข้าไปอยู่ใหม่ ฯลฯ

2. องค์ประกอบทางด้านวัฒนธรรม เช่น การนับถือศาสนา ภาษา ระบบวรรณะ ระดับการคงอยู่ของวัฒนธรรมเดิม ฯลฯ

3. โครงสร้างทางสังคมและอำนาจทางการเมือง เช่น ระดับความสัมพันธ์ของชาวอินเดียที่เดินทางเข้าสู่สังคมใหม่กับกลุ่มอำนาจทางการเมือง องค์ประกอบของลำดับชั้นทางสังคม ระดับของความแบ่งแยกหรือรังเกียจเชื้อชาติในสังคมใหม่ ขอบเขตของชนกลุ่มน้อยในสังคมพหุนิยม ฯลฯ

4. พัฒนาการของชุมชนชาวอินเดีย เช่น องค์กรต่าง ๆ ในชุมชน ผู้นำชุมชน ความสัมพันธ์ในกลุ่มชาติพันธุ์ ขนาดของชุมชน ฯลฯ¹²

จากประเด็นที่มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับชาวอินเดียที่อพยพย้ายถิ่นในที่อื่นที่แบ่งประเภทไว้ จึงควรศึกษาเปรียบเทียบว่าเรื่องของชาวอินเดียในไทยมีการศึกษาในประเด็นใดบ้าง จากการสำรวจพบว่า เรื่องเกี่ยวกับอินเดียมีผู้สนใจศึกษาไม่มากนัก และการศึกษาที่ผ่านมาเน้นศึกษาด้านที่เกี่ยวข้องกับปรัชญา-ศาสนาและภาษา-วรรณคดีเป็นหลัก ซึ่งเป็นการศึกษาสิ่งที่เป็นมรดกทางอารยธรรมของ

¹¹"บันทึกรับสั่งของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพประทานแก่ ม.ร.ว.ศุมนชาติ สวัสดิ์กุล เรื่อง "เงินตราสยาม," ศิลปากร 36, 1 (มกราคม - กุมภาพันธ์ 2536) : 98.

¹²Colin Clarke, Ceri Prach and Steven Vertovec, "Introduction : Themes in the study of the South Asian Diaspora," in **South Asians Overseas Migration and Ethnicity**, edited by Colin Clarke, Ceri Prach and Steven Vertovec (Cambridge : Cambridge University Press, 1990), p.22.

อินเดียที่มีผลต่อสังคมไทยมากกว่าเป็นการศึกษาเพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับชาวอินเดียโดยตรง ขณะที่ การศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อินเดีย เป็นการศึกษเพื่อนำมาใช้ในการประกอบการเรียนการสอน เป็นหลัก ทำให้เนื้อหาที่ศึกษาส่วนใหญ่เป็นการศึกษาภาพรวมของอินเดียมากกว่าจะเป็นการศึกษา ที่ลงรายละเอียดเฉพาะเรื่อง

ส่วนการศึกษาที่เน้นไปที่กลุ่มของชาวอินเดียในสังคมไทย จากที่รวบรวมมา มีงาน ที่ศึกษาเกี่ยวกับชาวอินเดียในไทยทั้งสิ้น 14 เรื่อง เรียงตามลำดับเวลาที่เผยแพร่ได้ดังนี้

1. The Indians and the Pakistanis.

เป็นบทความในรายงานการวิจัยเกี่ยวกับ Ethnographic Study Series. เรื่อง Minority groups in Thailand. ของหน่วยข่าวกรองทางทหารของสหรัฐอเมริกา ที่ศึกษาไว้สำหรับใช้เป็นข้อแนะนำให้เจ้าหน้าที่ของสหรัฐอเมริกาที่ทำงานในไทย เผยแพร่ พ.ศ. 2513

2. The Silent Minority : Indians in Thailand

ของ Zakir Hussain เป็นงานวิจัยที่ทำให้สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นับได้ว่าเป็นงานชิ้นแรกๆ ที่รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับชาวอินเดียในไทย เผยแพร่ พ.ศ. 2525

3. Indians in Thailand.

ของ G.J. Malik เป็นบทความในหนังสือชื่อ Indians in Southeast Asia มี S.R. Sudhamant เป็นบรรณาธิการ เผยแพร่ พ.ศ. 2525

4. ชุมชนชาวอินเดียในกรุงเทพฯ : พาหุรัดและสี่แยกบ้านแขก

ของ เนตรนภิส นาควัชระ เป็นเอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่องการสำรวจสถานภาพการศึกษาชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย จัดโดยสถาบันไทยศึกษา และฝ่ายวิชาการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2529

เอกสารนี้นำมาเผยแพร่อีกครั้งเป็นภาษาอังกฤษ ในหนังสือชื่อ Indian Communities in Southeast Asia เผยแพร่ พ.ศ. 2536

5. Indians in Thailand.

ของ T.R.Sareen เสนอในงานสัมมนาไทยศึกษาครั้งที่ 4 ระหว่างวันที่ 11-13 พฤษภาคม พ.ศ. 2533 ที่สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา เมืองคุนหมิง ประเทศจีน

6. **บทบาทของสมาคมศรีคุรุสิงห์สภาในสังคมไทย (พ.ศ. 2475-พ.ศ. 2525)**
ของอินทรา ซาฮีร์ เป็นวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เผยแพร่ พ.ศ. 2534
7. **Sikh in Thailand**
ของ Manjit S. Sidhu เป็นงานวิจัยที่ทำให้สถาบันเอเชีย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เผยแพร่ พ.ศ. 2536
8. **Indian in Thailand**
ของ K.N.Vaid เป็นบทความในหนังสือชื่อ Global Indian Diaspora : Yesterday, Today and Tomorrow เผยแพร่ พ.ศ. 2536
9. **Indians in Thailand**
ของ A.Mani เป็นบทความในหนังสือชื่อ Indian Communities in Southeast Asia ของสถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาสิงคโปร์ เผยแพร่ พ.ศ. 2536
10. **การตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียในเมืองเชียงใหม่**
ของมานิตย์ คณะโต เป็นวิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภูมิศาสตร์ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เผยแพร่ พ.ศ. 2536
11. **ชุมชนไทยเชื้อสายอินเดีย ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ : กรณีศึกษาสภาพเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม**
ของพงษ์ธาดา วุฒิการณ์และพูนเกษ จันทกานนท์ เป็นรายงานวิจัยเสนอสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยพายัพ เผยแพร่ พ.ศ. 2536
12. **นัมดารี : กลุ่มชาติพันธุ์ในกรุงเทพฯ**
ของสมจินตนา รัตนสาร เป็นเอกสารประกอบการบรรยายในการสัมมนาเรื่อง วัฒนธรรมเมืองว่าด้วยชุมชนเมืองและการเปลี่ยนแปลงในกรุงเทพฯ และปริมณฑล สัมมนาเมื่อวันที่ 7-8 กรกฎาคม 2537 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร
13. **The Most Integrated Indian Community in Thailand : the Sikh of Bangkok Chinatown.** ของ Philippe Courtine เป็นบทความในวารสาร Journal of Sociology Vol. XVI, No. 2, October, 1995. (พ.ศ. 2538)
14. **วิถีชีวิต พิธีกรรมและการดำรงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มพราหมณ์ราชสำนักในสังคมไทย : ศึกษากรณีเทวสถาน โบสถ์พราหมณ์ พระนคร**
ของกาญจนา สุวรรณวงศ์ เป็นวิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เผยแพร่ พ.ศ. 2539

เมื่อนำงานเหล่านี้ไปเปรียบเทียบกับกรอบการวิเคราะห์งานที่ศึกษาเกี่ยวกับชาวอินเดียที่อพยพย้ายถิ่นฐานในช่วงศตวรรษที่ 19 พบว่ามีการศึกษาที่คล้ายกันหลายประเด็น ดังเห็นได้จากตารางการเปรียบเทียบลักษณะของงานต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ขบวนการอพยพและปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน

ชื่อเรื่อง	ปีที่ศึกษา (พ.ศ.)	ประเภทของผู้อพยพ	ความสัมพันธ์กับท้องถิ่นเดิม	กิจกรรมทางเศรษฐกิจในสภาพแวดล้อมใหม่	ลักษณะเฉพาะทางด้านภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน	โครงสร้างพื้นฐานในสังคมที่เข้าไปอยู่ใหม่
1. The Indians and the Pakistanis	2513	✓	✓	✓		
2. The Silent Minority : Indians in Thailand	2525	✓	มีเรื่องการศึกษา ✓	✓		
3. Indians in Thailand	2525	✓		✓		
4. ชุมชนชาวอินเดียในกรุงเทพฯ : พาหุรัด และสี่แยกบ้านแขก	2529	✓	มีเรื่องการศึกษา ✓	✓		✓
5. Indians in Thailand	2533					
6. บทบาทของสมาคมศรีคุรุสิงห์สภาในสังคมไทย (พ.ศ.2475 - พ.ศ. 2525)	2534	✓	✓	✓	✓	✓
7. Sikh in Thailand	2536	✓	✓	✓	✓	✓
8. Indian in Thailand	2536	✓	✓	✓	✓	✓
9. Indian in Thailand	2536	✓	✓	✓	✓	✓
10. การตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียในเมืองเชียงใหม่	2536	✓		✓		✓
11. ชุมชนไทยเชื้อสายอินเดียในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ : กรณีศึกษาสภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม	2536	✓		✓		✓
12. นัมดารี : กลุ่มชาติพันธุ์ในกรุงเทพฯ	2537	✓		✓		✓
13. The Most Integrated Indian Community in Thailand : the Sikh of Bangkok Chainatown.	2538	✓		✓		✓
14. วิถีชีวิต พิธีกรรมและการธำรงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มพราหมณ์ราชสำนักในสังคมไทย : ศึกษากรณีเทวสถาน โบสถ์พราหมณ์ พระนคร	2539	✓				✓

ตารางที่ 2 องค์ประกอบทางด้านวัฒนธรรม

ชื่อเรื่อง	ปีที่ ศึกษา (พ.ศ.)	ศาสนา	ภาษา	ระบบวรรณะ	ระดับการคงอยู่ ของวัฒนธรรม เดิม
1. The Indians and the Pakistanis	2513	✓			✓
2. The Silent Minority : Indians in Thailand	2525				✓
3. Indians in Thailand	2525	✓			✓
4. ชุมชนชาวอินเดียในกรุงเทพฯ : พาทูร์ดี และสี่แยกบ้านแขก	2529	✓	✓		✓
5. Indians in Thailand	2533				
6. บทบาทของสมาคมศรีคุรุสิงห์สภาในสังคม ไทย (พ.ศ.2475-พ.ศ. 2525)	2534	✓			✓
7. Sikh in Thailand	2536	✓		✓	
8. Indian in Thailand	2536	✓	✓		
9. Indian in Thailand	2536	✓			✓
10. การตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียในเมือง เชียงใหม่	2536	✓			✓
11. ชุมชนไทยเชื้อสายอินเดียในเขตอำเภอ เมือง จังหวัดเชียงใหม่ : กรณีศึกษา สภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม	2536	✓			✓
12. นัมดารี : กลุ่มชาติพันธุ์ในกรุงเทพฯ	2537	✓			✓
13. The Most Integrated Indian Community in Thailand : the Sikh of Bangkok Chainatown.	2538	✓		✓	✓
14. วิถีชีวิต พิธีกรรมและการชำระ เอกลักษณ์ ทางวัฒนธรรมของกลุ่มพรหมณ์ราชสำนัก ในสังคมไทย : ศึกษากรณีเทวสถาน โบสถ์พรหมณ์ พระนคร	2539	✓		✓	

องค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชาวอินเดียที่มีผู้สนใจศึกษามากที่สุด คือ เรื่องศาสนา

ตารางที่ 3 โครงสร้างทางสังคมและอำนาจทางการเมือง

ชื่อเรื่อง	ปีที่ศึกษา (พ.ศ.)	ขอบเขตของ ชนกลุ่มน้อยใน สังคมพหุนิยม	องค์ประกอบ ของลำดับชั้น ในสังคม	ระดับ การแบ่ง แยก	ความเกี่ยวพัน กับกลุ่ม ทางการเมือง
1. The Indians and the Pakistanis	2513			✓	
2. The Silent Minority : Indians in Thailand	2525	✓		✓	ในอินเดีย ✓
3. Indians in Thailand	2525				ในไทย ✓
4. ชุมชนชาวอินเดียในกรุงเทพฯ : พาหุรัด และสี่แยกบ้านแขก	2529	✓	✓	✓	
5. Indians in Thailand	2533				ในอินเดีย ✓
6. บทบาทของสมาคมศรีคุรุสิงห์สภาในสังคมไทย (พ.ศ.2475-พ.ศ. 2525)	2534	✓		✓	✓
7. Sikh in Thailand	2536		✓		
8. Indian in Thailand	2536			✓	
9. Indian in Thailand	2536			✓	
10. การตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียในเมืองเชียงใหม่	2536				
11. ชุมชนไทยเชื้อสายอินเดียในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ : กรณีศึกษาสภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม	2536				
12. นัมดารี : กลุ่มชาติพันธุ์ในกรุงเทพฯ	2537				
13. The Most Integrated Indian Community in Thailand : the Sikh of Bangkok Chainatown.	2538				✓
14. วิถีชีวิต พิธีกรรมและการชำระเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มพราหมณ์ราชสำนักในสังคมไทย : ศึกษากรณีเทวสถานโบสถ์พราหมณ์ พระนคร	2539	✓			

ตารางที่ 4 พัฒนาการของชุมชนชาวอินเดีย

ชื่อเรื่อง	ปีที่ศึกษา (พ.ศ.)	ผู้นำ	ความสัมพันธ์ใน กลุ่มชาติพันธุ์	ขนาดของชุมชน
1. The Indians and the Pakistanis	2513			✓
2. The Silent Minority : Indians in Thailand	2525	✓	✓	✓
3. Indians in Thailand	2525	✓	✓	✓
4. ชุมชนชาวอินเดียในกรุงเทพฯ : พาหุรัด และสี่แยกบ้านแขก	2529		✓	✓
5. Indians in Thailand	2533	✓	✓	✓
6. บทบาทของสมาคมศรีคุรุสิงห์สถานในสังคมไทย (พ.ศ.2475-พ.ศ. 2525)	2534		✓	✓
7. Sikh in Thailand	2536	✓	✓	✓
8. Indian in Thailand	2536		✓	✓
9. Indian in Thailand	2536		✓	✓
10. การตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียในเมืองเชียงใหม่	2536		✓	✓
11. ชุมชนไทยเชื้อสายอินเดียในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ : กรณีศึกษาสภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม	2536		✓	✓
12. นัมดารี : กลุ่มชาติพันธุ์ในกรุงเทพฯ	2537		✓	✓
13. The Most Integrated Indian Community in Thailand : the Sikh of Bangkok Chainatown.	2538		✓	✓
14. วิถีชีวิต พิธีกรรมและการธำรงเอกลักษณ์ ทางวัฒนธรรมของกลุ่มพราหมณ์ราชสำนักใน สังคมไทย : ศึกษากรณีเทวสถาน โบสถ์พราหมณ์ พระนคร	2539			✓

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 4 (ต่อ)

ชื่อเรื่อง	ปีที่ศึกษา (พ.ศ.)	ผู้นำ	ความสัมพันธ์ใน กลุ่มชาติพันธุ์	ขนาดของชุมชน
1. The Indians and the Pakistanis	2513	✓		
2. The Silent Minority : Indians in Thailand	2525	✓		✓
3. Indians in Thailand	2525	✓		✓
4. ชุมชนชาวอินเดียในกรุงเทพฯ : พาหุรัด และสี่แยกบ้านแขก	2529	✓	✓	✓
5. Indians in Thailand	2533		✓	✓
6. บทบาทของสมาคมศรีคุรุสิงห์สภาในสังคมไทย (พ.ศ.2475-พ.ศ. 2525)	2534	✓	✓	✓
7. Sikh in Thailand	2536	✓	✓	✓
8. Indian in Thailand	2536	✓		✓
9. Indian in Thailand	2536	✓	✓	✓
10. การตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียในเมืองเชียงใหม่	2536	✓		✓
11. ชุมชนไทยเชื้อสายอินเดียในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ : กรณีศึกษาสภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม	2536	✓		✓
12. นัมคารี : กลุ่มชาติพันธุ์ในกรุงเทพฯ	2537	✓		✓
13. The Most Integrated Indian Community in Thailand : the Sikh of Bangkok Chainatown.	2538	✓		
14. วิถีชีวิต พิธีกรรมและการธำรงเอกลักษณ์ ทางวัฒนธรรมของกลุ่มพราหมณ์ราชสำนักใน สังคมไทย : ศึกษากรณีเทวสถาน โบสถ์พราหมณ์ พระนคร	2539			

เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้นเกี่ยวกับงานที่ศึกษาเกี่ยวกับชาวอินเดียในไทย จึงสรุปงานที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ ตามประเด็นต่างๆ มานำเสนอประกอบดังนี้

1. การศึกษาเกี่ยวกับขบวนการอพยพ และปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานในดินแดนที่อพยพเข้าไปอยู่ใหม่ เช่น งานของมานิตย์ คณะโต¹³ ศึกษาเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียในเมืองเชียงใหม่ เป็นการศึกษาการอพยพย้ายถิ่น และเปรียบเทียบการตั้งถิ่นฐานระหว่างชาวอินเดียที่นับถือศาสนาอิสลาม ศาสนาฮินดูและศาสนาสิกข์ จากการศึกษาของมานิตพบว่ ชาวอินเดียที่

¹³มานิตย์ คณะโต, "การตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียในเมืองเชียงใหม่," (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต ภาควิชาภูมิศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2536).

นับถือศาสนาอิสลามเป็นชาวอินเดียกลุ่มแรกที่ได้เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเชียงใหม่ เมื่อประมาณ พ.ศ. 2300 โดยตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันที่บ้านช้างคลาน ก่อนจะขยายถิ่นฐานไปบริเวณอื่น ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2400 พ่อค้าชาวสิกข์ได้เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บริเวณตลาดวโรรส ส่วนชาวฮินดูเดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเชียงใหม่ พ.ศ. 2418 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการกระจายตัวของชาวอินเดียในเชียงใหม่เป็นการตั้งถิ่นฐานแบบเกาะกลุ่ม โดยอาศัยรวมกลุ่มกับผู้ที่นับถือศาสนาเดียวกัน เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

หรืองานของ เอ.มานี¹⁴ ที่กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานและกลุ่มของชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามาในไทย ซึ่งมีรายละเอียดบางส่วนดังนี้

ชาวปัญจาบทั้งชาวสิกข์และชาวฮินดู ส่วนใหญ่เดินทางมาจากเมืองกูจรานวาลา (Gujeranwala) , ศรีออลคอร์ต (Sialkot), เชกูปุระ (Shehupura) ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศปากีสถาน ชาวสิกข์เป็นกลุ่มที่มีจำนวนมากกว่าชาวอินเดียกลุ่มอื่น และยังคงลักษณะของความเป็นอินเดียไว้มากกว่ากลุ่มอื่น นอกจากในเขตกรุงเทพฯ แล้ว ยังพบชาวสิกข์ได้ตามเมืองใหญ่ ๆ เช่น เชียงใหม่ พิชณุโลก แม่สอด อุตรธานี อุบลราชธานี ขอนแก่น เป็นต้น ชาวสิกข์ที่อยู่ในกรุงเทพฯ และจังหวัดทางภาคเหนือมาจากบริเวณประเทศปากีสถาน ขณะที่ชาวสิกข์ในภาคใต้ของไทยมาจากปัญจาบที่อยู่ในประเทศอินเดียปัจจุบัน ชาวปัญจาบที่นับถือศาสนาฮินดูมีประมาณ 2,000 คน ส่วนใหญ่ตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ และมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับชาวสิกข์ที่มาจากปัญจาบด้วยกัน ชาวสิกข์มีแหล่งพำนักอยู่บริเวณถนนพารุคเป็นหลัก ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวสิกข์ในไทยมีจำนวนเพิ่มขึ้นจากการอพยพเข้ามาของชาวสิกข์ที่อยู่ในเขตปัญจาบที่ตกเป็นของปากีสถาน โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิงและเด็ก ขณะที่กลุ่มชาวฮินดูมีจำนวนลดลง เพราะสาเหตุอาชีพที่ลดน้อยลง ทำให้คนมีอายุเดินทางกลับอินเดีย และคนรุ่นใหม่เดินทางมาไทยได้น้อยลงจากการควบคุมจำนวนผู้เข้าเมืองของไทย จำนวนประชากรและการตั้งถิ่นฐานในไทยของชาวอินเดียมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการประกอบอาชีพ เมื่อถึงปลายศตวรรษที่ 19 การตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียในไทยมีลักษณะที่ชัดเจน โดยพบว่าชาวทมิฬมุสลิมอยู่แถบถนนราชวงศ์และฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ชาวทมิฬฮินดูตั้งถิ่นฐานบริเวณวัดแขก สีลม และถนนเจริญกรุง ตรงข้ามกับที่ทำการไปรษณีย์กลาง ชาวปัญจาบโดยเฉพาะชาวสิกข์ ตั้งถิ่นฐานบริเวณพารุคและลำเพ็ง

¹⁴A.mani, "Indian in Thailand," in **Indian Communities in Southeast Asia** (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1990).

หรือในงานของเค.เอ็น.เวทย์ (Prof. K.N. Vaid)¹⁵ ที่กล่าวถึงการอพยพและการตั้งหลักแหล่งของชาวอินเดียในไทยว่า

ชาวอินเดียอพยพในประเทศไทยสมัยปัจจุบัน เริ่มขึ้นในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ชาวทมิฬเป็นคนกลุ่มแรกที่เดินทางเข้ามา ครอบครัวยุโรปเดินทางจากมาเลเซียมายังกรุงเทพฯ ส่วนมากเป็นผู้ประกอบการธุรกิจ ซึ่งไม่ได้มีเป้าหมายที่ชัดเจนว่าจะมาตั้งหลักแหล่งถาวรในประเทศไทย ดังนั้นคนเหล่านี้จึงเดินทางไปมาระหว่างกรุงเทพฯ กับคาบสมุทรมลายู ต่อมาได้มีครอบครัวชาวทมิฬ 23 ครอบครัว ตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ คนเหล่านี้ประกอบอาชีพทางการค้าทองคำ ไข่มุก และอัญมณี

ชาวปัญจาบทั้งชาวสิกข์และฮินดู เดินทางสู่ประเทศไทยช่วงกลางของศตวรรษที่ 20 ผู้ที่เดินทางมาเป็นกลุ่มพ่อค้า พวกเขาเดินทางมาประเทศไทยโดยไม่มีของมีค่าติดตัวมานอกจากเสื้อผ้า รูปแบบการประกอบอาชีพของผู้ที่เดินทางมาใหม่คือ จะทำงานรับจ้างอยู่ระยะหนึ่ง เมื่อเก็บเงินได้แล้วจึงเปลี่ยนมาทำการค้าเร่โดยการค้าผ้าที่สั่งเข้ามาจากอินเดีย และนำเงินที่เก็บได้ไปนำสมาชิกในครอบครัวเดินทางมาร่วมการค้าในประเทศไทยต่อไป ปัจจุบันแม้ไม่พบชาวปัญจาบที่ทำการค้าเร่ แต่พวกเขาส่วนมากเคยประกอบการค้าเร่มาอย่างน้อยครั้งหนึ่งในชีวิต ชาวปัญจาบส่วนใหญ่โดยเฉพาะกลุ่มนารารี ยังคงอยู่ในกิจการสิ่งทอ ขณะที่กลุ่มอื่นเริ่มมีกิจการที่หลากหลายออกไป

ผู้อพยพจากอุดรประเทศ เดินทางสู่ประเทศไทยราวทศวรรษ 1930 เดินทางมาเป็นคนเฝ้ายาม และประกอบอาชีพดังกล่าวอยู่ถึงปัจจุบัน พวกเขาเป็นที่ยอมรับเนื่องจากมีความซื่อสัตย์ กล้าหาญ และจงรักภักดี จึงเป็นที่ต้องการของผู้ประกอบการชาวไทย นักธุรกิจชาวไทยสามารถวางใจให้คนเหล่านี้ ดูแลทรัพย์สินของเขาระหว่างที่เขาเดินทางไปพักผ่อน ผู้อพยพจากอุดรประเทศส่วนมากเดินทางมาจากเขตโกราชปุระ (Gorakhpur) ไฟซาบัด (Faizabad) และอซามกาส (Azamgarh) ชาวสินธุ์เป็นชาวอินเดียกลุ่มสุดท้ายที่เดินทางมาประเทศไทย โดยเดินทางมาในช่วงทศวรรษ 1950 พวกเขาเป็นผู้ประกอบการด้านเสื้อผ้า สิ่งทอและธนาคาร ร้านค้าของพวกเขาตั้งอยู่บริเวณที่เป็นเขตธุรกิจใหม่ ๆ ของกรุงเทพฯ

การอพยพของชาวอินเดียในไทยมีลักษณะต่อเนื่องประมาณ 40 ปียกเว้นในระหว่าง พ.ศ.2490-2491 (ค.ศ.1947-1948) ชาวปัญจาบประมาณ 5,000 คน เดินทางเข้ามาสู่ไทยในช่วงเวลาไม่กี่เดือนหลังการแบ่งแยกประเทศอินเดีย พวกเขาเดินทางเข้ามาโดยไม่มีเอกสารที่ชัดเจนแต่ได้รับการผ่อนปรนให้อาศัยอยู่ได้ หลังจากนั้นรัฐบาลไทยได้นำระบบจัดสรรคนเข้าเมืองมาใช้

¹⁵K.N.Vaid, "Indians in Thailand," in **Global Indian Diaspora : Yesterday, Today and Tomorrow**, edited by Jagat R. Motwani, Mahin Gosine, Jyoti Barot-Motwani (New York : Global Organization of People of Indian Origin, 1993), pp. 296-299.

โดยอนุญาตให้มีการแปลงสัญชาติของคนจากประเทศต่าง ๆ มาถือสัญชาติไทยไม่เกินประเทศละ 200 คน ภายในเวลาไม่กี่ปีพบว่าชาวสินธุ์ใช้สิทธิในการแปลงสัญชาติประมาณครึ่งหนึ่งของการจัดสรรที่ได้กับประเทศอินเดีย

เหตุผลที่ชาวอินเดียอพยพเข้ามาสู่ประเทศไทย ส่วนใหญ่เป็นเรื่องทางเศรษฐกิจ ชาวอินเดียที่เดินทางจากมาเลเซียมายังประเทศไทยเป็นผู้ที่หลบหนีจากระบบสัญญาจ้าง ชาวปัญญาชนจำนวนมาก ไม่ต้องการฝ้ายามในมาเลเซียและสิงคโปร์ แต่ต้องการเดินทางออกนอกประเทศมาประกอบอาชีพที่ตนถนัด ขณะเดียวกันประเทศไทยเป็นประเทศที่มีค่าครองชีพถูก ค่าครองชีพในกรุงเทพฯ ไม่แตกต่างจากชนบท ขณะที่คนเหล่านั้นเริ่มอพยพเข้ามา ไข่ 100 ฟองหาซื้อได้ในราคาหนึ่งบาท และค่าเช่าบ้านราคา 20 บาทต่อเดือน ชาวไทยมีนิสัยไม่กระตือรือร้นแต่มีความเป็นมิตร ผู้ที่ทำงานหนักและอดทนสามารถมีความเจริญรุ่งเรืองได้ และชาวปัญญาชนเป็นผู้ที่ทำงานหนักมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ

ผู้อพยพแคว้นสินธุ์เห็นว่ากรุงเทพฯ มีความทันสมัยและเป็นเมืองนานาชาติ เป็นศูนย์กลางการบินในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเป็นที่ตั้งของหน่วยงานสหประชาชาติ สงครามเวียดนาม นำชาวอเมริกันหลายพันคนมายังกรุงเทพฯ ซึ่งสร้างโอกาสให้ชาวสินธุ์ซึ่งมีความชำนาญในการค้าปลีกกับชาวตะวันตก และสามารถใช้ภาษาอังกฤษได้ดี พวกเขาจึงเปิดร้านค้าปลีกและร้านเสื้อผ้าในพื้นที่การค้าใหม่ของเมืองประกอบธุรกิจของตน

นอกจากงานที่ยกมาเป็นตัวอย่างทั้ง 3 ชิ้นนี้แล้ว ในงานชิ้นอื่นมีกล่าวถึงการอพยพของชาวอินเดีย โดยแยกว่าเป็นกลุ่มใดบ้างอยู่ในงานทุกชิ้น แต่ในการแยกประเภทของชาวอินเดียในไทย มีการแยกประเภททั้งตามกลุ่มศาสนา คือ แยกเป็นกลุ่มชาวฮินดู ชาวมุสลิมและชาวสิกข์ หรือบางชิ้นจะแยกตามถิ่นฐานเดิมเป็นชาวปัญญาชน ชาวสินธุ์ ชาวดูตรประเทศ อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่างานเหล่านี้ไม่มีงานใดที่ศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับชาวอินเดียมุสลิมในไทยโดยตรง

2. ประเด็นการศึกษาเกี่ยวกับระดับการคงอยู่ของวัฒนธรรมเดิม งานที่ศึกษาเกี่ยวกับชาวอินเดียในไทย มีข้อสรุปที่ต่างกันเป็น 2 แนวทาง คือ

ก. ชาวอินเดียรักษาระดับการคงอยู่ในวัฒนธรรมเดิมของตนไว้ เช่น งานเรื่อง “ชุมชนชาวไทยเชื้อสายอินเดียในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ : กรณีศึกษาสภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม” ศึกษาความเป็นมา การประกอบอาชีพ การปรับตัวและการผสมผสานระหว่างชุมชนไทยเชื้อสายอินเดียและคนท้องถิ่น ได้ข้อสรุปว่าชาวไทยเชื้อสายอินเดียที่ตั้งถิ่นฐานในเชียงใหม่ร้อยละ 90.5 มีถิ่นฐานเดิมอยู่ทางตอนเหนือของประเทศอินเดีย ส่วนการนับถือศาสนา มีผู้นับถือศาสนาอิสลาม ร้อยละ 30.5 นับถือศาสนาสิกข์ ร้อยละ 30 นับถือศาสนาฮินดู ร้อยละ 27 ที่เหลือนับถือพุทธศาสนา การประกอบอาชีพของชาวไทยเชื้อสายอินเดียในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่

ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขาย โดยค้าผ้าหรือเสื้อผ้าสำเร็จรูปมากที่สุด และผู้ศึกษาเห็นว่าชาวอินเดียเป็นผู้ยึดมั่นขนบธรรมเนียมของตนไม่ผสมกลมกลืนเข้าสู่สังคมไทย ดังความที่ปรากฏตอนหนึ่งว่า

"...แม้คนอินเดียจะเข้ามาทำมาหากินร่วมกับคนไทยเป็นเวลานานแล้ว แต่คนไทยก็ดูจะไม่รู้เรื่องของพวกเขาย่างลึกซึ้ง ทั้งนี้เพราะชาวอินเดียมักจะจับกลุ่มคบหาสมาคม แต่งงานในกลุ่มเดียวกัน พวกนี้จะเก็บตัวทำมาหากินอยู่อย่างเงียบ ๆ ไม่เหมือนกลุ่มคนจีนที่เปิดตัวออกคบหาสมาคม และแต่งงานผสมกลมกลืนกับคนท้องถิ่น..."¹⁶

ข. ชาวอินเดียมีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เช่น งานเรื่อง "นมคารี : กลุ่มชาติพันธุ์ในกรุงเทพฯ"¹⁷ เป็นงานศึกษาเปรียบเทียบชีวิตประวัติศาสตร์ชวานามธารี* 2 รุ่น คือ นางลักษมีกอร์มารดา และนางสุวรรณากอร์บุตรสาว ผู้ศึกษาเห็นว่ามีความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสตรีนามธารีเพราะสุวรรณากอร์มีความเป็นอิสระและมีความเชื่อมั่นในตนเองมากกว่ามารดา ทั้งด้านการเลือกคู่ครองและการประกอบอาชีพ แต่สิ่งที่ทั้งสองมีเหมือนกันคือ การตระหนักถึงหน้าที่ของสตรีนามธารีที่ต้องดูแลสามีและบุตรธิดา ตลอดจนมีหน้าที่ผูกพันต้องดูแลบิดามารดาของสามีและของตน เหตุที่มีการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ผู้ศึกษาเห็นว่าเกิดจากการที่สตรีนามธารีปัจจุบันมีโอกาสทางการศึกษามากขึ้น ประกอบกับนามธารีเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในสังคมเมือง จึงมีความสัมพันธ์แบบผสมผสานกับวัฒนธรรมอื่น

การศึกษาเกี่ยวกับระบบบรรณะของชาวอินเดียในไทยเกือบไม่มีผู้ศึกษา มีการกล่าวถึงเพียงเล็กน้อยในงานเรื่อง "ชาวสิกข์ในไทย"¹⁸ ว่า ชาวสิกข์ในไทยเดินทางมาจากปัญจาบตะวันตก

¹⁶พงษ์ธาดา วุฒิการณ และพูนเกษ จันทกานนท์, *ชุมชนไทยเชื้อสายอินเดียในเขตอำเภอเมืองจังหวัดเชียงใหม่ : กรณีศึกษาสภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม* รายงานการวิจัยเสนอสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยพายัพ, 2536.

¹⁷สมจินตนา รัตนสาร, "นมคารี : กลุ่มชาติพันธุ์ในกรุงเทพฯ," ใน *วัฒนธรรมเมืองและการเปลี่ยนแปลงในกรุงเทพฯและปริมณฑล* (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร , 2537).

* นามธารี เป็นนิยายหนึ่งในศาสนาสิกข์ ชื่อของนิยายนี้มีการเขียนต่างกันหลายอย่าง กรณีของสมจินตนา ใช้ "นมคารี" ในงานของผู้ศึกษาใช้ "นามธารี"

¹⁸Manjit S.Sidhu, *Sikh in Thailand* (Bangkok : Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University Press,1993).

ในเขตกรุงธนบุรี และเขตพระนคร มากกว่าร้อยละ 90 ของคนเหล่านั้น เป็นกลุ่มออรอรา (Aroras)¹⁹ ที่ชำนาญทางการค้า ซึ่งต่างกับชาวสิกข์ที่พบในพม่าหรือมาเลเซีย ซึ่งเป็นกลุ่มจาค (Jats) ที่ชำนาญทางการเกษตร

3. กลุ่มที่ศึกษาเกี่ยวกับโครงสร้างทางสังคมและอำนาจทางการเมืองมีผู้ศึกษาอยู่บ้าง โดยมีการกล่าวถึงในวิทยานิพนธ์เรื่อง "บทบาทของสมาคมศรีคุรุสิงห์สภาในสังคมไทย"²⁰ ที่กล่าวถึงบทบาทของสมาคมศรีคุรุสิงห์สภาที่เป็นองค์กรทางศาสนา และมีบทบาททางสังคมของชาวสิกข์สมาคมนี้ทำหน้าที่ดูแลงานเกี่ยวกับคุรุคาวรา (ศาสนสถานของชาวสิกข์) และทำหน้าที่ในการประสานงานระหว่างชาวสิกข์กับรัฐไทย ขณะเดียวกันยังมีหน้าที่ในการถ่ายทอดเอกลักษณ์ทางศาสนา และวัฒนธรรมของชาวสิกข์ให้กับคนในชุมชนสิกข์ด้วย และในเรื่อง "The Most Integrated Indian Community in Thailand : the Sikh of Bangkok Chinatown"²¹ ที่กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันของกลุ่มพ่อค้าชาวสิกข์กับพ่อค้าชาวจีนในบริเวณสำเพ็ง เป็นงานศึกษาเชิงภูมิศาสตร์กายภาพ

4. กลุ่มที่ศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของชุมชนชาวอินเดียในไทย มีงานที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความช่วยเหลือกันทางเศรษฐกิจอยู่หลายชิ้น แต่การศึกษาเกี่ยวกับองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน มีการศึกษาเฉพาะองค์กรของชาวสิกข์ในไทย²² แต่ในประเด็นอื่น ๆ ยังไม่มีผู้ทำการศึกษา

จากงานทั้ง 14 ชิ้น แม้มีความแตกต่างกันในบางส่วน แต่ส่วนใหญ่มีการศึกษาในประเด็นที่คล้ายคลึงกันคือ กล่าวถึงการเดินทางเข้ามาสู่ประเทศไทยของชาวอินเดีย ว่ามีกลุ่มใดบ้างเข้ามาตั้งหลักแหล่งที่ใด ประกอบอาชีพอะไร ซึ่งงานเหล่านี้ให้ภาพโดยรวมของชาวอินเดียทุกกลุ่ม

¹⁹สังคมอินเดียแบ่งเป็น 4 วรรณะ คือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์หรือไวศยะ และศูทร โดยภายในแต่ละวรรณะเหล่านี้ ยังมีวรรณะย่อย (Sub-Caste) หรือกลุ่มตระกูลอยู่ในวรรณะหลัก กลุ่มตระกูลนี้มีความสำคัญมากในการกำหนดการประกอบอาชีพของคนในสังคมอินเดีย เมื่อใครสังกัดอยู่ในกลุ่มตระกูลใด จะประกอบอาชีพตามกลุ่มตระกูลของตนสืบต่อกันมา ลักษณะนี้ทำให้เกิดข้อดีในด้านที่เป็นการฝึกความชำนาญในวิชาชีพ และทำให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ในกลุ่มอาชีพ กลุ่มตระกูลออรอราและกลุ่มตระกูลจาคที่กล่าวถึงเป็นกลุ่มตระกูลภายในวรรณะแพศย์หรือไวศยะซึ่งเป็นวรรณะของกลุ่มที่มีอาชีพทางด้านพาณิชยกรรม เกษตรกรรม และศิลปหัตถกรรมต่างๆ คนในกลุ่มตระกูลออรอรา ซึ่งเป็นกลุ่มพ่อค้ามีสถานะทางสังคมสูงกว่าคนในกลุ่มตระกูลจาค.

²⁰อินทรา ชาฮีร์, "บทบาทของสมาคมศรีคุรุสิงห์สภาในสังคมไทย (พ.ศ. 2475 - 2525)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534).

²¹Philippe Courtine, "The most integrated Indian Community in Thailand : the Sikh of Bangkok Chinatown," *Journal of Sociology* XVI, 2 (October, 1995).

²² อินทรา ชาฮีร์, "บทบาทของสมาคมศรีคุรุสิงห์สภาในสังคมไทย (พ.ศ. 2475-2525)".

มากกว่าการเจาะจงเฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ภาพของชาวอินเดียที่ได้จากงานที่ศึกษามีลักษณะที่คล้ายกัน คือ การเสนอภาพชาวอินเดียว่าเป็นกลุ่มที่รักสงบไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง มีการรวมตัวกันภายในกลุ่มสูง และไม่ค่อยมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในสังคม ซึ่งภาพนี้ปรากฏอยู่ไม่ว่าจะศึกษาชาวอินเดียกลุ่มใด และปรากฏอยู่ตั้งแต่งานชิ้นแรกที่ทำการศึกษาเกี่ยวกับชาวอินเดียคือเรื่อง "The Silent Minority : Indians in Thailand"²³

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาแยกได้ดังนี้ งานภาษาอังกฤษใช้ข้อมูลสัมภาษณ์และข้อมูลจากแบบสอบถามเป็นหลัก และใช้งานที่ศึกษาเกี่ยวกับชาวอินเดียในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาเทียบเคียงเพื่อเป็นการยืนยันข้อมูล เหตุที่เป็นเช่นนี้อาจเกิดจากการที่ผู้ศึกษาเป็นชาวต่างประเทศจึงอาศัยข้อมูลภาษาอังกฤษเพราะไม่สะดวกในการใช้ข้อมูลเอกสารภาษาไทยและผู้ศึกษาอาศัยความสัมพันธ์ทางด้านเชื้อชาติเป็นแนวทางในการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์

ส่วนงานภาษาไทย ข้อมูลที่ใช้ในงานของสมจินตนา รัตนสาร²⁴ ซึ่งเป็นการศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มนามธารีเป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์เป็นหลัก ขณะที่งานชิ้นอื่นใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ จากแบบสอบถามและข้อมูลเอกสาร ซึ่งข้อมูลเอกสารที่ใช้มีจำนวนไม่มากนัก โดยเฉพาะข้อมูลเอกสารทางราชการของไทย เหตุที่มีข้อจำกัดในด้านข้อมูล อาจเนื่องจากการที่ชาวอินเดียมีจำนวนค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทย และไม่มีความขัดแย้งที่รุนแรงกับรัฐ ทำให้การบันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับคนกลุ่มนี้ในเอกสารจดหมายเหตุมีไม่มากนัก ดังนั้นด้วยข้อจำกัดด้านข้อมูลดังกล่าว ทำให้การศึกษาเรื่องของชาวอินเดียในไทย มีประเด็นคำถามที่ไม่หลากหลาย การศึกษาที่ผ่านมาจึงให้ภาพของชาวอินเดียว่า มีการรวมกลุ่มกันภายในสูง ไม่ค่อยมีความสัมพันธ์กับคนนอกกลุ่ม และไม่พบประเด็นขัดแย้งกับรัฐ ข้อสรุปนี้จึงเป็นภาพแทนชาวอินเดียทุกกลุ่ม

จากวิธีการศึกษา การตั้งประเด็นคำถามและข้อจำกัดเรื่องข้อมูลดังกล่าว ทำให้เกิดข้อสงสัยว่า หากทำการศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มพ่อค้าชาวอินเดีย ข้อสรุปที่ได้รับจะมีลักษณะเดียวกันหรือไม่ เมื่อคำนึงว่าธรรมชาติของการทำการค้าย่อมต้องมีการติดต่อสัมพันธ์กับคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม กลุ่มพ่อค้าที่ผู้วิจัยสนใจศึกษาคือ กลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย เพราะสินค้าผ้าในช่วงเวลาที่ศึกษา (พ.ศ. 2400-2490) เป็นสินค้าที่มีการนำเข้าจากต่างประเทศและเป็นสินค้าที่มีปริมาณการนำเข้าสูง จากการศึกษาของสุนทรี อาสะไวย์ ระบุว่า "...เมื่อพิจารณาถึงสินค้าเข้า

²³Zakir Hussain, *The Silent Minority : Indians in Thailand* (Bangkok : Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, 1982).

²⁴สมจินตนา รัตนสาร, "นมธารี : กลุ่มชาติพันธุ์ในกรุงเทพฯ," ใน *วัฒนธรรมเมืองและการเปลี่ยนแปลงในกรุงเทพฯ และปริมณฑล*.

ทั้งหมดเฉพาะที่นำเข้ามายังท่าเรือกรุงเทพฯ ะยะก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 พบว่าส่วนใหญ่คือ 75% มาจากอังกฤษและอาณานิคมของอังกฤษ ซึ่งถ้าดูจากสัดส่วนของมูลค่าสินค้าเข้าทั้งหมด ก็จะพบว่า สินค้าเข้าที่มีมูลค่าสูงสุดในอันดับ 1-2 เป็นสินค้าจากอังกฤษ คือ ผ้าและเครื่องจักร..."²⁵ ความสำคัญของการนำเข้าสินค้าฝ้ายยังเห็นจากงานศึกษาของสนั่น รัตนโสภา ที่กล่าวว่า สนธิสัญญาบาวริงทำให้ไทยเกิดข้อจำกัดด้านภาษีขาเข้าที่ต่ำ ทำให้สินค้าที่เป็นผลผลิตจากอุตสาหกรรมหลังไหลเข้ามาในประเทศไทย โดยสินค้าแรกที่เข้ามาได้แก่ ผ้าฝ้ายจากลอนดอนและอินเดีย การนำเข้าผ้าฝ้ายส่งผลกระทบต่อสิ่งทอที่ผลิตในครัวเรือน เนื่องจากผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมมีราคาถูก ทำให้ "...เขตที่ชาวนากำลังเพิ่มการผลิตข้าวเพื่อขาย หนักที่พ่อค้าคนกลางไปถึง ชาวบ้านก็เลิกทอเสื้อผ้าเอง พ่อค้าคนกลางบรรทุกสินค้าสิ่งทอต่างประเทศไปขายชานาถึงที่ พร้อมทั้งซื้อข้าวจากชานากลับมา..."²⁶ จากการศึกษาของสุนทรีย์ และสนั่น ทำให้เห็นว่าผ้าเป็นสินค้าอุตสาหกรรมอย่างแรก ๆ ที่ถูกนำเข้าสู่สังคมไทย และการนำเข้าผ้ามีปริมาณสูงขึ้นเมื่อมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าว เนื่องจากพ่อค้าคนกลางจะนำสินค้าผ้าไปจำหน่ายให้ชาวนาและรับซื้อข้าวกลับมา การค้าที่สัมพันธ์กันระหว่างการผลิตข้าวกับการนำเข้าผ้า ทำให้เห็นบทบาทของพ่อค้าชาวจีนที่นำสินค้าผ้าไปจำหน่ายให้ชาวนาในการค้าขายแลกเปลี่ยนตามปรกติและในระบบสินเชื่อโดยชาวนาสามารถนำผ้าไปใช้ก่อน เมื่อมีผลผลิตทางการเกษตรแล้วจึงนำผลผลิตนั้นมาใช้หนี้ ดังที่ปรากฏในรายงานการสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม ที่ทำการสำรวจระหว่างเดือนธันวาคม พ.ศ. 2473 ถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2474 ว่า

"...ในชนบทไม่มีธนาคารสำหรับรับฝากและให้กู้ยืมเงิน ซึ่งดำเนินกิจการตามหลักการค้าและส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้กู้เงินและลูกหนี้ เจ้าหนี้ซึ่งเป็นจีน (ส่วนมาก) หรือไทย มักจะเป็นพ่อค้าข้าวเปลือกด้วย... เจ้าหนี้บางคนขายอาหารและของใช้ต่าง ๆ ตลอดจนเสื้อผ้าแก่กสิกรและลงบัญชีเป็นเงินกู้ไว้..."²⁷

²⁵ สุนทรีย์ อาสะไวย์, วิกฤตการณ์เศรษฐกิจ หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533), หน้า 67.

²⁶ สนั่น รัตนโสภา, "วิวัฒนาการบริษัทต่างชาติในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2484)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 138.

²⁷ คาร์ล ซี. ซิมเมอร์แมน, การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม, แปลโดย ชิม วีระไวทยะ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525), หน้า 109.

พ่อค้าคนกลางที่ทำหน้าที่ทั้งผู้ซื้อและผู้ขายยังเห็นได้จากงานของพรณี บัวเล็ก ที่กล่าวถึงกิจกรรมการค้าของพ่อค้าคนกลางเหล่านี้ที่ระบุว่า นายเก็งฮุย แซ่เหลียว นายแปะแดง แซ่เหลียว และนายกิมฮึง แซ่เต้ เป็นพ่อค้าจำหน่ายผ้าพื้นเมือง ผ้าซิ่น ผ้าขาวม้า และผ้าต่างประเทศ ที่อำเภอเมืองสระบุรี และยังเป็นเจ้าของโรงสีข้าวที่ตำบลปากเพรียว อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรีอีกด้วย²⁸ ทำให้เห็นว่าเจ้าของโรงสีข้าวและพ่อค้าผ้าเป็นคนกลุ่มเดียวกันและเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการซื้อข้าวและการขายผ้าที่พ่อค้าคนกลางมีบทบาทอยู่ การศึกษาเรื่องการค้าผ้าในสังคมไทยที่ผ่านมาจึงเป็นการศึกษาที่นำไปสู่ประเด็นการค้าแลกเปลี่ยนระหว่างข้าวกับผ้า ซึ่งพ่อค้าชาวจีนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในกระบวนการนี้

กรณีของพ่อค้าผ้าชาวอินเดีย มีความแตกต่างออกไป เพราะพ่อค้าผ้าชาวอินเดียมีส่วนสัมพันธ์กับกระบวนการผลิตและการค้าข้าวของไทยน้อยมาก ดังนั้นจึงน่าสนใจจะศึกษาว่าพ่อค้าผ้าชาวอินเดียมีวิธีดำเนินการค้าและการปรับตัวอย่างไร เพื่อให้กลุ่มของตนสามารถรักษาบทบาทร่วมในการค้าผ้าไว้ได้ ขณะเดียวกันการที่พ่อค้าเหล่านี้เป็นคนในบังคับอังกฤษ ทำให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียมีข้อได้เปรียบกว่าพ่อค้ากลุ่มอื่นหรือไม่ ในฐานะที่อังกฤษเป็นแหล่งผลิตสิ่งทอรายใหญ่ของโลก และสถานะคนในบังคับนี้ส่งผลอย่างไรต่อพ่อค้าผ้าชาวอินเดีย เมื่อสังคมไทยนำเข้าผ้าจากญี่ปุ่น การศึกษาเรื่องเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย พ.ศ. 2400-2490 จึงเป็นการศึกษาเครือข่ายพ่อค้าผ้าที่มีความสัมพันธ์ทั้งกับสังคมไทยและอังกฤษ ตลอดจนความสัมพันธ์กับเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียโพ้นทะเล ซึ่งเครือข่ายดังกล่าวเกิดจากการที่พ่อค้าชาวอินเดียมีประวัติการค้าที่ยาวนาน ทั้งการเดินทางค้าขายทางบกและทางทะเล ทำให้พ่อค้าเหล่านี้มีเครือข่ายการค้าของกลุ่มตน ดังเห็นได้จากคำให้สัมภาษณ์ของนายอิการาชิ (Mr.Kazuo Igarashi) ประธานบริษัทอิการาชิ เทรดดิ้ง (Igarashi Trading Co., Ltd.) ที่กล่าวว่า บริษัทของตนมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับพ่อค้าชาวอินเดีย ตั้งแต่ตั้งบริษัทเพื่อการค้าส่ง ใน พ.ศ. 2474 (ค.ศ. 1931) เนื่องจากยุคนั้นการส่งออกสินค้าผ้า บริษัทญี่ปุ่นไม่ได้ทำการส่งออกสินค้าเอง เนื่องจาก "...สิ่งที่ดีที่สุดเกี่ยวกับบริษัทอินเดียคือ ความเข้มแข็งของเครือข่ายการค้าที่ครอบคลุมไปทั่วโลก ภายใต้อุปกรณ์ที่เรียกว่าพ่อค้าชาวอินเดียโพ้นทะเล (Overseas Indian merchants) ซึ่งคล้ายกับพ่อค้าอีกกลุ่มคือพ่อค้าชาวจีนโพ้นทะเล (Overseas Chinese merchants)..."²⁹

²⁸พรณี บัวเล็ก, ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2457-2482 บทเรียนจากความรู้จอร์นส์สูโตกนาฏกรรม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พันธกิจ, 2545), หน้า 181.

²⁹<http://www.yoke.city.yokohama.jp/theyoke/no.85/p.html>

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. การเข้ามา การค้า และการปรับตัวของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2400 - 2490 ภายใต้อิทธิพลของสัมพันธภาพกับรัฐไทยและอังกฤษ ในฐานะที่พ่อค้าเหล่านี้เป็นคนในบังคับของอังกฤษที่เข้ามาประกอบอาชีพในสังคมไทย

2. วัตถุประสงค์ ลักษณะ และผลของการสร้างเครือข่ายของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย ทั้งเครือข่ายภายในสังคมไทยและเครือข่ายที่เชื่อมโยงกับกลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดียนอกสังคมไทย

3. ปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อการสร้างเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกสังคมไทยของพ่อค้าผ้าชาวอินเดีย อันประกอบด้วย ความเป็นเครือญาติ การติดต่อสื่อสาร องค์กรทางสังคม ความสัมพันธ์ทางการค้า ลักษณะร่วมทางวัฒนธรรม

สมมติฐานของการศึกษา

เครือข่ายของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2400 - 2490 เป็นเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์สองระดับคือ

1. ระหว่างพ่อค้าผ้าชาวอินเดียกลุ่มต่างๆในสังคมไทย

2. ระหว่างกลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยกับกลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดียนอกสังคมไทย

เครือข่ายดังกล่าวเกิดขึ้นภายใต้ปัจจัยที่สำคัญคือ ความเป็นเครือญาติ การติดต่อสื่อสาร องค์กรทางสังคม ความสัมพันธ์ทางการค้า ลักษณะร่วมทางวัฒนธรรม พ่อค้าผ้าชาวอินเดียได้อาศัยเครือข่ายดังกล่าว ทำให้สามารถแข่งขันทางการค้ากับพ่อค้ากลุ่มอื่นในสังคมไทย และสามารถคงบทบาททางเศรษฐกิจด้านการค้าผ้าไว้ได้

วิธีดำเนินการวิจัย

1. แนวทางการศึกษานำวิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และวิธีการประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า (Oral History) มาใช้เพื่อให้ได้ข้อมูล จากนั้นจึงใช้วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์ เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลและนำเสนอข้อมูลแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) เพื่อค้นหาความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าผ้าชาวอินเดียทั้งระดับบุคคลต่อบุคคล หรือระดับกลุ่มต่อกัน หรือบุคคลต่อกันบุคคล ความสัมพันธ์นี้อาจเกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกสังคมไทย นอกจากนั้นความสัมพันธ์ดังกล่าวอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมที่แวดล้อมบุคคลเหล่านั้น

2. แนวทางการค้นคว้าข้อมูล เนื่องจากการศึกษาเรื่องนี้ครอบคลุมความสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอกสังคมไทย ผู้ศึกษาจึงใช้ข้อมูลที่ได้ค้นคว้าจากแหล่งต่าง ๆ ดังนี้

2.1 กองจดหมายเหตุแห่งชาติของไทย (กจช.) นอกจากข้อมูลเอกสารราชการไทยแล้ว ผู้ศึกษาได้ใช้ข้อมูลรายงานการค้าของรัฐบาลอังกฤษเป็นรายงานที่กงสุลอังกฤษประจำไทย รายงานเกี่ยวกับสภาพการค้าของไทยในแต่ละรอบปี เอกสารดังกล่าวเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2406 (ค.ศ. 1863) ถึง พ.ศ. 2457 (ค.ศ. 1914) (ขอขอบคุณ ดร.สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ที่มอบสำเนาข้อมูลเอกสารชุดนี้แก่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ)

2.2 หอจดหมายเหตุแห่งชาติอินเดีย (NAI) ข้อมูลที่ใช้เป็นจดหมายโต้ตอบและรายงานของกงสุลอังกฤษเกี่ยวกับสถานการณ์ในไทย เป็นรายงานเกี่ยวกับสถานการณ์การเมือง ข้อตกลงทางการค้า สภาพสังคม เรื่องราวเกี่ยวกับคนในบังคับอังกฤษ ฯลฯ

2.3 หอจดหมายเหตุแห่งชาติสิงคโปร์ (NAS) ข้อมูลที่ใช้คือบทสัมภาษณ์พ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่ทำการค้าในสิงคโปร์ บันทึกข้อมูลโดยศูนย์ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของหอจดหมายเหตุฯ

นอกจากเอกสารจดหมายเหตุและเอกสารในส่วนอื่นที่เกี่ยวข้องแล้ว ผู้ศึกษาได้สัมภาษณ์ผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากพ่อค้าชาวอินเดียในช่วงเวลาที่ศึกษาคือ พ.ศ. 2400 - 2490 เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องมาเพิ่มเติมจากข้อมูลเอกสารที่ค้นคว้ามา

ขอบเขตของการวิจัย

ประเด็นสำคัญที่ต้องการศึกษาคือ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดียทั้งภายในและภายนอกสังคมไทย ในช่วงเวลาที่อินเดียตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ดังนั้นการกล่าวถึงพ่อค้าผ้ากลุ่มอื่น ๆ ในสังคมไทยจะกล่าวถึงเพียงในส่วนที่พ่อค้าเหล่านั้นมาสัมพันธ์กับพ่อค้าผ้าชาวอินเดีย

ระยะเวลาที่ศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ. 2400 ที่อังกฤษเข้าปกครองอินเดียโดยตรง ถึง พ.ศ. 2490 ที่อินเดียได้รับเอกราชจากอังกฤษ จากการที่อังกฤษปกครองอินเดียโดยตรง ทำให้ชาวอินเดียทุกคนถือเป็นพลเมืองของอังกฤษ เมื่อคนเหล่านี้เดินทางเข้ามาในสังคมไทย จึงมีสถานะเป็นคนในบังคับอังกฤษ ซึ่งสิทธิที่คนเหล่านี้จะได้รับในสังคมไทยขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางข้อตกลงที่รัฐบาลอังกฤษกับรัฐบาลไทยกำหนดขึ้นร่วมกัน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เข้าใจถึงการเข้ามา การดำเนินการค้า การปรับตัว ตลอดจนลักษณะเครือข่ายทางการค้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2400 - 2490
2. ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย
3. ผลของการวิจัยเป็นแนวทางสำหรับการศึกษาในลักษณะเดียวกันต่อไป

คำอธิบายศัพท์

เครือข่าย (Network) หมายถึง การที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลตกลงที่จะประสานเชื่อมโยงเข้าหากันภายใต้วัตถุประสงค์ หรือข้อตกลงร่วมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งทำให้เกิดประโยชน์ต่อผู้เข้าร่วม อาทิ เพื่อสร้างอำนาจต่อรอง เพื่อเสริมจุดแข็งกลบจุดอ่อน หรือนำทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้ร่วมกัน ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในเครือข่ายเป็นความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน เครือข่ายที่เกิดขึ้นมีได้หลายระดับ ทั้งระดับบุคคลต่อบุคคล บุคคลต่อกลุ่ม กลุ่มต่อกลุ่ม ต่อเครือข่าย ขณะเดียวกันเครือข่ายที่เกิดขึ้นอาจเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งจากภายในเครือข่ายหรือจากบริบทของสังคม

อินเดีย (India) หมายถึง อินเดียในการปกครองของอังกฤษ มิใช่อินเดียในความหมายของประเทศอินเดียปัจจุบัน ซึ่งเป็นประเทศที่ตั้งขึ้นหลังการได้เอกราชจากอังกฤษใน พ.ศ. 2490 (ค.ศ. 1947) โดยเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนที่รู้จักกันในนามอินเดียมาตั้งแต่สมัยโบราณ

อินเดียในการปกครองของอังกฤษ มี 2 ส่วน ประกอบด้วย ดินแดนที่อังกฤษปกครองโดยตรง เรียกว่า British India ดินแดนในส่วนนี้ที่สำคัญ อาทิ บอมเบย์ มัทราส เบงกอล ปัญจาบ ลูมแม่น้ำคงคา อีกส่วนหนึ่ง คือ ดินแดนในอารักขาของอังกฤษที่มีสนธิสัญญาว่าด้วยมิตรภาพและการค้าเป็นเครื่องผูกพัน เช่น รัฐมหาราชาต่างๆ อาทิ ไมซอร์ ไฮเดอราบัด แคะเมียร์ ฯลฯ ดินแดนในอารักขานี้ อังกฤษเข้าควบคุมเฉพาะในกิจการที่เกี่ยวกับความมั่นคง ที่สำคัญคือ การทหาร การคลัง และการต่างประเทศ ขณะเดียวกันก็ให้เกียรติและผ่อนปรนแก่มหาราชาในเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับกิจการภายในอื่น ๆ

บทที่ 2

การตั้งถิ่นฐานและการค้าของชาวอินเดียในไทย

ชาวอินเดียได้เดินทางมาสู่ดินแดนที่เป็นที่ตั้งของไทยในปัจจุบันนานมาแล้ว ดังเห็นได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี¹ ในจำนวนชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามาในกลุ่มพ่อค้าชาวอินเดียรวมอยู่ด้วย โดยมีหลักฐานบันทึกไว้ว่า สมัยอยุธยามีแขกเทศตั้งร้านขายเครื่องประดับและเครื่องทองเหลืองอยู่ที่ตลาดชีกุนในกำแพงเมือง ซึ่งเป็นบริเวณที่ตั้งเทวสถานของพระนครศรีอยุธยา² การเดินทางค้าขายและตั้งหลักแหล่งของชาวอินเดียในดินแดนแถบนี้มีสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยมีบันทึกของชาวตะวันตกและรายงานการเดินทางของมิชชันนารีและพ่อค้าสมัยรัตนโกสินทร์ กล่าวว่า บริเวณทางใต้ของกำแพงพระบรมมหาราชวัง (กรุงเทพมหานคร) มีตลาดการค้าขนาดใหญ่ของคนจีนและอินเดีย³

ชาวอินเดียในความรับรู้ของสังคมไทยไม่ได้รวมกันเป็นกลุ่มเดียว แต่แยกออกเป็นกลุ่มย่อยตามลักษณะทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่ม ที่ขึ้นกับภาษาที่ใช้พูด ตลอดจนแหล่งที่พักอาศัยในอินเดียก่อนเดินทางมาประเทศไทย การอธิบายภาพเกี่ยวกับชาวอินเดียที่สังคมไทยรับรู้จึงมีความแตกต่างกันไป ดังตัวอย่างที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง "นางนพมาศ" โดยวรรณกรรมเรื่องนี้แยกกลุ่มคนจากเกณฑ์เรื่องภาษา ดังคำว่า "...จะฟังจำแนกชาติภาษาต่าง ๆ..."⁴ สำหรับชาวอินเดีย วรรณกรรมเรื่องนี้จัดชาวอินเดียไปรวมอยู่กับกลุ่มพราหมณ์และแขก โดยกลุ่มพราหมณ์ประกอบด้วย "...พราหมณ์วัยชกภาษา๑ พราหมณ์เวรัมมะหะสรภาษา๑ พราหมณ์อะวะคารภาษา๑ พราหมณ์พฤติบาศภาษา๑ พราหมณ์พาราณสีภาษา๑ พราหมณ์อรรคิณเวศภาษา๑..." ส่วนกลุ่มแขก

¹สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, หนังสือบันทึกรับสั่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพประทาน ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล (พระนคร : โรงพิมพ์บัณฑิตการพิมพ์, 2532), หน้า 16.

²"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง," ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาจากเอกสารไทยและต่างประเทศ, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ (นครปฐม : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), หน้า 15.

³อดิศร หมวกพิมาย, "การใช้ที่ดินในเขตกรุงเทพและปริมณฑล ก่อนปี พ.ศ.2325," วารสารธรรมศาสตร์ 21, 1 (มกราคม - เมษายน 2538) : 18.

⁴พระราชกรณียาตรา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเรื่องนางนพมาศ (พระนคร : คลังวิทยา, 2507), หน้า 219.

ยกมาเฉพาะที่สันนิษฐานว่าเกี่ยวข้องกับชาวอินเดีย ได้แก่ "...แขกสุหนี่ภาษา๑ แขกมั่งกะลีภาษา๑ แขกชู่ร่าภาษา๑..."⁵ "แขกสุหนี่" ในที่นี้ น่าจะหมายถึงกลุ่มคนที่นับถือศาสนาอิสลามลัทธิสุหนี่ซึ่งมีทั้งชาวอาหรับ ชาวมลายู และชาวอินเดีย ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ในหนังสือ "ความทรงจำ" ว่า "...พวกลัทธิสุหนี่เป็นคนหลายชาติหลายภาษาแยกย้ายกันอยู่ตามตำบลต่าง ๆ มีสุเหร่าและนิกบวชชาติของตนเอง..."⁶ "แขกมั่งกะลี" หมายถึง ชาวเบงกอล "แขกชู่ร่า" หมายถึง แขกकुลา หรือกุลา ซึ่งเป็นคำเรียกชาวอินเดีย โดยมีคำอธิบายในหนังสือ "อักขรภิธานศัพท์" ว่า "แขกकुลา, คือคนแขกภาษาหนึ่ง, รูปมันเล็ก ๆ ผิวดำ, เหมือนคนกลาสิ..."⁷

จากการแยกกลุ่มชาวอินเดียออกเป็นพราหมณ์และแขกนี้ ทำให้มีข้อสังเกตว่า พราหมณ์ ในกรุงเทพฯ มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตกำแพงพระนคร คือบริเวณเสาชิงช้า การที่พราหมณ์สามารถตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณนี้ อาจเนื่องจากพราหมณ์มีหน้าที่ราชการที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมของราชสำนัก และมีขนบธรรมเนียมที่ไม่แตกต่างจากวัฒนธรรมพุทธ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมหลักของสังคมไทย นอกจากนี้กลุ่มพราหมณ์ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับทางราชการแล้ว ยังพบว่าชาวอินเดียที่นับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่ไม่ได้รับราชการมีการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ด้วย ดังกรณีที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง "ระเด่นลันได" ของ พระมหามนตรี (ทรัพย์) ซึ่งแต่งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บทประพันธ์เรื่องนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ได้ทรงวินิจฉัยไว้ว่าเป็นเรื่องแต่งทำนองจดหมายเหตุ เพราะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง หากผู้แต่งประสงค์จะจดให้ชัดเจน จึงแต่งเป็นบทละครสำหรับอ่านกันเล่น⁸ เป็นเรื่องของชาวอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดูที่มาอาศัยอยู่ใกล้โบสถ์พราหมณ์กรุงเทพฯ ดังในบทที่ว่า

"...มาจะกล่าวบทไป	ถึงระเด่นลันไดอนาถา
เสวยราชย์องค์เดียวเที่ยวร่ำภา	ตามเสาชิงช้าหน้าโบสถ์พราหมณ์..." ⁹

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 220 - 222.

⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (พระนคร : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2506), หน้า 89.

⁷ แคนบีช แบรดลีย์, อักขรภิธานศัพท์ ฉบับจัดพิมพ์เลียนแบบของเดิมทุกประการ โดยองค์การคำของคุรุสภา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514), หน้า 77.

⁸ วรรณกรรมต่างเรื่อง อนุสรณ์งานฉาปนกิจศพนางเทียบ เพชรพลาย (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2505), คำอธิบายบทละครเรื่องระเด่นลันได.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

วรรณกรรมเรื่องระเด่นลันได จึงเป็นเหมือนจดหมายเหตุที่บันทึกเรื่องราวของชาวอินเดียและการตั้งถิ่นฐานของคนเหล่านี้ในสมัยนั้น นอกจากตัวอย่างในวรรณกรรมที่ยกมา ยังมีการกล่าวถึงชาวอินเดียใน "จารึกโคลงภาพคนต่างภาษา" ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ที่กล่าวถึงชาวอินเดียไว้ว่า

"...แขกปะถ่าน ชอบแต่งอุฐูเทียรวับข้าง ไว้หนวดเคราคำหาน่ากลัว...
 แขกจุเหลี่ย โปกศิระด้วยผ้าขาว อยู่เมืองมัทราศ อาศัยการรูดนมวัวขาย...
 อินคู้ ชาดิแขก ไว้หนวดเคราคำกลบแก้ม...
 พรหมณ์อินคู้ เกล้ำมวย เจิมหน้าผาก สาชยายมนตรีบุชาพระศิวะ...
 พรหมณ์รามเหศร์ เป็นชาติเชือรามรัฐ ชำนาญในทวาทศพิธิ์ชชเวท..."¹⁰

การรับรู้เกี่ยวกับชาวอินเดียในสังคมไทย นอกจากที่ปรากฏในวรรณกรรม ยังพบในศิลปกรรมต่าง ๆ เช่น ภาพในอุโบสถวัดอรุณราชวราราม กรุงเทพฯ เขียนเรื่องราวในราชสำนัก แสดงภาพที่อาจเป็นปุโรหิตอาจารย์ หรือพรหมณ์ ผู้ประกอบพระราชพิธีสำคัญของพระมหากษัตริย์ นอกจากนั้นยังมีภาพเขียนลงรักปิดทองบนบานประตู แสดงภาพชีวิตแบบสามัญชนเป็นภาพชาวอินเดียเลี้ยงแพะ¹¹ อีกทั้งยังพบคำอธิบายเรื่องชาวอินเดียในหนังสือ "อักขรภิธานศรับท์" ของนายแพทย์แดนบีช แบรดเลย์ โดยในหนังสือเล่มนี้ ไม่มีคำว่า "อินเดีย" ปรากฏอยู่ แต่มีคำอธิบายที่เกี่ยวข้องกับชาวอินเดีย เช่น "...แขก, คือคนชาติหนึ่ง, รูปร่างดำๆ, ผมหยิกๆ, เปนชาวเมืองสุรศเปนต้น. อนึ่งคนที่อยู่ต่างบ้านต่างเมืองไปสู่มหากัน.... แขกเทศ, คือคนแขกที่มาแต่เมืองเทศนั้น..."¹² คำว่า "เทศ" ในหนังสือนี้ให้ความหมายว่า "...เทศ, เมืองแขก, เปนชื่อเมืองแขกนั้น, เช่น คำว่าเมืองเทศ, ผ้าเทศ, แดงเทศ, มันเทศ..."¹³

เนื่องจากชาวอินเดียมีหลายกลุ่มดังที่กล่าวมา ทำให้การตั้งถิ่นฐานของคนเหล่านี้มีการกระจายตัวไปตามที่ต่าง ๆ ตามความสัมพันธ์และความจำเป็นในการประกอบอาชีพของแต่ละกลุ่ม ในที่นี้จะกล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียในกรุงเทพฯ เป็นหลัก ก่อนที่จะกล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่อื่น ๆ ของไทยในลำดับต่อไป

¹⁰ประมุขจารึกวัดพระเชตุพนฯ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณณสิริ) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2517), หน้า 699 - 707.

¹¹อมรา ศรีสุชาติ, "ชาวต่างชาติในศิลปกรรมไทย," ศิลปากร 33, 1 (มีนาคม - เมษายน 2532) : 38.

¹²แดนบีช แบรดเลย์, อักขรภิธานศรับท์, หน้า 77-78.

¹³เรื่องเดียวกัน, หน้า 300.

การตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียในกรุงเทพฯ

"เสาชิงช้าหน้าโบสถ์พราหมณ์" ที่กล่าวในวรรณกรรมเรื่องระเด่นลันได เป็นถิ่นที่ชุมชนพราหมณ์ในกรุงเทพฯ ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ ความเป็นมาของชุมชนพราหมณ์แห่งนี้ ประมวลจากคำให้สัมภาษณ์ของพระครูวามเทพมุนี (พราหมณ์ชวิน ริงสิพราหมณกุล) ที่ให้สัมภาษณ์ต่อวารสารเมืองโบราณมีความโดยย่อคือ

ย่านเสาชิงช้า นับตั้งแต่บริเวณตลาดเสาชิงช้า โบสถ์พราหมณ์ ถนนบำรุงเมือง วัดสุทัศน์ ถนนตีทอง ถึงสี่กั๊กเสาชิงช้า ปัจจุบันคือตำบลเสาชิงช้า เขตพระนคร เป็นเขตชุมชนพราหมณ์เดิมมีพราหมณ์ตั้งบ้านเรือนอยู่จำนวนเป็นร้อยคน เรียกว่า บ้านพราหมณ์ขึ้นกับกรมพิธีพราหมณ์ หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475) กรมพิธีพราหมณ์ถูกยุบ ทำให้เหลือพราหมณ์ที่ขึ้นกับสำนักพระราชวังเพียง 5 คน เพื่อประกอบพิธีเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ที่เหลือต้องออกจากราชการ ส่วนที่ดินที่ตั้งบ้านเรือนถูกจัดสรรใหม่เป็นที่ดินของกรมธนารักษ์และที่ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เรื่องที่กล่าวถึงในระเด่นลันไดนั้น พระครูวามเทพมุนี เห็นว่าน่าจะมีเค้าเชื่อถือได้ เพราะบริเวณนี้มีพราหมณ์อยู่มาก ทำให้มีชาวอินเดียมาอยู่ด้วย¹⁴

หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนพราหมณ์บริเวณนี้ ยังพบจากเอกสารเรื่องพระราชทานที่ดินตำบลเทวสถาน ริมถนนบำรุงเมืองแก่เจ้าจอมอิมและนายแอบ คุรุกุล ซึ่งมีความเป็นมาดังนี้ ที่ดินแปลงนี้เป็นที่หลวงบริเวณเทวสถาน อยู่ในความดูแลของกระทรวงนครบาล เดิมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) โปรดพระราชทานให้พวกพราหมณ์อาศัยอยู่ โดยมีพระมหาราชครูพิธีจางวาง (พุ่ม) เป็นหัวหน้าดูแล ต่อมาทายาทของพระมหาราชครูพิธีได้ขอพระราชทานที่ดินดังกล่าวเพื่อพักอาศัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) พระราชทานให้ตามที่ขอ เพราะทรงเห็นว่า "...เจ้าจอมอิม (เป็นหลานของพระมหาราชครูพิธีจางวางพุ่ม) เป็นผู้ได้ทำราชการในรัชกาลที่ 5 และนายแอบ คุรุกุล เป็นมหาดเล็กผู้จะสืบสกุลคุรุกุลให้ดำรงต่อไป..."¹⁵

เนื่องจากบริเวณเสาชิงช้า และโบสถ์พราหมณ์ เป็นที่ตั้งของชุมชนพราหมณ์สมัยรัตนโกสินทร์ อย่างน้อยตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ชาวอินเดียที่นับถือศาสนาพราหมณ์ เมื่อเดินทางเข้ามาตั้งหลักแหล่งในกรุงเทพฯ เลือกลงมาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ เพราะ

¹⁴"บทสัมภาษณ์พระครูวามเทพมุนี (พราหมณ์ชวิน ริงสิพราหมณกุล)," เมืองโบราณ 17, 1 (มกราคม-มีนาคม 2534) : 44-45.

¹⁵ กช., ร.6 น.15.1/ฉ/7, เอกสารรัชกาลที่ 6, กระทรวงนครบาล เรื่องขอพระราชทานที่ดินตำบลเทวสถาน ริมถนนบำรุงเมืองแก่เจ้าจอมอิมและนายแอบ คุรุกุล (28 กุมภาพันธ์ 2455 - 3 มิถุนายน 2462).

เป็นแหล่งวัฒนธรรมเดียวกัน ต่อมาเมื่อมีการสร้างถนนและขยายตัวเมืองกรุงเทพฯ ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ทำให้ชุมชนของชาวอินเดียขยายออกไปสู่แหล่งการค้าใหม่ ที่เกิดขึ้นบริเวณใกล้เคียง ดั้งหลักฐานที่ปรากฏในคำร้องของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าอาวาสวัดราชบูรณะที่แจ้งมายัง กรมศุขาภิบาล เมื่อวันที่ 18 กันยายน ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2446) มีข้อความที่เกี่ยวกับชาวอินเดีย ที่ทำการค้าฝ้ายอยู่ริมถนนพาดูร์ดว่า "...แขกขายผ้าเช่าดีที่อยู่ริมถนนพาดูร์ดนเอาขยะมูลฝอยทิ้งลงในคลองริมวัดราชบูรณะเป็นการโสโครกมากแลคลองก็จะตื้นตัน..."¹⁶ นอกจากนั้นยังมีรายงานของพนักงานตรวจการศุขาภิบาลที่รายงานเกี่ยวกับชาวอินเดียที่ค้าขายที่ตำบลถนนพาดูร์ด โดย รายงานว่า "...พวกแขกซึ่งตั้งร้านขายของอยู่ที่ตำบลถนนพาดูร์ด ได้เอาหีบเปล่าซึ่งถ่ายสินค้าออก แล้ววางไว้ใต้ต้นหูกวางข้างถนน กระทำให้เป็นที่กีดขวางแก่มหาชนแลรถม้าที่ไปมา แลเวลา กลางคืนยังเอาแควหรือม้าไม้มาตั้งนั่ง, นอนเล่นบนถนนเดินเท้า..."¹⁷ จากเอกสารที่ยกมาทำให้ ทราบว่าเมื่อถึง พ.ศ. 2446 มีชาวอินเดียมาทำการค้าในบริเวณพาดูร์ดแล้วและแหล่งการค้า คงขยายไปบริเวณใกล้เคียงในเวลาต่อมา ดังจะเห็นจาก "รายงานการเคหะหมาย" ของ นายคำ แสงราษี นักการที่ทำรายงานเสนอเจ้ากรมกองหมาย เมื่อวันที่ 19 ธันวาคม พ.ศ. 2471 มีความว่า

"...ด้วยเมื่อวันที่ ๑๕-๑๕ เดือนนี้ ข้าพเจ้าได้นำหมายของศาลเมืองกุชราช ประเทศอินเดีย ไปที่ตำบลถนนพาดูร์ด เพื่อให้แก่นายฮาгимสิงห์ ครั้นถึงห้อง เลขที่ ๒๗๓๕ ตำบลซึ่งกล่าวนี้ ไม่พบผู้รับหมาย... แลข้าพเจ้าได้พยายาม สืบถามหญิงชายชาวบ้านในตำบลถนนพาดูร์ด ถนนราชวงศ์ บางรัก บางลำภูบน ซึ่งเป็นที่ค้าขายของแขกพวกนี้จนตลอดก็ไม่มีใครรู้จักจำเลย..."¹⁸

จากรายงานของนายคำ ทำให้ทราบว่าแหล่งที่ทำการค้าของชาวอินเดียในกรุงเทพฯ คือบริเวณถนนพาดูร์ด ถนนราชวงศ์ บางรัก และบางลำภูบน ขณะเดียวกัน บริเวณเสาชิงช้า

¹⁶ กจช., ร.5 น. 5.12/27, เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เรื่องห้ามแขกไม่ให้เทขยะมูลฝอยลงในคลองวัดราชบูรณะ.

¹⁷ กจช., ร.5 น. 5.1/124, เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เรื่องรายงานพนักงานตรวจการศุขาภิบาล (1 ตุลาคม ร.ศ. 125).

¹⁸ กจช., กต.51.4/10, เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ, เรื่องการเคหะคดีต่างประเทศ (19 ธันวาคม 2471).

คงยังเป็นที่ตั้งหลักแหล่งของชาวอินเดียอยู่เช่นเดิม ทำให้เมื่อมีการตั้งอาศรมวัฒนธรรมไทย-ภารต ใน พ.ศ. 2483¹⁹ สวามีสัตยานันทปุรีเลือกที่จะตั้งอาศรมไว้ในบริเวณเสาชิงช้า

นอกจากนี้ยังมีชุมชนเก่าของชาวอินเดียที่เข้ามาสมัยรัตนโกสินทร์ในแหล่งอื่นอีก คือ บริเวณถนนสีลม ซึ่งเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียที่มาจากตอนใต้ ชาวอินเดียเหล่านี้ได้สร้าง เทวสถานขึ้นในบริเวณดังกล่าว ดังข้อความที่นายอรุณ เถตติย์ อดีตผู้อำนวยการ วัดพระศรีอุมาเทวี ได้ให้สัมภาษณ์กับผู้เขียน บทความเรื่อง "ประวัติวัดแขกและทวยเทพในขบวนแห่" ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ ในนิตยสารสารคดี มีความว่า

"...วัดพระศรีอุมาเทวี หรือวัดแขก (สีลม) เป็นวัดของชาวฮินดูที่สร้างขึ้น โดยชาวอินเดียเผ่าทมิฬ ซึ่งเป็นพวกคราวิเดียน ทางอินเดียตอนใต้ ชนเผ่าทมิฬหรือที่เรียกตัวเองว่า ทามิล นาฑู (Tamil Nadu) ได้อพยพเข้าสู่ ประเทศไทยทางภาคใต้ก่อน โดยเข้ามาทำการค้าบ้าง ทำงานเหมืองแร่บ้าง และบางกลุ่มเดินทางเข้ามาสู่กรุงเทพฯ มาตั้งหลักแหล่งที่ถนนสีลม ซึ่ง ขณะนั้นเรียกว่าวินด์มิลล์โรด (Windmill Road) เนื่องจากมีชาวต่างชาติตั้ง สีสลมขนาดใหญ่อยู่จนกลายเป็นชื่อถนนในปัจจุบัน สมัยนั้นบริเวณวัดแขก เป็นไร่อ้อยและสวน เมื่อชาวทมิฬเข้ามาตั้งบ้านเรือนได้สร้างศาลาไม้เล็กๆ เพื่อเป็นศาลสถิตของเจ้าแม่อุมาเทวี เทพเจ้าที่พวกเขานับถือ เรียกว่า ศาลศรีมารีอันมัน หรือมารีอัมมะ หมายถึง ศาลขององค์เจ้าแม่อุมาเทวี เพื่อใช้เป็นที่ชุมนุมในการประกอบพิธีทางศาสนา..."²⁰

วัดพระศรีมหาอุมาเทวี ที่ถนนสีลม สันนิษฐานว่าน่าจะตั้งขึ้นก่อน พ.ศ. 2455 เพราะพบหลักฐานว่ามีชาวอินเดียอีกกลุ่มหนึ่งที่ขอพระราชทานที่ดิน ตำบลบางรัก ถนนสีลม จากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สำหรับสร้างเทวสถานเพื่อทำการบำเพ็ญกุศล ข้อความในเอกสารดังกล่าวระบุว่า มีชาวอินเดียทางตอนเหนือมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ประมาณ 700 - 800 คน จึงขอพระราชทานที่ดินสร้างศาสนสถาน โดยให้เหตุผลประกอบการขอพระราชทานที่ดินว่า "...เทวสถานของชาวอินเดียในใต้ตำบลสีลม ซึ่งมีอยู่แล้วนั้น

¹⁹Pandid Raghunath Sharma, "Swami Satyananda Puri and His Contributions to Indo-Thai Cultural Ties and Indian Independence Movement in Thailand," *ไทย-ภารต* 16, 23 (มิถุนายน 2531) : 20.

²⁰"ประวัติวัดแขกและทวยเทพในขบวนแห่," *สารคดี* 1, 11 (ธันวาคม 2528) : 34.

ก็เป็นที่คับแคบสมควรแก่คนหมู่นั้น ทั้งลัทธิศาสนาก็ผิดกัน* จะอาศัยบำเพ็ญกุศล และ กระทำสาธารณูปการในที่แห่งเดียวกันมิได้..."²¹ จากเอกสารนี้ทำให้ทราบว่า ก่อน พ.ศ. 2455 มีเทวสถานของชาวอินเดียที่นับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่เดินทางมาจากตอนใต้ที่ตำบลสีลมแล้ว ซึ่งเทวสถานแห่งนี้น่าจะเป็นวัดพระศรีอุมาเทวี

การที่ชาวอินเดียจากตอนใต้ตั้งหลักแหล่งอยู่ในบริเวณถนนสีลมและบริเวณบางรัก อาจเนื่องจากบริเวณนี้เป็นย่านการค้าของชาวตะวันตก โดยชุมชนของชาวตะวันตก ตั้งอยู่ต่อจาก ชุมชนชาวจีน เริ่มตั้งแต่บริเวณตลาดน้อยผ่านบริเวณสี่พระยาลงไปถึงบางรักมีโบสถ์อัสสัมชัญ อยู่ตรงกลาง ชุมชนของชาวตะวันตกเหล่านี้ ขยายตัวตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยาลงไปทางใต้ถึงบริเวณ วัดพระยาไกร บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงนี้ใช้เป็นคลังสินค้า²² ซึ่งส่วนใหญ่มีพัฒนาการ มาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น คลังสินค้าของนายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ พ่อค้าชาวอังกฤษที่มีคลังสินค้าขนาดใหญ่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ²³ นอกจากนายฮันเตอร์ยังมี คลังสินค้าของพ่อค้าชาติอื่นๆ และเป็นที่ตั้งของสถานกงสุลของชาติต่างๆ ทำให้บริเวณนี้ เป็นย่านการค้าและถิ่นที่อยู่ที่สำคัญของชาวตะวันตก ชาวอินเดียใต้ที่เข้ามาในไทยส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพอยู่ในบริษัทการค้าของตะวันตก จึงเลือกพักอาศัยอยู่ในบริเวณสีลมและบางรัก ที่ใกล้แหล่งของชาวตะวันตก

นอกจากบริเวณเสาชิงช้า พาหุรัด ราชวงศ์ บางรัก และบางลำภูบนที่กล่าวมาแล้ว ยังมีที่ ตั้งถิ่นฐานของชาวมุสลิมอินเดีย ซึ่งตั้งถิ่นฐานบริเวณคลองบางกอกใหญ่ และคลองบางกอกน้อย สันนิษฐานว่า มีการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) เหตุที่สันนิษฐานดังนี้เพราะเมื่อนายนรินทรธิเบศตามเสด็จงานพระราชสงคราม สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาเสนาในรัชกาลที่ 2 (พ.ศ. 2352) กระทบเรือผ่านคลองบางกอกใหญ่

* คำว่าลัทธิศาสนาก็ผิดกัน ในที่นี้สันนิษฐานว่า แม้ชาวอินเดียทั้งสองกลุ่มนี้นับถือศาสนาฮินดู เหมือนกัน แต่ทางอินเดียเหนือนับถือพระนารายณ์และเทพเจ้าองค์อื่นซึ่งเป็นอวตารในปางต่าง ๆ ของ พระนารายณ์ คือพระรามและพระกฤษณะ ขณะที่ในอินเดียใต้นับถือพระศิวะและเทพสตรี โดยเฉพาะพระอูมา และปางต่าง ๆ ของพระอูมา เช่น เจ้าแม่กาลีมากกว่า.

²¹ กจข., ร.6 น.15.1 ฉ/4, เอกสารรัชกาลที่ 6, กระทรวงนครบาล เรื่องชาวอินเดียขอพระราชทานที่ดิน ตำบลบางรัก ถนนสีลม สำหรับสร้างทำการบำเพ็ญกุศล (20 พฤศจิกายน - 11 มกราคม พ.ศ.2455).

²² แน่งน้อย สักดิ์ศรี และคณะ, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 251.

²³ อติสร หมวกพิมาย, "การใช้ที่ดินในเขตกรุงเทพและปริมณฑล ก่อนปี พ.ศ.2325," วารสาร ธรรมศาสตร์ : 33.

นายรินทร์ธิเบศได้บรรยายการค้าผ้าของชาวมุสลิมบริเวณนั้นว่า "...ชาวแพแม่แก่ค้าขายของแพพัสตราดาตองเทศย้อม..."²⁴ แสดงถึงร้านค้าผ้าแพร ผ้าตาด และผ้าย้อมสีต่าง ๆ ของอินเดีย เพราะคำว่า "เทศ" ตามหนังสืออักขรภิธานศรับท์ หมายถึง อินเดีย ส่วนชาวแพที่ทำการค้าจากการศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของชาวมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทยของ ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์ ระบุว่าสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีชาวมุสลิมอินเดียที่ทำการค้าขายและตั้งหลักแหล่งบริเวณคลองบางกอกใหญ่และคลองบางกอกน้อย เรียกว่า "แขกแพ"²⁵ ในงานดังกล่าวไม่ได้ระบุว่าชาวมุสลิมเหล่านั้นเดินทางมาจากส่วนใดของอินเดีย ขณะที่วิทยานิพนธ์ของจุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ กล่าวถึง "แขกแพ" ว่า

"...จากบันทึกคำบอกเล่าของลูกหลานขุนนางกรมท่าชาวกล่าวไว้ว่า ในสมัยธนบุรีนั้น มุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน สายตระกูลเฉกอะหมัด ที่อพยพลี้ภัยสงครามเข้ามายังกรุงธนบุรี ต้องอาศัยในแพบริเวณริมคลองบางกอกใหญ่ หน้ามัสยิดต้นสน โดยเข้าไปอาศัยปลูกแพอยู่ร่วมกับมุสลิมกลุ่มเดิมที่ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เรียกว่า "แขกแพ"... มุสลิมกลุ่มนี้เป็นพวกที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายสุหนี่ สันนิษฐานว่าเป็นเชื้อสายอินเดีย เตอร์ก หรืออาหรับ ที่เข้ามาค้าขายในบางกอกตั้งแต่สมัยอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม..."²⁶

การตั้งหลักแหล่งบริเวณนี้คงมีต่อมา เพราะพบว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพ่อค้ามุสลิมจากเมืองสุรัต ซึ่งตั้งอยู่ในแคว้นกัจราชของอินเดีย เดินทางมาตั้งร้านจำหน่ายสินค้าบริเวณสุเหร่าตึกแดง* และบางคนทำหน้าที่เป็นล่ามภาษาต่างประเทศ รับราชการอยู่กับ

²⁴ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, "ผ้าฟ่อนท่อนสะไบ," *จุลสารไทยคดีศึกษา* 10, 4 (พฤษภาคม-กรกฎาคม 2537) : 24.

²⁵ ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์, *ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 95.

²⁶ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, "บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาว ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2153 - 2435)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุฎฎิปบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 268-269.

* สุเหร่าตึกแดง หมายถึงสุเหร่ากวดิลอิสลาม ตั้งอยู่เชิงสะพานพระพุทธรูปฟ้าฝั่งใต้ เป็นสุเหร่าของผู้นับถือศาสนาอิสลามนิกายสุหนี่ ที่กลุ่มพ่อค้ามุสลิมจากอินเดียและชาวมุสลิมจากไทรบุรีร่วมกันสร้างขึ้นที่ตึกแดง ซึ่งเป็นอาคารคลังสินค้าที่สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติมอบให้เพื่อสร้างสุเหร่า [จากสุดาร่า สุฉาษา, *บรรณาธิการ, ธนบุรี* (กรุงเทพฯ : สารคดี, 2542), หน้า 151-152].

พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา (ทัต บุนนาค) จางวางพระคลังสินค้า ดังกรณีของนายอาลีบายานานา หรือเสมียนอาลี ซึ่งเป็นต้นตระกูลนานา ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระพิเชษฐสรรรพานิช* ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากตระกูลนานาแล้วยังมีตระกูลวงศ์อารยะ ซึ่งเป็นพ่อค้าอินเดียอีกตระกูลหนึ่งที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและค้าขายในบริเวณนี้²⁷ การตั้งหลักแหล่งบริเวณตึกขาว ตึกแดงของชาวอินเดียมุสลิม ยังปรากฏหลักฐานในหนังสือพิมพ์บางกอกแลนเดอรั พ.ศ. 2405 (รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ที่กล่าวถึงกลุ่มพ่อค้าชาวอินเดียที่ทำการค้ารวมกลุ่มกันบริเวณตึกขาว ตึกแดง ริมแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้กับตลาดสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค)

ที่ดินบริเวณตึกขาว ตึกแดงเป็นของพระนิเทศสันต์พานิช บิดาของนายเอ.อี.นานา ที่สร้างอาคารเป็นตึกแถวสองชั้นให้พ่อค้ามาเช่าพักอาศัย²⁸ โดยชั้นล่างเป็นที่ค้าขาย ชั้นบนเป็นที่พักอาศัย เรียกว่า ตลาดแขก ตลาดนี้ขายสินค้าที่มาจากประเทศอินเดีย สิงคโปร์และประเทศตะวันตก พ่อค้าส่วนใหญ่เป็นชาวอินเดียมุสลิม²⁹ โดยพ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมที่ค้าขายบริเวณนี้มีสองกลุ่มด้วยกันคือ ชีอะห์และสุหนี่ กลุ่มชีอะห์ตั้งร้านค้าอยู่บริเวณตึกขาวเป็นส่วนใหญ่** ต่อมามีบางส่วนข้ามฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาไปตั้งร้านค้าบริเวณถนนราชวงศ์ และถนนอนุวงศ์ ส่วนกลุ่มสุหนี่ตั้งร้านค้าบริเวณตึกแดง และมีบางส่วนขยายหลักแหล่งไปตั้งร้านค้าที่ถนนบำรุงเมืองจนจรดคลองหลอด การตั้งหลักแหล่งของชาวอินเดียมุสลิมบริเวณตึกขาว ตึกแดงมีสืบเนื่องต่อมา เพราะพบหลักฐานการขอซื้อที่ดินในบริเวณนี้ของนายฮัดซัน ฮารี แยกในบังคับอังกฤษ ขอซื้อที่ดินหลังตึกขาว ตำบลตลาดสมเด็จพระ จำนวน 1 ไร่ 220 ตารางวา จากอำแดงถนอมใน พ.ศ. 2452³⁰

* ตำแหน่งของนายอาลี นานาเขียนต่างกัน ในหนังสือธนบุรี ใช้พระพิเชษฐสรรรพานิช ขณะที่งานของแฉ่งน้อย ศักดิ์ศรีใช้พระนิเทศสันต์พานิช.

²⁷ สุคตรา สุจฉายา, บรรณาธิการ, **ธนบุรี**, หน้า 152.

²⁸ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, **องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์**, หน้า 198.

²⁹ ผู้สดี ทิพทัส และมานพ พงศทัต, **บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ.2325-2525)** (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 63.

** บริเวณตึกขาว ตึกแดง ปัจจุบันคือ อุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชบรมราชชนนี กลุ่มพ่อค้ามุสลิมนิกายชีอะห์ที่ค้าขายบริเวณนี้เป็นพ่อค้าจากเมืองสุรัต ที่เดินทางมาค้าขายตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ คนไทยเรียกพ่อค้าเหล่านี้ว่า นักกูดา เช่น นักกูดาสระวาตี (หลวงสนธิภูบาล) นักกูดามอหมัดเฟอร์เศ (หลวงประเทศไมตรี) ต่อมาพ่อค้ากลุ่มนี้ขยายการค้าข้ามฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยามาบริเวณทำนักราชวงศ์และเชิงสะพานช้างโรงสี ถนนเฟื่องนคร [จากสุคตรา สุจฉายา, บรรณาธิการ, **ธนบุรี**, หน้า 154.]

³⁰ กจข., **มร.5 ค/13.66**, ไมโครฟิล์ม รัชกาลที่ 5, เรื่องแยกฮัดซัน อาลี คนในบังคับอังกฤษ ขอซื้อที่ดินตำบลหลังตึกขาวของอำแดงถนอม (4 - 23 พฤศจิกายน ร.ศ.127).

พ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมบางคนมีสร้อยชื่อว่า นาโคคา หรือ นาคูคา เป็นภาษาเปอร์เซีย แปลว่านายเรือ ภาษาไทยบางครั้งใช้คำว่า นะกุกา หรือนักกุกา พ่อค้าเหล่านี้เข้ามาทำการค้าตั้งแต่ สมัยต้นรัตนโกสินทร์ บางคนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ ดังเห็นจากประกาศพระราชทาน บรรดาศักดิ์พ่อค้าต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีความตอนหนึ่ง เกี่ยวกับพ่อค้าเหล่านี้ว่า

"...ธรรมเนียมในกรุงเทพมหานคร เมื่อชนชาวต่างประเทศมีความสวามิภักดิ์ ได้รับพระช่วยเหลือช่วยขนขวยในราชการแผ่นดิน... ย่อมได้รับพระราชทาน ตำแหน่งตั้งเป็นผู้มียศบรรดาศักดิ์ฝ่ายสยามแบบอย่างมา คือในเมื่อแผ่นดิน ซึ่งเป็นปฐม รัชกาลที่ ๑ ในพระบรมราชวงศ์นี้... นักกุกาสระวาสิ ชาว ประเทศอินเดียผู้หนึ่ง เป็นลูกค้าอยู่ในกรุงเทพพระมหานครนี้ ได้ถวายมหาสังข์ ทักขินาวัฏเป็นทีแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม ในรัชกาลที่ ๑ จึงทรงพระกรุณาโปรดตั้งให้เป็นขุนนางมียศฝ่ายสยาม มีนาม ในภาษาสันสกฤตว่า หลวงสนิทภูบาลนายหนึ่ง... อนึ่งนักกุกาหม่อมหมัด ฝอเรศ ชาวประเทศอินเดีย เป็นลูกค้ามาตั้งค้าขายในกรุงเทพพระมหานครนี้ ได้ถวายม้ารูปพรรณดีมี ๑ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามในรัชกาล ที่ ๓ จึงทรงพระกรุณาโปรดตั้ง... นักกุกาหม่อมหมัด ฝอเรศ เป็นผู้มียศมีนาม ในภาษาสันสกฤตว่า หลวงประเทศไมตรี..."³¹

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพ่อค้าสำคัญในกลุ่มนี้คือ นักกุกาอิสไมล์ ได้รับแต่งตั้งเป็นพระยามิศรภักดีการ³² ซึ่งนักกุกาอิสไมล์นี้ สันนิษฐานว่าเป็น บุคคลเดียวกับที่เป็นเจ้าของห้างนะกุกาอิสไมล์ ที่วัดเกาะเป็นผู้ที่สั่งเรือสำหรับรับส่งคนโดยสาร ระหว่างกรุงเทพฯ และสิงคโปร์เข้ามาใช้ในสมัยนั้น³³ นอกจากนักกุกาอิสไมล์แล้ว ยังมีท่านอื่น ที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์อีกคือ "...นักกุกาอะฮียาดีบาย ชาวเมือง สุรศนาเรทร์ เป็นพระพิเทศาตระพานิช พนักงานจัดซื้อสิ่งของต่างประเทศทูตเกล้าฯ ถวาย ถือกักดินา ๘๐๐..."³⁴ พ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมเหล่านี้นับเป็นกลุ่มพ่อค้าชาวอินเดียที่สำคัญกลุ่มหนึ่ง

³¹ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย, หน้า 99 - 100.

³²การแต่งตั้งขุนนางไทย ในสมัยรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2521), หน้า 174.

³³ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย, หน้า 98.

³⁴การแต่งตั้งขุนนางไทย ในสมัยรัชกาลที่ 5, หน้า 175.

พ่อค้าชาวอินเดียอีกกลุ่มหนึ่งที่เดินทางเข้ามาทำการค้าและตั้งหลักแหล่งในเมืองไทยคือ พ่อค้าชาวสิกข์* พ่อค้าชาวสิกข์เดินทางเข้ามาทำการค้าในไทยเมื่อใดนั้น ไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจน แต่พบว่ามีชาวสิกข์เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณคาบสมุทรมาลายูตั้งแต่ พ.ศ. 2434 ดังมีความปรากฏใน บทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงพระราชนิพนธ์ถึงทหารแขก สิกข์ที่ทรงพบ ขณะที่ประพาสแหลมมลายูไว้ว่า "...ทหารเป็นแขกซิกข์ทั้งนั้น ว่ามี 1,000 คน รายไปอยู่ ตามที่ต่างๆ ... คูที่โรงทหาร มีครัวพวกผู้หญิง รูปร่างใหญ่โต มีลูกเต้ารุ่งรังอยู่มากเขาเรียกลงมาหา แม่เล็ก** ลงมาขึ้นก้มตัวเอามือจับดินแล้วลูบหน้า..."³⁵ ซึ่งจากบทพระราชนิพนธ์ทำให้เห็นว่าทหาร แขกสิกข์เหล่านี้บางส่วนนำครอบครัวมาด้วย และคงได้เริ่มตั้งหลักแหล่งในบริเวณนี้ตลอดจน กระจายตัวไปในบริเวณใกล้เคียง รวมทั้งในภาคใต้ของไทยด้วย ดังที่พบหลักฐานการขอสร้างครุฑวารา (ศาสนสถาน) ของชาวสิกข์ที่ภูเก็ต ใน พ.ศ. 2459 โดยทางเจ้าพนักงานทะเบียนที่ดินภูเก็ตได้รายงาน ไปยังเจ้ากรมทะเบียนที่ดินว่า "...คนชาติแขกซิกข์ในบังคับอังกฤษจะรับซื้อที่ดิน เพื่อทำที่สำหรับ สวดมนต์ไหว้พระ แลขอให้ลงชื่อว่าครุฑวาราซิกข์... จึงเรียนหาหรือว่าจะจดนามผู้ซื้อว่าครุฑวาราซิกข์ เปนผู้ถือกรรมสิทธิ์ตามความประสงค์เขาได้หรือไม่..." เจ้ากรมทะเบียนที่ดินให้คำแนะนำว่า "...ทางที่ดี ควรแนะนำให้ผู้ที่ออกเงินซื้อที่ดินเหล่านั้น ไปยื่นคำขอต่อกงสุล เพื่อให้ตั้งผู้ใดผู้หนึ่งเป็น ตรีสต์ดีสำหรับที่ดินนั้น แลเมื่อกงสุลได้มีหนังสือตั้งผู้ใด ก็ให้จดนาม ผู้นั้นแลบังคับลงในโฉนดว่า เป็นตรีสต์ดีของที่นี่ แล้วเก็บหนังสือเป็นหลักฐานไว้ในสารบบ..."³⁶ จากเอกสารนี้ ทำให้ทราบว่า เมื่อถึง พ.ศ. 2459 คงมีชาวสิกข์มาตั้งหลักแหล่งที่ภูเก็ตมากกว่า 5 ครอบครัว เพราะคำสอนทางศาสนา ของชาวสิกข์กำหนดให้มีครุฑวารา เมื่อมีชาวสิกข์ตั้งหลักแหล่งในบริเวณนั้น ตั้งแต่ 5 ครอบครัวขึ้นไป

* คำว่าสิกข์ ถอดคำจากภาษาอังกฤษว่า Sikh โดยอาศัยการถอดอักษรและความหมายเพราะ สิกข์มาจากสิกขา แปลว่า ผู้ศึกษาหรือศิษย์ ซึ่งตรงกับความหมายของคำว่า Sikh แต่ในเอกสารภาษาไทย พบว่ามีการเขียนว่าซิกข์ เช่นกัน เพราะเป็นการสะกดคำตามการฟังเสียง.

** แม่เล็ก หมายถึง สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ.

³⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู รัตนโกสินทร์ศก 109 เล่ม 2 (พระนคร : องค์การคำครุสภา, 2507), หน้า 75.

³⁶ กจข., มท.0601.2.5/5, เอกสารรัชกาลที่ 6, กระทรวงมหาดไทย เรื่อง นายทะเบียนที่ดินจังหวัดภูเก็ต หารือว่าคนชาติแขกซิกข์บังคับอังกฤษจะซื้อที่ดิน เพื่อทำที่สำหรับสวดมนต์ไหว้พระและขอให้ลงชื่อว่า "ครุฑวาราซิกข์" จะจัดการอย่างไร.

ครุศรารามที่มีน้ำจืดสถานที่ในที่พักของชาวสิกข์แล้วมีการชุมนุมเจริญธรรม* เมื่อชุมชนใหญ่ขึ้น และมีทุนทรัพย์มากพอ จึงเช่าสถานที่หรือซื้อที่ดินเพื่อสร้างครุศรารามต่อไป ดังนั้นการที่ชาวสิกข์ ในภูเก็ทขอซื้อที่ดินเพื่อสร้างครุศรารามแสดงว่ามีชาวสิกข์ ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่ภูเก็ทจำนวนมากพอสมควร เพราะเป็นการซื้อร่วมกันดังคำในเอกสารที่ว่า "...ควรแนะนำให้ผู้掏ออกเงินซื้อที่ดินเหล่านั้น... ตั้งผู้หนึ่งผู้ใดเป็นตรีสตี..." นอกจากนี้ คงมีฐานะทางเศรษฐกิจดีพอสมควรจึงสามารถรวบรวมเงินเพื่อซื้อที่ดินได้

ส่วนในกรุงเทพฯ เมื่อถึง พ.ศ. 2445 พบหลักฐานในจดหมายกราบบังคมทูลของ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับชาวอินเดียที่เข้ามารับราชการเป็นพลตระเวนว่า

"...จำนวนแขกอินเดียที่รับจ้างเป็นกองตระเวนได้บำนาญชึ่งนี้ นายยาม 11 พลตระเวน 119 รวม 130 คน กับมีแขกสำหรับเฝ้ายามตามห้างและบ้าน ซึ่งขอให้กรมตระเวนช่วยจ้างให้...มีจำนวนทั้งหมดอีก 60 คน...เป็นชาติซิกข์ 28 คน ฮินดู 28 คน ปาทาน** 134 คน..."³⁷

จากจดหมายกราบบังคมทูลดังกล่าว แสดงว่า เมื่อ พ.ศ. 2445 มีชาวสิกข์มารับราชการเป็นพลตระเวนในกรุงเทพฯ จำนวน 28 คน ส่วนชาวสิกข์ที่มาทำการค้าขายมีกล่าวถึงในประวัติชุมชนสิกข์ที่นายตาโลก ซิงห์ นารัง (Terlok Singh Narang) อดีตนายกสมาคมศรีครุสิงห์สภา ได้บันทึกไว้ว่า

* การชุมนุมเจริญธรรม หมายถึง การร่วมกันประกอบศาสนกิจของชาวสิกข์ เนื่องจากตามคำสอนของศาสนาสิกข์ไม่มีนิกบวช ชาวสิกข์ทุกคนสามารถประกอบศาสนกิจด้วยตนเองทั้งหญิง และชาย ดังนั้น การอ่านพระมหาคัมภีร์ หรือร้องกิตตัน (การขับร้องเพลงสวดที่มีดนตรีประกอบ) จึงทำโดยศาสนิกชนชาวสิกข์ และศาสนาสิกข์มีคำสอนว่าการทำศาสนกิจร่วมกันทำให้เกิดผลดีต่อตนเองและสังคมมากกว่าการแยกไปประกอบศาสนกิจโดยลำพัง.

** การแยกประเภทพลตระเวนในเอกสารนี้ มีการจัดประเภทที่เหลื่อมล้ำกันโดยมีการจัดประเภทตามกลุ่มศาสนา คือ สิกข์และฮินดู ขณะเดียวกันมีการจัดประเภทเป็นปาทานซึ่งเป็นการจัดตามกลุ่มชาติพันธุ์ ชาวปาทานเป็นชาวอินเดียที่นับถือศาสนาอิสลามที่มีถิ่นฐานเดิมอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียหรือในดินแดนที่เป็นเขตต่อระหว่างปากีสถานกับอัฟกานิสถานในปัจจุบัน.

³⁷ กจช., ร.5 น.11.3/30, เอกสารรัชกาลที่ 5, กรมตำรวจภูธรและนครบาล เรื่องแขกอินเดียที่จ้างเป็นพลตระเวน (20 มีนาคม ร.ศ.120).

"...พ่อค้าชาวสิกข์คนแรกที่เดินทางมาค้าขายในไทยคือ ศรีกิริปาน รัม มาดาส (Sh. Kirpa Ram Madan) เป็นชาวสิกข์สหัฐฮารี* จากเขตบาโดวาน (Bhadowal) เดินทางมาไทยใน พ.ศ. 2427 (ค.ศ 1844) เขาเดินทางมาพร้อม ม้าอาหรับพันธุ์ดีตัวหนึ่ง เขาค้าขายในกรุงเทพฯ 2-3 เดือนก่อนเดินทางกลับ อินเดีย... กิริปานรามสมรสกับนางราม กอร์ (Bibi Ram Kaur) ซึ่งเป็น ชาวสิกข์ที่อาศัยอยู่ในเขตกุจร์นวลา ภรรยาของเขามีพี่น้องผู้ชาย 5 คน คือ

1. กาสาน ซิงห์ (Kahan Singh)
2. ชาม ซิงห์ (Sham Singh)
3. บัควานซิงห์ (Bhagwan Singh)
4. นิฮาล ซิงห์ (Nihal Singh)
5. จาวาน ซิงห์ (Jawand Singh)

หลังเดินทางกลับจากประเทศไทย เขาเดินทางไปเยี่ยมครอบครัวของ ภรรยาที่กุจร์นวลา บัควานซิงค์ซึ่งเป็นพี่ของภรรยาขอให้เขานำบุตรชายของ บัควานซิงค์เดินทางไปค้าขายร่วมกับเขาที่เมืองไทย ดังนั้นกิริปานราม จึงนำ ลัดดาซิงห์ (Ladha Singh) บุตรชายคนโตของบัควานซิงค์เดินทางไปค้าขาย ด้วย โดยมีสัญญาสามปี เมื่อครบกำหนดสามปี ลัดดาซิงค์ได้นำน้องชายคือ แมมแฮล ซิงห์ (Mehal Singh) มาทำงานในไทย โดยเข้าทำงานกับบริษัท

*ผู้นับถือศาสนาสิกข์ แยกได้ 3 กลุ่มใหญ่ คือ

ก. กลุ่มเกศฮารี (Keshdharis) เป็นผู้ถือหลักปฏิบัติ 5 ก (5k) ที่ศาสดาคูรุโควินท์สิงห์ (ศาสดา องค์ที่ 10) กำหนดไว้ ประกอบด้วย

1. เกศ ไว้ผมและหนวดเครา
2. กังขะ มีหวีติดตัว
3. กัจฉะ นุ่งกางเกงชั้นในขาสั้น
4. กระ สวมก่าไลเหล็กที่ข้อมือขวา
5. กิริปาน มีกิริปานติดตัว (กิริปานเป็นดาบโค้ง มี 2 คม ปลายแหลม)

ทำให้ชาวสิกข์กลุ่มนี้ ไว้ผมยาว มีหนวดเครา มีผ้าโพกศีรษะ

ข. กลุ่มสหัฐฮารี (Sahajdharis) เป็นผู้นับถือศาสนาสิกข์ที่ไม่ได้ยึดหลัก 5 ก. เพราะเห็นว่า เมื่อศาสดาคูรุนานัก (ศาสดาองค์แรก) มีพระชนม์มอยู่ไม่เคยบัญญัติข้อปฏิบัติดังกล่าว ดังนั้นชาวสิกข์กลุ่มนี้ จึงตัดผมและไม่ไว้หนวดเครา แต่นับถือและปฏิบัติตามหลักการทางศาสนาสิกข์เรื่องอื่น ๆ เช่นเดียวกับ กลุ่มเกศฮารี

ค. กลุ่มนามฮารี (Namdharis) เป็นผู้ถือหลักปฏิบัติ 5 ก. เช่นเดียวกับกลุ่มเกศฮารี แต่มีความเชื่อเรื่องการสืบต่อของพระศาสดาต่างกัน กล่าวคือ นามฮารีเชื่อว่าศาสดาของศาสนาสิกข์ยังมีการสืบต่อ ในรูปบุคคลจนถึงปัจจุบัน ขณะที่เกศฮารีเชื่อว่าศาสดาในรูปบุคคลองค์สุดท้ายคือ ศาสดาคูรุโควินท์สิงห์ ต่อจากนั้นไม่มีศาสดารูปบุคคลอีก ให้นับถือพระมหากัมกิริอาทิกรันถ์เป็นศาสดาแทน.

แองโกล-ไทย (The Anglo - Thai) ด้วยการทำงานหนัก ทั้งสองสามารถรวบรวมเงินจำนวนมากได้ภายใน 2-3 ปี

พ.ศ. 2433 (ค.ศ. 1890) ทั้งสองเริ่มธุรกิจของตนเองในชื่อ แอล.เอส. บัควานซิงห์ แอนด์โค (L.S. Bhawan Singh & Co.) จากนั้นเขาได้นำครอบครัวและพี่น้องคนอื่น ประกอบด้วย บิศซาน ซิงห์ (Bishan Singh) กุรมุกซิงห์ (Gurmukh Singh) และฮาकिม ซิงห์ (Hakim Singh) มาร่วมงานภายในไม่กี่ปีบริษัทของพวกเขา กลายเป็นหนึ่งในบริษัทที่ร่ำรวยที่สุดในประเทศไทย..."³⁸

จากประวัติชุมชนลิกซ์ที่นายดาโลก ซิงห์ นารัง ได้บันทึกไว้ ทำให้เห็นว่า ชาวลิกซ์มีหลายแนวทางในการเริ่มธุรกิจการค้าของตน กล่าวคือ

1. ทำธุรกิจของตนเอง ดังกรณีของนายกิริปาน राम มาดาส ที่เดินทางนำสินค้าเข้ามาค้าขายตั้งแต่แรกที่เดินทางเข้ามาไทย ดังที่ปรากฏใน "ประวัติชุมชนลิกซ์" และในหนังสือ "พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาซิกข์ในประเทศไทย" มีความตอนหนึ่งว่า

"...ชาวลิกซ์คนแรกเท่าที่ทราบ ได้ทำการค้าขายผ้าในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ต่อมาได้เดินทางกลับไปยังแคว้นปัญจาบ บอกข่าวการมาประเทศไทยแก่พี่น้องของตน... เมื่อพี่น้องของชาวลิกซ์คนนั้นทราบความ ต่างก็ใคร่จะมาสู่ประเทศไทย ชาวลิกซ์ผู้นั้นได้นำญาติพี่น้องของเขาไปด้วย 2-3 คน และทำการค้าขายผ้า... ร้านของเขา ร้านแรกตั้งอยู่แถวบ้านหม้อ เรียกว่า ร้านแขก เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป..."³⁹

2. เป็นลูกจ้างตามสัญญาจ้างงาน ดังกรณีของนายลัดดา ซิงห์ ซึ่งบิดาคือ นายบัควานซิงห์ ฝากให้เป็นลูกน้องของนายกิริปาน राम โดยมีสัญญาสามปี การทำงานลักษณะนี้เป็นการฝึกหัดทำการค้าสำหรับลูกจ้างตามสัญญาเหล่านั้นด้วย เมื่อครบสัญญาแล้วสามารถต่อสัญญาการทำงานใหม่หรือเริ่มธุรกิจของตนต่อไป

³⁸Tarlok Singh Narang, ประวัติชุมชนลิกซ์ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 2 - 3. (เอกสารอัดสำเนา)

³⁹กรมการศาสนา, พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาซิกข์ ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530), หน้า 62 - 63.

3. เป็นพนักงานของบริษัทการค้าต่างประเทศในไทย ดังกรณีของนายแมแฮล ซิงห์ ซึ่งเดินทางเข้ามาไทยตามคำชวนของพี่ชาย คือ นายลัดดา ซิงห์ และทั้งสองได้เข้าทำงานในบริษัท แองโกล-ไทยก่อนเริ่มการค้าของตนเอง

ในประวัติชุมชนลิกซ์ไม่ได้กล่าวว่าร้านค้าของชาวลิกซ์ตั้งอยู่บริเวณใดบ้าง แต่ได้กล่าวถึงการเกิดแนวคิดในหมู่ผู้อพยพชาวลิกซ์ที่จะตั้งครุฑวารา (ศาสนสถาน) ของชาวลิกซ์ในกรุงเทพฯ บริเวณถนนพาหุรัด เมื่อ พ.ศ. 2455 เนื่องจากมีประชากรชาวลิกซ์จำนวนมาก ทั้งเกษตรกรและสหสหาริ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ ต่อมาในเดือนมกราคม พ.ศ. 2456 (ค.ศ. 1913) มีบ้านไม้หลังหนึ่งในซอยอิตาเลียน ถนนพาหุรัด ประกาศให้เช่าในระยะยาว ดังนั้นชาวลิกซ์ในกรุงเทพฯ จึงเช่าบ้านหลังนั้นเพื่อประกอบศาสนกิจ⁴⁰

จากการเลือกสถานที่ในการตั้งศาสนสถานของชาวลิกซ์ ทำให้สันนิษฐานว่า บริเวณที่ตั้งถิ่นฐานของชาวลิกซ์น่าจะอยู่ใกล้เคียงกับบริเวณศาสนสถานและเมื่อประกอบกับการที่ร้านค้าร้านแรกของชาวลิกซ์อยู่ในบริเวณใกล้เคียงคือ บริเวณบ้านหม้อ ถิ่นฐานของชาวลิกซ์คงกระจายตัวอยู่บริเวณบ้านหม้อ พาหุรัดและบริเวณใกล้เคียง เพราะพบหลักฐานการขอซื้อที่ดินของชาวลิกซ์บริเวณพาหุรัด ได้แก่

1. นายลัดดาซิงห์ ขอซื้อที่ดินกับบ้านซึ่งอยู่ด้านหลังตึกแถวถนนพาหุรัดฝั่งใต้ ซึ่งมี “อําแดงจําปีพี่ นายไผ่น้องเป็นผู้ขาย” โดยซื้อใน พ.ศ. 2450 (ร.ศ. 125)⁴¹

2. นายบัคฮาวาซิงห์และนายบุญดาซิงห์ ขอซื้อที่ดินกับตึกแถวริมถนนพาหุรัด ซึ่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสรรพสาตรศุภกิจเป็นผู้ขายโดยซื้อใน พ.ศ. 2453 (ร.ศ. 128)⁴²

การเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณพาหุรัดของชาวลิกซ์ อาจเนื่องมาจากการที่ชาวลิกซ์ที่เดินทางมาประเทศไทย ส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มผู้มีความชำนาญทางการค้า คือ กลุ่มอโรร่า ทำให้เมื่อตั้งหลักแหล่งจึงเลือกบริเวณที่เป็นแหล่งการค้า และพาหุรัดเป็นแหล่งการค้าใหม่ที่เกิดขึ้น ซึ่งมีความเป็นมาดังนี้

เดิมบริเวณพาหุรัด เป็นที่อาศัยของทหารช่าง และเป็นที่อยู่ของชาวนวนที่อพยพมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บริเวณนี้ได้รับการปรับปรุงโดยการกรุยถนนเรียกว่า ถนนบ้านญวน จนเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง

⁴⁰Tarlok Singh Narang, ประวัติชุมชนลิกซ์, หน้า 5.

⁴¹กจข., มร.5ค/13.45, ไมโครฟิล์ม รัชกาลที่ 5 เรื่องที่ดินและคนในบังคับต่าง ๆ ชื่อขายที่ดิน (ร.ศ. 125 - 128).

⁴²กจข., มร.5ค/13.77, ไมโครฟิล์ม รัชกาลที่ 5 เรื่องที่ดินและคนในบังคับต่าง ๆ ชื่อขายที่ดิน (ร.ศ. 125 - 128).

พาทูร์คิมณีนัย ประไพพรรณพิจิตร นริศราชกุมารี พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2430 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ส่วนหนึ่งของสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงพาทูร์คิมณีนัยมาสร้างถนน เพื่ออุทิศพระราชกุศลพระราชทานและโปรดพระราชทานนามถนนเส้นนี้ว่า ถนนพาทูร์คิมณีนัย⁴³ ถนนพาทูร์คิมณีนัย สร้างสำเร็จใน พ.ศ. 2434 แต่ยังมีได้โปรดให้ทำประโยชน์อะไรในบริเวณนี้ จนกระทั่ง พ.ศ. 2441 จึงมีพระราชดำริจะทรงสร้างตึกแถวริมถนนเพื่อสร้างผลประโยชน์ จึงโปรดให้ย้ายช่างทหารญวนออกไปอยู่ที่อื่น⁴⁴ ดังรายละเอียดในจดหมายราชการของกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาลที่ทรงมีไปถึงพระยาอินทราธิบดีสิทธิราชรองเมือง เจ้ากรมตระเวนขวา ลงวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2441 มีความว่า

"...ด้วยที่หลวงตำบลบ้านตะบะ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างทหารในญวนอยู่อาศัยกับที่ทรัพย์บุตรพระยาอัมภมมนตรีทามาตย์ ถวายของเปลี่ยนที่หลวงตำบลตึกดินริมวัดบดินายกนั้น เป็นที่ติดต่อดอกถนนบ้านญวน... บัดนี้ มีพระราชเสาวนีย์โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงนครบาลมอบที่ต่อนั้นให้แก่กรมพระคลังข้างที่ เพื่อที่จะได้จัดการทำตึกเป็นผลประโยชน์ต่อไป..."⁴⁵

การสร้างตึกแถวบริเวณถนนพาทูร์คิมณีนัย คงทำการก่อสร้างเฉพาะด้านริมถนนเท่านั้น ด้านในคงเป็นบ้านไม้ เพราะเมื่อเกิดเพลิงไหม้บริเวณพาทูร์คิมณีนัย พ.ศ. 2447 ได้มี "ประกาศห้ามไม่ให้ปลูกสร้างเรือนโรงทำด้วยไม้ต่าง ๆ ในที่เกิดเพลิงไหม้ ตำบลถนนพาทูร์คิมณีนัย" ⁴⁶ ประกาศลงวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2447 (ร.ศ.122) หลังการออกประกาศ ทำให้การก่อสร้างบริเวณพาทูร์คิมณีนัยเป็นตึกแบบใหม่เพิ่มขึ้น เห็นได้จากการขอซื้อที่ดิน และตึกในบริเวณนี้ เช่น

⁴³ ป.นูนาค, "พาทูร์คิมณีนัย" สยามรัฐสถาปัตยกรรม 47, 30 (24-30 ธันวาคม 2543) : 48.

⁴⁴ กจข., ร.5 น.18.1/50, เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เรื่องมีพระบรมราชโองการว่าที่ดินริมถนนพาทูร์คิมณีนัย ตำบลบ้านตะบะ จะต้องพระราชประสงค์ทำการก่อสร้างให้เป็นประโยชน์ ให้จัดหาที่อื่นเปลี่ยนให้พวกช่างทหารอยู่ใหม่ (8 กันยายน ร.ศ. 114 - 28 พฤษภาคม ร.ศ. 115).

⁴⁵ กจข., ร.5 น.18.1/54, เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เรื่อง ว่าด้วยที่ดินริมถนนพาทูร์คิมณีนัย ขอให้จัดการเปลี่ยนที่ให้พวกช่างทหารในไปอยู่ที่อื่น แล้วมอบให้กรมพระคลังข้างที่ (6 พฤษภาคม ร.ศ.115 - 2 เมษายน ร.ศ. 118).

⁴⁶ กจข., ร.5 น.1.5/6, เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เรื่องบัญญัติประกาศเรื่องเพลิงไหม้ในท้องที่ตำบลต่าง ๆ ซึ่งได้ออกประกาศห้ามการปลูกสร้างในที่นั้นแล้ว.

1. นายลัดขื่อที่หลวงและตีกตำบลถนนพายุรัตน์⁴⁷
2. อำแดงเปลี่ยนขื่อที่ดินหลวง ซึ่งติดต่อกับตีกของอำแดงเปลี่ยน ตำบลถนนพายุรัตน์⁴⁸

นอกจากนั้นยังมีการสร้างตีกในที่พระราชทาน เช่น กรณีของเจ้าจอมมารดาชุ่ม ซึ่งได้สร้างตีกสองชั้นในบริเวณที่ดินที่ได้รับพระราชทานที่ตำบลถนนพายุรัตน์ แต่ที่ดินไม่พอแก่การสร้างตีกตามขนาดที่กำหนด จึงขอพระราชทานที่เพิ่มเพื่อให้ได้ตีกตามขนาดที่กำหนดไว้⁴⁹ ตีกที่สร้างในที่ดินพระราชทานเหล่านี้ เมื่อสร้างเสร็จผู้เป็นเจ้าของได้ตัดขายให้กับบุคคลทั่วไป ทำให้มีบุคคลกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาพักอาศัยและประกอบกิจการค้าบนถนนพายุรัตน์ ดังเห็นได้จากกรณีที่ดินและตีกแถวของกรมขุนสรรพศาสตร์สุภกิจ (พ.ศ. 2453) ที่ตัดขายให้บุคคลต่อไปนี้

1. อำแดงสุด ภรรยาจีนวังตีชั้น คนในบังคับอังกฤษ⁵⁰
2. อำแดงจิว ภรรยาจีนเชียง คนในบังคับอังกฤษ⁵¹
3. แยกอะหะหมัด อิชไมล์น่านา คนในบังคับอังกฤษ⁵²

จากการก่อสร้างตีก การซื้อขายที่ดินและตีกบริเวณนี้ แสดงให้เห็นว่า เมื่อตัดถนนพายุรัตน์และสร้างตีกแถวริมถนนแล้ว ทำให้บริเวณนี้เป็ดย่านการค้าใหม่ที่ต่อเนื่องกับย่านการค้าเดิมคือบริเวณสะพานหันและสำเพ็ง ดังบทกลอนบรรยายภาพพายุรัตน์และสะพานหันใน "นิราศชมตลาด

⁴⁷ กจข., ร.5 น.18.1/1, เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เรื่องขอให้อำเภอทำหนังสือซื้อขายที่และตีกตำบลถนนพายุรัตน์ให้นายลัด (27 เมษายน - 24 มิถุนายน ร.ศ. 123).

⁴⁸ กจข., ร.5 น.18.1/31, เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เรื่องอำแดงเปลี่ยนขื่อที่ดินหลวงซึ่งติดต่อกับตีกของอำแดงเปลี่ยน ตำบลถนนพายุรัตน์อีกทีหนึ่ง (29 กรกฎาคม ร.ศ.126).

⁴⁹ กจข., ร.5 น. 18.1/60, เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เรื่องได้จัดทำตีก 2 ชั้นของเจ้าจอมมารดาชุ่มในที่ตำบลถนนพายุรัตน์ แต่กินเนื้อที่หลวงด้านหลังตีกเข้าไป (15 เมษายน - 3 พฤษภาคม ร.ศ. 123).

⁵⁰ กจข., ร.5 น.18.1/76, เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เรื่องอำแดงสุด ภรรยาจีนวังตีชั้นในบังคับอังกฤษ ซื้อที่ดินและตีกตำบลถนนพายุรัตน์ของกรมขุนสรรพศาสตร์ (28 มิถุนายน - 2 กรกฎาคม ร.ศ. 128).

⁵¹ กจข. ร.5 น.18.1/77, เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เรื่องอำแดงจิวภรรยาจีนเชียง ในบังคับอังกฤษซื้อที่ดินและตีกตำบลถนนพายุรัตน์ ของกรมขุนสรรพศาสตร์ (29 มิถุนายน - 2 กรกฎาคม ร.ศ. 128).

⁵² กจข. ร.5 น.18.1/80, เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เรื่องแยกอะหะหมัดอิชไมล์น่านาในบังคับอังกฤษซื้อที่ดินกับตีกตำบลถนนพายุรัตน์ของกรมขุนสรรพศาสตร์ (5-6 กรกฎาคม ร.ศ. 128).

ลำเพ็ญ"* ของนายบุศย์ ว่า

"...ถึงทางแยกมรรคาพาหุรัด	ดูแออัดหญิงชายที่ผายผัน
ออกสลัดซับซ้อนจรจรัด	พลวันรถต้องต้องระวัง...
ถึงสะพานหันผันแปรดูแลแปลก	เมื่อแต่แรกนามขนานสะพานหัน
กรมโยธาสามารถฉลาดครัน	คิดจัดสรรแนวถนนให้ผลมี
ทำเปลี่ยนแปลงแต่งสถานสะพานโค้ง	มีร้านโรงสองข้างทางวิถี
พวกแขกเช่าขายผ้าสินค้าดี	เจ๊กก็มีที่ขายลูกไม้จีน..." ⁵³

การที่ชาวสิกข์เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณบ้านหม้อและพาหุรัดนั้น นอกจากการที่บริเวณนี้เป็นย่านการค้าแล้ว ยังเป็นเพราะมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการจำแนกพื้นที่พักอาศัยของชนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในบังคับต่างประเทศ ซึ่งแต่เดิมตามสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีที่ลงนามระหว่างอังกฤษกับไทย เมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2398 ซึ่งเป็นต้นแบบสนธิสัญญาที่ไทยทำกับประเทศอื่น ๆ ด้วยนั้น ได้ระบุเกี่ยวกับการอนุญาตให้คนในบังคับอังกฤษซื้อที่ดิน ดังนี้

1. ภายในเขตพระนคร และนอกกำแพงพระนคร ออกไปโดยรอบ 200 เส้น เป็นเขตที่คนในบังคับอังกฤษจะซื้อได้ต้องอาศัยอยู่ในไทยนานสิบปีขึ้นไป ส่วนการเช่าสามารถทำได้โดยทำสัญญาต่อหน้าเจ้าพนักงาน

2. บริเวณนอกกำหนดระยะทาง 200 เส้น โดยรอบพระนคร แต่อยู่ในระยะการเดินทางด้วยเรือพาย หรือเรือแจวได้ ภายใน 24 ชั่วโมง โดยตั้งต้นจากกำแพงพระนคร สามารถเช่าหรือซื้อขายได้⁵⁴

* นิราชมตลาดลำเพ็ญ ของนายบุศย์ ไม่ปรากฏปีที่แต่ง แต่สันนิษฐานว่าควรแต่งหลัง พ.ศ. 2455 เพราะในบทกลอนบรรยายเกี่ยวกับประตูสะพานหันว่า ได้พังลงมาแล้ว ซึ่งประตูสะพานหันพังทลายลง พ.ศ. 2455 และไม่ควรแต่งหลัง พ.ศ. 2464 เนื่องจากนายบุศย์ผู้แต่งได้มอบ "นิราชมตลาดลำเพ็ญ" แก่หอพระสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2464. ดังนั้นนิราชมตลาดลำเพ็ญ จึงเป็นนิราศที่แต่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6).

⁵³ โสมทัด เทเวศร์, รวบรวม, กรุงเทพฯ ในนิราศ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2521), หน้า 21-22.

⁵⁴ นพรัตน์ นุสธรรม, "การปฏิรูปกฎหมายที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 201.

พื้นที่ซึ่งกำหนดให้คนในบังคับอังกฤษซื้อขायมีการเปลี่ยนแปลง นับตั้งแต่ไทยทำสนธิสัญญาฉบับใหม่กับอังกฤษ เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2451 ตามสนธิสัญญาข้อที่ 6 ซึ่งอนุญาตให้คนในบังคับอังกฤษสามารถครอบครองที่ดิน โดยมีสิทธิเหมือนชาวไทย ดังความว่า

"...ข้อ 6 คนในบังคับอังกฤษจะได้มีกรรมสิทธิ์เหมือนคนในพื้นที่เมือง ตลอดทั่วกรุงสยาม คือ กรรมสิทธิ์ในการถือทรัพย์สินที่ดิน กรรมสิทธิ์ในการที่จะอยู่ ฤจะเที่ยวไปแห่งใด ๆ ก็ได้..."⁵⁵

ข้อตกลงในสนธิสัญญาดังกล่าวจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาวอินเดียรวมทั้งชาวสิกข์ ซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษสามารถถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินได้เช่นเดียวกับชาวไทย และสามารถเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ภายในเขตกำแพงพระนครได้ ทำให้ชาวอินเดียในกรุงเทพฯ ช่วงเวลาที่ศึกษามีการตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ดังนี้

1. ชาวอินเดียที่นับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู จากตอนเหนือตั้งถิ่นฐานบริเวณเสาชิงช้า โบสถ์พราหมณ์ และสี่แยกคอกวัว
2. ชาวอินเดียที่นับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู จากตอนใต้ตั้งถิ่นฐานบริเวณถนนสีลม และบางรัก
3. ชาวอินเดียที่นับถือศาสนาอิสลามจากตอนเหนือ ตั้งถิ่นฐานบริเวณหลังวัดอนงครามและหลังตลาดสมเด็จพระยา ด้านฝั่งธนบุรี ต่อมาจะขยายมาทางด้านถนนราชวงศ์ และถนนอนุวงศ์ ซึ่งอยู่ตรงข้ามที่ตั้งถิ่นฐานเดิมส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งแยกไปตั้งร้านค้าบริเวณถนนเฟื่องนคร
4. ชาวอินเดียที่นับถือศาสนาอิสลามจากตอนใต้ ตั้งถิ่นฐานบริเวณถนนสีลม บางรัก และไปรษณีย์กลาง ขณะที่แหล่งการค้าส่วนใหญ่อยู่บริเวณวัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ)
5. ชาวอินเดียที่นับถือศาสนาสิกข์ ตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านหม้อ พาหุรัด และสะพานหัน

จากลักษณะของการตั้งถิ่นฐานมีข้อสังเกตว่าชาวอินเดียเลือกตั้งหลักแหล่งใกล้กลุ่มที่มีถิ่นฐานเดิมใกล้กันในอินเดีย กล่าวคือ ผู้ที่มาจากตอนเหนือจะตั้งหลักแหล่งใกล้กัน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มศาสนาใด ขณะที่ตอนใต้จะตั้งหลักแหล่งใกล้กลุ่มของตนเช่นเดียวกัน นอกจากบริเวณที่ยกมาซึ่งเป็นแหล่งชุมชนขนาดใหญ่ของชาวอินเดียแล้ว คงมีชาวอินเดียตั้งหลักแหล่งในบริเวณอื่นบ้าง แต่ไม่หนาแน่นเท่าบริเวณที่กล่าวมา

⁵⁵"สัญญาในระหว่างกรุงสยามและกรุงอังกฤษ ลงชื่อกันที่กรุงเทพฯ ณ วันที่ 10 มีนาคม รัตนโกสินทร์ศก 127" อ้างถึงในนพรัตน์ นุสสธรรม, เรื่องเดียวกัน, หน้า 208.

การประกอบอาชีพของชาวอินเดีย

การประกอบอาชีพของชาวอินเดียที่ตั้งหลักแหล่งในกรุงเทพฯ มีแตกต่างกันหลายอาชีพ ดังนี้

1. การรับราชการ การเข้ามารับราชการของชาวอินเดียกลุ่มนี้เกิดจากการที่ประเทศไทยต้องการปรับปรุงประเทศไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา ทำให้รัฐไทยจ้างผู้เชี่ยวชาญในด้านต่างๆ มาช่วยริเริ่มงานใหม่ๆ ในประเทศไทย ผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้ซึ่งรวมทั้งชาวอังกฤษได้นำชาวอินเดียที่เป็นผู้ได้บังคับบัญชาของตนเข้ามาในประเทศไทยเพื่อเป็นลูกน้องในกิจการหลายประเภท ดังจะพบตัวอย่างต่อไปนี้

1.1 การรับราชการเป็นพลตระเวน มิสเตอร์ยาร์ดีน ซึ่งเป็นข้าราชการอังกฤษในอินเดียที่ไทยขอข้อมติมาช่วยราชการเป็นหัวหน้ากรมตระเวน เห็นว่า ชาวอินเดียคุ้นเคยกับวิธีการรักษาความปลอดภัยจึงเสนอให้จ้างชาวอินเดียซึ่งกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ทรงให้จ้างโดย "คนแขกนั้น ก็ควรจ้างแต่เล็กน้อยปนกับพลตระเวนไทยบ้าง โรงพักละ 6 คน"⁵⁶

1.2 การรับราชการเป็นนายตรวจรถไฟ ดังตัวอย่างของนายอินเดอรังห์ที่เข้ามารับราชการตั้งแต่เดือนธันวาคม พ.ศ. 2456 ต่อมานายอินเดอรังห์ได้ขอแปลงสัญชาติเป็นคนในบังคับของไทยเมื่อ พ.ศ. 2469⁵⁷ หรือในกรณีนายอมารัง อายุ 34 ปี ที่เข้ามารับราชการเป็นนายตรวจรถไฟและ ได้เล่าประวัติของตนไว้ต่อขุนบริหารนาธิการ เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2458 มีความว่า "...ข้าพเจ้าเกิดในประเทศอินเดีย เมืองปันยัม ตำบลสตือ นะวาระยาซึ่งเป็นชื่อของบิดา ข้าพเจ้าเข้ามาอยู่ในประเทศสยามจนถึงบัดนี้ได้ ๕ ปี ๔ เดือน ชันตันเข้ามาอยู่ที่กรุงเทพฯ ตำบลบ้านหม้อ ใน ๓ เดือนต้นไม่ได้ทำการค้าขายอย่างใด อาศัยอยู่กับแขกฮินดูชื่อกุลาบ ต่อมาได้เข้าทำงานเป็นนายตรวจรถไฟสายใต้ประมาณ ๓ ปี เป็นนายตรวจอยู่ในระหว่างเมืองตรังกับเมืองนครศรีธรรมราช แล้วข้าพเจ้าได้ลาออกจากกรมรถไฟเมื่อเดือนสิงหาคมปีคฤศศักราช ๑๕๑๓ (พ.ศ. ๒๔๕๖) แล้วไปอยู่สิงคโปร์ราว ๒๐ วัน เมื่อกลับจากสิงคโปร์เข้ามาในประเทศไทยสยามอีก ข้าพเจ้าได้รับราชการในกรมรถไฟสายเหนือ และได้รับราชการอยู่จนถึงบัดนี้ ..."⁵⁸

2. การรับจ้างทำงานในบริษัทการค้าต่างๆ เนื่องจากชาวอินเดียมีความรู้ทางด้านภาษาอังกฤษมากกว่าชาวไทย ทำให้เมื่อเริ่มมีกิจกรรมทางการค้าแบบใหม่ ที่ต้องการผู้มีความรู้ทางภาษาอังกฤษมาใช้ในกิจการเหล่านั้น จึงเป็น โอกาสให้ชาวอินเดียกลุ่มนี้เข้ามาประกอบอาชีพในไทย ดังที่

⁵⁶ กจข., ร.5 น.11.3/6, เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เรื่องจัดพลตระเวน ร.ศ.116.

⁵⁷ กจข., มร. 6 ต/5, ไมโครฟิล์ม รัชกาลที่ 6 เรื่องการขอแปลงสัญชาติและพระราชบัญญัติแปลงชาติ.

⁵⁸ กจข., กต.97.1/9, เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ เรื่องอินเดียต่อต้านอังกฤษ พ.ศ. 2458-2459.

พระยาอนุমানราชชน ได้บันทึกไว้เกี่ยวกับชาวอินเดียที่ทำหน้าที่เป็นผู้คอยต้อนรับคนที่มาพักที่โรงแรมโอเรียนเต็ล เนื่องจากสามารถใช้ภาษาอังกฤษได้⁵⁹ ซึ่งเป็นตัวอย่างหนึ่งเกี่ยวกับการประกอบอาชีพรับจ้างของชาวอินเดีย โดยอาศัยข้อได้เปรียบทางด้านภาษา นอกจากการประกอบอาชีพรับจ้างให้กับชาวตะวันตกแล้ว ชาวอินเดียบางคนยังเดินทางมาประกอบอาชีพรับจ้างกับคนกลุ่มอื่นในสังคมไทยด้วย อาทิ ประวัติของนายปุนนูน ซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษ อายุ 30 ปี ตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลอุตรดิฐ อำเภอพิไชย เมืองพิไชย ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติตนเองต่อพระยาราชนา เมื่อวันที่ 29 - 30 กันยายน พ.ศ. 2458 ดังนี้ "...เดิมข้าพเจ้าเกิดที่เมืองกะทิดในประเทศอินเดีย บิดาชื่อกาโร มารดาชื่อจันโด ข้าพเจ้าได้มาจากเมืองกะทิด ประมาณได้ ๓ ปีมานี้กับแขกกาโล มาถึงเมืองระแหงพักอยู่ที่ศาลาวัดอะไรไม่รู้จักที่เมืองระแหงนั่นเอง พักอยู่กับแขกกาโลด้วยกันพักอยู่ที่ศาลาวัดนั้น ๑ วัน รุ่งขึ้นข้าพเจ้าก็จ้างเรือแจวพาข้าพเจ้ากับแขกกาโลมาส่งที่ปากน้ำโพเมืองนครสวรรค์ ถึงปากน้ำโพเป็นเวลาเกือบค่ำ ข้าพเจ้ากับแขกกาโลก็พักนอนอยู่ที่เรือนนั้นคืนหนึ่ง รุ่งขึ้นเช้าข้าพเจ้ากับแขกกาโลก็พากันไปที่สถานีรถไฟปากน้ำโพ พบแขกคนหนึ่งอยู่ที่สถานีรถไฟชื่อกูริสแข่ง เป็นคนเฝ้ายามอยู่ที่สถานีรถไฟ ข้าพเจ้าก็บอกว่าอยากหางานทำบ้างแขกกูริสแข่งบอกว่าที่โรงพยาบาลเขาหาจ้างคนเฝ้ายาม ข้าพเจ้าก็ไปที่โรงพยาบาล เพื่อหางานทำ เจ้าพนักงานก็รับตัวข้าพเจ้าให้ทำการเป็นคนเฝ้ายาม เวลากลางคืน ได้เงินเดือน ๆ ละ ๑๘ บาท ส่วนแขกกาโลไปอยู่ที่ร้านแขกในตลาดปากน้ำโพเป็นคนเย็บเกือกขาย แขกที่แขกกาโลไปอยู่ด้วยนั้นชื่อแขกกานชาซึ่งข้าพเจ้าเป็นคนเฝ้ายามที่โรงพยาบาลอยู่ได้ ๑ เดือน พวกเจ๊กที่ทำการอยู่ที่โรงพยาบาลบอกกับข้าพเจ้าว่าพูดไม่มีใครรู้จักกันทำงานอยู่ด้วยกันไม่ได้ ข้าพเจ้าแต่ผู้เดียวโดยสารรถไปลงที่เด่นใจ แล้วเดินไปถึงเมืองนครลำปาง ส่วนแขกกาโลก็ทำงานเย็บรองเท้าอยู่ที่ปากน้ำโพ หาได้ไปกับข้าพเจ้าไม่ เมื่อถึงเมืองนครลำปางข้าพเจ้าก็ไปพักอาศัยอยู่กับแขกชื่อณะเรซึ่งเป็นคนขายเนื้อวัวที่ตลาดเมืองนครลำปางเที่ยวหางานทำก็ไม่ได้ ข้าพเจ้าอยู่ที่เมืองนครลำปางประมาณ ๒๐ วัน ข้าพเจ้าแต่ผู้เดียวก็เดินจากเมืองนครลำปางมาที่บ้านปิน ข้าพเจ้าเดินทาง ๓ วันจึงถึงบ้านปิน เมื่อถึงบ้านปิน ข้าพเจ้าก็ไปซื้ออาหารที่บ้านคนลาวชื่อไคไม่ทราบรับประทาน แล้วข้าพเจ้าก็อาศัยเขาพักนอนอยู่ที่บ้านคนลาวนี้ ต่อมาข้าพเจ้าก็ได้ทำการเฝ้ายามตลาดที่บ้านปินเฝ้าในเวลากลางคืนได้เงินเดือน ๆ ละ ๒๐ บาท ข้าพเจ้าทำอยู่ ๔ เดือน ข้าพเจ้าก็ออกจากการทำงานเฝ้ายามรักษาตลาด โดยสารรถไฟไปที่เด่นใจแต่ผู้เดียวเที่ยวหาซื้อเป็นต้นปลาแห้งบุหรีแลสิ่งของอื่นขายให้แก่กุลีทำทางรถไฟ ข้าพเจ้าทำการค้าขายอยู่เช่นนี้ประมาณ ๖ - ๗ เดือน ข้าพเจ้าก็เดินทางไปเมืองน่าน เดินทาง ๕ วันถึงเมืองน่าน ไปที่เมืองน่านนี้ไป ๒ คนกับแขกมัดทะราซึ่งเป็นคนเฝ้ายามที่ตลาดบ้านปิน เมื่อไปถึงเมืองน่านข้าพเจ้าพบ

⁵⁹พระยาอนุমানราชชน, *อัตชีวประวัติของพระยาอนุমানราชชน* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2524), หน้า 54.

แขกคนหนึ่งชื่อเกษม ข้าพเจ้าถามหาชื่อไว้ เขาบอกว่ามีขายอยู่ตามบ้านนอก ๆ ออกไป ข้าพเจ้ากับแขกมัททะราก็พากันไปซื้อไว้ที่บ้านปะเลียวในเมืองน่านนั้นเอง ชื่อกับคนลาวชื่อใดไม่รู้จักชื่อได้ไว้ ๘ ตัว เปนเงิน ๘๐ บาท แล้วข้าพเจ้ากับแขกมัททะราก็พาไว้ ๘ ตัวมาที่อำเภอในเมืองน่าน ทำตัวตีพิมพ์รูปพรรณ เมื่อทำตัวตีพิมพ์รูปพรรณไว้เสร็จแล้ว ข้าพเจ้ากับแขกมัททะราก็พาเอาไว้มาที่อุตรดิตถ์พบแขกชื่อช้อยู่ที่อุตรดิตถ์ ข้าพเจ้าก็ขอพักอาศัยอยู่กับเขาริคน้านมัววขาย ๒ คนกับแขกมัททะราเรื่อยมา...ข้าพเจ้าอยู่ที่อุตรดิตถ์ได้ประมาณ ๒ ปี..."⁶⁰ นอกจากประวัติของนายปุนนูนแล้วยังมีประวัติของนายบัลลิตเชง อายุ 60 ปี เป็นคนในบังคับอังกฤษ ตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลเจ็ดวัน อำเภอเมือง เมืองแพร่ ที่เดินทางเข้ามารับจ้างในบริษัทป่าไม้ที่เมืองแพร่ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ "...บิดาข้าพเจ้าชื่อแขกอาลาซัน มารดาข้าพเจ้าชื่อแขกแลกะหมิน ข้าพเจ้าเป็นแขกซิก ถือศาสนาซิก ข้าพเจ้าเกิดที่เมืองปันยัพ ข้าพเจ้าได้เข้ามาอยู่ในความปกครองของสยามประมาณ ๒๐ ปีเศษ ข้าพเจ้าได้มารับจ้างเป็นแขกยามที่เมืองแพร่ ๔ ปีเศษ แลข้าพเจ้าได้ออกจากแขกยามของห้างป่าไม้ ได้ตั้งร้านขายของอยู่ที่เมืองแพร่ตลอดมาจนทุก ๆ วันนี่..."⁶¹

3. การประกอบอาชีพค้าขาย มีทั้งกลุ่มที่ตั้งร้านค้าส่งสินค้าเข้าจากต่างประเทศมาจำหน่ายทั้งปลีกและส่ง ไปจนถึงกลุ่มที่เป็นพ่อค้าเร่เดินทางค้าขายไปตามแหล่งชุมชนต่างๆ พ่อค้าชาวอินเดียที่เข้ามาทำการค้าในไทย ถูกบันทึกไว้โดยผู้พบเห็น เช่น การบันทึกเกี่ยวกับพ่อค้าชาวอินเดียที่ทำการค้าบริเวณถนนเจริญกรุงร่วมกับพ่อค้าชาวอังกฤษและพ่อค้าอื่นๆ ซึ่งนายแม็กเวลซอมเมอร์วิลล์ (Maxwell Sommerville) บันทึกไว้เมื่อเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁶² และการกล่าวถึงพ่อค้าชาวอินเดียในบทความหนังสือพิมพ์ "พิมพ์ไทย" ว่า "...พ่อค้าแขกซึ่งโดยมากเป็นแขกซิกมาจากมณฑลพายัพ และแขกมะหะหมัด มาจากบอมเบ และอินเดียตอนใต้ ขายเพ็ชร์พลอย ผ้าผ่อน และสินค้าเบ็ดเตล็ดต่างๆ พ่อค้าแขกมีไม่มากนัก แต่ได้ทำการค้าขายสินค้าที่เงินละเว่นไว้..."⁶³

การประกอบอาชีพต่าง ๆ ของชาวอินเดียในไทยถูกบันทึกไว้ในภาพวาดเกี่ยวกับอาชีพในสังคมไทย ซึ่งบริษัทยาสูบบริติช - อเมริกัน จำกัด มอบให้กับผู้ที่ซื้อบุหรี่ยี่ห้อตราไชโยของบริษัท

⁶⁰ กจช., กต.97.1/7, เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ เรื่องอินเดียต่อต้านอังกฤษ พ.ศ. 2458 - 2459.

⁶¹ กจช., กต.97.1/14, เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ เรื่องอินเดียต่อต้านอังกฤษ พ.ศ. 2458-2459. นายบัลลิตเชง ให้ข้อมูลประวัติของตนต่อขุนบริหารนาสิกกรณณ์ เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2458.

⁶² Maxwell Sommerville, สยามริมฝั่งเจ้าพระยา, แปลโดย ศุภลรัตน์ ธาราศักดิ์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2544), หน้า 47.

⁶³ กจช., ร. 7 ม 26/27, หนังสือพิมพ์ "พิมพ์ไทย" วันเสาร์ที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2471 เรื่อง ความรู้สึกของชาวต่างประเทศผู้สออดส่องความเป็นไปของบ้านเมืองไทย.

เป็นภาพที่ทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2463 ภาพวาดชุดนี้มี 50 ภาพ อาชีพของชาวอินเดียที่ปรากฏในภาพวาดมี 3 อาชีพ คือ อาชีพแขกยาม, อาชีพขายพิมเสนและเพชรพลอย, อาชีพค้าผ้า โดยมีคำอธิบายประกอบดังนี้

อาชีพแขกยาม

"...แขกยามแต่ละคนมักมีรูปร่างสูงใหญ่ ทะมึน นากิ้ว แต่ละบริษัทจะให้เครื่องแต่งกายกันแบบประกวดทีเดียว บางแห่งมีสายสะพายให้ บางแห่งมีหลายคน แต่งคนละแบบ แบ่งยามกลางวันและกลางคืน..."

ที่มาภาพและเรื่อง : ไพบุลย์ แพงเงิน, การทำมาหากินบนถิ่นไทย.

ภาพที่ 1 การประกอบอาชีพของชาวอินเดียในไทย

อาชีพขายพิมเสนและเพชรพลอย

"...แขกขายพิมเสนและเพชรพลอย เขาแต่งตัว สะอาด เรียบร้อย ไปร้องขาย ตามหมู่บ้านถึงประตูรั้ว ห่อผ้ามัด คล้องไหล่ ในห่อผ้าจะมีห่อเล็ก ๆ ย่อม ๆ อีกหลายใบ ในห่อย่อมมีกระดายนุ่ม รองด้วยสำลีพับเหมือนซอง ที่สำลีมี่เพชรพลอย ห่อละอย่างต่าง ๆ กัน เพื่อ ผู้ซื้อจะเลือกตามใจชอบ อีกห่อใหญ่ มีห่อเล็กคล้ายซองกระดายนี้น้ำตาล แข็ง ๆ มีห่อเล็ก ๆ หลายซอง เป็น พิมเสนที่ใช้เป็นเครื่องยาโบราณ เมื่อบีบหรือบดจะป่นเป็นผง ใช้ดมแก้ลม แพ้อากาศ มีหลายอย่างหลายราคา พิมเสนชั้นหนึ่งมีสีน้ำตาลเข้ม เกล็ดหยาบเหมือนเม็ดทราย ชั้นต่อมา สีน้ำตาลอ่อน ต่อมาเป็นสีขาวเกล็ดแบน ๆ เม็ดกลมก็มี เขาบอกว่าของอิหร่าน ของ อินเดีย ของเปอร์เซีย ของแบกแดด ราคาต่างกัน พิมเสนเป็นเครื่องผสม ในการใช้ทำเครื่องสำอาง เช่น น้ำมัน แป้งกระแจะหรือผสมยาหอมแก้ลม และผู้ใหญ่ต้องใช้ติดตัวเหมือนมีหมอ แผนปัจจุบัน..."

ที่มาภาพและเรื่อง : ไพบุลย์ แพงเงิน, การทำมาหากินบนถิ่นไทย.

อาชีพค้าผ้า

"...แขกพาหุรีคนั้น ในสมัยข้าพเจ้า เป็นเด็ก นอกจากขายผ้าที่ห้างร้านแล้ว ยังออกเที่ยวเร่ขายผ้าตามบ้านก็มี คือเอาผ้าแพรต่างๆ รวมมัดเข้าเป็นห่อใหญ่ๆ มาก แยกสะพายบ่าเที่ยวขายตามตึกแถว ห้องแถว หรือบ้านริมถนน..."

ที่มาเรื่อง : ชุนวิจิตรมาตรา, กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปี ก่อน.

ที่มาภาพ : ไพบูลย์ แพงเงิน, การทำมาหากินบนถนนไทย.

กลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดีย

ชาวอินเดียในไทยประกอบการค้าขายหลายชนิด ทั้งการค้าอัญมณี ผ้า เครื่องเทศ และอื่น ๆ ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะขอก้าวโดยละเอียดเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับพ่อค้าผ้าเป็นหลัก ซึ่งอาจแบ่งลักษณะของผู้ประกอบการค้าผ้าได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ

1. กลุ่มพ่อค้าเร่ขายผ้า ปรากฏหลักฐานว่ามีการประกอบอาชีพดังกล่าวตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังมีรายงานเรื่อง "นายแก้วสารวัตรแขวง รายงานว่า หม่อมเจ้าจินดารัตน์หาว่าแขกขายผ้าบังคับอังกฤษตบเอาที่หน้าวัง" มีรายละเอียดว่าเมื่อวันที่ 18 มิถุนายน ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2439) เวลาบ่ายโมงเศษ นายเนต พลตระเวนได้จับตัวอิสมาอีลแขกมาส่งที่โรงพัก เพราะหม่อมเจ้าจินดารัตน์ บุตรพระบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าสนั่นให้จับมา เนื่องจากนายอิสมาอีลเข้าไปในวัง สุนัขของหม่อมเจ้าจินดารัตน์จึงเห่าเอา นายอิสมาอีลเอาก้อนอิฐปาสุนัข และได้ตบหม่อมเจ้าจินดารัตน์ที่บันไดตำหนักถูกที่แก้มขวา หม่อมเจ้าจินดารัตน์จึงให้พลตระเวนจับและได้ทำการสอบสวนนายอิสมาอีล ซึ่งนายอิสมาอีลให้การว่า ตนเป็นคนในบังคับอังกฤษ ได้เดินเร่ขายผ้ามาที่นายนาบุรุด และนายอาลีไบ เมื่อถึงหน้าวัง ทั้งสามหยุดนั่งรับประทานอาหาร สุนัขตัวหนึ่งออกมาเห่า จึงตวาดไล่สุนัข ทันใดนั้นหม่อมเจ้าจินดารัตน์ออกมาหน้าประตูวังคว้า นายอิสมาอีลๆ จึงตบหม่อมเจ้าที่หนึ่ง สารวัตรจึงนำโจทก์และจำเลยส่งศาลกงสุลอังกฤษฯ ตัดสินปรับจำเลยเป็นเงิน 5 บาท⁶⁴

นอกจากการเร่ขายผ้าในกรุงเทพฯ แล้ว ยังมีพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่ประกอบอาชีพเร่ขายผ้าตามเมืองต่างๆ มีหลักฐานปรากฏในรายงานการสอบสวนชาวอินเดีย ที่รัฐบาลอังกฤษขอให้รัฐบาลไทยจับกุมชาวอินเดียที่อังกฤษสงสัยว่าจะร่วมมือกับขบวนการเรียกร้องเอกราชของอินเดียจากอังกฤษ ในดินแดนต่างๆ ที่มีชาวอินเดียอาศัยอยู่ ซึ่งรวมทั้งไทยด้วย* ในรายงานการสอบสวนชาวอินเดียดังกล่าว มีการสอบถามเกี่ยวกับการประกอบอาชีพของคนเหล่านั้น ซึ่งรวมทั้งอาชีพพ่อค้าเร่ขายผ้า ดังปรากฏในคำให้การของนายเจตรา มีความว่า

⁶⁴ กจช., ร.5 น.43.6, เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เรื่องนายแก้วสารวัตรแขวงรายงานว่า หม่อมเจ้าจินดารัตน์หาว่าแขกขายผ้าบังคับอังกฤษตบเอาที่หน้าวังส่งศาลอังกฤษ กรมทำให้อสอบสวน (18 มิถุนายน - 1 กรกฎาคม. ร.ศ.114).

* ขบวนการเรียกร้องเอกราชครั้งนี้ เป็นขบวนการที่เกิดขึ้นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 1 เรียกว่า Ghard Party กลุ่มชาวอินเดียที่ให้ความร่วมมือส่วนใหญ่เป็นชาวอินเดียจากเบงกอลและปัญจาบ

"...ข้าพเจ้าเกิดที่เมืองปันยามในประเทศอินเดีย บิดาชื่อ บิศาชัน คาคลภมัน ข้าพเจ้าเป็นคนชาติฮินดู ข้าพเจ้ารับจ้างทำงานที่รถไฟในประเทศอินเดีย ข้าพเจ้าพึ่งมากรุงเทพฯ เมื่อสองปีก่อนมาแล้ว ข้าพเจ้าออกจากเมืองปันยาม แล้วก็เลยมากรุงเทพฯ ไม่ได้อยู่ที่เมืองอื่นเลย ที่กรุงเทพฯนี้ ข้าพเจ้าพักอยู่ที่ สพานหันที่ร้านแขกชื่ออาลีจัน แขกอาลีจันแบ่งผ้าให้ข้าพเจ้าขายบ้าง แขกอาลีจันขายบ้าง ข้าพเจ้าอยู่ขายผ้ากับแขกอาลีจันได้ประมาณปีเศษก็ไป อาไศรยร้านแขกปักโก๊ตซิงซึ่งอยู่ที่ตำบลสพานหันนั่นเอง ข้าพเจ้าเที่ยวซื้อผ้า แล้วก็เที่ยวเดินขายไปตามบ้านในกรุงเทพฯ ข้าพเจ้าอยู่กับแขกปักโก๊ตซิง ได้ประมาณ ๑ เดือนก็ย้ายไปพักอยู่กับแขกมุนชีรัมเข้าทุนกันค้าขายตั้งร้าน ข้าพเจ้าค้าขายกับแขกมุนชีรัมได้สักหน่อยก็ขาดทุนก็เลยเลิกกัน แล้วข้าพเจ้า ก็จัดแจงเอาผ้า หวีเลขของอะไรอีกเล็กน้อยไปเที่ยวขาย ที่กรุงเทพฯนี้ข้าพเจ้า พักอยู่หลายแห่งด้วยกัน โดยเที่ยวเร่ขายของ ข้าพเจ้าพักอยู่ที่นี้ประมาณ เดือนหนึ่ง ที่ๆ ข้าพเจ้าพักนั้น มีที่กรุงเทพฯบ้าง อ่างทองบ้าง บางพลาคดบ้าง ภายหลังคนลาวคนหนึ่งบอกข้าพเจ้าว่าที่เมืองอุตรดิตถ์นั้นขายของดี ข้าพเจ้า ก็จัดแจงออกจากกรุงเทพฯไปเมืองอุตรดิตถ์ทีเดียว..."⁶⁵

หรือประวัติของนายจาร์อาล่า อายุ 34 ปี เป็นคนในบังคับอังกฤษ ตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลแม่ข่า อำเภอเมือง เมืองเชียงใหม่ให้การกับพระศรีเสนาเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2458 มีความว่า

"... ข้าพเจ้าเกิดที่เมืองปันยามในประเทศอินเดียเป็นแขกเทศ บิดาชื่อ แชนกราตาด มารดาชื่อนันกรู๊ด ข้าพเจ้าได้ออกจากเมืองปันยามมาอยู่ กรุงเทพฯ ได้ ๑๒ ปีมาแล้ว พักอยู่ที่ร้านแขกชื่อกริบปาล่า ที่ถนนบ้านหม้อ ทำการขายผ้า ข้าพเจ้าไม่ได้ตั้งร้านเอง เพราะมีเงินไม่พอ ข้าพเจ้าอยู่ที่กรุงเทพฯ ประมาณ ๓ เดือน ก็ไปอยู่ที่ศรีราชาประมาณ ๑ เดือน แล้วก็กลับมากรุงเทพฯ แล้วก็ไปเมืองเพชรบุรีแล้วก็กลับมากรุงเทพฯ ข้าพเจ้าก็เที่ยวไปค้าขายตามเมืองต่าง ๆ คือ ปราชิน พิษณุโลก พิจิตร แล้วก็กลับมากรุงเทพฯ ข้าพเจ้าไปเที่ยวค้าขายตามเมืองเหล่านี้ จะพักอยู่ที่เมืองใด นานเท่าใดและกับผู้ใดบ้าง ก็จำไม่ได้เพราะนานมาแล้ว ภายหลังก็ไปอยู่ค้าขายที่เมืองเชียงใหม่ประมาณ ๘ ปีมาแล้วนี้ ระหว่างอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ข้าพเจ้าก็มากรุงเทพฯ เสมอ เพราะ

⁶⁵ กจช., กต.97.1/9, เอกสารกระทรวงต่างประเทศ เรื่องอินเดียต่อต้านอังกฤษ พ.ศ. 2458 - 2459.

ชื่อของไปขายที่เมืองเชียงใหม่ข้าพเจ้าเข้าบ้านขุนสพุดอยู่แลทำการค้าขายผ้า
เหมือนกัน ข้าพเจ้าทำการค้าขายมามีแต่ขาดทุนและล้มมาสามสี่หน ..."66

จากประวัติของนายเจตราและนายจรีอคำ ทั้งสองคนเดินทางเข้ามาประกอบ
อาชีพขายผ้าในกรุงเทพฯ ก่อนที่จะเดินทางไปค้าขายในที่อื่นๆ แต่การเดินทางเข้ามาประกอบ
อาชีพในไทย ไม่จำเป็นต้องเดินทางผ่านมาทางกรุงเทพฯ เสมอไป เพราะพบจากประวัติของ
นายบาคุระคาน ซึ่งเป็นชาวปาตานที่เดินทางเข้ามาเมืองไทยใน พ.ศ. 2458 เพื่อค้าขายผ้าว่า
นายบาคุระคานเดินทางเข้าสู่ไทยทางแม่สอดในภาคเหนือ และประกอบอาชีพอยู่ที่เชียงใหม่
เป็นหลัก ดังรายละเอียดที่ว่า

"...ข้าพเจ้าเป็นคนชาติแขกปาตาน นับถือศาสนาอิสลาม บิดาชื่อ
มะหะหมัดมีน มารดาชื่อदानมนุด เกิดในเมืองสวามีประเทศอินเดีย
ข้าพเจ้าเข้ามาในประเทศสยามนับจนถึงเวลานี้ได้ ๔ เดือน ก่อนเข้ามาใน
ประเทศสยาม ข้าพเจ้าอยู่ในประเทศพม่าราว ๑๐ ปี ข้าพเจ้าเดินทางจาก
มะระแห่งมาแม่สอด อยู่ที่แม่สอด ๒ วัน แล้วไปอยู่ที่ระแหง ๑๐ วัน
แล้วไปอยู่นครลำปาง ๒ วัน แล้วได้ขึ้นไปอยู่เชียงใหม่... ในระหว่าง
เข้ามาอยู่เมืองไทยนี้ ข้าพเจ้าหาเลี้ยงชีพด้วยการขายผ้า..."67

จากตัวอย่างประวัติการเป็นพ่อค้าเร่ของชาวอินเดีย พบว่าพ่อค้าเหล่านี้เร่ขายผ้าไปตาม
แหล่งชุมชนต่างๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และเมืองอื่น ๆ เหตุที่ชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามาเลือก
ประกอบอาชีพนี้ เพราะสินค้าผ้าที่นำมาขายได้รับสินเชื่อจากพ่อค้าผ้าที่เป็นชาวอินเดียด้วยกัน ผู้ที่
เดินทางเข้ามาใหม่อาศัยสายสัมพันธ์กับกลุ่มผู้ที่ตั้งหลักแหล่งอยู่เดิม เพื่อให้ผู้ที่ตั้งหลักแหล่งเดิม
ให้ความช่วยเหลือด้านการให้สินเชื่อทางการค้า ที่พักอาศัย และแนวทางในการประกอบอาชีพ
เนื่องจากผู้ที่เดินทางเข้ามาใหม่ ยังพูดภาษาไทยไม่ได้ ต้องอาศัยการเรียนรู้จากคนที่อยู่มาก่อน
ดังตัวอย่างการประกอบอาชีพเร่ขายผ้าของพ่อค้าผู้หนึ่ง ซึ่งผู้เป็นบุตรเล่าให้ฟังว่า

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน.

"สมัยที่คุณพ่อเดินทางมาเมืองไทย อายุประมาณ 15 - 16 ปี (ช่วง พ.ศ. 2478) พักอยู่กับน้ำชาย คุณพ่อช่วยน้ำชายค้า โดยเดินขายไปตามที่ต่างๆ พุดไทย ยังไม่เก่ง จึงนำสตางค์เหรียญติดตัวไป เมื่อมีผู้ต้องการซื้อจะนำสตางค์เหรียญ มาให้ดูว่าผ้าผืนนั้นราคาเท่าใด"⁶⁸

พ่อค้าเร่ขายผ้าชาวอินเดียบางคน เมื่อเก็บเงินทุนได้พอสมควรจะตั้งร้านค้าของตนขึ้น การประกอบอาชีพเร่ขายผ้า และการตั้งร้านค้าผ้าของชาวอินเดียคงเป็นอาชีพที่เด่นอย่างหนึ่งของ ชาวอินเดียในไทย จึงเป็นจุดสังเกตของผู้พบเห็น ดังมีผู้บันทึกไว้ว่า

"...แขกพาทูรัดนั้น ในสมัยข้าพเจ้าเป็นเด็ก นอกจากขายผ้าที่ห้างร้านแล้ว ยังออกเที่ยวเร่ขายผ้าตามบ้านก็มี คือเอาผ้าแพรต่างๆ รวมมัดเข้าเป็นห่อใหญ่ มาก แยกสะพายบ่าเที่ยวขายตามตึกแถวห้องแถวหรือบ้านริมถนน มือหนึ่ง ถือไม้หลาสำหรับวัดผ้าและใช้เป็นกระบองตีหมาด้วยในตัวเสร็จ ใครชี้เกี้ยว ไปพาทูรัดก็เรียกเข้าไปซื้อได้ เขาแก้ห่อใหญ่ออกมีผ้าและแพรต่างๆ รวมอยู่ หลายสิบชนิด คนตามตึกแถวริมถนนเรียกเข้าไปซื้อมีเสมอแทบทุกวัน..."⁶⁹

2. กลุ่มเจ้าของร้านค้าผ้า ชาวอินเดียที่ตั้งร้านค้าผ้าในไทย มีทั้งผู้ที่เริ่มอาชีพด้วยการเป็น พ่อค้าเร่ขายผ้า และผู้ที่ประกอบอาชีพอื่น เช่น อาชีพรับจ้างมาก่อน หรือบางครั้งเป็นผู้ที่เข้ามาไทย แล้วตั้งร้านค้าของตนเอง ดังประวัติของนายยี่เวนซิง ขณะนั้นอายุ 35 ปี เป็นคนในบังคับอังกฤษ ที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติของตนเองต่อขุนบริหารฯ ไว้เมื่อวันที่ 2 ตุลาคม พ.ศ. 2458 มีความว่า

"...ข้าพเจ้าเป็นคนชาติแขกฮินดู นับถือศาสนาพราหมณ์ เกิดในเมือง กูดยาลา ประเทศอินเดีย บิดาชื่ออิชัยระซิง มารดาชื่อจันกอ ข้าพเจ้า เข้ามาอยู่ในประเทศสยามครั้งแรก คฤตศักราช ๑๕๐๕ (พ.ศ. ๒๔๔๘) แลขึ้นต้น ได้เข้าหุนค้าขายผ้ากับแขกกะรัมซิงพี่ชายข้าพเจ้าอยู่ที่เมือง นครศรีธรรมราช อยู่ประมาณปีครึ่งแล้วได้เข้ามาตั้งร้านขายผ้าที่ถนน พาทูรัดอีกร้านหนึ่ง ข้าพเจ้าเป็นคนจัดการร้าน แต่พี่ชายมีหุ้นส่วนอยู่ด้วย ข้าพเจ้าอยู่ในกรุงเทพฯ ประมาณ ๒ ปีครึ่งแล้วกลับไปประจำอยู่ร้าน สงขลาอีก ขายผ้าเหมือนกัน อยู่ที่สงขลาประมาณหนึ่งปีครึ่ง แล้วเลิกร้าน

⁶⁸ สัมภาษณ์ ชวินเคอร์ ซิงห์ จาวลาห์, 22 สิงหาคม 2543.

⁶⁹ บุนวิจิตรมาตรา, กรุงเทพฯเมื่อ 70 ปีก่อน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์, 2524),

ที่สงขลาไปอยู่เมืองตานีอยู่ประมาณปีกว่า แล้วข้าพเจ้าก็กลับไปเมืองนอกเมื่อปี ๑๕๑๒ แล้วก็กลับมาเมืองไทยในปีเดียวกันอยู่ที่เมืองตานีแล้วเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ถนนพหลโยธินค้าผ้า เมื่อวันที่ ๒๗ กันยายนปีนี้ข้าพเจ้าได้ขึ้นไปในเมืองแพร่เพื่อดูตลาดเลาช่องทางการค้าขาย แล้วถูกตำรวจภูธรจับ จะมีคดีเกี่ยวข้องในส่วนตัวข้าพเจ้าอย่างไร ข้าพเจ้าไม่ทราบ..."⁷⁰

การตั้งร้านค้าผ้าของชาวอินเดียมีกระจายอยู่ในท้องที่ต่างๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดโดยแหล่งใหญ่ในกรุงเทพฯ น่าจะเป็นที่สำเพ็งและพหลโยธิน ดังมีบันทึกไว้ในบทความเรื่อง "ตลาดการค้าในประเทศไทย" ของร้อยตรีนุ่ม เพ็ญกุล ว่า "...ข้าพเจ้าจำได้ว่า ผ้าและแพรชนิดต่างๆ สมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง แยก Sikh (สิกข์) เป็นผู้ขายอยู่ที่พหลโยธินและในสำเพ็ง ครั้นหลังสงครามเลิกแล้ว ชาวจีนได้เข้ามาร่วมมือค้าขายสินค้าชนิดนี้กับแยก Sikh ด้วย..."⁷¹ ส่วนต่างจังหวัดนั้น มีบันทึกของกงสุลอังกฤษ คือ นายดับบลิว. เอ็น. ดันน์ (W. N. Dunn) กล่าวถึงพ่อค้าอินเดียที่นครราชสีมา (Korat) ซึ่งได้พบในการเดินทางไปนครราชสีมา เมื่อ พ.ศ. 2451⁷² และการเดินทางเข้ามาค้าขายของชาวอินเดียในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้ ปรากฏหลักฐานในบันทึกรายงานเสด็จตรวจราชการมณฑลอิสาน พ.ศ. 2469 (รัชกาลที่ 7) ของจอมพลสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ที่ทรงบันทึกไว้ว่า "...ประชาชนแถบนี้มีลาวเป็นพื้น จีนมีน้อยที่สุด และแขกที่ขึ้นมาตั้งค้าขายก็มีจังหวัดหนึ่งเพียงคนสองคน..."⁷³

ภาคเหนือพบจากรายงานของอังกฤษที่กล่าวถึงการลงทะเบียนคนในบังคับของอังกฤษที่เข้าสู่ดินแดนประเทศไทย ทางตอนเหนือโดยไม่ได้ผ่านท่าเรือที่กรุงเทพฯ ในรายงานนี้กล่าวว่า มีคนในบังคับของอังกฤษเดินทางเข้ามาด้านแม่สอดและระแหง จากนั้นได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งในเขตระแหง เมืองยอง แม่ฮ่องสอนและพื้นที่ใกล้เคียง จึงมีการกำหนดมาตรการเพื่อลงทะเบียนคนใน

⁷⁰ กจข., กต. 97.1/9, เอกสารกระทรวงต่างประเทศ เรื่องอินเดียต่อต้านอังกฤษ พ.ศ. 2458-2459.

⁷¹ นุ่ม เพ็ญกุล, "ตลาดการค้าในประเทศไทย," อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายกรรชิ่ง โชติกเสถียร (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเขมม, 2516), หน้า 89.

⁷² NAI., Foreign Department, Secret-E, December 1908, No. 360. "Trial of one Mong Inta, a British Shan subject, for the theft of a pony near Korat. Report by Consul W.N. Dunn on his visit to Korat".

⁷³ กจข., สบ. 2.47/69, เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องบันทึกการรายงานการเสด็จตรวจราชการมณฑลอิสาน ของจอมพลสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต. (พ.ศ. 2469).

บังคับที่เดินทางเข้ามาในเส้นทางนี้⁷⁴ ซึ่งคนในบังคับอังกฤษที่เดินทางเข้ามาตั้งหลักแหล่งในภาคเหนือ มีชาวอินเดียรวมอยู่ด้วย ดังที่พบจากรายงานจำนวนคนในบังคับที่ลงทะเบียนในเขตพื้นที่ความรับผิดชอบของกงสุลอังกฤษที่เชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2446 ว่ามีจำนวนคนในบังคับทั้งสิ้น 3,490 คน เป็นชาวอินเดีย 114 คน ส่วนน่านมีจำนวนคนในบังคับทั้งสิ้น 998 คน เป็นชาวอินเดีย 50 คน⁷⁵ ในจำนวนชาวอินเดียเหล่านี้ มีบางส่วนที่ประกอบอาชีพทางการค้า ดังพบว่าเมื่อผู้ช่วยกงสุลอังกฤษที่นครลำปางเดินทางไปจังหวัดแพร่ (พ.ศ. 2458) เพื่อแต่งตั้งหัวหน้ากลุ่มคนในบังคับอังกฤษที่แพร่นั้น ในรายงานการเดินทางมีการกล่าวถึงพ่อค้าอินเดียที่แพร่⁷⁶ หรือการกล่าวถึงพ่อค้าอินเดียที่ระแหงและแม่สอด ที่ผู้ช่วยกงสุลอังกฤษประจำนครลำปางได้พบเมื่อ พ.ศ. 2461⁷⁷

ส่วนภาคใต้ กงสุลอังกฤษที่สงขลารายงานเกี่ยวกับการเดินทางไปนครศรีธรรมราชเมื่อ พ.ศ. 2459 ได้พบพ่อค้าชาวอินเดียในที่นั้น มีจำนวนประมาณ 70 คน โดย 50 คน เป็นชาวปาตานทำการค้าปศุสัตว์ อีก 20 คน เป็นชาวปัญจาบ* (Punjabis) และชาวสิกข์ทำการค้าผ้า ฝ้ายที่ทำการค้านี้ตั้งเข้ามาจากปีนัง⁷⁸ หรือในรายงานที่เสตุล (Setul) พ.ศ. 2460 พบพ่อค้าอินเดียที่ส่วนใหญ่มาจากเขตมัทราส ทำการค้าปศุสัตว์ ค้าส่งผ้า และเป็นพ่อค้าทั่วไป (...the Indians are cattle Traders; cloth dealers, and general merchants...)⁷⁹ และกล่าวถึงบริษัทกัมภา รามลาล จันทร

⁷⁴NAI., Foreign Department, External-A, September 1901, No. 63-64. "Contested registration of certain British subjects in the Chiangmai Consular District."

⁷⁵NAI., Foreign Department, External-A, October 1904, No. 7-10. "Chiangmai and Nan Trade Reports for 1903. Statistics regarding the Trade of Chiangmai."

⁷⁶NAI., Foreign and Political Department, External-B, March 1915, No. 296. "Report by Mr. R.S. Le May, Acting Vice-Consul at Nakawn Lampang, on a tour made by him in the Eastern part of the Chiangmai District."

⁷⁷NAI., Foreign and Political Department, External-B, September 1918, No. 18-19. "Report on a tour made by Mr. H. Fitzmaurice, H. M.'s Vice Consul at Nakawn Lampang to Raheng and Tern."

* ชาวปัญจาบในที่นี้น่าจะหมายถึงผู้ที่เดินทางมาจากบริเวณปัญจาบในอินเดีย ในบริเวณนี้มีทั้งชาวฮินดู ชาวสิกข์ และชาวมุสลิม ซึ่งใช้ภาษาร่วมกันคือภาษาปัญจาบ การแยกชาวปัญจาบในที่นี้คงหมายถึงเฉพาะชาวฮินดูและชาวมุสลิม

⁷⁸NAI., Foreign and Political Department, External-B, November 1916, No. 1. "Report by H. M.'s Acting Consul at Senggora on a visit to Nakawn Sritammarat relating to the attitude of Indians in the district."

⁷⁹NAI., Foreign and Political Department, External-B, April 1917, No. 38. "Report by Mr. Acting Vice-Consul J.D.Hogg on a visit to Setul in November 1916."

(Ganpat Ram-Lal Chand) และ เอ็ม.ดี. रामจันทร์(M.D. Ramchand) ซึ่งเป็นบริษัทการค้าของชาวอินเดียที่บันดง (Bandon) และนครศรีธรรมราช (Nakawn) ตามลำดับที่พบใน พ.ศ. 2461⁸⁰

พ่อค้าผ้าชาวอินเดียคงมีกระจายอยู่ในภาคต่างๆของไทย ดังที่นายชาร์ดาร์ ชิงห์ นารัง เจ้าของบริษัทไทย-ปีนังแฟลบริค ให้ข้อมูลว่า มีร้านค้าขนาดใหญ่ของชาวอินเดียที่ค้าผ้า ตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 กระจายอยู่ในจังหวัดภาคต่างๆ ของไทยดังนี้ นครราชสีมา 5 แห่ง อุบลราชธานี 3 แห่ง อุดรธานี 2 แห่ง แพร่ 4 แห่ง อุดรดิษฐ์ 2 แห่ง สงขลา 2 แห่ง เชียงใหม่ 6 แห่ง ลำปาง 3 แห่ง เชียงราย 2 แห่ง และ 15 แห่งที่กรุงเทพฯ⁸¹ จำนวนร้านค้าที่กล่าวนี้ไม่ได้รวมถึงร้านค้าขนาดเล็ก เหตุที่กล่าวเช่นนี้เนื่องจากการศึกษาเรื่อง "ชาวจีนในประเทศไทย" (The Chinese in Thailand) ของเคนเน็ต เปรรี่ แลนดอน (Kenneth Perry Landon) เสนอว่าบริษัทการค้าขนาดใหญ่ที่ทำการส่งสินค้าเข้าและส่งออกในประเทศไทยที่เป็นของชาวอินเดียเมื่อ พ.ศ. 2476 มีจำนวน 16 แห่ง⁸² ทั้ง 16 แห่งนี้ ไม่ได้รวมร้านค้าย่อยของชาวอินเดีย เพราะมีร้านค้าของชาวอินเดียหลายร้อยร้านที่ไม่ได้ปรากฏในหนังสือ Directory for Bangkok and Siam เช่นเดียวกับร้านค้าจำนวนมากของชาวจีนที่ไม่มีจำนวนที่ระบุไว้ เนื่องจากในเมืองต่างๆของไทยจะมีร้านค้าในรูปแบบที่คล้ายกันคือร้านค้าผ้าของชาวอินเดียสองแห่ง ร้านถ้ายรูปของชาวญี่ปุ่นซึ่งมักจะเป็นหมอพื้นด้วยหนึ่งร้าน ร้านค้าของชาวจีนสองถึงสามโหล⁸³

อย่างไรก็ตามในส่วนของเอกสารข้อมูลทางราชการของไทยพบว่า มีการจดทะเบียนห้างหุ้นส่วนจำกัดสินใช้ของชาวอินเดีย ระหว่าง พ.ศ. 2458 - 2469 จำนวน 41 แห่ง ที่ตั้งสำนักงานกระจายตัวอยู่ในภาคต่างๆ ของไทย รายชื่อที่ค้นพบมาจากจดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ จำนวน 6 ฉบับ ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าห้างหุ้นส่วนจำกัดสินใช้ของชาวอินเดียอาจมีจำนวนมากกว่านี้ แต่ยังไม่พบหลักฐาน ในที่นี้ขอยกเฉพาะที่ทำธุรกิจกับการค้าผ้าจำนวน 36 แห่ง แยกตามสำนักงาน ที่ตั้งเป็นในกรุงเทพฯ เชียงใหม่ ภาคเหนือยกเว้นเชียงใหม่ ภาคใต้ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนี้

⁸⁰NAI., Foreign and Political Department, External-B, August 1918, No. 20-21. "Report by H. M.'s Consul at Senggora, on his recent tour in the Northern part of his district."

⁸¹A. Mani, "Indians in Thailand," in **Indian Communities in Southeast Asia** (Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 1990), p.919.

⁸²Kenneth Perry Landon, **The Chinese in Thailand** (New York : Russell & Russell, 1993), p.140.

⁸³*Ibid.*, pp. 141-142.

ตารางที่ 5 ห้างหุ้นส่วนจำกัดสินใช้ของชาวอินเดียในกรุงเทพฯ

ลำดับ	นาม	วันกำเนิด	สำนักงาน	ความประสงค์ข้อย่อย	จำนวนผู้เป็นหุ้นส่วนในการจำกัดสินใช้	จำนวนผู้เป็นหุ้นส่วนที่ไม่มีจำกัดสินใช้
1.	เอ. อี. นานา แอนด์ กำปะนี	16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2458	เลขที่ 22 ถนนจักรวรรดิ พระนคร	จำหน่ายสินค้าต่างๆ	3	
2.	กุลัฐเซน อับดุลลาไบคาล	22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2458	เลขที่ 35 ถนนบำรุงเมือง พระนคร	จำหน่ายเครื่องนุ่งห่ม ต่างๆ	2	
3.	แอล. เอส. บักวานซิง แอนด์ โก	26 มีนาคม พ.ศ. 2459	เลขที่ 170-171 ถนนราชวงศ์ พระนคร	จำหน่ายสินค้าต่างๆ	3	
4.	อี. อี. กิลิตวาลา	17 มกราคม พ.ศ. 2460	เลขที่ 11-13 ถนนพาหุรัตน์ พระนคร	จำหน่ายสินค้าต่างๆ	2	
5.	นุรา ซิงค์ อินเดอร์ ซิงค์	18 กันยายน พ.ศ. 2460	เลขที่ 7-8 ถนนราชวงศ์ พระนคร	(เอกสารบกพร่อง)		
6.	เกียปาซิงห์ อาร์มาซิงห์	25 ตุลาคม พ.ศ. 2460	เลขที่ 21-22 ถนนพาหุรัตน์ อำเภอพาหุรัตน์ พระนคร	จำหน่ายผ้าต่างๆ	2	

ตารางที่ 5 (ต่อ)

ลำดับ	นาม	วันกำเนิด	สำนักงาน	ความประสงค์ขอใหญ่	จำนวนผู้เป็น หุ้นส่วนในการ จำกัดลินใช้	จำนวนผู้เป็น หุ้นส่วนที่ไม่มี จำกัดลินใช้
7.	มูกานดลาลกูรุดกาส แลพี่น้อง	22 มกราคม พ.ศ. 2461	แห่งใหญ่ เลขที่ 3240 ถนนราชวงศ์ พระนคร (มีสาขาที่จังหวัดเชียงใหม่)	จำหน่ายผ้าต่างๆ	2	
8.	เยเกตซิงค์ ประดาปะซิงค์	20 เมษายน พ.ศ. 2461	เลขที่ 13-14 ถนนราชวงศ์ พระนคร	จำหน่ายผ้าและ แพรต่างๆ	3	
9.	การำซิง หาริซิง (มีสาขาที่มณฑลนครราชสีมา)	24 เมษายน พ.ศ. 2461	แห่งใหญ่ เลขที่ 191 ถนนลำ เพ็ง ตอนราชวงศ์ พระนคร	จำหน่ายผ้าและ แพรต่างๆ	3	
10.	เอ. เอช. ตาแย็บเบลลี แอนด์ กำปะนิ	8 พฤษภาคม พ.ศ. 2461	เลขที่ 5 ถนนราชวงษ์ อำเภอจักรวรรดิ พระนคร	จำหน่ายผ้าต่างๆ	2	
11.	เมฮาร์ซิงค์ ในฮาร์ซิงค์	31 ตุลาคม พ.ศ. 2461	เลขที่ 177 ถนนราชวงศ์ พระนคร	จำหน่ายผ้าต่างๆ	2	
12.	เอ. ไมคิน แอนด์ กำปะนิ	25 ธันวาคม พ.ศ. 2461	เลขที่ 676 ถนนเขาวราช อำเภอจักรวรรดิ พระนคร	จำหน่ายสินค้าต่างๆ	3	

ตารางที่ 5 (ต่อ)

ลำดับ	นาม	วันกำเนิด	สำนักงาน	ความประสงค์ข้อย่อย	จำนวนผู้เป็น หุ้นส่วนในการ จำกัดสินใช้	จำนวนผู้เป็น หุ้นส่วนที่ไม่มี จำกัดสินใช้
13.	เกียนซิงด์ นานด์ซิงด์	3 กรกฎาคม พ.ศ. 2462	เลขที่ 168-169 ถนนราชวงศ์ พระนคร	จำหน่ายสินค้าต่างๆ	3	
14.	เอ. เอช. เอ็ม. อาดัม แอนด์ กัมปะนี	30 ตุลาคม พ.ศ. 2462	แห่งใหญ่ เลขที่ 3182-4 ถนนราชวงศ์ พระนคร สาขา เลขที่ 896-8 ถนนสำเพ็ง ตำบลวัดเกาะ พระนคร	จำหน่ายสินค้าต่างๆ	3	
15.	ลากสิงห์ นารานสิงห์	5 ธันวาคม พ.ศ. 2462	เลขที่ 2639-2641 ถนนราชวงศ์ พระนคร	จำหน่ายสินค้าต่างๆ	2	
16.	จำปาซิง มาเกษตราม	16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2463	เลขที่ 278 - 280 ถนนพารุรัตน์ อำเภอพารุรัตน์ พระนคร	จำหน่ายผ้าต่าง ๆ		
17.	เอฟ. อับดุลลาไบ แอนด์ กัมปะนี	2 มีนาคม พ.ศ. 2464	เลขที่ 358-360 ถนนพารุรัตน์ พระนคร	จำหน่ายสินค้าต่างๆ	2	

ตารางที่ 5 (ต่อ)

ลำดับ	นาม	วันกำเนิด	สำนักงาน	ความประสงค์ขอใหญ่	จำนวนผู้เป็น หุ้นส่วนในการ จำกัดสินใช้	จำนวนผู้เป็น หุ้นส่วนที่ไม่มี จำกัดสินใช้
18.	คะยานจันคัตตรี	11 กันยายน พ.ศ. 2466	เลขที่ 345 สะพานหัน พระนคร	จำหน่ายผ้าแล แพรต่างๆ	2	
19.	เอ. อิศไมตำบิมาริกัน แอนด์ โก	27 มีนาคม พ.ศ. 2467	เลขที่ 6 ถนนเจริญกรุง อำเภอสาทร พระนคร	จำหน่ายผ้าและ แพรต่างๆ	2	
20.	เอ. เอน. ชูนิลาต	13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2467	เลขที่ 2253 ถนนสนามน้ำจืด อำเภอพาทูร์ตัน พระนคร	จำหน่ายผ้าและ เครื่องใช้ต่างๆ	2	
21.	อาร์.เอส. บัลบิรี ซิง	26 มีนาคม พ.ศ. 2469	เลขที่ 52 ถนนพาทูร์ตัน อำเภอพาทูร์ตัน พระนคร	จำหน่ายผ้าต่าง ๆ		
22.	กายานานตัสโตร	11 ตุลาคม พ.ศ. 2469	เลขที่ 343 ถนนพาทูร์ตัน อำเภอพาทูร์ตัน พระนคร	จำหน่ายผ้าต่าง ๆ	2	

ที่มา : รวบรวมและเรียบเรียงจาก จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ จัดพิมพ์โดยกระทรวงพาณิชย์ และกระทรวงคมนาคม

ฉบับที่ 19 (มกราคม 2468)

ฉบับที่ 20 (เมษายน 2469)

ฉบับที่ 22 (ตุลาคม 2469)

ฉบับที่ 23 (มกราคม 2469)

ฉบับที่ 24 (เมษายน 2470)

ฉบับที่ 27 (มกราคม 2470)

ตารางที่ 6 ห้างหุ้นส่วนจำกัดสินใจของชาวอินเดียใน เชียงใหม่

ลำดับ	นาม	วันกำเนิด	สำนักงาน	ความประสงค์ซื้อใหญ่	จำนวนผู้เป็น หุ้นส่วนในการ จำกัดสินใจ	จำนวนผู้เป็น หุ้นส่วนที่ไม่มี จำกัดสินใจ
1.	มูกานดลาลกูรุดกาส แลพี่น้อง (มีสำนักงานใหญ่ที่พระนคร)	22 มกราคม พ.ศ. 2461	สาขา เลขที่ 2 ถนนราชวงศ์ จังหวัดเชียงใหม่	จำหน่ายผ้าต่างๆ	2	
2.	เอช. เอส. ซาคูลซิงห์ เชียงใหม่	6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2464	ตลาดวโรรส อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่	จำหน่ายสินค้าต่างๆ	2	
3.	บี. เอส. กานูร์สิงห์ เชียงใหม่	20 พฤษภาคม พ.ศ. 2465	เลขที่ 22-23 ถนนวิชยานนท์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่	จำหน่ายสินค้าต่างๆ	2	
4.	อาร์. อาร์. ปักกัตราม เชียงใหม่	22 กรกฎาคม พ.ศ. 2465	แห่งใหญ่ เลขที่ 87-88 ในตลาดช่วงเมรุ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ สาขา เลขที่ 105 ในตลาดช่วงเมรุ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่	จำหน่ายสินค้าต่างๆ	2	

ตารางที่ 6 (ต่อ)

ลำดับ	นาม	วันกำเนิด	สำนักงาน	ความประสงค์ขอใหญ่	จำนวนผู้เป็น หุ้นส่วนในการ จำกัดสินใช้	จำนวนผู้เป็น หุ้นส่วนที่ไม่มี จำกัดสินใช้
5.	แอม. แอส. การะตาระสิงห์ เชียงใหม่	2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2466	เลขที่ 106-107 ตลาดช่วงเมรุ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่	จำหน่ายผ้าต่างๆ	3	
6.	เก. แอส. ยี่วันชิงย์ เชียงใหม่	6 พฤศจิกายน พ.ศ. 2466	ถนนราชวงษ์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่	จำหน่ายผ้าต่างๆ	2	

ที่มา : รวบรวมและเรียบเรียงจาก จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ จัดพิมพ์โดยกระทรวงพาณิชย์ และกระทรวงคมนาคม

ฉบับที่ 20 (เมษายน 2469)

ฉบับที่ 22 (ตุลาคม 2469)

ฉบับที่ 27 (มกราคม 2470)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 7 ห้างหุ้นส่วนจำกัดสินไช้ของชาวอินเดีย ในภาคเหนือ ยกเว้นเชียงใหม่

ลำดับ	นาม	วันกำเนิด	สำนักงาน	ความประสงค์ซื้อใหญ่	จำนวนผู้เป็น หุ้นส่วนในการ จำกัดสินไช้	จำนวนผู้เป็น หุ้นส่วนที่ไม่มี จำกัดสินไช้
1.	บาเรียมซิง ฮาระวันซิง	17 มีนาคม พ.ศ. 2461	ตลาดจีน ริมแม่น้ำวัง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง	จำหน่ายผ้าต่างๆ	2	
2.	เค. แอส. ฮารีซิงห์	9 มิถุนายน พ.ศ. 2465	ถนนประตูไชย อำเภอเมือง จังหวัดแพร่	จำหน่ายผ้าแล สินค้าต่างๆ	2	
3.	บักัดซิงห์ ดาลิบซิงห์	23 เมษายน พ.ศ. 2466	ถนนตลาดปงพะเนียดช้าง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง	จำหน่ายผ้าและ สินค้าต่างๆ	2	

ที่มา : รวบรวมและเรียบเรียงจาก จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ จัดพิมพ์โดยกระทรวงพาณิชย์ และกระทรวงคมนาคม

ฉบับที่ 19 (มกราคม 2468)

ฉบับที่ 23 (มกราคม 2469)

ฉบับที่ 24 (เมษายน 2470)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 8 ห้างหุ้นส่วนจำกัดสินใจของชาวอินเดียในภาคใต้

ลำดับ	นาม	วันกำเนิด	สำนักงาน	ความประสงค์ ข้อใหญ่	จำนวนผู้เป็น หุ้นส่วนในการ จำกัดสินใจ	จำนวนผู้เป็น หุ้นส่วนที่ไม่มี จำกัดสินใจ
1.	เอ็ม.ดี. รามจันด์ แอนโก	1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2462	แห่งใหญ่ ตำบลท่าวัง อำเภอ กลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช สาขาบ้านปากพ่อง อำเภอปากพ่อง จังหวัดนครศรีธรรมราช	จำหน่ายสินค้าต่างๆ	2	
2.	กันปัตรรามลาตจันด์ แลพี่น้อง	25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2462	ตลาดบ้านดอน อำเภอบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี	จำหน่ายสินค้าต่างๆ	4	
3.	เกสระระซิง มังกัลซิง	1 พฤษภาคม พ.ศ. 2467	ตลาดท่าตะเภา อำเภوتاตะเภา จังหวัดชุมพร	จำหน่ายสินค้าต่างๆ	2	
4.	บาซัมระซิง เวอเซแซร์ซิง	15 กรกฎาคม พ.ศ. 2468	ตลาดบ้านดอน อำเภอบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี	จำหน่ายสินค้าต่างๆ	2	

ที่มา : รวบรวมและเรียบเรียงจาก จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ จัดพิมพ์โดยกระทรวงพาณิชย์ และกระทรวงคมนาคม

ฉบับที่ 20 (เมษายน 2469)

ฉบับที่ 24 (เมษายน 2470)

ตารางที่ 9 หุ้นส่วนจำกัดสินใช้ของชาวอินเดียในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ลำดับ	นาม	วันกำเนิด	สำนักงาน	ความประสงค์ซื้อใหญ่	จำนวนผู้เป็น หุ้นส่วนในการ จำกัดสินใช้	จำนวนผู้เป็น หุ้นส่วนที่ไม่มี จำกัดสินใช้
1.	การำชิง หาริชิง (มีสำนักงานใหญ่ที่พระนคร)	24 เมษายน พ.ศ. 2461	สาขา ถนนหัวตะโมน อำเภอ กลาง มณฑลนครราชสีมา	จำหน่ายผ้าและ แพรต่างๆ	3	

ที่มา : จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ จัดพิมพ์โดยกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม ฉบับที่ 22 (ตุลาคม 2469)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายชื่อห้างหุ้นส่วนจำกัดสินใช้ในตารางที่ 5 ถึงตารางที่ 9 พบว่าจดทะเบียนในกรุงเทพฯ มากที่สุดจำนวน 22 แห่ง ในจำนวนนี้จดทะเบียนใน พ.ศ. 2461 จำนวน 6 แห่ง รองลงมาคือ พ.ศ. 2460 และ 2462 ทำให้ใน 3 ปีนี้ (พ.ศ. 2460 - 2462) มีร้านค้าของชาวอินเดียจดทะเบียน 12 แห่ง หรือเกือบครึ่งหนึ่งของที่จดทะเบียนใน พ.ศ. 2458 - 2469 ส่วนภาคเหนืออยู่ที่เชียงใหม่มากที่สุดจำนวน 6 แห่ง ที่เหลืออยู่ที่ลำปาง 2 แห่ง แพร่ 1 แห่ง ทั้ง 9 แห่งนี้ จดทะเบียน พ.ศ. 2461 จำนวน 2 แห่ง พ.ศ. 2464 จำนวน 1 แห่ง พ.ศ. 2465 และ 2466 ปีละ 3 แห่ง ทำให้ช่วงเวลาที่จดทะเบียนมากในภาคเหนือแตกต่างจากในกรุงเทพฯ ภาคใต้มีการจดทะเบียน พ.ศ. 2462 จำนวน 2 แห่ง ก่อนที่จะตามมา พ.ศ. 2467 และ 2468 ปีละ 1 แห่ง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมี 1 แห่ง ซึ่งเป็นสาขาของร้านค้าในกรุงเทพฯ การที่ในต่างจังหวัดเริ่มจดทะเบียนหลังกรุงเทพฯ อาจเป็นเพราะการจดทะเบียนพาณิชย์ เริ่มขึ้นใน พ.ศ. 2454 ดังนั้นการเร่งรัดการจดทะเบียนน่าจะเริ่มในกรุงเทพฯ ก่อนแล้วจึงขยายออกสู่จังหวัดอื่น ๆ ทำให้การจดทะเบียนในต่างจังหวัดดำเนินการหลังกรุงเทพฯ ยกเว้นร้านค้าที่มีสำนักงานใหญ่ในกรุงเทพฯ ที่จดทะเบียนสาขาของตนพร้อมกับการจดทะเบียนสำนักงานใหญ่ในกรุงเทพฯ ดังกรณีของกาวิชิง หารีชิง การกระจายตัวของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในต่าง ๆ และจำนวนห้างหุ้นส่วนของชาวอินเดียในภาคต่าง ๆ ของไทย ดังปรากฏในตารางข้างต้น มีผลต่อการขยายตัวทางการค้าและการสร้างเครือข่ายของพ่อค้าผ้าชาวอินเดีย ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ในบทที่ 4 ต่อไป

นอกจากนี้รายชื่อที่ปรากฏในตารางข้างต้น เป็นเพียงส่วนหนึ่งของร้านค้าที่ดำเนินกิจการค้าผ้าในไทย ระหว่าง พ.ศ. 2458 - 2469 เหตุที่กล่าวเช่นนี้ เพราะมีร้านค้าผ้าของชาวอินเดียหลายแห่งที่ไม่ปรากฏรายชื่อในจดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ อาทิ รายชื่อของบริษัทนำเข้าและส่งออกสินค้าผ้าของชาวอินเดียในตารางที่ 11 - 12 มีเพียง 2 บริษัท คือ เอ.เอช.เอ็ม.อดัม และเกียนซิงค์ นานด์ซิงค์ ที่ปรากฏชื่อในจดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ ส่วนบริษัทอื่น ๆ อีก 10 บริษัทไม่มีการกล่าวถึง นอกจากนั้นยังพบหลักฐานการทำการค้าของนายนานซิงห์ในคำร้องที่มีถึงกงสุลอังกฤษในไทย เมื่อ พ.ศ. 2460 มีความว่า "...นายนานซิงห์ทำการค้าผ้าที่นครราชสีมา ตั้งแต่ พ.ศ. 2447 ในชื่อนานซิงห์และเซนซิงห์..."⁸⁴ ซึ่งกิจการของนายนานซิงห์ไม่ปรากฏในรายชื่อของจดหมายเหตุสภาเผยแผ่พาณิชย์เช่นกัน และพบประกาศโฆษณาร้านค้าผ้าของชาวอินเดีย ตั้งอยู่ที่สี่กั๊กเสาชิงช้า ลงโฆษณาในหนังสือพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมล์ ฉบับวันเสาร์ที่ 3 มกราคม พ.ศ. 2456 แต่ไม่ปรากฏร้านค้านี้ในจดหมายเหตุสภาเผยแผ่พาณิชย์เช่นกัน

⁸⁴NAI., Foreign and Political Department, General - B, April 1917, Nos. 181 - 183, "Punjab Government requested to permit Dyal Singh to proceed to Siam and to provide him with the necessary passport."

เหตุที่หลายกิจการค้าของชาวอินเดียไม่ปรากฏรายชื่อในจดหมายเหตุสภาเผยแผ่พาณิชย์
อาจมีสาเหตุจาก

1. การจดทะเบียนพาณิชย์เพื่อทำการค้าในไทย เริ่มขึ้นเมื่อมี "พระราชบัญญัติลักษณะ
เข้าหุ้นส่วนแลบริษัท ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454)" ดังนั้นบริษัทและห้างหุ้นส่วนที่ทำการค้าก่อนหน้านั้น
เพิ่งมาจดทะเบียนตามพระราชบัญญัติและจดหมายเหตุสภาเผยแผ่พาณิชย์ทยอยนำลงพิมพ์เผยแพร่
จึงยังไม่ครบถ้วน

2. หลักฐานจดหมายเหตุสภาเผยแผ่พาณิชย์ที่พบมีจำนวน 6 ฉบับ ยังไม่พบทุกฉบับ
ทำให้รายชื่อบางส่วนยังค้นไม่พบ

จากรายชื่อห้างหุ้นส่วนจำกัดสินใช้ของชาวอินเดียในตารางที่ 5 - 9 ซึ่งเป็นห้างหุ้นส่วน
จำกัดสินใช้ที่ตั้งในกรุงเทพฯ สามารถจำแนกออกตามพื้นที่ตั้งและกลุ่มศาสนา* เพื่อให้เห็นถึง
ลักษณะการตั้งร้านค้าและจำนวนของพ่อค้าอินเดียกลุ่มต่าง ๆ ที่ทำการค้าผ้า ระหว่าง พ.ศ. 2458 -
2469 ได้ดังนี้

ตารางที่ 10 สถานที่ตั้งและกลุ่มศาสนาของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในกรุงเทพฯ ระหว่าง พ.ศ. 2458-2469

ถนน	จำนวนรวม	มุสลิม	ฮินดู	ลิกซ์	ไม่สามารถระบุ
จักรวรรดิ	1	1	0	0	0
บำรุงเมือง	1	1	0	0	0
ราชวงศ์	10	2	1	7	0
พาหุรัด	7	2	2	3	0
เยาวราช	1	0	0	0	1
สะพานหัน	1	0	0	0	1
เจริญกรุง	1	1	0	0	0
รวม	22	7	3	10	2

* การจำแนกกลุ่มศาสนา สัมภาษณ์ กฤษณ์ เมตตาคูณ (Mr. Krishan Lal Matta), เลขานุการ
อาศรมไทย-ภารต, 12 ตุลาคม 2546. และสัมภาษณ์ ปาลชัย สิงห์สังข์เทพ, นายกสมาคมศรีครูสังข์สภา, 19 ตุลาคม
2546.

จากตารางที่จำแนกสถานที่ตั้งห้างหุ้นส่วนเห็นได้ว่า แหล่งการค้าผ้าของชาวอินเดียส่วนใหญ่ตั้งอยู่บริเวณราชวงศ์และพาหุรัด ซึ่งเป็นแหล่งการค้าที่สำคัญ โดยราชวงศ์เป็นแหล่งค้าส่ง ขณะที่พาหุรัดเป็นร้านค้าส่งและค้าปลีก จำนวนผู้ประกอบการชาวสิกข์มีจำนวนมากที่สุด รองลงมาคือ ชาวมุสลิม ขณะที่ชาวฮินดูมีจำนวนน้อยที่สุด ซึ่งทั้งพ่อค้าผ้าชาวสิกข์และชาวฮินดูต่างก็เป็นพ่อค้าจากปัญหาทั้งสองกลุ่ม ผู้ศึกษาได้สัมภาษณ์คุณกฤษณ์ เมตตาคุณ เลขานุการ อาศรมไทย-ภารต ซึ่งเป็นพ่อค้าผ้าชาวฮินดูจากปัญหาว่า เพราะเหตุใด ร้านค้าของชาวฮินดูจึงมีจำนวนน้อยกว่าของชาวสิกข์และชาวมุสลิม "ได้รับคำตอบว่า "...พวกเรา (ชาวฮินดู) เข้ามาทีหลัง ชาวสิกข์เข้ามาก่อน..."⁸⁵ การที่จะเข้าใจว่าการเดินทางเข้ามาทีหลัง ทำให้ร้านค้าของชาวฮินดูน้อยกว่าชาวสิกข์ เพราะเหตุใด ต้องเข้าใจลักษณะสังคมของปัญหาในช่วงเวลาที่คนเหล่านี้เดินทางเข้ามา ชาวฮินดูในปัญหาแม้นับถือศาสนาฮินดู แต่การที่สังคมของชาวสิกข์และชาวฮินดูใกล้ชิดกัน ทำให้ครอบครัวชาวฮินดูจำนวนมากในปัญหา ให้นับตรชาชนเข้านับถือศาสนาสิกข์ซึ่งประเพณีนี้เห็นได้จากคำอธิบายในบันทึกของชาวฮินดูในเชียงใหม่ ที่กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

"...ชาวฮินดูทางเหนือของชมพูทวีป จากแคว้นดินแดนภาคพายัพและแคว้นปัญจาบ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย ในสองแคว้นนี้ในอดีตเมื่อ ๑๐๐ กว่าปีก่อนจนถึงระยะเวลาประมาณ ๓๐ ปีที่แล้ว ประชากรส่วนใหญ่จะมีวัฒนธรรมประเพณีที่คล้ายคลึงกัน โดยมีได้ถูกจำกัดโดยศาสนา โดยเฉพาะการนับถือศาสนาของชาวฮินดูในสองแคว้นนี้จะมีการผสมผสานกันระหว่างศาสนาฮินดูและศาสนาซิกข์อย่างกลมกลืนกันพอสมควร เพราะฉะนั้นการเข้าวัดซิกข์หรือวัดฮินดูเพื่อประกอบศาสนกิจนั้น สำหรับชาวฮินดูถือเป็นเรื่องปรกติวิสัย ประเพณีอย่างหนึ่งในอดีตในทั้งสองแคว้นนี้ที่สำคัญพอสมควรที่จะแสดงให้เห็นถึงการยอมรับความสัมพันธ์ระหว่างสองศาสนา ก็คือจะมีครอบครัวฮินดูจำนวนมากที่จะให้นับตรชาชนคนหัวปีนับถือศาสนาซิกข์อย่างสมบูรณ์แบบ อาทิเช่น การไม่ตัดเกษา โลมา และการไว้หนวดไว้เครา..."⁸⁶

⁸⁵ สัมภาษณ์ กฤษณ์ เมตตาคุณ, เลขานุการอาศรมไทย-ภารต, 12 ตุลาคม 2546.

⁸⁶ มรดกศาสนาในเชียงใหม่ ภาค ๒ ประวัติและพัฒนาการของศาสนาในเชียงใหม่ จัดทำโดย คณะอนุกรรมการด้านศาสนางานสมโภชเชียงใหม่ ๑๐๐ ปี จังหวัดเชียงใหม่ ในโอกาสสมโภชเชียงใหม่ ๑๐๐ ปี (๑๙๓๕ - ๒๕๓๕) พิมพ์เมื่อ พุทธศักราช ๒๕๓๕, หน้า 347 - 348.

จากข้อความในบันทึกแสดงว่า การที่ชาวฮินดูเปลี่ยนมานับถือศาสนาสิกข์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมปัญญาบอยู่แล้ว กรณีของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทย ซึ่งกลุ่มชาวสิกข์เป็นกลุ่มแรกที่เดินทางเข้ามาประกอบการค้า ชาวฮินดูเป็นกลุ่มที่ตามเข้ามาในภายหลัง หากรูปแบบของการประกอบการค้าระยะแรกเป็นการให้ความช่วยเหลือกันภายในกลุ่ม สันนิษฐานว่าอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวฮินดูที่เดินทางเข้ามาเมื่อถึงประเทศไทย เพื่อเข้าร่วมเป็นสมาชิกของชุมชนการค้าที่มีอยู่จึงเข้ารับนับถือศาสนาสิกข์ ประกอบกับธรรมเนียมปฏิบัติในท้องถิ่นเดิมมีข้อยกเว้นที่เปิดโอกาสให้สามารถนับถือศาสนาสิกข์ได้โดยไม่ขัดกับหลักศาสนาเดิม จึงทำให้ร้านค้าผ้าที่ปรากฏเป็นของชาวสิกข์มากกว่าชาวฮินดู

3. กลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่ทำการค้าส่งเข้าและส่งออก พ่อค้าชาวอินเดียที่ประกอบธุรกิจตั้งเข้า และส่งออกสินค้ารุ่นแรกๆ เท่าที่ปรากฏหลักฐานเป็นกลุ่มชาวอินเดียมุสลิม ซึ่งมีทั้งพ่อค้ามุสลิมจากทางตะวันตกและทางใต้ของอินเดีย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(1) พ่อค้ามุสลิมจากตะวันตกของอินเดีย เช่น เอ.ที.อิสไมจี มัสกาดี (Esmailjee, A.T.)⁸⁷ เป็นพ่อค้าจากเมืองสุรัตในแคว้นกัจราชของอินเดีย ผู้ก่อตั้งบริษัท เอ.ที.อี.มัสกาดี ทำการค้าที่ถนนอนุวงศ์ โดยบริษัทในกรุงเทพฯ เป็นสาขาหนึ่งของบริษัทที่ตั้งอยู่ที่สุรัต จากการศึกษาของ เอ.มานิ (A. Mani)⁸⁸ ระบุว่า เอ.ที.อี. มัสกาดี ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2431 ส่วนในงานเรื่อง *In the footsteps of the monsoon*⁸⁹ ระบุว่า บริษัทดังกล่าวก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2401 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ใกล้เคียงกับเอกสารของกงสุลอังกฤษ ที่ระบุว่าบริษัทการค้าของชาวอินเดียจากสุรัตและบอมเบย์ส่งเข้าผ้าลายมาจำหน่ายในไทย เมื่อ พ.ศ. 2405 ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงสันนิษฐานว่าบริษัท เอ.ที.อี. มัสกาดี น่าจะตั้งขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2401-2405 มากกว่า พ.ศ. 2431.

(2) พ่อค้ามุสลิมจากตอนใต้ เช่น โมนา ตัมบิ ไชโบ มาริกา (Moona, Thambi Siaboo Marica) หรือที่รู้จักกันในนาม เอ็ม.ที.เอส. มาริกา (M.T.S.Marica) ซึ่งเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส เริ่มธุรกิจด้วยการค้าอัญมณีต่าง ๆ โดยทำการค้าขายระหว่างอินเดีย อิสต์อินเดียและไทย ในไทยตั้งร้านค้าบริเวณถนนราชวงศ์ เมื่อธุรกิจขยายตัวมากขึ้นมาริกาพบว่าตลาดการค้าผ้าฝ้ายในไทยกำลังเติบโตขึ้นจึงเข้ามาทำการค้าผ้าด้วย โดยมีความสนใจเป็นพิเศษในการค้าผ้าไหม ทั้งจากอินเดียและแหล่งอื่น ๆ ขณะเดียวกันเป็นบุคคลที่มีความสำคัญในการค้าผ้าจากอังกฤษ

⁸⁷NAI, WAR-B, March 1919, Nos. 205-251 (C), List of firms and persons who are enemy or known to be acting for enemies in Siam, Persia, etc."

⁸⁸A.Mani, "Indians in Thailand," in *Indian Communities in Southeast Asia*, p.913.

⁸⁹Roger Beaumont, Edited, *In the footsteps of the Monsoon : A History of India's Influence in Thailand* (Bangkok : City Media Co., Ltd. 1996), p. 123.

ทั้งผ้าสักหลาด ผ้ากำมะหยี่ ผ้าลายสอง และผ้าฝ้าย นอกจากการนำเข้าสินค้าผ้าและอัญมณีแล้ว เขายังเป็นผู้ส่งออกข้าวและไม้ซุงอีกด้วย⁹⁰ ทำให้มีกิจการค้าที่กว้างขวางในไทยช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ชื่อของเขาถูกนำไปใช้เป็นชื่อตโรค ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนชาวมุสลิมจากตอนใต้ของประเทศอินเดียบริเวณถนนสีลมคือตโรคคำปี่ซา

ต่อมาบริษัทการค้าที่ทำการสั่งซื้อและส่งออกสินค้าของชาวอินเดียที่มีขนาดใหญ่ อีกหลายบริษัท ทั้งบริษัทของชาวอินเดียมุสลิม ชาวลิกซ์และชาวฮินดู ดังที่มีบางส่วนปรากฏ ในหนังสือรายนามผู้ส่งสินค้าเข้าและส่งออกสินค้าของสยาม พ.ศ. 2467 (ค.ศ. 1924)⁹¹ ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹⁰Arnold Wright and Oliver T. Breakspear, **Twentieth Century Impressions of Siam : The History, People, Commerce, Industries, and Resources** (Bangkok : White Lotus, 1994), p. 278.

⁹¹**Importers and Exporters Directory for Siam 1924**, Second Edition (Bangkok : Ministry of Commerce, 1924), pp. 105-109.

ตารางที่ 11 รายชื่อบริษัทนำเข้าของชาวอินเดีย พ.ศ. 2467 (ค.ศ. 1924) ยกมาเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการค้าผ้า

ชื่อบริษัท	สัญชาติที่จดทะเบียน	ชนิดของธุรกิจ	ที่อยู่		ชนิดของสินค้านำเข้า
			ไปรษณีย์	โทรเลข	
1. เอ.เอช.เอ็ม.อดัม (Adam, A.H.M.)	บริติช - อินเดีย	ค้าส่งและค้าปลีก	ถนนทรงวาด	อดัมโค (Adamco)	ผ้าขนสัตว์ ผ้าฝ้ายและผ้าแฟนซี ผ้าห่ม ผ้าชอร์ (Shawls), พรหมปูพื้น ขนาดเล็ก ผ้าฝ้ายทุกประเภท จากโรงงาน
2. อาร์.เอ.ฟีดาล่า (Fidaally, R.A.)	บริติช - อินเดีย	ค้าส่ง	1354 ถนนอนุวงศ์	ราแฮด (Rahat)	กระดาษสำหรับพิมพ์และเขียน เครื่องเขียน, หมึก, ผลิตภัณฑ์น้ำหอม หนังแกะ และเครื่องหนังต่าง ๆ ผ้าไหมและผ้าฝ้ายจากญี่ปุ่น ผลิตภัณฑ์ เกี่ยวกับการถ่ายภาพ ยาและสารเคมี ที่ใช้ทำยา น้ำกุหลาบบริสุทธิ์
3. เกียนซิงค์ นานด์ซิงค์ (Giansingh Nandsingh)	บริติช - อินเดีย	ค้าส่งและค้าปลีก	2627-2629 ถนนราชวงศ์	เกียนซิงค์ (Giansingh)	ผ้าฝ้ายทุกประเภทจากโรงงาน

ตารางที่ 11 (ต่อ)

ชื่อบริษัท	สัญชาติที่จดทะเบียน	ชนิดของธุรกิจ	ที่อยู่		ชนิดของสินค้านำเข้า
			ไปรษณีย์	โทรเลข	
4. จี เอ. คาเดอร์ (Kader, G.A.)	บริติช - อินเดีย	ค้าส่งและค้าปลีก	725 ถนนอนุวงศ์	ราเดอร์ (Rader)	ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับการเย็บปักถักร้อย ผ้าตัด ฯลฯ น้ำหอมและเครื่องสำอาง ผ้าฝ้ายทุกประเภทจากโรงงาน ร่วม เครื่องปั้นดินเผาจากจีน นาฬิกา เครื่องแก้ว และสินค้าจากโรงงาน ประเภทต่าง ๆ
5. อี.เอ็ม.ราทิพ (Ratib, E.M.)	บริติช - อินเดีย	ค้าส่งและค้าปลีก	55-57 ถนนเจริญกรุง	ราทิพ (Ratib)	ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับการเย็บปักถักร้อย ผ้าตัด ฯลฯ ผลิตภัณฑ์เครื่องแก้วจาก โรงงานทุกประเภท หมวก หมวกที่ใช้ กับเครื่องแบบ ผลิตภัณฑ์เครื่องหนัง จากโรงงาน, น้ำหอมและเครื่องสำอาง สบู่ ผ้าฝ้ายทุกประเภทจากโรงงาน เครื่องทอง เครื่องเงิน ร่วม

ตารางที่ 11 (ต่อ)

ชื่อบริษัท	สัญชาติที่จดทะเบียน	ชนิดของธุรกิจ	ที่อยู่		ชนิดของสินค้านำเข้า
			ไปรษณีย์	โทรเลข	
6. ลัดดาซิงห์ บัลดวา ซิงห์ (Ladha Singh Bhagwan Singh)	บริติช - อินเดีย	ค้าส่ง	2611-2613 ถนนราชวงศ์	ลัดดา ซิงห์ (Ladha Singh)	ผ้าฝ้ายทุกประเภทจากโรงงาน
7. เอ็ม.ที.เอส.มาริกัน (Marican, M.T.S.)	ฝรั่งเศส - อินเดีย	ค้าส่งและค้าปลีก	2615-2617 ถนนราชวงศ์	ต้มบิซา (Thanbisa)	ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับผ้า ผ้าฝ้ายทุกประเภทจากโรงงาน รถยนต์ และชิ้นส่วนรถยนต์ ผลิตภัณฑ์เครื่องหนังจากโรงงาน
8. เอส.เอส.มาริกัน (Marican, S.S.)	บริติช - อินเดีย	ค้าส่งและค้าปลีก	ตอรอกษณาการชาร์เตอร์	มาริกัน (Marican)	หินมีค่าต่าง ๆ (พลอยร่วง) ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับผ้า
9. เอ.ที.อี.มัสกาทิ (Maskati, A.T.E.)	บริติช-อินเดีย	ค้าส่งและค้าปลีก	ถนนอนุวงศ์	มัสกาทิ (Maskati)	สีย้อมผ้า, ผ้าฝ้ายทุกประเภทจาก โรงงาน, เส้นด้าย ฯลฯ
10. เอฟ.เอ.โมติวาลา (Motiwalla, F.A.)	บริติช-อินเดีย	ค้าส่งและค้าปลีก	2651 - 2661 ถนนราชวงศ์	อะแบมไพ (Abanbhai)	ผ้าฝ้ายทุกประเภทจากโรงงาน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 11 (ต่อ)

ชื่อบริษัท	สัญชาติที่จดทะเบียน	ชนิดของธุรกิจ	ที่อยู่		ชนิดของสินค้านำเข้า
			ไปรษณีย์	โทรเลข	
11. ดี.เอฟ.เอ. สยามวาลา (Siamwalla, D.H.A.)	บริติช - อินเดีย	ค้าส่งและค้าปลีก	156-157 ถนนอนุวงศ์	ดิลาวอร์ (Dilawer)	ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับการเย็บปักถักร้อย ฯลฯ น้ำหอมและเครื่องสำอาง ผ้าฝ้ายทุกประเภทจากโรงงาน
12. เอฟ.เอ. สยามวาลา (Siamwalla, F.A.)	บริติช - อินเดีย	ค้าส่งและค้าปลีก	ถนนราชวงศ์	สยามวาลา (Siamwalla)	เครื่องเขียน กระดาษแฟนซี กระดาษ สำหรับพิมพ์และเขียน ขนมอบกรอบ เนย ผลิตภัณฑ์เครื่องหนังจากโรงงาน ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับการเย็บปักถักร้อย สารเคมีที่ใช้ทำยา

ที่มา : **Importers and Exporters Directory for Siam 1924**, Second Edition (Bangkok : Ministry of Commerce, 1924), pp. 105-109. (เน้นตัวเข้มโดยผู้ศึกษา)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 12 รายชื่อบริษัทส่งออกของชาวอินเดีย พ.ศ. 2467 (ค.ศ. 1924) ยกมาเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการค้าผ้า

ชื่อบริษัท	สัญชาติที่จดทะเบียน	ชนิดของธุรกิจ	ที่อยู่		ชนิดของสินค้าส่งออก
			ไปรษณีย์	โทรเลข	
1. เกียนซิงค์ นานด์ซิงค์ (Giansingh Nandsingh)	บริติช - อินเดีย	ค้าส่งและค้าปลีก	2627-29 ถนนราชวงศ์	เกียนซิงค์ (Giansingh)	เส้นไหม
2. ลัดดาซิงห์ บัลดวา ซิงห์ (Ladha Singh Bhagwan Singh)	บริติช - อินเดีย	ค้าส่งและค้าปลีก	2611-2613 ถนนราชวงศ์	ลัดดาซิงห์ (Ladha Singh)	เส้นไหม
3. เอส.เอส.มาริกัน (Marican, S.S.)	บริติช - อินเดีย	ค้าส่งและค้าปลีก	ตรอกธนาคารชาร์เตอร์	มาริกัน (Marican)	ผ้าไหม
4. เอ.ที.อี.มัสดากตี (Maskati, A.T.E.)	บริติช - อินเดีย	ค้าส่งและค้าปลีก	ถนนอนุวงศ์	มัสดากตี (Maskati)	เส้นไหม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากตารางเกี่ยวกับบริษัทนำเข้าและส่งออกของชาวอินเดีย พบว่าบริษัทที่นำเข้าเฉพาะสินค้าผ้ามีอยู่ 3 บริษัทคือ เกียนซิงค์-นาค์ซิงค์ ลัคดาซิงค์-บัลวา ซิงห์ และ เอฟ.เอ.โมดิวาลา ขณะที่บริษัทอื่น ๆ นำเข้าทั้งสินค้าผ้าและสินค้าประเภทอื่นที่นิยมใช้กันในสมัยนั้น ส่วนบริษัทที่ส่งออกมี 4 บริษัทที่ส่งออกสินค้าเกี่ยวกับผ้าคือ เส้นไหม และผ้าไหม สินค้าเส้นไหมและผ้าไหมที่ส่งออกนี้บางส่วนน่าจะเป็นสินค้าจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพราะพบการรายงานเกี่ยวกับการค้าเส้นไหมและผ้าไหมไปยังพม่าและอินเดีย จากจดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ มีความว่า

"...มีเส้นไหมอย่างชนิดเส้นหยาบ ทำในมณฑลภาคอิสาน และส่งไปไหมดิบไปจำหน่ายนอกประเทศ มีอินเดียเป็นต้น ผ้าไหมชนิดเนื้อดีทำขายที่นครราชสีมา ใ้ทอด้วยไหมส่งมาจากอินเดีย (เมืองแควชัยร์) และเขมรสำหรับผ้าไหมซึ่งใช้ไหมส่งมาจากแควชัยร์นั้น เมื่อทอขึ้นแล้วได้ส่งไปขายในเมืองพม่าเป็นจำนวนมากเหมือนกัน..."⁹²

แสดงว่าการค้าส่งเส้นไหมและผ้าไหมจากไทยไปยังต่างประเทศโดยบริษัทการค้าของชาวอินเดียคงรุ่งเรืองพอสมควร จึงมีรายงานดังกล่าวปรากฏขึ้น อย่างไรก็ตามการค้าเส้นไหมและผ้าไหมนี้ประสบกับปัญหา เมื่ออังกฤษประกาศตั้งกำแพงภาษีสำหรับสินค้าผ้าไหมและผ้าแกมไหมที่ส่งจากไทยไปยังพม่า โดยสถานทูตอังกฤษในไทยได้ทำประกาศแจ้งเกี่ยวกับการขึ้นภาษีสินค้าผ้าตามที่ปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ มีความว่า

ประกาศ⁹³

ว่าด้วยการค้าขายทางบกกับประเทศพม่า

เนื่องจากประกาศสามฉบับ ว่าด้วยการส่งสินค้าบางอย่างเข้าไปในประเทศพม่า โดยทางบกจากประเทศสยาม ตามที่ได้นำลงในจดหมายเหตุสภาเผยแผ่พาณิชย์ เล่ม ๑๕ (มกราคม ๒๔๖๓) และเล่ม ๑๖ (เมษายน ๒๔๖๔) แล้วนั้น ต่อมาได้รับคำแจ้งความจากรัฐบาลอินเดียโดยทางสถานทูตอังกฤษในกรุงเทพฯ อีกมีข้อความดังต่อไปนี้ :-

⁹²จดหมายเหตุสภาเผยแผ่พาณิชย์ 20 (เมษายน 2469) : 371.

⁹³เรื่องเดียวกัน.

ตั้งแต่วันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๘* เป็นต้นไป สินค้าผ้าไหมที่ส่งจาก ประเทศสยามเข้าไปในประเทศพม่าโดยทางบกจะต้องเสียภาษีร้อยละ ๓๐ ของราคาผ้าไหมนั้น ๆ และผ้าแกมใหม่ต้องเสียภาษีร้อยละ ๒๐ ของราคา การส่งสินค้าประเภทที่กล่าวแล้วเข้าไปในประเทศพม่า ห้ามมิให้ส่งทางอื่น นอกจากทางเมียวดี และทิงกอง ยินอง ถึงเกาะกริต

จากประกาศดังกล่าวทำให้เห็นว่าอังกฤษให้ความสำคัญกับการป้องกันการนำเข้าสินค้าผ้า สู้ดินแดนอาณานิคมของอังกฤษ เพราะอังกฤษตั้งกำแพงภาษีสูงถึงร้อยละ 20-30 ขณะที่ช่วงเวลาเดียวกัน ผ้าที่ไทยนำเข้าเสียภาษีในอัตราร้อยละ 3 เท่าเดิม จากการเข้มงวดของอังกฤษส่งผลกระทบต่อการผลิต ผ้าไหมและการส่งออกเส้นไหมของไทย ทำให้การเลี้ยงและทอไหมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทรุดโทรมลง ดังเห็นได้จากบันทึกรายงานเสด็จตรวจราชการมณฑลอิสาน พ.ศ. 2469 (รัชกาลที่ 7) ของจอมพลสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งเป็นการตรวจราชการ ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2469 "ส่วนว่าด้วยการเมืองและพระณการทั่วไป" ทรงรายงานเกี่ยวกับการ ทำไหมไว้ว่า

"...สินค้าไหมและผ้าทอไหม เวลานี้ซุกซอมลง เพราะแต่เดิมเคยส่ง ไปขายทางพม่าได้สะดวก... บัดนี้อังกฤษตั้งด่านเก็บภาษีแรง เพื่อป้องกัน สินค้าอังกฤษทางอินเดียและพม่า... กลายเป็นกระเทือนถึงสินค้าไหมทาง นครราชสีมา เมื่อต้องเสียภาษีแรงผู้ที่ซื้อส่งออกนอกแดนก็น้อยลง..."⁹⁴

ผู้ศึกษาไม่พบเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการค้าเส้นไหมและผ้าไหมเพิ่มเติม ทำให้ ไม่สามารถประเมินได้ว่าความซบเซาของการค้าไหมที่เกิดจากกำแพงภาษีของอังกฤษมีผลต่อ การเลี้ยงไหม หรือโรงทอไหมมากน้อยเพียงใด เพราะงานที่ศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของอุตสาหกรรม ไหมไทยในภาคอีสานที่นิติ กสิโกศล⁹⁵ ศึกษาไว้ เน้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นหลัก ทำให้ไม่ค่อยกล่าวถึงการเลี้ยงไหมในช่วงเวลาต่อมา

* ขณะนั้นการเปลี่ยนพุทธศักราช จะเปลี่ยนในเดือนเมษายน เดือนแรกของรอบปีจึงเป็นเดือน เมษายน เดือนสุดท้ายของปีคือเดือนมีนาคม.

⁹⁴ กจช., สบ.2.47/69, เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องบันทึกรายงานการเสด็จตรวจราชการมณฑลอิสานของจอมพลสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต. (พ.ศ. 2469)

⁹⁵ นิติ กสิโกศล, การพัฒนาอุตสาหกรรมไหมไทยในภาคอีสาน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2444-2455) (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541).

ขณะที่อังกฤษตั้งกำแพงภาษีผ้า ทำให้การส่งออกผ้าไหมและเส้นไหมซบเซาลง แต่การที่รัฐบาลไทยยังคงภาษีการนำเข้าผ้าในอัตราต่ำ ทำให้การสั่งเข้าผ้าเป็นการนำเข้าสินค้าที่มีมูลค่าสูงเป็นอันดับต้น ๆ ของไทย และส่งผลให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่เข้ามาทำธุรกิจการค้าในไทย สามารถประกอบอาชีพของตนอยู่ได้โดยประสบความสำเร็จพอสมควร อาชีพการค้าผ้าของชาวอินเดีย จึงเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมทางการค้าที่ปรากฏในสังคมไทยโดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองท่าที่รวมสินค้าจากต่างประเทศ และเป็นศูนย์กลางในการส่งสินค้าไปสู่ภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ การค้าขายของชาวอินเดียถูกกล่าวถึงในหนังสือภูมิศาสตร์มณฑลกรุงเทพฯ ที่ให้ภาพพ่อค้าชาวอินเดียว่าเป็นส่วนหนึ่งของพ่อค้าขายส่งและขายปลีก โดยมีรายละเอียดที่กล่าวไว้ในหนังสือ ดังนี้

"...จะได้แยกประเภทของพ่อค้า เป็นประเภท ๆ คือ

ก. พ่อค้าขายส่ง (ขายเหมา) ได้แก่ พ่อค้าที่ตั้งห้างร้านส่งของจากต่างประเทศแล้วขายให้แก่พ่อค้าขายปลีกหรือส่งของเข้ามาขายเอง โดยเฉพาะพ่อค้าจำพวกนี้โดยมากเป็นฝรั่ง จีน และแขกอินเดีย มีคนไทยบ้างแต่น้อย พวกพ่อค้าเหล่านี้มีโกดังเก็บของ มีสำนักงาน โดยมากอยู่ตามถนนราชวงศ์ ทรงวาด อนุวงศ์ เจริญกรุงแถวตำบลบางรัก บ้านทวาย... พวกเหล่านี้ได้แก่จีนและแขกในถนนลำเพ็งและถนนราชวงศ์โดยมาก

ข. พ่อค้าเผยแพร่สินค้าของประเทศของเขาเอง โดยมากเป็นฝรั่งชาติต่าง ๆ และญี่ปุ่น พ่อค้าจำพวกนี้ขายแต่สินค้าที่ประดิษฐ์ขึ้นแต่ประเทศของเขาเท่านั้น มีทั้งขายปลีกและขายส่ง...

ค. พ่อค้าขายปลีก มีอยู่ทั่วไป มีห้างร้านของคนจีน, ไทย, แขก เช่น ร้านตามถนนพาหุรัดและถนนต่าง ๆ ในจังหวัดพระนคร...อาชีพทางขายสินค้าปลีกนั้นนับว่ามีมากทุกถนน จึงนับเป็นอาชีพของคนไทย จีน และแขกในจังหวัดพระนคร..."⁹⁶

นอกจากในกรุงเทพฯ แล้ว สันนิษฐานว่าคงมีพ่อค้าผ้าชาวอินเดียกระจายตัวอยู่ในจังหวัดต่างๆ ของไทยด้วย แม้จะไม่พบหลักฐานที่ครบถ้วนเกี่ยวกับการตั้งร้านค้าผ้าของชาวอินเดีย แต่พบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียในไทย จากการสำรวจประชากรจำนวน 2 ครั้งคือ

⁹⁶ ถัด พรหมมาณพ, ภูมิศาสตร์มณฑลกรุงเทพฯ (พระนคร : โรงพิมพ์ธรรมพิทยาการ, 2474), หน้า 8-9. (เน้นโดยผู้ศึกษา).

การสำรวจพลเมืองของมณฑลต่าง ๆ แยกตามสัญชาติ พ.ศ. 2472⁹⁷ การสำรวจครั้งนี้รวมพลเมือง "แขกอินเดียและแขกมลายู" ไว้ด้วยกัน ทำให้ไม่อาจทราบถึงจำนวนประชากรอินเดียที่แท้จริง แต่ในการสำรวจจำนวนประชากรจำแนกสัญชาติรายจังหวัด พ.ศ. 2480⁹⁸ ได้แยกประชากร "แขก" และ "มลายู" ออกจากกัน ทำให้ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่า ประชากรแขกที่ระบุในการสำรวจประชากร พ.ศ. 2480 ส่วนใหญ่คือประชากรอินเดีย จากการแยกกลุ่มย่อยในจำนวนประชากร "แขก" ที่แยกเป็น อินดู ปาทาน ชิก (สิกข์-ผู้ศึกษา) กะลิง และแขกอื่น ๆ ประกอบกับการสำรวจประชากร พ.ศ. 2480 มีการจำแนกประชากรตามเชื้อชาติและสัญชาติที่ละเอียดกว่าการสำรวจเมื่อ พ.ศ. 2472 โดย พ.ศ. 2472 แยกสัญชาติประชากรออกเป็น 8 กลุ่มคือ ไทย จีน แขกอินเดีย และแขกมลายู เขมรและญวน เงี้ยวและพะม่า* ชนชาติผิวขาว ญี่ปุ่น อื่น ๆ ขณะที่ พ.ศ. 2480 จะแยกเป็น 12 เชื้อชาติ และ 6 สัญชาติ ประกอบด้วย เชื้อชาติต่าง ๆ 12 เชื้อชาติ คือ

(1) ไทย	(2) จีน	(3) ญวน
(4) เขมร	(5) พม่า	(6) มอญ
(7) มลายู	(8) ชะวา	(9) แขก
(10) อื่น ๆ เอเชีย	(11) ยุโรป	(12) อื่น ๆ

และจำแนกสัญชาติของประชากรไว้ 6 สัญชาติ คือ

(1) ไทย	(2) จีน	(3) อังกฤษ
(4) ฝรั่งเศส	(5) เนเธอร์แลนด์	(6) อื่น ๆ

ในที่นี้ได้แสดงจำนวนประชากรสัญชาติต่าง ๆ จำแนกตามเชื้อชาติที่ราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2480 ตามตารางที่ 13 มาประกอบด้วย เพื่อให้เห็นลักษณะของประชากรสัญชาติและเชื้อชาติต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในสังคมไทยช่วงเวลานั้น โดยเรียงลำดับประชากรตามเชื้อชาติจากมากไปหาน้อย เพื่อให้เห็นถึงจำนวนของประชากร

⁹⁷Statistical year book of the Kingdom of Siam B.E. 2476-77 (1933-35) (Bangkok :

Department of Secretary General of the Council, 2477), pp. 82-83.

⁹⁸ตารางสถิติสำหรับราชอาณาจักร (พระนคร : โรงพิมพ์กรมรถไฟ, 2484), หน้า 79-111.

* ตัวสะกดตามที่ปรากฏตามการสำรวจประชากร ใน พ.ศ. 2472.

ตารางที่ 13 ประชากรสัญชาติต่าง ๆ จำแนกตามเชื้อชาติที่ราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2480

เชื้อชาติ	รวม	สัญชาติ					
		ไทย	จีน	อังกฤษ	ฝรั่งเศส	เนเธอร์แลนด์	อื่น ๆ
รวมทุกชาติ	14,464,105	13,841,304	524,062	55,576	38,736	3,067	1,360
ไทย	13,723,888	13,622,804	60,229	22,794	17,099	761	201
จีน	618,791	154,119	463,012	1,451	73	84	52
แขก	14,520	1,878	24	11,886	569	138	25
มลายู	11,690	2,646	26	8,784	3	230	1
ญวน	9,103	1,522	227	117	7,199	21	17
เขมร	5,950	801	135	168	4,841	1	4
พม่า	5,363	524	38	4,725	62	7	7
ชวา	2,463	497	2	226	2	1,734	2
มอญ	185	72	11	98	2	2	-
อื่น ๆ เอเชีย	69,976	56,314	353	4,578	8,630	25	76
ยุโรป	1,598	96	5	686	250	64	496
อื่น ๆ	579	31	-	63	6	-	479

ที่มา : ปรับปรุงจากตารางสถิติสำหรับราชอาณาจักร (พระนคร : โรงพิมพ์กรมรถไฟ, 2484), หน้า 79.

การสำรวจประชากรที่ดำเนินการใน พ.ศ. 2480 นอกจากจำแนกประชากรออกเป็นสัญชาติต่าง ๆ ตามเชื้อชาติ โดยแยกเป็นไทย จีน ญวน เขมร พม่า มอญ มลายู ชวา แขก อื่น ๆ เอเชีย ยุโรป อื่น ๆ แล้ว ในจำนวนนี้มีประชากรจีนและแขกที่มีการจำแนกย่อยต่อมา โดยจีนแยกเป็นแต้จิ๋ว ไหหล้า และ กวางตุ้ง สกเกี้ยน จีนอื่น ๆ แขกแยกเป็น ฮินดู ปาทาน ซิก (ลิกซ์-ผู้ศึกษา) กะลิง แขกอื่น ๆ ซึ่งมีรายละเอียดของประชากรแขก ดังนี้

ตารางที่ 14 ประชากรเชื้อชาติแยก จำแนกตามสัญชาติ พ.ศ. 2480

เชื้อชาติ	รวม	สัญชาติ					
		ไทย	จีน	อังกฤษ	ฝรั่งเศส	เนเดอร์แลนด์	อื่น ๆ
แยกแยกย่อยเป็น	14,520	1,878	24	11,886	569	138	25
ฮินดู	3,749	67	2	3,647	8	15	10
ปาทาน	2,114	101	6	1,987	14	2	4
ซิก	1,532	66	1	1,432	27	5	1
กะลิง	740	128	7	575	23	4	4
แยกอื่น ๆ	6,385	1,516	8	4,245	497	112	7

ที่มา : ปรับปรุงจากตารางสถิติสำหรับทั่วราชอาณาจักร (พระนคร : โรงพิมพ์กรมรถไฟ, 2484),
หน้า 79-80.

ตารางที่ 15 ประชากรเชื้อชาติแยก จำแนกตามสัญชาติต่าง ๆ รายจังหวัด พ.ศ. 2480

จังหวัด/ภาค	ประชากร รวม	ประชากร เชื้อชาติ ไทย	ประชากร เชื้อชาติ แยก	สัญชาติ				อื่น ๆ
				ไทย	จีน	อังกฤษ	ฝรั่งเศส	
ภาคกลาง พระนคร	684,994	424,893	5,573	679	-	4,794	13	เนเดอร์แลนด์ 83 อื่น ๆ 4
ธนบุรี	205,459	170,634	623	30	-	575	-	เนเดอร์แลนด์ 13 อื่น ๆ 5
ประทุมธานี*	124,225	114,656	446	394	5	44	1	2
เพชรบุรี*	155,817	150,315	246	189	-	56	1	1
นครนายก	98,229	94,325	209	180	-	29	-	-
ฉะเชิงเทรา	201,131	185,108	159	29	-	115	1	เนเดอร์แลนด์ 14
พระนครศรีอยุธยา	326,591	316,597	151	16	-	134	-	-
นครสวรรค์	300,367	290,304	107	1	-	104	2	-
สมุทรปราการ	132,062	120,498	105	20	-	76	1	8
ราชบุรี	271,460	253,165	101	1	-	100	-	-
สระบุรี	182,354	176,126	74	10	-	63	1	-
ประจวบคีรีขันธ์	59,458	56,505	69	1	-	65	-	3

ตารางที่ 15 (ต่อ)

จังหวัด	ประชากร รวม	ประชากร เชื้อชาติ ไทย	ประชากร เชื้อชาติ แขก	สัญชาติ				อื่น ๆ
				ไทย	จีน	อังกฤษ	ฝรั่งเศส	
ชลบุรี	149,906	130,801	58	10	-	48	-	-
นนทบุรี	115,185	107,532	56	6	1	46	1	เนเธอร์แลนด์ 2
สุพรรณบุรี	288,003	274,674	54	1	-	50	-	3
อ่างทอง	126,876	123,260	50	-	-	50	-	-
นครปฐม	225,741	206,128	47	-	-	47	-	-
กาญจนบุรี	114,335	102,685	40	-	-	40	-	-
ปราจีนบุรี	186,054	175,881	39	3	-	32	4	-
ลพบุรี	157,742	152,134	38	-	-	38	-	-
พิจิตร	177,277	172,232	36	4	-	32	-	-
จันทบุรี	100,938	97,703	35	1	-	34	-	-
อุตรดิตถ์	144,999	142,121	29	1	-	27	1	-
สมุทรสาคร	84,122	77,019	25	-	2	22	1	-
ชัยนาท	152,203	150,126	25	7	-	18	-	-
กำแพงเพชร	5262	55,990	20	4	-	15	1	-
เพชรบูรณ์	130,991	130,080	14	1	-	12	1	-
สิงห์บุรี	98,326	96,560	14	3	-	11	-	-
อุทัยธานี	86,253	83,842	12	-	-	12	-	-
สมุทรสงคราม	98,659	91,994	9	2	-	7	-	-
ระยอง	67,954	66,009	6	-	-	6	-	-
ตราด	39,023	36,488	1	-	-	1	-	-
ภาคเหนือ								
แพร่	181,452	178,596	489	3	-	73	412	1
ตาก	92,775	80,990	441	8	2	431	-	-
เชียงใหม่	543,846	530,862	409	10	-	392	7	-
เชียงราย	443,411	433,827	207	5	7	101	94	-
แม่ฮ่องสอน	70,484	33,653	207	13	-	192	2	-
ลำปาง	308,640	303,064	150	-	-	148	1	1

ตารางที่ 15 (ต่อ)

จังหวัด/ภาค	ประชากร รวม	ประชากร เชื้อชาติ ไทย	ประชากร เชื้อชาติ แขก	สัญชาติ				อื่น ๆ
				ไทย	จีน	อังกฤษ	ฝรั่งเศส	
ลำพูน	170,788	169,261	39	2	-	37		
สุโขทัย	151,302	148,679	28	1	-	26	-	1
น่าน	198,927	196,622	17	-	-	17	-	-
พิษณุโลก	164,460	159,921	10	-	-	10	-	-
ภาคใต้								
นราธิวาส	146,841	135,131	687	52	-	633	-	2
สงขลา	300,500	280,986	517	53	-	460	2	2
ระนอง	21,329	18,188	352	10	-	342	-	-
ภูเก็ต	41,827	34,438	294	8	1	285	-	-
นครศรีธรรมราช	386,061	376,015	274	23	-	250	-	1
ปัตตานี	193,097	190,264	271	14	1	249	-	7
ยะลา	76,175	64,473	269	5	-	264	-	-
พังงา	56,520	53,083	213	6	-	207	-	-
ตรัง	125,578	119,636	164	9	3	151	-	1
สตูล	42,705	41,611	148	6	-	138	-	4
สุราษฎร์ธานี	175,485	167,699	146	8	1	133	-	4
ชุมพร	101,847	96,744	125	-	-	125	-	-
กระบี่	55,664	54,666	44	-	-	44	-	-
พัทลุง	117,807	116,555	41	12	1	26	2	-
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ								
นครราชสีมา	598,503	587,537	195	26	-	167	2	1
อุบลราชธานี	744,836	739,544	71	-	-	70	-	1
ขอนแก่น	475,516	471,225	58	3	-	54	1	-
บุรีรัมย์	240,338	237,590	37	-	-	35	2	-
อุดรธานี	262,856	261,440	36	2	-	34	-	-
สุรินทร์	338,840	336,168	25	4	-	21	-	-
มหาสารคาม	570,648	569,615	24	-	-	18	6	-

ตารางที่ 15 (ต่อ)

จังหวัด/ภาค	ประชากร รวม	ประชากร เชื้อชาติ ไทย	ประชากร เชื้อชาติ แขก	สัญชาติ				อื่น ๆ
				ไทย	จีน	อังกฤษ	ฝรั่งเศส	
นครพนม	247,403	242,761	18	-	-	15	3	-
ร้อยเอ็ด	431,182	430,114	17	-	-	17	-	-
สกลนคร	212,529	211,444	8	-	-	4	4	-
ศรีสะเกษ	363,862	362,548	7	-	-	6	1	-
หนองคาย	115,441	113,490	5	1	-	3	1	-
ชัยภูมิ	237,214	236,649	5	2	-	3	-	-
เลย	113,120	112,484	2	-	-	2	-	-

หมายเหตุ : *ตัวอักษรที่ปรากฏในตารางทั้งหมดคงตัวสะกดตามต้นฉบับเดิม

ที่มา : ปรับปรุงจาก ตารางสถิติสำหรับทั่วราชอาณาจักร (พระนคร : โรงพิมพ์กรมรถไฟ, 2484), หน้า 79-111.

จากจำนวนประชากร "แขก" 14,520 คน ซึ่งสันนิษฐานว่าส่วนใหญ่ น่าจะเป็นชาวอินเดีย ซึ่งน่าจะรวมทั้งพ่อค้าผ้าชาวอินเดียด้วย จากข้อมูลในการสำรวจประชากร พ.ศ. 2480 พบว่า ประชากร "แขก" มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ในแต่ละจังหวัด มากบ้าง น้อยบ้าง ดังนี้ พระนครเป็นจังหวัด ที่มีชาวอินเดียมากที่สุดคือ 5,573 คน ขณะที่ตรามีน้อยที่สุดคือ 1 คน จังหวัดที่มีประชากรอินเดีย ในหลักร้อยขึ้นไปมี 27 จังหวัด ไม่รวมพระนคร โดยมีจังหวัดในภาคใต้มากที่สุด 11 จังหวัด เรียงลำดับ จากมากไปหาน้อยดังนี้ นราธิวาส สงขลา ระนอง ภูเก็ต นครศรีธรรมราช ปัตตานี ยะลา พังงา สตูล สุราษฎร์ธานี ชุมพร ภาคกลางมีทั้งสิ้น 9 จังหวัด ไม่รวมพระนคร ประกอบด้วย ชนบุรี ปทุมธานี เพชรบุรี นครนายก ฉะเชิงเทรา พระนครศรีอยุธยา นครสวรรค์ สมุทรปราการ ราชบุรี ภาคเหนือมี 6 จังหวัด คือ แพร่ ตาก เชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน ลำปาง ขณะที่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีหนึ่งจังหวัดคือ นครราชสีมา ตามรายละเอียดที่ปรากฏในตารางที่ 15

อย่างไรก็ตามในจำนวนประชากร "แขก" ที่สำรวจนี้พบว่า มีผู้ถือสัญชาติจีน 24 คน ซึ่งกระจายตัวอยู่ในจังหวัดปทุมธานี 5 คน นนทบุรี 1 คน สมุทรสาคร 2 คน ตาก 2 คน เชียงราย 7 คน ภูเก็ต 1 คน ปัตตานี 1 คน ตรัง 3 คน สุราษฎร์ธานี 1 คน พัทลุง 1 คน โดยจำนวน 24 คนนี้ มีรายละเอียดดังนี้

ฮินดู	2 คน	เป็นชาย	- คน	หญิง	2 คน
พาทาน	6 คน	เป็นชาย	3 คน	หญิง	3 คน
ซิก	1 คน	เป็นชาย	1 คน	หญิง	- คน
กะลิ่ง	7 คน	เป็นชาย	5 คน	หญิง	2 คน
แขกอื่น ๆ	8 คน	เป็นชาย	5 คน	หญิง	3 คน

จากข้อสันนิษฐานของผู้ศึกษา บางส่วนอาจเป็นชาวจีนมุสลิม ขณะที่บางส่วนอาจเกิดจากการแต่งงาน หรือการอพยพย้ายถิ่นมาจากจีน เพราะเมื่อจีนเปิดเมืองท่า หลังจากเกิดสงครามฝิ่น มีชาวอินเดียเดินทางเข้าไปทำการค้าในเมืองท่าเหล่านั้นของจีนด้วย จากการสำรวจประชากรดังกล่าว ทำให้เห็นถึงความหลากหลายของกลุ่มชนต่าง ๆ ในสังคมไทย ซึ่งเป็นประเด็นที่ผู้สนใจอาจทำการศึกษาเพิ่มเติม ได้ต่อไป

ในส่วนของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียจากการศึกษาเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานและการค้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทย อาจกล่าวได้ว่า พ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมเป็นกลุ่มแรกที่มีบทบาททางการค้า ต่อมาจึงมีกลุ่มพ่อค้าชาวสิกข์และชาวฮินดูเข้าร่วมทำการค้า นอกจากนั้นพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย ยังมีบทบาททั้งในฐานะผู้นำเข้าสินค้าผ้า และบางส่วนทำหน้าที่ผู้ส่งออกผ้าไหมและเส้นใยไหมจากไทย พ่อค้าผ้าชาวอินเดียกระจายตัวอยู่ทั่วไปในกรุงเทพฯ และภาคต่างๆของไทย โดยมีกิจการค้าในกรุงเทพฯ มากที่สุด เพราะกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางทางการค้าของไทย รองลงมาคือ เชียงใหม่ จากการที่เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการค้าในภาคเหนือ และอยู่ใกล้กับดินแดนอาณานิคมของอังกฤษ ทำให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียบางส่วนสามารถเดินทางไปตั้งหลักแหล่งที่เชียงใหม่ โดยการเดินทางทางบกไม่ต้องผ่านกรุงเทพฯ ในภาคใต้มีการตั้งหลักแหล่งในนครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี และชุมพร ซึ่งบริเวณดังกล่าวเป็นแหล่งเมืองท่าการค้าทางทะเลมาตั้งแต่อดีต ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการตั้งหลักแหล่งของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียน้อยที่สุด อาจเป็นเพราะพื้นที่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังเดินทางไปมาลำบากและเศรษฐกิจการค้ายังขยายตัวไม่มากนัก การกระจายตัวของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียเข้าไปในภาคนี้ จะมากขึ้นเมื่อเส้นทางรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือเปิดดำเนินการแล้ว บทบาททางการค้าของพ่อค้าชาวอินเดียที่เกี่ยวข้องกับการใช้ผ้าและการนำเข้าผ้าชนิดต่างๆในสังคมไทย จะได้กล่าวโดยละเอียดในบทต่อไป

บทที่ 3

พ่อค้าชาวอินเดียบนเส้นทางการค้าผ้า

การศึกษาเรื่องการตั้งถิ่นฐานและการค้าของชาวอินเดียในไทย ทำให้ทราบว่าชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในไทยแม้ประกอบอาชีพที่หลากหลาย แต่อาชีพที่เด่นและกลายเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของชาวอินเดียในไทยคือ การค้าผ้า เพราะพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทยสามารถกระจายตัวอยู่ในวงการค้าผ้าทุกระดับ ทั้งพ่อค้าเร่ พ่อค้าขายปลีก และพ่อค้าส่งเข้า-ส่งออก บทบาทด้านการค้าผ้าของชาวอินเดียในไทยเกิดขึ้นเพราะพ่อค้าผ้าชาวอินเดียเหล่านั้นสามารถเชื่อมต่อระหว่างแหล่งผลิตผ้าที่สำคัญในอินเดียกับความต้องการใช้ผ้าในสังคมไทย ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับสถานะและบทบาทของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามาทำการค้าในไทย จึงขอกล่าวถึงความสำคัญของอินเดียในฐานะแหล่งผลิตผ้าและภูมิหลังของกลุ่มพ่อค้าผ้า ตลอดจนความต้องการใช้ผ้าในสังคมไทย เพื่อให้เห็นถึงบทบาทและพัฒนาการของพ่อค้าชาวอินเดียที่เข้ามาดำเนินการค้าผ้าในสังคมไทย ซึ่งพัฒนาจากความชำนาญในทางการค้า ขณะเดียวกันการที่อินเดียเป็นแหล่งผลิตและค้าผ้าที่สำคัญ นับเป็นข้อได้เปรียบของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในการเสนอขายสินค้าให้กับคนในสังคมไทย

ความสำคัญของอินเดียในฐานะแหล่งผลิตผ้าเห็นได้จากความมีชื่อเสียงของผ้าอินเดียที่ส่งอิทธิพลอยู่ในชีวิตประจำวันของชนกลุ่มต่าง ๆ ดังเช่นคำว่า *Carbasina* ในภาษาละตินมาจากคำภาษาสันสกฤตว่า *Karpasa* สมัยกษัตริย์นีโรแห่งโรมันผ้าฝ้ายลินของอินเดียเป็นที่นิยมในโรม ภายใต้ชื่อ นีบริลา (*Nebrela*) และผ้าฝ้ายลินชนิดพิเศษที่ทอในเบงกอลชื่อเวนธิเท็กซ์ไทล์ (*Ventitextiles*) หรือมีความหมายว่า สายลมที่ถูกถักทอ เป็นผ้าที่ได้รับความนิยมกันทั่วไป นอกจากนั้นเอกสารโรมันที่โด่งดังเกี่ยวกับการค้าของอินโด-ยูโรปียน คือ *Periplus Maris Erythraei* ยังกล่าวถึงพื้นที่สำคัญ ๆ ในการผลิตผ้าของอินเดีย พื้นที่เหล่านั้นยังดำรงความสำคัญของการเป็นแหล่งผลิตผ้ามาจนถึงศตวรรษที่ 19 และคุณสมบัติเฉพาะอย่างของผ้าแต่ละชนิดที่ผลิตในพื้นที่ยังคงคุณลักษณะเหมือนเดิม อิทธิพลของผ้าอินเดียยังเห็นได้จากคำในภาษาอังกฤษที่เกี่ยวกับผ้า ซึ่งมีที่มาจากผ้าอินเดียและถูกใช้ในภาษาอังกฤษเหมือนเป็นคำทั่วไป อาทิ *Calico* ผ้าฝ้ายขาวหรือผ้าฝ้ายพิมพ์ดอก *Chintz* ผ้าฝ้ายสีสด *Dimitz* ผ้าฝ้ายทอเป็นลายทางยาวหรือลายดาสีเหลี่ยม *Shawl* ผ้าคลุมไหล่

ผ้าจำนวนมากที่มีการผลิตในท้องถิ่นต่าง ๆ ของอินเดีย สามารถแยกได้เป็น 4 กลุ่มใหญ่ ตามลักษณะของงานทอผ้า ประกอบด้วย

1. งานฝีมือของช่างทอผ้าและช่างย้อมผ้าโดยอาชีพซึ่งปกติทำงานใกล้ชิดกับตลาดเมืองขนาดใหญ่

2. งานฝีมือชั้นสูงที่ผลิตภายใต้ความอุปถัมภ์ของราชสำนัก

3. งานเย็บปักถักร้อยของประชาชนทั่วไป

4. งานของกลุ่มชนเผ่าต่าง ๆ¹

ผ้าอินเดียที่แพร่หลายในตลาดการค้าผ้า คือ ผ้ากลุ่มแรกซึ่งเป็นผ้าที่ผลิตโดยช่างฝีมือที่ทำงานใกล้ชิดกับตลาดขนาดใหญ่ ประกอบด้วย ผ้าฝ้ายขาว ผ้าฝ้ายสีและลวดลายต่างๆ ผ้าไหมยกดอกเงินหรือทอง ผ้ามัดข้อม (Bandanna) ผ้ามัดสีนิน ผ้าฝ้ายที่วาดหรือพิมพ์ลาย² ซึ่งมีแหล่งผลิตอยู่ในภาคต่าง ๆ ของอินเดีย ผ้าเหล่านี้เป็นผ้าที่พ่อค้าชาวอินเดียนำไปค้าขายยังดินแดนต่าง ๆ

ภาพที่ 5 แหล่งผลิตผ้ามัดข้อมของอินเดีย

¹Ken Barrette and Suresh Sharma, eds, *The Indian Experience* (Hong Kong : Thomson Press Hong Kong Ltd., 1982), p. 177.

²*Ibid.*, p.179.

กลุ่มพ่อค้าที่เดินทางค้าขายในดินแดนต่าง ๆ มีทั้งพ่อค้าจากกัฏราช ทมิฬนาฑู ลินธุ์ ปัญจาบและเคราลา เมืองท่าชายฝั่งแคว้นกัฏราชและโคโลมันเดล เป็นเมืองท่าที่สำคัญ สำหรับการเดินทางไปมาค้าขายทางทะเลของพ่อค้าชาวอินเดียตั้งแต่อดีต พ่อค้าชาวอินเดียใช้เส้นทางการค้าจากเมืองท่าเหล่านี้ติดต่อการค้าทั้งด้านตะวันออกและตะวันตกของอินเดีย ด้านการค้ากับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้ว่าช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 18 กลุ่มพ่อค้าชาวมุสลิมสามารถควบคุมการค้าไว้ได้ โดยอาศัยสายสัมพันธ์ทางศาสนา ทำให้สามารถติดต่อการค้ากับกลุ่มรัฐอิสลามต่าง ๆ ได้สะดวกกว่าพ่อค้ากลุ่มอื่น แต่เมื่อพ่อค้าตะวันตกเข้ามาสู่ภูมิภาคนี้พ่อค้าชาวฮินดูได้ทำการค้าร่วมกับพ่อค้าชาวตะวันตก ทั้งอังกฤษ โปรตุเกส และฝรั่งเศส ในการนำสินค้าเข้ามายังเมืองท่าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บริเวณภาคพื้นทวีป³ รวมทั้งไทยด้วย สินค้าที่พ่อค้าเหล่านี้นำเข้ามายังไทยมีสิ่งทอประเภทต่าง ๆ รวมทั้งผ้าจากอินเดีย

พ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่เดินทางค้าขายผ้าในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีหลายกลุ่ม แต่กลุ่มที่มีบทบาทสำคัญด้านการค้าผ้าในไทย ระหว่าง พ.ศ. 2400 - 2490 เป็นพ่อค้าที่มีถิ่นฐานเดิมอยู่ทางตะวันตกของอินเดีย คือ แคว้นกัฏราชและปัญจาบ โดยมาจากกลุ่มผู้มีความชำนาญทางการค้าสองกลุ่มคือ กลุ่มโบรา (Bohras) เป็นพ่อค้าที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์จากกัฏราช อีกกลุ่มคือกลุ่มอโรรา (Aroras) เป็นพ่อค้าจากปัญจาบ ซึ่งมีทั้งชาวฮินดูและชาวสิกข์ ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจภูมิหลังของพ่อค้าเหล่านี้ จึงควรทำความเข้าใจสภาพสังคมและการค้าในดินแดนตะวันตกของอินเดียในช่วงก่อนและระหว่างที่อินเดียเป็นอาณานิคมของอังกฤษ (พ.ศ. 2400 - 2490)

ภูมิหลังพ่อค้าผ้าทางตะวันตกของอินเดีย

ดินแดนทางตะวันตกของอินเดียมีกลุ่มพ่อค้าสำคัญหลายกลุ่ม ประกอบด้วย กลุ่มปาร์ซี (Parsis) ซึ่งเป็นกลุ่มพ่อค้าที่สืบเชื้อสายมาจากชาวเปอร์เซีย มีความชำนาญด้านการค้าทางทะเล กลุ่มโบรา (Bohras) เป็นพ่อค้าชาวอินเดียที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ กลุ่มบาร์ทิ (Bhatis) เป็นพ่อค้าจากกัฏราชที่นับถือศาสนาฮินดู กลุ่มมาวาลี (Marwaris) เป็นพ่อค้าที่เป็นนายทุนให้กู้ยืมเงินจากราชสถานภายหลังเปลี่ยนมาประกอบธุรกิจอุตสาหกรรม กลุ่มคาติส (Khatris) เป็นพ่อค้าที่อยู่ตอนกลางของปัญจาบ กลุ่มอโรรา (Aroras) เป็นพ่อค้าทางตะวันตกเฉียงใต้ของปัญจาบ กลุ่มคาติสและอโรราที่มีผู้นับถือศาสนาฮินดู และสิกข์ โดยกลุ่มคาติสส่วนใหญ่ นับถือศาสนาฮินดู ขณะที่

³Arasaratnam, "Merchants and Commerce in Coromandal Trends and Tendencies in the Eighteenth Century," in **On the Eighteenth Century as a Category of Asian History Van Leur in Retrospect**, edited by Leonard Blusse & Femme Goastra (England : Ashgate Publishing Limited, 1998), p. 267.

กลุ่มอโรราส่วนใหญ่นับถือศาสนาสิกข์ พ่อค้าเหล่านี้นอกจากทำการค้าภายในท้องถิ่นของตนแล้ว ยังทำการค้าภายนอกถิ่นฐานของตนด้วย โดยบางส่วนทำการค้าทางทะเลไปยังดินแดนต่าง ๆ ใน คาบสมุทรอินเดีย บางส่วนทำการค้าทางบกตามกลุ่มเมืองสำคัญของราชวงศ์โมกุล คือ อัครา เติลี ละฮอร์ ไปถึงตอนกลางและตะวันตกของทวีปเอเชีย⁴

เมื่ออังกฤษเข้ามามีอิทธิพลในอินเดีย อังกฤษตั้งเมืองสถานีการค้า 3 แห่งในอินเดีย เพื่อเป็นฐานทางการค้า ประกอบด้วย บอมเบย์ทางตะวันตก มัทราสทางชายฝั่งโคโรมันเดล ซึ่ง อยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย และกัลกัตตาที่อยู่ทางตะวันออกของอินเดีย เมืองทั้งสามแห่งนี้* ตั้งอยู่ในแหล่งที่มีการผลิตและส่งออกผ้าของอินเดีย ส่วนหนึ่งที่อังกฤษเลือกตั้งเมืองสถานีการค้า ในแหล่งผลิตผ้าของอินเดียน่าจะเกิดจากการที่สินค้าผ้าอินเดียเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นในประเทศต่าง ๆ เมื่อ อังกฤษเข้ามาทำการค้ากับอินเดียระยะแรก พ.ศ. 2157 (ค.ศ. 1614) อังกฤษสั่งสินค้าผ้า 12,000 ชิ้น ก่อนจะเพิ่มเป็น 221,000 ชิ้น ใน พ.ศ. 2168 (ค.ศ. 1625) เมื่อถึง พ.ศ. 2227 (ค.ศ. 1684) หรือ 70 ปี หลังจากการสั่งซื้อครั้งแรก ปริมาณการสั่งซื้อผ้าคือ 1,500,000 ชิ้น คิดเป็นร้อยละ 83 ของสินค้าที่ อังกฤษสั่งซื้อทั้งหมด ผ้าอินเดียจำนวนหนึ่งล้านห้าแสนชิ้นในปีนั้นยังไม่รวมสินค้าผ้าที่จำหน่ายให้แก่ เนเธอร์แลนด์ ฝรั่งเศส โปรตุเกส และยังไม่รวมถึงสินค้าผ้าที่ผลิตสำหรับตลาดภายในกับตลาดในภูมิภาค เอเชีย จากความสำคัญของผ้าและความต้องการผ้าไปจำหน่ายจึงน่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้อังกฤษ ตั้งเมืองการค้าในบริเวณดังกล่าว และมีผลต่อนโยบายที่อังกฤษกำหนดต่อพ่อค้าอินเดีย เมื่ออังกฤษ เข้ามามีอิทธิพลมากขึ้นในอินเดีย

อังกฤษขยายอิทธิพลในอินเดียแล้วได้เข้าไปควบคุมการผลิตและการค้าผ้าของ ชาวอินเดีย ดังกรณีที่เกิดขึ้นกับแหล่งทอผ้าใกล้เมืองมัทราส การทอผ้าและการผลิตเส้นใยฝ้าย เป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของอินเดีย เป็นงานที่คนในครอบครัวทุกคนมีส่วนร่วมด้วย ทำให้เกิด ลักษณะเฉพาะของวิถีชีวิตในสังคมหมู่บ้านที่ทำการผลิตผ้า ผู้หญิงแต่ละคนซื้อฝ้ายมาจากตลาดใน หมู่บ้าน แล้วนำมาปั่นเป็นเส้นด้าย เพื่อรวบรวมไปจำหน่ายให้แก่หมู่บ้านที่ทอผ้า ซึ่งผลิตผืนผ้าตาม

⁴Sabyasachi Bhattacharya, "Business and The Raj," in **A Pictorial History of Indian Business** (New Delhi : Oxford University Press, 1999), p.81.

* ปัจจุบันรัฐบาลอินเดียเปลี่ยนชื่อเมืองเหล่านี้เป็น บอมเบย์ - มุมไบ (Mumbai) มัทราส-เชนไน (Chennai) กัลกัตตา-คอกาตา (Kolkata)

⁵Ahmad Ahrar, "Analysing Pre-Colonial South Asia : Mode of Production or Proto - Industrialisation," **Journal of Contemporary Asia**, 27 (August 1997) : 10.

ความต้องการของพ่อค้า⁶ ดังนั้นกระบวนการผลิตผ้าในระบบของอินเดีย จึงต้องการช่างฝีมือที่มีความชำนาญแตกต่างกันไปตามขั้นตอนของการผลิต ตั้งแต่การปั่นด้าย การย้อม การเขียนหรือพิมพ์ผ้า การทอ ฯลฯ จนกว่าจะเสร็จกระบวนการผลิต ขั้นตอนต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ผู้ที่มืบทบาทสำคัญในการเชื่อมประสานช่างฝีมือคือพ่อค้า เพราะสิ่งสำคัญในการผลิตผ้าอย่างหนึ่งคือระบบแดคไน (Dadni) หรือการให้มัดจำล่วงหน้าในการสั่งผลิตสินค้า⁷ พ่อค้าจึงมีสถานะทั้งเป็นผู้ซื้อสินค้าจากช่างฝีมือและเป็นผู้สั่งผลิตสินค้าโดยออกเงินบางส่วนให้เป็นทุนในการซื้อวัตถุดิบ เมื่ออังกฤษมาตั้งเมืองสถานีการค้าที่มัทราซ เพื่อสั่งซื้อสินค้าผ้าทำให้ชาวอินเดียจำนวนมากมาตั้งหมู่บ้านเพื่อผลิตผ้า เกิดกลุ่มพ่อค้าคนกลางที่ทำหน้าที่ในการติดต่อระหว่างอังกฤษกับช่างฝีมือชาวอินเดีย เมื่อการผลิตผ้าขยายตัวมากขึ้น อังกฤษได้เข้าควบคุมการผลิตผ้าโดยตรง โดยเป็นผู้ออกทุนในการผลิต และให้พ่อค้าชาวอินเดียติดต่อกับช่างฝีมือในฐานะที่พ่อค้าเหล่านั้นเป็นพนักงานของบริษัท ทำให้พ่อค้าบางกลุ่มเปลี่ยนสถานะจากพ่อค้าอิสระเป็นพนักงานของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ ขณะที่พ่อค้าบางกลุ่มเปลี่ยนบทบาทไปเป็นผู้ให้กู้ยืมเงินรายย่อยแก่เกษตรกร หรือช่างฝีมือที่ต้องการใช้เงินในการเสียดำเนินการให้แก่รัฐ หรือเพื่อใช้จ่ายอื่น ๆ⁸

กรณีที่เกิดขึ้นกับกลุ่มพ่อค้าในแถบเมืองมัทราซไม่ได้เกิดขึ้นกับกลุ่มพ่อค้าทางตะวันตกที่อยู่ใกล้เมืองบอมเบย์ สาเหตุหนึ่งอาจเป็นเพราะศตวรรษที่ 18 อังกฤษสามารถตั้งมั่นได้เฉพาะในสถานีการค้าของตนที่บอมเบย์เท่านั้น ขณะที่แผ่นดินใหญ่ของอินเดียทางตะวันตกมีกลุ่มอำนาจสำคัญ 3 กลุ่มคือ กลุ่มราชวงศ์โมกุล สหพันธรัฐมาราฐา (The Maratha Confederacy) และอาณาจักรของชาวสิกข์คานอำนาจของอังกฤษอยู่

สภาพความขัดแย้งในภาคตะวันตก ทำให้เกิดผลกระทบต่อการค้าในบางช่วงที่มีการต่อสู้กัน แต่อีกด้านหนึ่งมีผลดีต่อกลุ่มพ่อค้าด้วยเช่นกัน เนื่องจากความต้องการสินค้าทำให้อังกฤษสนับสนุนกลุ่มพ่อค้า เพื่อให้พ่อค้ามาตั้งสถานีการค้าในบอมเบย์ หรือหาสินค้ามาจำหน่ายให้อังกฤษ อังกฤษจึงไม่ใช้นโยบายควบคุมการผลิต แม้ระยะหลังอังกฤษสามารถควบคุมพื้นที่

⁶Romesh Dutl, **The Economic History of India (Volume Two)** (New Delhi : Ministry of Information and Broadcasting, Government to India, 1989), p. 356.

⁷R. Champakalakshmi, "The Story of Merchant," **Frontline** 17, 3 (February 5-8, 2000) : 32.

⁸Sabyasachi Bhattacharya, "Business and The Raj," in **A Pictorial History of India Business**, p. 82.

ทางตะวันตกไว้ได้แล้วก็ตาม* ทำให้พ่อค้าทางตะวันตกสามารถคงบทบาททางการค้าของตนไว้ได้ โดยเฉพาะในสินค้าที่มีชื่อเสียงของภาคนี้คือ สินค้าผ้า พ่อค้าผ้าทางตะวันตกของอินเดียขยายบทบาทของตนไปสู่การผลิตผ้าแบบอุตสาหกรรม เมื่ออังกฤษยกเลิกข้อห้ามการนำเข้าเครื่องจักรเพื่อใช้ในการทอผ้า พ.ศ. 2386 (ค.ศ. 1843) ทำให้พ่อค้าอินเดียส่งเครื่องจักรเข้ามาใช้โดยเริ่มจากกลุ่มพ่อค้าในสุรัต แต่ไม่ประสบความสำเร็จในการเป็นผู้ประกอบการอุตสาหกรรมนัก ผู้ที่ประสบความสำเร็จมากในระยะแรกคือ พ่อค้าชาวอมิตาบาด ชื่อ रामจันทร์ลา โชตาลาล (Ranchhadlar Chhotalal) ที่ตั้งโรงงานทอผ้าฝ้ายในกัจราช พ.ศ. 2397 (ค.ศ. 1854) ต่อจากนั้นเขาได้โน้มน้าวให้พ่อค้าในอมิตาบาดคนอื่น ๆ เข้าร่วมทุนกับเขาในบริษัททอผ้าและปั่นด้าย Ahmedabad Spinning and Weaving พ.ศ. 2401 (ค.ศ. 1858) ซึ่งเป็นเวลาที่ใกล้เคียงกับพ่อค้าชาวปาร์ซีที่ตั้งโรงงานผลิตเส้นด้ายที่บอมเบย์ พ.ศ. 2403 (ค.ศ. 1860) การเริ่มต้นธุรกิจโรงงานปั่นด้ายของพ่อค้าชาวอินเดียได้รับผลดีเพิ่มขึ้นเมื่อเกิดสงครามกลางเมืองในสหรัฐอเมริกา ทำให้ราคาฝ้ายในอังกฤษและยุโรปสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว เนื่องจากสหรัฐอเมริกาเป็นแหล่งผลิตวัตถุดิบทั้งเส้นด้ายและใยฝ้ายเพื่อป้อนโรงงานทอผ้าในยุโรป เมื่อเกิดสงครามขึ้น ยุโรปจึงขาดแคลนวัตถุดิบในการผลิตผ้า มีการนำเข้าเส้นด้ายและใยฝ้ายจากอินเดียแทน ทำให้พ่อค้าชาวอินเดียสามารถสร้างกำไรจากการจำหน่ายเส้นด้ายและฝ้ายไปยังยุโรป เมื่อสงครามกลางเมืองสงบลงราคาฝ้ายลดลงอย่างรวดเร็ว ทำให้พ่อค้าต้องปรับตัว มีการระดมการลงทุนในการตั้งโรงงานผลิตเส้นด้าย จนอีก 6 ปีต่อมา จึงเริ่มมีการตั้งโรงงานใหม่ในบอมเบย์ เมื่อ พ.ศ. 2414 (ค.ศ. 1871)⁹ จากนั้นโรงงานทอผ้าขยายตัวอย่างรวดเร็วในบอมเบย์ ดังจะเห็นได้จากตารางที่ 16

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* อังกฤษสามารถควบคุมพื้นที่ทางตะวันตกได้เมื่อกลุ่มอำนาจทั้งสามหมดอำนาจลง เริ่มจากสหพันธรัฐมาราฐา ใน พ.ศ. 2361 (ค.ศ. 1818) จากนั้นอังกฤษได้ทำสงครามกับชาวสิกข์ครั้งแรก พ.ศ. 2389 (ค.ศ. 1846) ทำให้อังกฤษได้เข้าครอบครองแคชเมียร์ แต่เมื่ออังกฤษส่งเซอร์เฮนรี ลอเรนซ์ (Sir Henry Lawrence) เข้าไปจัดการปกครองในดินแดนของชาวสิกข์ ชาวสิกข์ไม่ยอมรับจึงเกิดการต่อสู้เป็นสงครามครั้งที่สอง พ.ศ. 2392 (ค.ศ. 1849) อังกฤษชนะสงครามได้ครอบครองที่ราบลุ่มในแคว้นปัญจาบทั้งหมด กลุ่มอำนาจสุดท้ายคือกลุ่มราชวงศ์โมกุลหมดอำนาจลง เมื่อเกิดกบฏซีปอย พ.ศ. 2400 (ค.ศ. 1857).

⁹Dwijendra Tripathi, "The Western region," in *A Pictorial History of Indian Business*, p. 102.

ตารางที่ 16 การขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมผ้าในบอมเบย์ ระหว่าง พ.ศ. 2423 - 2463
(ค.ศ. 1880 - 1920)

พ.ศ. (ช่วง 5 ปี)	จำนวนโรงงาน	จำนวนแรงงาน
2423 - 2427	32	29,417
2428 - 2432	49	41,545
2433 - 2437	70	59,139
2438 - 2442	69	75,740
2443 - 2447	82	72,914
2448 - 2452	81	92,924
2453 - 2457	89	104,550
2458 - 2462	86	111,924
2463	83	140,208

ที่มา : Ravinder Kumar, *Essays in the Social History of Modern India*. (Bombay : Oxford University Press, 1983) P. 223.

ปริมาณโรงงานใน พ.ศ. 2463 มีจำนวนน้อยกว่าโรงงานระหว่าง พ.ศ. 2453 - 2457 อยู่ 6 โรงงาน แต่จำนวนคนงานมีมากกว่าอยู่ 35,658 คน ทำให้สันนิษฐานว่า การขยายตัวของโรงงานทอผ้าในบอมเบย์ยังมีอยู่ต่อเนื่อง แต่จำนวนโรงงานที่ลดลงอาจเป็นเพราะโรงงานขนาดเล็กหรือโรงงานเก่าในยุคแรก ๆ ปิดตัวลง โรงงานอุตสาหกรรมผ้าในบอมเบย์ทั้ง 83 โรงงานนี้มีทั้งโรงงานทอผ้าและโรงงานปั่นด้าย โรงงานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นของบุคคลใน 3 กลุ่มพ่อค้าของบอมเบย์ ประกอบด้วย กลุ่มปาร์ซี (Parsis) โบรา (Bohras) และบารีที (Bhatis)

กลุ่มพ่อค้าที่ลงทุนในอุตสาหกรรมผ้าของบอมเบย์ทั้งสามกลุ่ม กลุ่มที่สันนิษฐานว่า น่าจะมีความสัมพันธ์กับกลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทยมากที่สุดคือกลุ่มโบรา ซึ่งเป็นพ่อค้าอินเดียมุสลิม เพราะในบันทึกความทรงจำของนายคาร์โลกนาถ ปาวา (Shri Tarloknath Pawaji) ซึ่งเป็นชาวอินเดียจากปัญจาบที่เดินทางเข้ามาในไทย พ.ศ. 2465 ได้บันทึกเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียก่อนที่เขาจะเดินทางเข้ามาว่า มีชุมชนของชาวทมิฬ ชาวปาร์ซี ชาวเบงกาลี และพ่อค้า

มุสลิมกลุ่มโบรา (Bohras) ตั้งหลักแหล่งอยู่แล้ว กลุ่มโบราส่วนใหญ่นำภรรยาชาวไทยด้วย และบางคนแต่งงานกับผู้หญิงไทย¹⁰

เรื่องราวของกลุ่มโบราในไทย ยังมีรายละเอียดเพิ่มเติมจาก บันทึกของคิวมไบ ทอสฟา ฟาโรช (Qayumbai Tohfa Farosh) เกิดในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2455 (ค.ศ. 1912) บิดามารดาเดินทางมาจากเมืองสุรัต แคว้นกัจราขของอินเดีย ใน พ.ศ. 2452 (ค.ศ. 1909) โดยเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนบารที* ในไทย และประกอบอาชีพค้าขาย เมื่ออายุประมาณ 6 ปี เขาเดินทางกลับไปเรียนหนังสือที่สุรัต จนอายุสิบสองปีจึงเดินทางกลับมาไทย จากนั้นได้รับการศึกษาภาษาคุจราช และเรียนหนังสือเพิ่มที่เมืองไทย โดยครูจำนวนมากของเขาคือนักบวชคริสเตียน** ครอบครัวของเขารักษาประเพณีอย่างเคร่งครัด บิดาและตัวเขาแต่งกายแบบคุจราช จนเมื่อรัฐบาลไทยมีคำสั่งให้แต่งกายแบบตะวันตก ช่วงทศวรรษ 1930*** ผู้ชายอินเดียยอมรับคำสั่งนี้ ส่วนผู้หญิงต่อต้านอย่างรุนแรงที่จะต้องสวมเสื้อและกระโปรง ในที่สุดรัฐบาลไทยยอมผ่อนผันให้

เมื่อสำเร็จการศึกษา จึงเริ่มทำการค้าของชำโดยสั่งเข้าสินค้าจากอินเดีย ลูกค้าส่วนใหญ่คือ กลุ่มโบรา ซึ่งในทศวรรษ 1920 ส่วนใหญ่อาศัยในย่านธนบุรี ต่อมาในทศวรรษ 1930 คนเหล่านี้ย้ายมาเปิดร้านค้าบริเวณราชวงศ์และพาหุรัด บริษัทการค้าชั้นนำของกลุ่มโบราประกอบด้วย เอ็ม. เอ็ม. โมกุล (M.M. Mogul) ดี.เอช.เอ. สยามวาลา (D.H.A. Siamwalla) เอฟ.เอ. สยามวาลา (F.A. Saimwalla) แซมฮัดดิน จิอาจี ราชา (Samshuddin Jiaji Raja) เอ.เอช.เอ. โบริวาลา (A.H.A. Boriwala) เอ.เอ็น.เอฟ. โมติวาลา (A.N.F. Motiwala) เอ.ที.อี. มัสกาตี (A.T.E. Maskati) เอ.เค.เอช. วาสี (A.K.H. Wasi) เอส.เอ. มาลบาไร (S.A. Malbari) จี.เอ. เคเดอร์ (G.A. Kader)¹¹ กลุ่มพ่อค้าที่

¹⁰Roger Beaumont, edited, "Memoirs of Shri Tarlomath Pawaji," in **The Footsteps of the Monsoon : A History of India's Influence in Thailand** (Bangkok : City Media Co., Ltd., 1996), pp. 53-54.

* กลุ่มบารทีเป็นกลุ่มพ่อค้าจากคุจราชที่นับถือศาสนาฮินดู

** ชาวอินเดียที่ตั้งหลักแหล่งในไทย ส่วนใหญ่ส่งบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียนคาทอลิก เพราะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โรงเรียนเหล่านี้สอนหนังสือเป็นภาษาอังกฤษทั้งหมด ในฐานะที่จดทะเบียนเป็นโรงเรียนประเภทพิเศษเชลยศึกดี ต่อมารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการออกพระราชบัญญัติให้โรงเรียนต่าง ๆ ต้องสอนภาษาไทยอย่างน้อยปีละ 800 ชั่วโมง ทำให้โรงเรียนทุกแห่งต้องสอนภาษาไทยเพิ่ม แต่ความนิยมในการส่งบุตรหลานไปเรียนโรงเรียนคาทอลิกของชาวอินเดียไม่ได้เปลี่ยนไป เพราะถึงอย่างไร โรงเรียนคาทอลิกยังสอนภาษาอังกฤษโดยเฉลี่ยมากกว่าโรงเรียนทั่วไป.

*** คำสั่งของรัฐบาลที่กล่าวถึง น่าจะหมายถึงรัฐนิยมฉบับต่าง ๆ ที่ประกาศใช้ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพราะรัฐนิยมฉบับที่ 10 เป็นเรื่องเกี่ยวกับการแต่งกาย.

¹¹Roger Beaumont, edited, **The Footsteps of the Monsoon : A History of India's Influence in Thailand**, pp. 75 - 77.

กล่าวถึงเป็นกลุ่มพ่อค้าที่ทำการค้าในไทยมาเป็นเวลานาน นอกจากกลุ่มพ่อค้าผ้าชาวมุสลิมกลุ่มโบราแล้ว กลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่สำคัญอีกกลุ่มคือ พ่อค้ากลุ่มอโรรา ซึ่งเป็นผู้นำในอุตสาหกรรมสิ่งทอของปัญจาบ¹²

ปัญจาบตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2392 (ค.ศ. 1849) หลังจากอังกฤษรบชนะกองกำลังของชาวสิกข์ ลักษณะสังคมของปัญจาบมีความเป็นอยู่ที่แยกกันระหว่างกลุ่มเกษตรกรกับกลุ่มที่ประกอบการค้าและกลุ่มช่างฝีมือ เกษตรกร (JAT) พักอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน ขณะที่ในเขตเมืองเป็นที่พักอาศัยของช่างฝีมือ พ่อค้าและผู้ที่ทำหน้าที่บริหารส่วนท้องถิ่น พวกพ่อค้ามีความสัมพันธ์กับหมู่บ้านโดยการให้กู้ยืมเงินและจำหน่ายสินค้า กลุ่มอโรราที่เดินทางมาค้าขายผ้าในไทยเป็นกลุ่มที่มีความชำนาญในอุตสาหกรรมสิ่งทอ ถิ่นฐานเดิมของคนเหล่านี้อยู่ในเขตคุชราณาและเชกูปุระ ซึ่งเป็นเมืองบริวารที่อยู่ใกล้กับละฮอร์ ละฮอร์เป็นเมืองใหญ่ที่เคยถูกยกระดับให้เป็นเมืองหลวงของเขตปัญจาบในสมัยราชวงศ์โมกุล เมื่อเกิดอาณานิคมของชาวสิกข์ภายใต้การนำของพระเจ้ารณชิต สิงห์ ละฮอร์เป็นศูนย์กลางของการปกครอง ถึงสมัยของอังกฤษละฮอร์ยังเป็นเมืองเอกของปัญจาบ ลักษณะสังคมในปัญจาบเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นเมื่ออังกฤษกำหนดให้เกษตรกรเสียภาษีเป็นเงินสดแทนการจ่ายเป็นผลผลิตทางการเกษตรในรูปแบบเดิม ทำให้เกษตรกรต้องกู้ยืมเงินเพื่อไปชำระภาษี ทำให้ที่ดินทางการเกษตรเริ่มเปลี่ยนมือ มีคนกลุ่มอื่นเข้าครอบครอง พ.ศ. 2443 (ค.ศ. 1900) อังกฤษออกกฎหมายที่ดินเพื่อป้องกันคนนอกภาคเกษตรเข้าไปถือครองที่ดิน แต่เกิดปัญหาว่าใครคือเกษตรกร และใครไม่ใช่เกษตรกร กฎหมายนี้ถูกมองว่าเป็นเครื่องมือในการสร้างอิทธิพลของอังกฤษ เนื่องจากผู้ใดผ่านการรับรองจากอังกฤษว่าเป็นเกษตรกร ผู้นั้นสามารถครอบครองที่ดินทางการเกษตรต่อได้ ส่วนคนที่อังกฤษไม่รับรองต้องถูกขับไล่ออกจากที่ดิน และอังกฤษยังมีแนวคิดเก็บภาษีการใช้น้ำในคลองชลประทาน ร้อยละ 25-50 โดยให้เหตุผลว่ามีนายทุนจากในเมืองมาครอบครองพื้นที่ทางการเกษตรที่คลองชลประทานส่งน้ำไปถึง แนวคิดนี้ทำให้เกิดสถานการณ์วุ่นวายในปัญจาบที่ตามมาด้วยการนัดหยุดงานของข้าราชการระดับผู้น้อย และพนักงานรถไฟสายตะวันตกเฉียงเหนือ (North-Western State Railway) ซึ่งมีศูนย์กลางที่ละฮอร์ใน พ.ศ. 2450 (ค.ศ. 1907) ทำให้อังกฤษต้องยกเลิกเรื่องภาษีน้ำ แต่ไม่สามารถลดระดับความไม่พอใจของประชากรในปัญจาบ โดยเฉพาะกลุ่มที่เป็นชุมชนทางธุรกิจ อันได้แก่ กลุ่มคาติส และอโรรา ซึ่งกลุ่มเหล่านี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการรณรงค์เพื่อต่อต้านต่างชาติด้านธุรกิจ ตั้งแต่ พ.ศ. 2438 (ค.ศ. 1895)

จากนโยบายของอังกฤษใน พ.ศ. 2443 ที่ห้ามการถือครองที่ดินของประชากรกลุ่มอื่น นอกจากกลุ่มเกษตรกรที่อังกฤษรับรอง ทำให้ประชากรในปัญจาบที่ไม่มีสิทธิถือครองที่ดินทางการ

¹²Ethne E. Marengo, **The Transformation of Sikh Society** (New Delhi : Heritage Publishers and Printed, 1976), p. 159.

เกษตรนำเงินทุนที่มีอยู่เข้ามาลงทุนในกิจการค้าของเมืองแทนการถือครองทรัพย์สินในรูปของที่ดินทางการเกษตร สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นจากการเติบโตของบริษัทร่วมทุนจากจำนวน 50 บริษัทใน พ.ศ. 2444 (ค.ศ. 1901) เป็น 155 บริษัทใน พ.ศ. 2456 (ค.ศ. 1913) และเงินทุนในบริษัทเหล่านี้เพิ่มจาก 1.57 ล้านบาท เป็น 6.36 ล้านบาท จำนวนประชากรใน พ.ศ. 2454 (ค.ศ. 1911) ที่ประกอบอาชีพสัมพันธ์กับธนาคาร และระบบสินเชื่อมีจำนวน 193,890 คน ทำให้เกิดการเพิ่มกองทุนที่ให้สินเชื่อมากขึ้น นอกจากนั้นตามเมืองใหญ่ ๆ มีการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อดูแลเกี่ยวกับการดำเนินธุรกิจของชุมชน ทำให้เกิดการขยายตัวในการลงทุนทางอุตสาหกรรมในปัญหา มีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมแบบตะวันตก ทั้งโรงงานแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร โรงงานเครื่องหนัง โรงงานสิ่งทอ ฯลฯ ผู้ที่เข้ามาเป็นผู้ประกอบการในโรงงานอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่คือกลุ่มพ่อค้า เพราะในระบบการค้าของอินเดียช่วงฝีมือหรือเกษตรกรรมไม่ใช่กลุ่มที่มีเงินทุนสะสมเป็นของตนเอง พ่อค้าเป็นผู้สำรองเงินทุนออกให้ก่อนในการผลิตสินค้า เป็นการจ่ายเงินมัดจำล่วงหน้า ทำให้เมื่อระบบการผลิตเปลี่ยนเป็นแบบอุตสาหกรรม พ่อค้าจึงเป็นกลุ่มที่นำเงินทุนของตนมาตั้งโรงงานอุตสาหกรรม เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในการพัฒนาอุตสาหกรรมสิ่งทอในภาคตะวันตกของอินเดียทั้งในแคว้นกัจราและปัญจาบ พ่อค้ากลุ่มอโรราลงทุนในอุตสาหกรรมสิ่งทอ 23 โรงงาน ทำให้กลุ่มอโรรากลายเป็นผู้นำในอุตสาหกรรมสิ่งทอของปัญจาบ การขยายตัวไปสู่การผลิตด้านอุตสาหกรรมส่วนหนึ่งมีสาเหตุจากการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่ทำให้สินค้าอุตสาหกรรมจากตะวันตกไม่สามารถส่งมาจำหน่ายได้ ขณะเดียวกันสินค้าที่ผลิตในอินเดียสามารถขยายตลาดได้มากขึ้น การลงทุนในอุตสาหกรรมสิ่งทอจึงนำผลกำไรจำนวนมากมาสู่ผู้ลงทุนในระหว่างการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 กล่าวคือ ก่อน พ.ศ. 2457 เงินลงทุน 70,000,000 รูปี สร้างผลตอบแทนให้ผู้ลงทุน 12,500,000 รูปี หรือร้อยละ 17.85 แต่เมื่อถึง พ.ศ. 2460 ด้วยเงินลงทุนที่เท่ากัน ผู้ลงทุนได้ผลตอบแทนร้อยละ 68.75 แต่ผลตอบแทนดังกล่าวลดจำนวนลงเมื่อสงครามสงบ ทำให้ผู้ลงทุนในอุตสาหกรรมและกลุ่มพ่อค้าต้องแสวงหาแหล่งการค้าใหม่ นำไปสู่การขยายฐานการค้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งไทยด้วย¹³

¹³ ภูมิหลังของพ่อค้าชาวอินเดียจากปัญหาประมวลจาก Hermann Kulke and Dietmar Rothermund, **A History of India** (Kent : Mackays of Chatham Plc., 1993), pp. 265 - 268.

Sumit Sarkar, **Modern India** (New York : St. Martin's Press Inc., 1989), pp. 54-63.

Ravinder kumar, **Essay in the Social History of Modern India** (Bombay : Oxford University Press, 1983), pp. 105-118.

Ethnee E. Marenco, **The Transformation of Sikh Society** (New Delhi : Heritage Publishers and Printed, 1976), pp. 151-175.

จากภูมิหลังของพ่อค้าทางตะวันตกของอินเดีย ทำให้เห็นว่าการเข้ามาปกครองอินเดียในฐานะอาณานิคมของอังกฤษไม่ได้ทำให้บทบาททางการค้าของพ่อค้าผ้าทางตะวันตกลดลง เพราะการที่ระยะแรกอังกฤษยังไม่สามารถขยายอำนาจอย่างเต็มที่ทั้งกลุ่มมาราฐา ลิกซ์ และโมกุล ทำให้อังกฤษใช้นโยบายประนีประนอมกับพ่อค้าเพื่อให้พ่อค้าเป็นผู้นำสินค้ามาจำหน่ายให้อังกฤษ เมื่อการค้าของอังกฤษขยายตัวขึ้น พ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่ทำการค้ากับอังกฤษย่อมได้รับผลประโยชน์จากการขยายตัวตามไปด้วย ต่อมาอังกฤษได้ยกเลิกข้อห้ามการนำเข้าเครื่องจักรเพื่อใช้ในการทอผ้า เมื่อ พ.ศ. 2386 ทำให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียเริ่มตั้งเครื่องจักรเข้ามาเพื่อตั้งโรงงานทอผ้าแบบอุตสาหกรรม แม้ระยะแรกไม่ประสบความสำเร็จ แต่ต่อมาใน พ.ศ. 2397 กลุ่มพ่อค้าผ้าในเมืองอมิตาบัดเป็นกลุ่มแรกที่ประสบความสำเร็จในการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมทอผ้า ทำให้เมื่ออังกฤษเข้ามาปกครองอินเดียโดยตรงใน พ.ศ. 2400 การเริ่มต้นของอุตสาหกรรมสิ่งทอในภาคตะวันตกของอินเดียได้พัฒนา ระยะแรกไปแล้ว การเข้ามาของอังกฤษจึงไม่ได้ทำลายบทบาทของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในภูมิภาคนี้ลง กลับทำให้พ่อค้าเหล่านั้นเพิ่มความชำนาญทางการค้าจากเดิมที่สัมพันธ์เฉพาะผ้าที่ผลิตแบบหัตถกรรมไปสู่ผ้าที่ผลิตแบบอุตสาหกรรมด้วย พ่อค้าผ้าชาวอินเดียจึงใช้ความชำนาญในทางการค้าที่เกิดขึ้นใหม่มาปรับใช้กับการดำเนินการค้าในไทยเมื่อสังคมไทยขยายความต้องการใช้ผ้าจากผ้าหัตถกรรมที่ใช้เฉพาะกลุ่มไปสู่ผ้าแบบอุตสาหกรรมที่คนทุกกลุ่มใช้ร่วมกัน ดังที่จะกล่าวถึงต่อไป

ผ้ากับสังคมไทย

ผ้ามีสถานะเป็นสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานสำหรับการดำเนินชีวิตในสังคมไทย เพราะผ้าได้รับการยกย่องเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ที่ประกอบด้วยอาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรคและที่อยู่อาศัย นอกจากนั้นผ้ายังเป็นเครื่องบอกสถานะทางสังคม เพราะสังคมไทยมีข้อกำหนดในการแต่งกายที่ชัดเจน ดังในประกาศของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) หรือประกาศเกี่ยวกับการแต่งกายของขุนนางข้าราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เกี่ยวกับการใช้สีเสื้อผ้าหรือการเข้าเฝ้าในพระราชพิธีรับราชทูต¹⁴ ผ้าไม่ได้ถูกใช้เป็นเครื่องแต่งกายเท่านั้น บางครั้งยังใช้ตกแต่งสถานที่ เป็นม่าน เป็นผ้าปูที่นอน เป็นผ้าบุเก้าอี้ ทำฉัตร ฯลฯ ผ้าบางชนิดเป็นผ้าสำคัญในพระราชพิธี สำหรับพระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นสูงด้วย เช่น ผ้าสุจหนี่ใช้สำหรับปูอาสนะ ผ้ารัตนกัมพลใช้เป็นผ้าโพกศีรษะแทนมงกุฎ

¹⁴ ศึกษวิภาคพจนกิจ เล่ม 5, จ.ศ. 1204 อ้างถึงใน ฌัญญุภัทร จันทวิช, "ผ้าโบราณ," ศิลปากร 25, 5 (พฤศจิกายน 2524) : 41.

ผ้าเยียรบันนอกจากเป็นผ้าทรงแล้ว บางครั้งยังใช้เป็นผ้าปูลาดด้วย¹⁵ ในส่วนของราษฎรทั่วไป ผ้าเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมตั้งแต่เกิดจนตาย ดังตัวอย่างของวิถีชีวิตในท้องถิ่นอีสาน¹⁶ ที่มีการนำผ้ามอบให้แก่หม้อที่ทำคลอด เพื่อเป็นของกำนัลและรักษาความสัมพันธ์ให้เกื้อกูลกันต่อไป ในพิธีบวชผ้าที่นาคนใช้ต้องเป็นผ้าใหม่ เพราะมีความเชื่อว่าจะได้บุญสูง การทำบุญตามประเพณี ทั้งสิบสองเดือน (ฮิตสิบสอง) ผ้าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญทั้งใช้ในการตกแต่ง ใช้ในขบวนแห่ (ผ้าพระเวส) ใช้ถวายพระ (ผ้าอบน้ำฝน ผ้าไตรจีวร) พิธีแต่งงานมีผ้าที่เข้ามาเกี่ยวข้องคือ ผ้าสำหรับไหว้ผู้ใหญ่ ตลอดไปจนถึงช่วงสุดท้ายของชีวิตคือ พิธีศพใช้ผ้าสำหรับคลุมโลงศพ* ผ้าขาวจูงโลงศพ เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของผ้าที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตมากกว่าการเป็นเพียงเครื่องแต่งกาย

ความนิยมและความต้องการใช้ผ้าชนิดต่าง ๆ ของคนไทยเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ยุคสมัยและการใช้งาน ผ้าที่คนไทยสั่งเข้ามาใช้ในประเทศจึงมีหลากหลายทั้งผ้าแพรจากจีน ผ้ามัสลิน ผ้าขาวและผ้าลายจากกูจราช ต่อมานิยมผ้าลินินที่พ่อค้าอังกฤษนำมาจากฝั่งโคโรมันเดล สาเหตุของความนิยมในการใช้ผ้าชนิดต่างๆ ประการหนึ่งเป็นเพราะความนิยมของแปลกใหม่ โดยเฉพาะผ้าชนิดใหม่ ๆ จากต่างประเทศที่เข้ามาขาย เป็นที่นิยมมาตั้งแต่สมัยอยุธยาเห็นได้จากบันทึกของพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับไทย ในที่นี้ยกมาเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับผ้าจากอินเดีย ซึ่งมีข้อความว่า

"...เรื่องของพวกแขกมัวร์ 4 ลำสุดท้ายจากมาสุลีปัดมเดินทางมาถึง บรรทุกสินค้า ผ้าระบายสีทุกชนิดมา เพื่อว่าตลาดผ้าจะได้คึกคักขึ้น พวกแขกมัวร์มักขายสินค้าให้พระเจ้าแผ่นดินเพราะได้ราคาดี..." และยังคงกล่าวอีกว่า "...ของที่ถวายพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อขออนุญาตบางอย่าง สิ่งที่ยอดนิยมที่สุดก็คือผ้าแดงอย่างดี คงเป็นด้วยพ่อค้าทราบว่พระเจ้าแผ่นดินไทย

¹⁵สุมาลย์ โทมัส, "ผ้าในวรรณคดี : ภาพสะท้อนบทบาทของผ้าต่างประเทศในราชสำนักไทยสมัยรัตนโกสินทร์," ใน *ปริทรรศน์วัฒนธรรมผ้าไทยและจักสานงานศิลป์ไทย* หนังสือประกอบการสัมมนาวิชาการ เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 5 รอบ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ วันที่ 21-23 เมษายน 2535 ณ หอศิลป์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หน้า 81.

¹⁶ปิยนาด บุนนาค, "ผ้าทอกับวิถีชีวิตแบบอีสาน," *อักษรศาสตร์* 24, 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2535) : 95.

* ผ้าสำหรับคลุมโลงศพ ใช้ผ้าที่สวยงามและมีคุณค่าสำหรับครอบครว้ผู้เสียชีวิต เช่น ผ้าทอพิเศษที่มารดา ภรรยา หรือบุตรสาวทอให้ เมื่อเผาศพแล้ว ผ้าคลุมโลงศพจะถูกรักษาไว้ในครอบครว้ โดยจัดที่เก็บผ้าไว้ต่างหากหรือถ้าไม่มีที่เฉพาะจะใส่ไว้เป็นผืนล่างสุดในหีบหรือที่เก็บเสื้อผ้า ไม่นำออกมาใช้อีก เหตุที่เก็บรักษาไว้อย่างดี เพราะเชื่อว่าผู้เป็นเจ้าของผ้าจะช่วยคุ้มครองลูกหลานหรือบุคคลในครอบครว้ให้พ้นจากอันตราย สัมภาษณ์ ทองสา บุญศรี, 27 กุมภาพันธ์ 2547.

โปรดของพวกนี้..."¹⁷ ผ้าจากอินเดียเดินทางเข้าสู่ไทย ระยะเวลาผ่านทางพ่อค้าอินเดียและพ่อค้าอาหรับ ต่อมาพ่อค้ากลุ่มใหม่เข้าร่วมด้วยคือ บริษัทตะวันตกที่มาตั้งสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยา บริษัทการค้าเหล่านี้เดินเรือจากประเทศของตน บรรทุกสินค้ามาแวะที่อินเดีย แล้วส่งผลิตผ้าจากเมืองท่าสำคัญสองแห่ง ทางฝั่งตะวันตกได้แก่กูจราฐ ส่วนทางฝั่งตะวันออกที่เรียกว่าโคโรมันเดลหรือโจฬะมณฑล ซึ่งมีแหล่งผลิตผ้าที่สำคัญคือ บริเวณรอบเมืองท่ามาสุลิปัตัม (Masulipatam) ทั้งสองแห่งนี้ผลิตผ้าต่างกัน ผ้าที่มาจากกูจราฐมีอิทธิพลเปอร์เซียอยู่มาก ทั้งรูปแบบและลวดลาย ส่วนใหญ่เป็นผ้ายกดอก ผ้ายกทอง ผ้าไหม และผ้าพิมพ์ที่มีราคาสูง ส่วนผ้าที่ผลิตทางฝั่งโจฬะมณฑลเป็นผ้าฝ้ายพื้น ผ้ามีสลินสีแดง ผ้ามีสลินสีขาว ผ้าพิมพ์ราคาถูกลง เนื่องจากผ้าอินเดียเป็นที่นิยม ทำให้บริษัทการค้าของตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษต้องการขยายการค้าของตน โดยยอมจ่ายเงินล่วงหน้าให้แก่ช่างปั่นด้ายและช่างทอผ้าชาวอินเดีย เพื่อซื้อวัตถุดิบมาผลิตคราวละมาก ๆ ทำให้สินค้าผ้าของอินเดียมีจำนวนสินค้าเพิ่มขึ้นและมีราคาถูกลง นอกจากนี้บริษัทของอังกฤษยังสั่งให้พ่อค้าและลูกจ้างหมั่นสืบสวนความนิยมของประชาชนในที่ต่าง ๆ ว่าชอบสีและลายแบบใด เพื่อประดิษฐ์ลายและสีให้ถูกใจผู้ซื้อ กรณีของไทยมีรายงานว่า "...คนไทยและคนปัตตานีเปลี่ยนแฟชั่นเครื่องนุ่งห่มบ่อย ๆ ชอบดอกชอบลายแปลก ๆ ใหม่ ๆ..."¹⁸ ทำให้เห็นว่า การใช้ผ้าสมัยอยุธยา นอกจากใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มแล้ว ยังใช้ในหน้าที่อื่นที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา และสังคม โดยใช้ผ้าในงานบุญต่างๆ และใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่งสถานที่และพระราชยาน

สมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ ขุนนาง และชนชั้นสูง ใช้ฝ้านี้อะเอียดทอสอดเส้นเงิน เส้นทอง หรือผ้าไหมอย่างดี เช่น ผ้ายกทอง ผ้าปุมทอ นอกจากนั้นชนิดและสีของฝ้านุ่งยังเป็นเครื่องกำหนดยศของขุนนาง โดยเฉพาะผ้าสมปัก เป็นผ้าสำหรับขุนนางและผู้มีบรรดาศักดิ์เช่นเดียวกับสมัยอยุธยา ดังที่ปรากฏในประกาศรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่กำหนดยกแบบแผนการใช้ผ้าของบุคคลต่างๆ ไว้¹⁹

การใช้ผ้าของคนในสังคมไทย มีทั้งการใช้ผ้าที่ผลิตขึ้นเองในประเทศและผ้าที่นำเข้ามาจากดินแดนต่าง ๆ ดังตัวอย่างสินค้าผ้าบางชนิดที่ไทยนำเข้าจากจีนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังนี้

¹⁷เสถียร เป็นเหลือ, "ผ้าในวรรณคดีไทย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย (วรรณคดี) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2533), หน้า 36-37.

¹⁸ดวงฤทธิ์ แคล้วปลอดทุกข์, "ผ้าอินเดียอาภรณ์แห่งราชอาณาจักรสยาม สมัยอยุธยา," ศิลปการ 42, 1 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2542): 54-64.

¹⁹กฎหมายตราสามดวง (พระนคร : โรงพิมพ์องค์การการค้าของคุรุสภา, 2514), หน้า 594.

สินค้าผ้าที่ไทยนำเข้าจากจีน ระหว่าง พ.ศ.2343-2393 มีดังนี้²⁰

ชนิดสินค้า	ราคาที่จำหน่ายในไทย	ปริมาณที่นำเข้าต่อปี
ผ้าดำ : เสื้อตัวยาวถึงเท้าแบบจีน	5-6 บาท/ชิ้น	20,000 ชิ้น
ผ้าฝ้ายสีเหลืองอมน้ำตาลที่ทันทาน	1-20 บาท/ชิ้น	40,000 ชิ้น
สินค้าที่ทำด้วยไหมเป็นชิ้น	ราคาแตกต่างกันตามคุณภาพ	40,200 ชิ้น

ปรับจากรายการรายการสินค้าออกของจีนที่ส่งมายังไทย ระหว่าง พ.ศ. 2343 - 2393 ยกมาเฉพาะ รายการสินค้าผ้า

จากการศึกษาของคุชแมนระบุว่า ผ้าที่ส่งมาส่วนใหญ่เป็นผ้าฝ้าย ผ้าลินิน และผ้าแพรที่มีคุณภาพปานกลาง ผ้าที่มีคุณภาพสูงที่ส่งมาไทยมีเฉพาะที่นำมาทูลเกล้าฯ ถวายเป็นบรรณาการต่อพระมหากษัตริย์ หรือต้องสั่งซื้อเป็นพิเศษโดยเศรษฐกิจไทย²¹ ส่วนสินค้าจากอินเดีย ไทยส่งผ้าหลายชนิดจากอินเดีย โดยมีหลักฐานการค้าขายระหว่างกัน เห็นจากสารตราของเมืองนครศรีธรรมราชที่ส่งเข้ามารายงานสภาพทางการค้าและนำสินค้าที่ซื้อส่งเข้ามายังราชสำนักในกรุงเทพฯ มีความว่า

"สารตรา...ด้วยพระยานครนอกส่งทางว่า ราชเงินกำปั่นซึ่งขุนอภัยร นายกำปั่น นายศรีโหมลาต้า คุมเอาซ้าง ดีนุก ออกไปจำหน่าย ณ เมืองเทศกลับเข้ามาถึงเมืองนคร ณ ปีขาล สัมฤทธิศก (จุลศักราช 1180 พ.ศ.2361) ได้พรรณผ้าเข้ามาส่ง ได้ให้หลวงนำวังคุมเอาพรรณผ้าเข้ามาส่ง ณ กรุงเทพมหานคร เดือน 11 ปีเถาะ เอกศก..."²²

จากข้อความในสารตราของเมืองนครศรีธรรมราช แสดงถึงการค้าของหลวงที่มีการนำช้างและดื่บไปจำหน่ายที่อินเดีย (เมืองเทศ) และซื้อผ้า นำกลับเข้ามา ผ้าที่ซื้อในครั้งนั้นประกอบด้วยผ้าขาวประเภทต่าง ๆ หรือที่ปรากฏในรายงานของ นายเฮนรี ปาร์ค (Henry Park) ซึ่งเดินทางมากรุงเทพฯ ร่วมกับคณะทูตของเซอร์จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) ในฐานะอุปทูตได้รายงานการค้าเกี่ยวกับผ้าอินเดียช่วงเวลาที่พ่อค้าอังกฤษมีปัญหาทางการค้ากับไทยใน พ.ศ. 2394 (ค.ศ. 1851)

²⁰เจนนิเฟอร์ เวย์น คุชแมน, การค้าทางสำเภาจีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์, แปลโดย ชื่นจิตต์ อ่ำไพพรรณ, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2528), หน้า 71-72.

²¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

²²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), หน้า 142.

ว่า เมื่อพ่อค้าอังกฤษเดินทางออกจากกรุงเทพฯ ทำให้พ่อค้าจากอินเดียสามารถเข้ามาทำการค้าแทน โดย "...พ่อค้าชาวมัวร์* จากอินเดียเข้ายึดทำเลค้าขายทั้งหมด พวกมัวร์จะนำสินค้าจากสุรัตและบอมเบย์เข้ามาขายเป็นประจำทุกปี สินค้าเหล่านี้ได้แก่ ผ้าปักดินเงิน ดินทองและผ้าฝ้าย ซึ่งผลิตในประเทศของเขามีราคาถึง 100,000 ปอนด์..."²³ สินค้าฝ้ายที่นำมาจากอินเดียที่กล่าวนี้ นายเฮนรี ปราร์ค มีความเห็นว่าเป็นสินค้าที่นิยมและเป็นที่ต้องการของชาวพื้นเมืองดังข้อความที่ว่า

"...สินค้าเข้าจากประเทศจีนและจากอินเดียมีลักษณะแตกต่างกันมาก และเกือบทั้งหมดเป็นสินค้าหัตถกรรม ทั้งของเล็ก ๆ น้อย ๆ และของใหญ่ ที่สำคัญต่างผลิตจากประเทศเหล่านี้ทั้งสิ้น สินค้าเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องการมาก ไม่แต่เพียงความต้องการและความนิยมของชาวสยามเท่านั้น แต่ยังเป็นที่ต้องการของชาวพื้นเมืองอินเดีย และชาวจีน ซึ่งตั้งภูมิลำเนาอยู่ในประเทศสยามเป็นส่วนมากอีกด้วย..."²⁴

จากรายงานของชาวต่างประเทศดังที่ยกมา เห็นได้ว่าผ้าจากต่างประเทศทั้งจีนและอินเดียเป็นที่นิยมในไทย โดยผู้ใช้ผ้าเหล่านั้นมีทั้งชาวไทย ชาวจีน และชาวอินเดียที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในไทย นอกจากผ้าจากอินเดียและจีนแล้ว ยังมีผ้าที่ผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรมในตะวันตกที่มีการนำเข้ามาใช้ในสังคมไทยด้วย ดังที่ปรากฏในรายงานฉบับเดิมว่า

"...สินค้าหัตถกรรมของอังกฤษที่พวกสยามนิยมบริโภคมากที่สุด ได้แก่ เสื้อผ้าแขนยาวสีขาวและสีเทา ผ้าลินินสีขาวและสีเทา ผ้ากำมะหยี่เป็นพื้นและเป็นรูปภาพ ผ้ามัสลินลายตาหมากรุก ผ้าลายสองของอเมริกา รมผ้าฝ้าย ภาพวาดบนผ้าผืนยาวสีขาวและสีต่าง ๆ ผ้าลินินสีต่าง ๆ ผ้ายาวสีต่าง ๆ รูปภาพผ้าดอกสีต่าง ๆ ขัดเป็นมันสำหรับหุ้มเก้าอี้ เครื่องแต่งตัวชาวสยาม ผ้าแดงตุรกี ผ้าไหม ผ้าลายแบบสเปน..."²⁵

* ชาวมัวร์ในที่นี้สันนิษฐานว่าหมายถึง ชาวมุสลิม.

²³บันทึกสัมพันธ์ภาพระหว่างประเทศสยามกับนานาประเทศ เล่มที่ 7 (ค.ศ. 1854 - 1855), แปลและเรียบเรียงโดย ศิวะสิทธิ์ ภู่อึ้ง (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2541), หน้า 149.

²⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 150. (ตัวเข้มโดยผู้ศึกษา)

²⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 149.

การสั่งเข้าผ้าของไทยมีความสะดวกขึ้น เมื่อบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ มาตั้งอาณานิคมแห่งใหม่ที่สิงคโปร์ในปลายปี พ.ศ. 2361 ทำให้ไทยสั่งผ้าจากอังกฤษ และอินเดีย ผ่านเมืองท่าที่สิงคโปร์ ปริมาณการค้าระหว่างไทยและสิงคโปร์จึงเพิ่มขึ้น ทำให้ปริมาณการค้าโดยรวมระหว่างไทย-สิงคโปร์โดยไม่แยกชนิดสินค้าระหว่าง พ.ศ. 2369 - 2386 (ตัวเลขเฉลี่ยภายในระยะเวลา 4 ปี) มีดังนี้

การค้าระหว่างไทย-สิงคโปร์ (ค่าเป็นดอลลาร์เม็กซิโก)²⁶

พ.ศ.	สินค้าเข้าสู่สยาม	สินค้าออกจากสยาม
2369-2373	207,825	250,786
2374-2378	192,579	206,478
2379-2383	303,154	315,891
2384-2386	299,766	279,695

ตัวเลขการค้าระหว่างไทยกับสิงคโปร์ ตามที่ยกมานี้คงรวมทั้งสินค้าผ้าที่ไทยสั่งเข้าด้วย จากการศึกษาของคุชแมนระบุว่า "...ผ้าฝ้ายอังกฤษและอินเดีย และสินค้าเป็นชิ้น ๆ เป็นสินค้าส่วนใหญ่ที่สยามสั่งเข้ามาจากสิงคโปร์ สินค้าที่นำเข้าของสยามจากสิงคโปร์ส่วนที่เหลือได้แก่ ผลผลิตจากเสตรดส์ และสินค้าจากเงินจำนวนหนึ่ง แต่สินค้าเหล่านั้นไม่มีความสำคัญอะไร เมื่อเทียบกับสินค้าประเภทผ้าและสิ่งทอที่นำเข้าจากยุโรปและอินเดีย..."²⁷

สินค้าที่นำเข้าจากต่างประเทศนี้ คงกระจายตัวอยู่ตามแหล่งการค้าในพระนคร ดังที่นายมีหรือหมื่นพรหมสมพัตสร กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ได้บรรยายถึงสภาพการค้าริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาไว้ว่า

"...เห็นเรือแพแลตลอดตลาดน้ำ อยู่ประจำแน่นเนื่องทั้งเมืองหลวง
สารพันสินค้าผ้าแพรดวง ทั้งไหมคม่วงเหลี่ยนหลินและเงินเจ้า..."²⁸

²⁶อัมมาร์ สยามวาลา, "การค้าระหว่างประเทศกับระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ (พ.ศ. 2363-2398)," ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527), หน้า 155.

²⁷เจนนิเฟอร์ เว้น คุชแมน, การค้าทางสำเภจีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 62.

²⁸ฉันท ขำวิไล, ผู้รวบรวม, ประมุขนิราศสุนทรภู่และของบุตรกับศิษย์ (กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองธรรม, 2501), หน้า 793.

ความต้องการใช้ผ้าต่างประเทศของไทย ก่อให้เกิดความสนใจต่อพ่อค้าจากที่ต่าง ๆ ที่ต้องการทำการค้าผ้าต่างประเทศในไทย เนื่องจากเห็นว่าการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ ให้ผลตอบแทนที่คุ้มค่ากับผู้ทำการค้า เห็นได้จากบันทึกของ นาย ดี.อี. มอลลอค (D.E. Mallock) ที่เดินทางเข้ามายังไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ซึ่งบันทึกเกี่ยวกับ "ความต้องการของประชาชน : เรื่องเครื่องแต่งกาย" โดยได้อธิบายเกี่ยวกับค่านิยมของคนในสังคมไทยว่ามีความสนใจในสินค้าประเภทใด เพื่อให้พ่อค้าชาวอังกฤษที่สนใจเกี่ยวกับการลงทุนทำการค้ากับไทยได้ทราบข้อมูลเหล่านี้ไว้ประกอบการตัดสินใจ รายงานดังกล่าวมีข้อความที่น่าสนใจตอนหนึ่งว่า "...ไม่มีที่ใดเหมาะแก่การเลือกมาลงทุนด้วยจำนวนเงินประมาณ 50,000 รูปี ซึ่งหมดไปกับการซื้อผ้าทอชั้นดีของอังกฤษและอินเดีย และสิ่งของที่มีประโยชน์ชิ้นเล็ก ๆ อื่น ๆ อันเป็นการเสี่ยงที่มีโอกาสประสบความสำเร็จมาก..."²⁹

จากรายงานของ นาย ดี.อี. มอลลอค ทำให้เห็นว่าผ้าจากอินเดียและอังกฤษเป็นสินค้าที่ชาวไทยนิยม ปริมาณสินค้าผ้าที่ไทยนำเข้าจากอังกฤษ อินเดียและจีนตามบันทึกของนายมอลลอคมีปริมาณมากพอสมควร แม้ไม่มีหลักฐานที่ปรากฏอย่างชัดเจนว่า สินค้าผ้าเหล่านี้ ไทยนำเข้าเพื่อใช้ภายในประเทศ หรือนำเข้าเพื่อการส่งออก แต่สันนิษฐานว่า มีสินค้าผ้าบางประเภทที่ไทยนำเข้าเพื่อใช้เอง ผ้าทอจากอินเดียและอังกฤษที่นายมอลลอคแนะนำนั้น ประกอบด้วย ผ้าลายดอกพิมพ์สีเดียว ผ้าลายดอกพิมพ์ลายเส้นจากเบงกอล ผ้าฝ้ายใยสัปรด ผ้าผสมลินอย่างหนาและอย่างบาง ผ้าแคมเล่สีแดงสำหรับทหาร ฯลฯ ผ้าเหล่านี้ บางส่วนเป็นผ้าที่ใช้ในราชการ เช่น ผ้าแคมเล่สีแดงสำหรับตัดเครื่องแบบทหารและมีผ้าอื่น ๆ ที่ใช้แต่งกายในชีวิตประจำวัน ในที่นี้ขอยกตัวอย่างเฉพาะผ้าที่มีแหล่งกำเนิดในอินเดียที่นำมาใช้ในไทย

ผ้าที่นำเข้าจากอินเดียมีหลายชนิด เช่น ผ้ามัสรู ผ้าโหมด ผ้าลายอย่าง ผ้าลายนอกอย่าง ผ้าสาน ฯลฯ ผ้าเหล่านี้ปรากฏชื่ออยู่ในวรรณกรรมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เช่น อิเหนา ขุนช้างขุนแผน ดังบางตอนที่ยกมาต่อไปนี้

"...ทรงภูษาชกแย่งอย่างนอก	พื้นม่วงดวงดอกตันหยง
โหมดเทศรีวทองฉล่ององค์	กระสันทรงเจียรระบาตคาคทับ...

(อิเหนา)

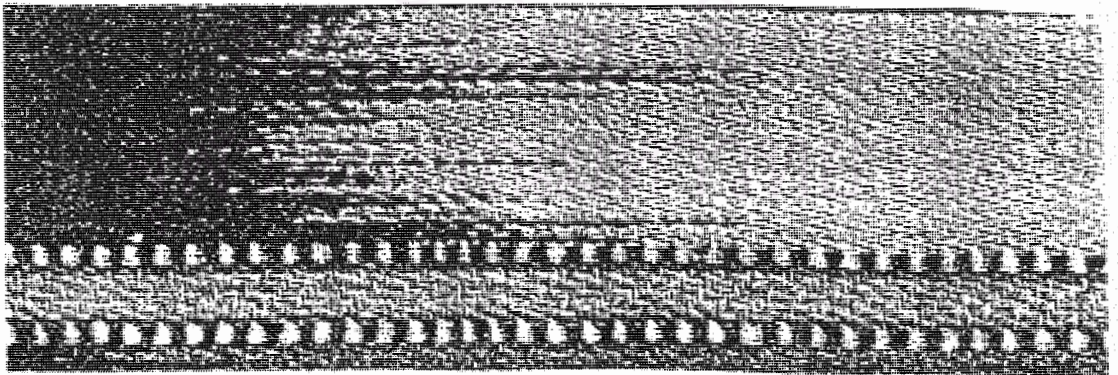
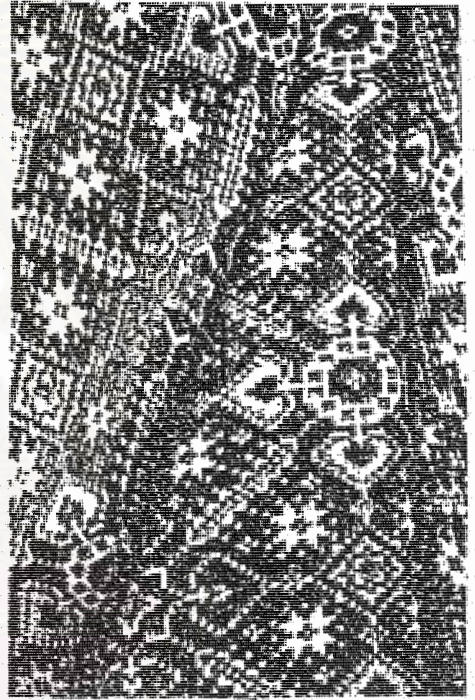
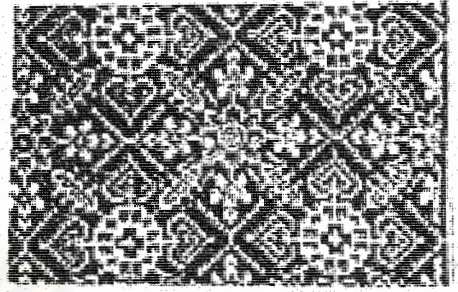
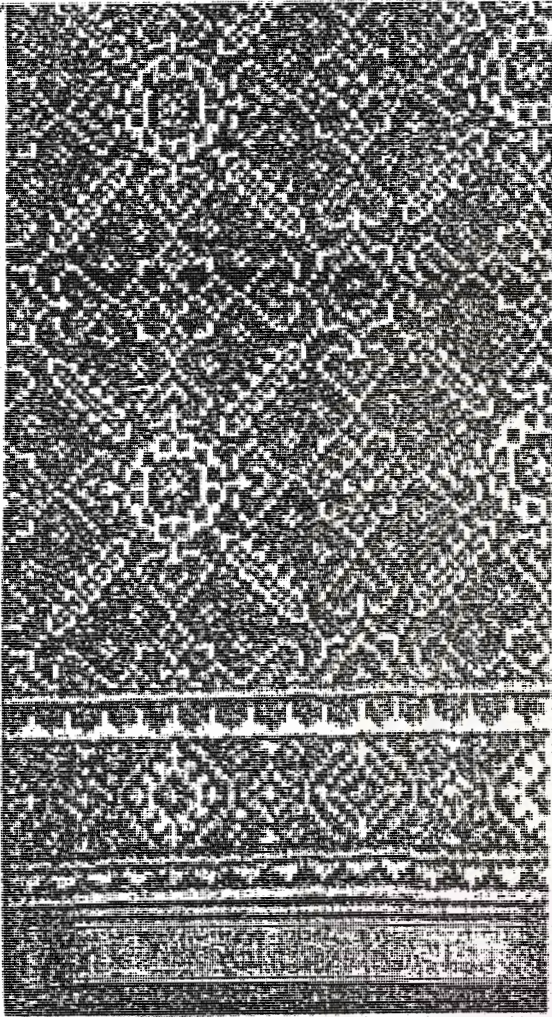
²⁹D.E. Mallock, ประเทศสยาม : ข้อสังเกตทั่วไปในเรื่องผลผลิตโดยเฉพาะเรื่องสินค้าเข้าและสินค้าออก รวมทั้งแนวทางดำเนินธุรกิจการค้ากับชาวสยาม, แปลโดย เสาวลักษณ์ กิจานนท์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2538), หน้า 102.

...แล้วจึงตรัสสังคัลงวิเศษ	ให้จัดแจงเสื่อโหมดเทศอย่างก้านแย่ง
แพรจีนดอกพุดตาลสำนสีแดง	ทั้งสมปักตามตำแหน่งขุนนางใน...
...ศรีมาลาพับหน้าเป็นนวลปราง	นุ่งลายนอกอย่างห่มสีจันทร์..." ³⁰
	(ขุนช้างขุนแผน)

จากตัวอย่างในวรรณกรรมที่ยกมา ทั้งผ้าโหมด ผ้าสำน และผ้าลายนอกอย่าง ซึ่งเป็นผ้าที่นำเข้ามาจากอินเดีย ผู้มีโอกาสใช้ได้แก่ กษัตริย์ เจ้านาย ขุนนางผู้ใหญ่ และผู้มีฐานะดี ผ้าที่นำเข้ามาเหล่านี้นอกจากใช้เป็นเครื่องแต่งกายแล้ว บางครั้งยังใช้ในการตกแต่งสถานที่ โดยใช้เป็นม่าน เป็นผ้าปูที่นอน ใช้นุ่งเก้าอี้ หรือทำฉัตร สภาพการณ์ดังกล่าวจะเปลี่ยนไปเมื่อไทยขยายการผลิตข้าวเป็นสินค้าในการส่งออก ทำให้ราษฎรมีรายได้จากการค้าข้าวเพิ่มขึ้น ความต้องการสินค้าจึงเพิ่มมากขึ้นด้วย เพราะปริมาณการส่งเข้าสินค้าอ้อมขึ้นกับความต้องการของผู้ซื้อที่มีความพร้อมมากขึ้นเพียงใด สมัยต้นรัตนโกสินทร์ผ้าจากต่างประเทศที่ส่งเข้ามาจำหน่ายในไทย ผู้ที่ใช้ผ้าเหล่านั้นส่วนมากเป็นกลุ่มที่มีสถานภาพทางสังคมและมีกำลังทางเศรษฐกิจ แต่เมื่อสังคมไทยเปิดให้สินค้าจากต่างประเทศสามารถจำหน่ายได้ในสังคมไทยมากขึ้น พร้อมกับความพร้อมทางด้านเศรษฐกิจของประชากรบางส่วนที่เข้ามาสู่เส้นทางของการผลิตพืชเศรษฐกิจของไทยคือ ข้าว ดังเห็นได้จากรายงานการค้าของกงสุลอังกฤษในไทยที่รายงานสภาพการค้าระหว่าง พ.ศ. 2408 - 2409 (ค.ศ. 1865 - 1866) ไปยังกระทรวง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³⁰ ัญญภัทร จันทวิช, "ผ้าโบราณ," ศิลปากร 25, 5 (พฤศจิกายน 2524) : 32-33.

ภาพที่ 6 ผ้าอินเดียที่นำมาจำหน่ายในประเทศไทย

การต่างประเทศของอังกฤษ มีความว่า "...มูลค่าการนำเข้าสินค้า พ.ศ. 2409 คือ 789,866 ปอนด์ เพิ่มขึ้น เมื่อนำไปเทียบกับการนำเข้าสินค้า พ.ศ. 2408 ที่มีมูลค่า 519,795 ปอนด์..." ทางกงสุลอังกฤษ มีความเห็นว่าการเพิ่มขึ้นหรือลดลงของการนำเข้าสินค้าขึ้นอยู่กับ การส่งออกข้าว หากข้าวมีการส่งออก มากจะมีการนำเข้าสินค้ามากตามไปด้วย โดยกงสุลอังกฤษแสดงมูลค่าการส่งออกข้าวและมูลค่าการนำเข้าสินค้าไว้ดังนี้

พ.ศ.	มูลค่าการส่งออกข้าว/ปอนด์	มูลค่าการนำเข้าสินค้า/ปอนด์
2407	1,314,922	1,167,677
2408	529,276	519,795
2409	925,818	789,866

ที่มา : ปรับจาก B.P.P.2/3, 1865-1866, "Commercial Reports from Her Majesty's Consuls in China, Japan, and Siam."

เหตุที่ พ.ศ. 2407 มูลค่าการส่งออกข้าวมีจำนวนมาก เพราะผลผลิตข้าวในปีก่อนหน้านั้น ได้ผลิตมากและมีความต้องการข้าวในจีน ทำให้สามารถส่งออกข้าวได้มาก ส่วนในปีต่อมา ผลผลิตข้าวตกต่ำ จึงมีข้าวส่งออกน้อย ส่งผลให้การนำเข้าสินค้าน้อย เพราะพ่อค้าเห็นว่าประชาชน มีกำลังซื้อไม่มากจากการที่ผลผลิตข้าวต่ำ³¹ จากรายงานของกงสุลอังกฤษที่ยกมาทำให้เห็นลักษณะ ของสังคมไทย ช่วง พ.ศ. 2407-2409 ว่ามีการผลิตข้าวเพื่อส่งออกเพิ่มขึ้น และการผลิตข้าวเป็นปัจจัย สำคัญที่ส่งผลต่อการส่งเข้าสินค้าจากต่างประเทศ ด้วยเหตุที่การผลิตข้าวเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่ส่งผลโดยตรงต่อชาวนาที่เป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ดังนั้นหากปีใดข้าวมีผลผลิตดี ชาวนาย่อมมีรายได้เพิ่มขึ้นด้วย รายได้ที่เพิ่มขึ้นนำไปสู่ความต้องการซื้อหาสินค้าชนิดต่าง ๆ ส่งผลให้ การนำเข้าของสินค้าขยายตัวตาม โดยเฉพาะสินค้าที่เป็นที่นิยมหรือมีความต้องการในตลาด ซึ่งสินค้าที่นิยมอย่างหนึ่งคือผ้า ดังกรณี พ.ศ. 2409 มีการส่งเข้าผ้าตัดเสื้อสีขาว จำนวน 32,106 ชิ้น มูลค่า 121,445 ดอลลาร์* ผ้าลาย 17,334 กุติ มูลค่า 141,187 ดอลลาร์ ผ้าสีต่าง ๆ จำนวน 4,817 ชิ้น มูลค่า 18,326 ดอลลาร์ และยังมีผ้าตลอดจนเส้นด้ายชนิดต่าง ๆ ปริมาณการนำเข้าสินค้าสิ่งทอของไทย ใน พ.ศ. 2409 มีมูลค่ารวม 984,903 ดอลลาร์ ขณะที่มูลค่าสินค้าประเภทต่าง ๆ รวมทุกประเภท มีมูลค่า 2,495,018 ดอลลาร์³²

³¹B.P.P.2/3, 1865-1866, "Commercial Reports from Her Majesty's Consuls in China, Japan, and Siam."

* ดอลลาร์ในที่นี้หมายถึง ดอลลาร์เม็กซิกัน.

³²B.P.P. 2/6, 1871, "Commercial Report."

การที่ราษฎรมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการผลิตข้าว เนื่องจากการประกาศให้ส่งออกข้าวไปยังต่างประเทศได้ ทำให้ราคาข้าวภายในประเทศสูงขึ้น ดังจะเห็นจากความใน "ประกาศเดือนให้ราษฎรซื้อข้าว เพราะจะเปิดให้จำหน่ายออกนอกประเทศ" ที่มีความว่า

"มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศแก่ข้าราชการและราษฎรชาวพระนคร และชาวอนอกกรุงทั้งปวงให้ทราบว่าจะโปรดเปิดให้ลูกค้าซื้อข้าวออกไปจำหน่ายนอกประเทศ เมื่อเปิดแล้วราคาข้าวจะขึ้นไป... เพราะเปิดข้าวออกนอกประเทศ ก็อย่าบ่นเอาในหลวงว่าทำให้ราคาข้าวแพงขึ้น เพราะในหลวงทรงพระเมตตากรุณาแก่ชาวนาจะได้ขายข้าวได้ราคา ไม่ทิ้งนเสียไปทำการอื่น ๆ..."³³

ราคาข้าวภายในประเทศจากเดิมราคาเกวียนละ 10-12 บาท หลังอนุญาตให้ส่งข้าวออกต่างประเทศ ราคาข้าวเพิ่มเป็นเกวียนละ 20 บาท เมื่อถึง พ.ศ. 2409 ราคาข้าวขึ้นไปถึงเกวียนละ 52-62 บาท³⁴ เหตุที่ราคาข้าว พ.ศ. 2409 ขึ้นสูงมาก อาจเกิดจากปัญหาการขาดแคลนผลผลิตข้าวในปีก่อนหน้านั้น (พ.ศ. 2408) อย่างไรก็ตาม แม้จะมีปัญหาด้านการเกษตรที่ทำให้ผลผลิตบางปีมีน้อย แต่โดยทั่วไปแล้ว กล่าวได้ว่าการปลูกข้าวนำรายได้มาสู่ทั้งเกษตรกรและผู้ที่อยู่ในเมือง ดังจะเห็นจาก "ประกาศห้ามไม่ให้เอาทองเหรียญเงินเหรียญแต่งตัวให้เด็กและอนุญาตให้ใช้เงินเหรียญนอก" ประกาศนี้เกิดจากการที่ราษฎรในกรุงเทพฯ นำทองเหรียญ เงินเหรียญมาร้อยเป็นเครื่องประดับ ดังความว่า "...และบัดนี้คนในกรุงเป็นอันมาก ทั้งไพร่ทั้งผู้ดีขึ้นชมนิยมนกันเอาทองเหรียญเงินเหรียญเจาะร้อยผูกคอบ้าง ผูกข้อมือบ้าง ทำเป็นสังวาลบ้าง แต่งตัวบุตรหลานด้วยสำคัญว่าเป็นของประหลาด จะอวดว่ากว้างขวางมีของต่างประเทศนั้นเห็นว่างามอย่างไร..."³⁵ จากประกาศดังกล่าว แสดงว่าราษฎรในกรุงเทพฯ ช่วงเวลานั้นคงมีหลายกลุ่มที่ทำการค้าหรือเกี่ยวข้องทางการค้ากับต่างประเทศ ทำให้มีทองเหรียญเงินเหรียญของต่างประเทศในครอบครอง เนื่องจากในประกาศระบุว่า "...อนึ่งลายในทองเหรียญ เงินเหรียญนั้น ก็มีเป็นรูปไม้กางเขนเครื่องหมายศาสนาของคนประเทศอื่น... และมีรูปมีนมาเจ้าแผ่นดินประเทศอื่นต่าง ๆ ทุกเหรียญมิใช่หรือ..."³⁶ การที่ราษฎรนำทอง

³³ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2503), หน้า 218.

³⁴ สมชาย หลังหมอยา, "ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 76.

³⁵ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400, หน้า 279.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 280.

เหรียญเงินเหรียญของต่างประเทศมาทำเครื่องประดับ สันนิษฐานว่าเกิดจากการเห็นว่าแปลกและสวยงาม จึงนำมาเป็นเครื่องประดับ หรืออาจนำไปใช้ยาก เพราะคนทั่วไปยังไม่คุ้นเคย และยังไม่มีการแลกเปลี่ยนที่ชัดเจน เพราะในประกาศฉบับเดียวกันนี้ มีข้อความอนุญาตให้ใช้เงินเหรียญต่างประเทศซื้อขายสินค้าได้เช่นเดียวกับเงินในกรุง และแจ้งอัตราแลกเปลี่ยนระหว่างเงินเหรียญกับเงินบาทไว้ด้วย

จากความเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นพร้อมกับราคาผลผลิตทางการเกษตรที่เพิ่มขึ้น ทำให้ราษฎรโดยทั่วไปมีกำลังเงินที่จะซื้อหาสิ่งของที่ต้องการสำหรับใช้สอยในชีวิตประจำวัน และสิ่งของอื่นเพื่อสนองความต้องการของตน ผ้าซึ่งเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่จึงถูกนำเข้ามาจำหน่ายในไทยเพิ่มขึ้นจนกลายเป็นสินค้านำเข้าที่มีมูลค่าสูงอันดับแรก ๆ ของไทย พ่อค้าผ้าชาวอินเดียซึ่งเป็นพ่อค้าที่มีส่วนในการนำเข้ามาสู่สังคมไทยมาตั้งแต่อดีต จึงเป็นพ่อค้ากลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทในการนำเข้าและจำหน่ายผ้า เพื่อตอบสนองความต้องการของคนในสังคมไทยร่วมกับพ่อค้ากลุ่มอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน

พ่อค้าผ้าชาวอินเดียกับการค้าผ้าในไทย

พ่อค้าผ้าชาวอินเดียจากสุรัตเป็นพ่อค้าที่นำสินค้าเข้ามาจำหน่ายในไทยทุกปี โดยการนำเรือสินค้าเข้ามายังท่าเรือกรุงเทพฯ ดังจะเห็นจากรายงานของเฮนรี เบอร์นี ที่บันทึกเกี่ยวกับ "การค้าของสยามกับต่างชาติ รวมทั้งเรื่องภาษีอากร" กล่าวไว้ว่า "...เรือสุรัตสองลำที่เข้ามาท่ากรุงเทพฯ เป็นประจำทุกปี..."³⁷ บันทึกนี้ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2369 (ค.ศ. 1826) เมื่อถึง พ.ศ. 2397 มีบันทึกของนายเฮนรี ปราร์คส์ เกี่ยวกับ "การค้าของสยาม" ที่กล่าวถึงพ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมว่า "...ค.ศ. 1851 (พ.ศ. 2394) พ่อค้าอังกฤษทุกคนได้ออกจากกรุงเทพฯ ปล่อยให้พ่อค้าชาวมัวร์ (มุสลิม-ผู้ศึกษา) จากอินเดียเข้ายึดทำเลค้าขายทั้งหมด พวกมัวร์จะนำสินค้าจากสุรัตและบอมเบย์เข้ามาขายเป็นประจำทุกปี สินค้าเหล่านี้ได้แก่ผ้าปักดินเงิน ดินทอง และผ้าฝ้าย ซึ่งผลิตในประเทศของเขา..."³⁸ การที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมจากสุรัตเดินทางเข้ามาค้าขายในไทยเป็นประจำทุกปี น่าจะเป็นสาเหตุให้พ่อค้าเหล่านั้นพัฒนาความสัมพันธ์กับราชสำนัก และกลุ่มขุนนางของไทย จากการที่การค้าของไทยก่อนทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรี พ.ศ. 2398 เป็นระบบพระคลังสินค้าจากการติดต่อสัมพันธ์กันทำให้มีพ่อค้าบางคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานหรือตั้งสาขาทำการค้าในไทย เช่น นายอาลีบาย นานา พ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมจากสุรัต ซึ่งเป็นต้นตระกูลนานาที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและ

³⁷เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1, แปลโดย สวัสดิ์ สุวรรณสถิตย์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2514), หน้า 227.

³⁸บันทึกสัมพันธ์ระหว่างประเทศสยามกับนานาประเทศ เล่มที่ 7 (ค.ศ. 1854-1855), หน้า 149.

ทำหน้าที่ล่ามภาษาต่างประเทศในกรมพระคลังสินค้าของสมเด็จพระเจ้าพระยามหาพิชัยญาติ³⁹ หรือบางคนเข้ามาทำการค้าเป็นเวลานานจนสามารถขอความช่วยเหลือจากราชสำนักได้ ดังกรณี อับดุลสุเซน อิศทไบ ที่ทำการค้าประสบปัญหาจึงนำดีกมาขอขายฝากกับพระคลังข้างที่ มีความว่า

"...ด้วยอับดุลสุเซน อิศทไบ ทำหนังสือเรื่องราวถวายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามว่า การค้าของอับดุลสุเซน อิศทไบ ขัดสนด้วยเงินที่จะใช้ทำทุนต่อไปนั้นน้อยไม่พอ จขอเอาดีกไว้สินค้า แลดีกที่ให้เข้ากับที่ตักาน ซึ่งอับดุลสุเซน อิศทไบ กับนักกุดา อิศไมท ปลุกสร้างไว้ในที่เขาน้ำวัด สัมพันธวงษาราม มาขายฝากไว้เป็นเงิน ๑,๐๐๐ บาทนั้น สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามได้ปรึกษากับท่านเสนาบดี เห็นพร้อมกันว่า อับดุลสุเซน อิศทไบ ก็ได้ย่ำห์ทำการค้าขายขึ้นเป็นการใหญ่โต แล้วบัตรนี้ขัดสนด้วยเงินที่จะทำทุนรอนต่อไป ครั้นจะไม่ช่วยสงเคราะห์การค้านั้นก็คงจะล้ม... จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระไชยสุรินทร เจ้าพนักงานพระคลังข้างที่จ่ายเงินให้อับดุลสุเซน อิศทไบ ๑,๐๐๐ รับซื้อดีกนั้นไว้..."⁴⁰

ความสัมพันธ์ทางการค้าที่ยาวนานของพ่อค้าชาวอินเดียในไทย ยังเห็นได้จากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อพ่อค้าชาวอินเดีย ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2440 ในวโรกาสที่ทรงเสด็จกลับจากการประพาสยุโรป ครั้งที่ 1 มีความว่า "...ทางพระราชไมตรีระหว่างกรุงสยามแลอินเดียมีมาแต่โบราณ ...การที่ท่านจำได้นั้นเป็นการถูกต้องแล้ว พ่อค้าอินเดียได้เคยมีการค้าขายอันเจริญแลได้มาตั้งอยู่โดยปราศจากภัยในกรุงสยามมาช้านาน ก่อนหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีทั้งปวงซึ่งมีอยู่ในบัดนี้..."⁴¹

³⁹ สุคตารา สุฉฉายา, บรรณาธิการ, **ธนบุรี** (กรุงเทพฯ : สารคดี, 2542), หน้า 152.

⁴⁰ กจข., กต. 24, เอกสารกระทรวงต่างประเทศ เรื่อง อับดุลสุเซน อิศทไบ ขายที่ไว้กับพระเจ้าแผ่นดิน อ่างใน รัชนี้ สาดเปรม, "บทบาทของชาวมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325-2453," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521), หน้า 141.

⁴¹ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 ถึง พ.ศ. 2453). ธนาคารแห่งประเทศไทย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.ทองเถา ทองแถม ณ ฤ่วัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 18 ธันวาคม พุทธศักราช 2510. (ไม่ปรากฏเลขหน้า)

จากความสัมพันธ์ทางการค้าทำให้มีพ่อค้าอินเดียเข้ามาตั้งสาขาทำการค้าในไทย รวมทั้งพ่อค้าผ้าชาวอินเดีย ดังที่ปรากฏในรายงานของกงสุลอังกฤษที่กล่าวถึงการนำเข้าผ้าลายจากอินเดียว่า "...โรงงานในบอมเบย์เป็นแหล่งผลิตและนำเข้าโดยบริษัทการค้าสองบริษัทประมาณหกปีมาแล้ว (พ.ศ. 2405)..."⁴² ในเอกสารไม่ได้ระบุว่าบริษัทการค้าสองบริษัทที่นำเข้าผ้าลายตั้งแต่ พ.ศ. 2405 เป็นบริษัทใดบ้าง นอกจากมีการกล่าวถึงบริษัท เอ.ที.อี. มัสกาคีว่า ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2401 และเป็นผู้นำเข้าผ้าโจงกระเบน ซึ่งเป็นผ้าฝ้ายและผ้าพิมพ์ลาย เป็นเครื่องแต่งกายแบบเดิมของไทย⁴³ ดังนั้นผู้ศึกษาจึงสันนิษฐานว่า เอ.ที.อี.มัสกาคีเป็นบริษัทหนึ่งในสองที่นำเข้าผ้าลายตามที่ปรากฏในเอกสาร บริษัทที่ทำการค้าฝ้ายรายอื่น ๆ ของชาวอินเดียในไทยนั้น แม้จะมีชื่อบริษัทแต่ไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่าบริษัทใดทำการค้าชนิดใดเป็นการเฉพาะ และแต่ละบริษัทมีการนำเข้าผ้ามากน้อยเพียงใด เนื่องจากข้อมูลเกี่ยวกับการค้าผ้าในสถิติรายปีที่มียู่จะระบุเพียงปริมาณสินค้าผ้าที่นำเข้าในภาพรวมของแต่ละปี โดยแยกเฉพาะชนิดสินค้า มีบางปีเท่านั้นที่มีการแยกประเทศผู้ผลิตสินค้าให้ทราบด้วย ด้วยข้อจำกัดของข้อมูลดังกล่าว การนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับปริมาณการค้าและบทบาทด้านการค้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดีย ผู้ศึกษาจึงจะเสนอในลักษณะของภาพรวมทางการค้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทยมากกว่าเป็นการเสนอในรูปของบริษัทการค้าหรือกลุ่มการค้าใด โดยเฉพาะ ยกเว้นกรณีผ้าลายซึ่งมีหลักฐานชัดเจนว่า ผ้าลายส่วนใหญ่ที่นำเข้าในช่วงเวลาที่ศึกษาคือ พ.ศ. 2400-2490 เป็นผ้าที่ผลิตในอินเดีย และถูกนำเข้าโดยบริษัทของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียเป็นหลัก จึงจะขอกกล่าวโดยละเอียดเฉพาะในส่วนนี้ ขณะที่บทบาทการนำเข้าผ้าฝ้ายและเส้นด้ายของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียจะกล่าวในภาพรวม

บทบาทด้านการค้าผ้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียระหว่าง พ.ศ. 2400-2490 ที่สัมพันธ์กับการค้าผ้าในสังคมไทยแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ การค้าผ้าลาย การค้าผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรม และการค้าเส้นด้าย เหตุที่แบ่งดังนี้เพราะสินค้าทั้ง 3 ส่วนมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกัน กล่าวคือ

1. ผ้าลายเป็นผ้าที่ไทยนำเข้าจากอินเดียตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ ผ้าลายที่นำเข้ามีสองแบบประกอบด้วยผ้าลายอย่างและผ้าลายนอกอย่าง ผ้าลายอย่าง* เป็นผ้าที่ราชสำนักไทยสั่งให้พ่อค้าชาวอินเดียผลิตขึ้นตามความต้องการ โดยส่งแบบลายผ้าไปให้ผลิตส่งเข้ามาตามแบบ ผ้าชนิดนี้จึงใช้ในราชสำนักเป็นเครื่องหมายของเจ้านาย หรือ พระราชทานให้ขุนนาง ข้าราชการ ผ้าลายอย่าง

⁴²B.P.P. 2/4, 1866-1867, "Commercial Report."

⁴³Roger Beaumont, edited, *The Footsteps of the Monsoon : A History of India's Influence in Thailand*, p. 123.

* ผ้าลายอย่างเรียกอีกแบบว่า ผ้าคาลัมคะรี (คาลัม แปลว่า ปากกา) ที่เรียกว่าคาลัมคะรีเพราะใช้ปากกาเขียนลาย

นอกจากใช้ในราชสำนักไทยแล้ว ยังเป็นผ้าที่ใช้ในราชสำนักอินเดียและเปอร์เซียด้วย แต่ลวดลายในผ้าแตกต่างกันไปตามความต้องการของผู้ใช้ ผ้าลายอย่างจึงเป็นผ้าชั้นสูงและมีราคาแพง ส่วนผ้าลายนอกอย่างเป็นผ้าที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียผลิตโดยเขียนลายเอง แล้วนำเข้ามาจำหน่ายในไทย ทำให้บุคคลทั่วไปสามารถซื้อผ้าลายนอกอย่างมาใช้ได้ การที่ไทยนำเข้าผ้าลายอย่างและลายนอกอย่างจากอินเดีย ทำให้คนไทยนิยมว่าผ้าลายต้องผลิตจากอินเดีย ผ้าลายที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียนำเข้ามาจำหน่ายระหว่าง พ.ศ. 2400-2490 น่าจะเป็นผ้าที่ทำลายโดยการใช้แม่พิมพ์ไม้ ทำให้ต้นทุนในการผลิตผ้าถูกลงและกลายเป็นสินค้าที่นำเข้ามาจำหน่ายให้คนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทย ผ้าลายจึงเป็นผ้าที่มีแหล่งกำเนิดในอินเดียและพ่อค้าอินเดียเป็นผู้นำเข้ามาจำหน่ายในไทยเป็นกลุ่มแรก ต่อมาจะมีผ้าที่ผลิตเลียนแบบผ้าลายมาจำหน่ายเพิ่มขึ้น แต่บทบาทการค้าผ้าลายของพ่อค้าชาวอินเดียไม่ได้ลดลง ดังจะกล่าวโดยละเอียดในส่วนของการค้าผ้าลาย

2. การค้าผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรม ช่วงแรกผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียเข้าไปมีส่วนร่วมคือผ้าจากอังกฤษ เมื่ออินเดียสามารถตั้งโรงงานทอผ้าของตนเองได้แล้ว ผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมของอินเดียเริ่มเข้ามามีส่วนแบ่งในการตลาดด้วย ต่อมาผ้าจากญี่ปุ่นจะเข้ามามีบทบาทสูงในตลาดการค้าผ้าของไทย หลังเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งพ่อค้าผ้าชาวอินเดียเข้าไปมีบทบาททางการค้าผ้าญี่ปุ่น เมื่อเกิดการประท้วงสินค้าญี่ปุ่นของชาวจีน

3. การค้าเส้นด้าย ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่สำคัญในการทอผ้า อินเดียเป็นแหล่งผลิตฝ้ายและส่งออกฝ้ายให้โรงงานอุตสาหกรรมในอังกฤษ เพื่อผลิตเป็นเส้นด้าย ต่อมาอินเดียตั้งโรงงานอุตสาหกรรมผลิตเส้นด้ายที่บอมเบย์เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2403 (ค.ศ.1860) และที่เมืองอื่น ๆ ในเวลาต่อมาทำให้เส้นด้ายจากอินเดียเข้าไปมีส่วนแบ่งทางการค้าในตลาดโลก⁴⁴ เส้นด้ายเหล่านี้มีการสั่งเข้ามาใช้ในไทยด้วย ทำให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียเข้าไปมีส่วนร่วมในการจำหน่ายเส้นด้ายพร้อมกับการจำหน่ายผ้าชนิดต่าง ๆ

1. การค้าผ้าลาย

มูลค่าการสั่งเข้าสินค้าสิ่งทอของไทยแต่ละปีมีมูลค่าสูง ดังเห็นได้จากมูลค่าการนำเข้าสินค้าเป็นดอลลาร์เม็กซิกัน ระหว่าง พ.ศ. 2408 - พ.ศ. 2410 ดังนี้

⁴⁴Dwijendra Tripathi, "The Western Region," in **A Pictorial History of Indian Business.** (New Delhi : Oxford University Press, 1999), p.103.

ตารางที่ 17 มูลค่าการนำเข้าสิ่งทอระหว่าง พ.ศ. 2408 - 2410 (มูลค่าเป็นดอลลาร์เม็กซิกัน)

ชนิดของสิ่งทอ	พ.ศ. 2408	พ.ศ. 2409	พ.ศ. 2410
ผ้าดิบ	274,109	398,322	391,525
ผ้าลาย	141,187	316,521	454,997
ผ้าตัดเสื่อสีขา	121,445	192,101	144,317
ผ้าผืนชนิดต่าง ๆ	71,779	114,734	125,761
ผ้าไหม	182,544	220,842	186,657
ผ้าลายไหม	67,790	100,002	109,220
ผ้าทออื่น ๆ	132,835	259,804	365,115
เส้นด้ายต่าง ๆ	133,550	165,841	148,495
รวม	1,125,239	1,768,167	1,926,087

ที่มา : เรียบเรียงจาก B.P.P.2/2, 1865, "Commercial Report", B.P.P.2/3, 1865-1866, "Commercial Report", B.P.P.2/4, 1866-1867, "Commercial Report."

จากตารางมูลค่าการนำเข้าสิ่งทอข้างต้น สิ่งทอที่มีการขยายตัวสูงคือ ผ้าลาย (Chowls) ผ้าลายที่สั่งเข้ามีข้อมูลปรากฏในรายงานการค้าว่า "...เป็นผ้าที่มีความยาว 8 ฟุต กว้าง 3 ฟุตครึ่ง โดยโรงงานในบอมเบย์เป็นแหล่งผลิตและนำเข้าโดยบริษัทการค้าสองบริษัทประมาณหกปีมาแล้ว (พ.ศ. 2405)..."⁴⁵ และกงสุลอังกฤษยังเขียนรายงานเพิ่มเติมว่า

"...เป็นเครื่องแต่งกายสำหรับชนชั้นสูงของสยามทั้งชายและหญิง ผ้าชนิดนี้ส่วนมากเป็นผ้าที่ผลิตจากโรงงานของอังกฤษ แต่ถูกตัดตามขนาดและพิมพ์ลายที่อินเดีย แหล่งผลิตที่สำคัญคือ เมืองอมิดาบัด (Ahmedabad) ในกujurาช การพิมพ์ลายทำด้วยมือ ราคาของผ้ามีหลายราคา ชนิดถูกสุด ราคาขายส่ง คือ 6 ดอลลาร์ต่อกูดี้ หรือ 20 ผืน ขณะที่ชนิดดีที่สุดราคา 18 ดอลลาร์ต่อกูดี้ ปีที่ผ่านมาผ้าชนิดนี้จำหน่ายดีมาก มีความต้องการอยู่เสมอ ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยทั่วไป เมื่อผลผลิตข้าวดี..."⁴⁶

⁴⁵B.P.P.2/4, 1866-1867, "Commercial Report."

⁴⁶B.P.P.2/17, 1884, "Commercial Report."

การสั่งเข้าผ้าลายยังถูกกล่าวซ้ำอีกครั้งในรายงานการค้า พ.ศ. 2428 (ค.ศ. 1885) ดังนี้

"...สินค้าเข้า มีจำนวนเพิ่มขึ้นกว่าปีที่ผ่านมา ผ้าลาย ผ้าขาวสำหรับตัดเสื้อ ผ้าสีกาลี ผ้าไหมจีน และสินค้าผ้าจีนชนิดอื่น ๆ มีการสั่งเข้ามามากกว่าปีที่ผ่านมา ผ้าที่เรียกว่า "ชอร์" (Chowls) ผลิตที่เมืองอมิตาบัด (Ahmedabad) ในอินเดีย พวกเขาข้อมและพิมพ์ลายด้วยมือ และการฉาบผิวเนื้อผ้าเป็นสิ่งที่ชาวสยามชื่นชอบมาก มีการสั่งเข้าผ้าทองเงินและทองจากอินเดียจำนวนไม่มาก สำหรับใช้เป็นเครื่องแต่งกายของราชสำนัก (Court dresses) งาม้างเป็นสิ่งที่ส่งออกไปทดแทน..."⁴⁷

จากตัวอย่างรายงานของกงสุลอังกฤษที่ยกมา ทำให้สันนิษฐานว่าผ้าชอร์ที่กล่าวถึงในรายงานคือ ผ้าลาย ซึ่งเป็นผ้าที่นิยมกันในสังคมไทย และไทยมีการสั่งเข้าผ้าชนิดนี้มาโดยตลอด รายละเอียดเกี่ยวกับผ้าที่ไทยสั่งเข้ามาจากอินเดีย ปรากฏในจดหมายโต้ตอบระหว่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และพระยาอนุমানราชชน ซึ่งพระยาอนุমানราชชนเป็นผู้กราบทูลถาม ในที่นี้ยกมาเฉพาะที่เกี่ยวกับผ้าลาย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงอธิบายเกี่ยวกับผ้าลาย โดยทรงสอบถามไปยังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งพระองค์โปรดประทานคำอธิบายว่า เมื่อพระองค์เสด็จอินเดีย พ.ศ. 2434 รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียได้จัดให้ไปเมืองสุรัต เพราะเมืองนี้เป็นแหล่งในการผลิตผ้าลายส่งมาขายไทย เมื่อเสด็จไปถึงทรงพบว่า "...ไปดูไม่เห็นมีโรงจักรกลอันใด ทำตามบ้านราษฎร และผู้หญิงกับเด็ก ๆ ทำแทบทั้งสิ้น ใช้ผ้าขาวซึ่งมาแต่ประเทศอังกฤษ เอามาตัดให้ได้ขนาด...การเหล่านี้ทำด้วยมือราษฎรทั้งนั้น พ่อค้าเป็นแต่ซื้อผ้าขาวมากระจายและรับผ้าลายไปตีตรามัดเข้ากุลีส่งมาขาย..."⁴⁸ นอกจากนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ยังมีพระวินิจฉัยว่า "...เรื่องผ้าลายนี้ดูจะถือเป็นหลักไว้ว่า ก. ทำส่งมาจากเมืองอินเดีย ตั้งแต่ศึกคำบรพ์ ข. เรียกชื่อตามเมืองที่ทำ..."⁴⁹

ผ้าลายที่อินเดียทำส่งออกขายในที่ต่าง ๆ มีวิธีการทำอย่างดั้งเดิม 3 แบบ คือ ผ้าลายปัก ผ้าลายปุม ผ้าลายยก ต่อมาผู้คิดทำผ้าลายโดยใช้การพิมพ์ผ้า ผ้าลายเมื่อแรกนำมาจำหน่ายในไทยยังไม่มีลายแบบไทยเพราะชาวอินเดียเป็นผู้เขียนและพิมพ์ลาย ต่อมาจึงมีการจ้างทำผ้าลายจาก

⁴⁷ B.P.P./18, 1885, "Commercial Report."

⁴⁸ เสฐียรโกเศศ, ฐิติ, หน้า 142-143.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 144.

*ผ้าลายอย่างเป็นทางการที่คนไทยเขียนลายส่งออกไปจ้างให้ชาวอินเดียทำส่งมาให้ตามตัวอย่าง.

ราชสำนักของไทย เกิดเป็นผ้าลายอย่าง* นิยมใช้มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นผ้าอย่างดีและราคาแพง ผ้าที่พ่อค้าชาวอินเดียเขียนลายผ้าขึ้นแล้วพิมพ์ผ้ามาขายให้คนไทยเรียกว่าผ้าลายนอกอย่าง คนทั่วไปสามารถซื้อมานุ่งและนิยมใช้มาถึงสมัยรัตนโกสินทร์⁵⁰ ความนิยมใช้ผ้าลายสมัยรัตนโกสินทร์ เห็นได้จากรายการสินค้าผ้าที่ นาย ดี.อี. มอลลอค รวบรวมไว้ใน "ประเทศสยาม : ข้อสังเกตทั่วไปในเรื่องผลผลิต โดยเฉพาะเรื่องสินค้าเข้าและสินค้าออก รวมทั้งแนวทางดำเนินธุรกิจการค้ากับชาวสยาม" นาย ดี.อี. มอลลอคระบุชุดแบบสยามโดยอธิบายว่า

"...ชุดแบบสยามหรือโสร่งสีแดงสด น้ำเงินสด ผ้าพื้นสีเขียวแก่แบบสีขูด มีลายเล็ก ๆ เป็นรูปดาว ดอกไม้หรือจุด ขนาดอยู่ระหว่างความยาว 3 หลา 6 นิ้ว และกว้าง 42 ถึง 44 นิ้ว แต่ถ้าสำหรับผู้ชายขนาดริมกว้าง 44 นิ้ว จะดีกว่ามาก เนื้อผ้าที่นั่นถ้าจะให้ดีจะต้องเป็นมันเงา สีและลวดลายจะต้องคมเข้ม ถูกต้องชัดเจน ชุดแบบสยามสำหรับผู้หญิงยาว 3 หลา 6 นิ้ว กว้าง 42 นิ้ว วัตถุประสงค์ที่ปลายผ้าและริมข้าง..."⁵¹

จากลักษณะของชนิดผ้าที่ นาย ดี.อี. มอลลอคอธิบาย มีลักษณะและขนาดใกล้เคียงกับผ้าลายที่ใช้ในสังคมไทย ประกอบกับหน่วยวัดปริมาณของผ้าชนิดนี้ที่ระบุว่าเป็นคอร์จ (Corge) ซึ่งเป็นหน่วยมาตราของอินเดียมีจำนวน 20 หน่วย ตรงกับภาษาไทยคือคำว่า "กุลี" ดังนั้นชุดแบบสยามที่กล่าวถึงน่าจะหมายถึงผ้าลายและในรายงานของกงสุลอังกฤษได้กล่าวถึงค่านิยมในการใช้ผ้าลายของคนไทยว่า "...มีค่านิยมว่าทุกคนโดยเฉพาะผู้สูงอายุ ต้องมีผ้าจากบอมเบย์ผืนใหม่ใช้ในโอกาสพิเศษ..."⁵² ช่วยยืนยันเกี่ยวกับความนิยมใช้ผ้าลายจากอินเดีย ทำให้เมื่อการผลิตและส่งออกข้าวขยายตัว ความต้องการซื้อผ้าลายเพิ่มขึ้นตามไปด้วย จึงเกิดสินค้าเลียนแบบผ้าลายจากบอมเบย์โดยโรงงานผลิตผ้าในสวิสและส่งเข้ามาขายในราคาต่ำกว่าผ้าจากบอมเบย์ กงสุลอังกฤษเกิดความกังวลใจว่าการค้าผ้าลายของพ่อค้าชาวอินเดียจะได้รับผลกระทบจากสินค้าผ้าจากสวิส จึงสอบถามชาวไทยที่ใช้ผ้าลายเพื่อเปรียบเทียบความนิยมระหว่างผ้าลายจากบอมเบย์และผ้าลายจาก สวิส ได้รับคำตอบว่า "...ผ้าสวิสนุ่งไม่เหมือนผ้าจากบอมเบย์และไม่น่าจะเป็นที่นิยมในระยะยาว..."⁵³ ความนิยมใช้ผ้าลาย

⁵⁰ ฌ็องบ็องชัวร์ จันทวิช, "ผ้าโบราณ," ศิลปากร : 51.

⁵¹ D.E. Malloch, ประเทศสยาม : ข้อสังเกตทั่วไปในเรื่องผลผลิตโดยเฉพาะเรื่องสินค้าเข้าและสินค้าออก รวมทั้งแนวทางดำเนินธุรกิจการค้ากับชาวสยาม, หน้า 163.

⁵² B.P.P. 2/4,1866-1867, "Commercial Report."

⁵³ เรื่องเดียวกัน.

ทำให้มูลค่าการนำเข้าฝ้ายจากอินเดียมีมูลค่าตั้งแต่สามแสนถึงหกแสนดอลลาร์เม็กซิกัน ขึ้นอยู่กับความต้องการใช้ฝ้ายภายในแต่ละปี ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 18 ปริมาณและมูลค่าการนำเข้าฝ้ายจากอินเดีย

พ.ศ./ค.ศ.	ปริมาณ/กิโล	มูลค่าเป็นดอลลาร์เม็กซิกัน
2408/1865	17,334	141,187
2409/1866	41,571	316,521
2410/1867	52,490	454,997
2414/1871	46,359	356,443
2415/1872	55,269	534,544
2417/1874	52,636	569,786
2418/1875	76,867	651,357
2419/1876	58,955	603,040
2420/1877	72,226	583,587
2421/1878	71,611	600,522
2422/1879	70,655	568,530
2423/1880	59,632	558,922
2424/1881	52,038	473,845
2425/1882	60,060	487,836
2426/1883	158,420*	520,894
2427/1884	69,556	552,316

ที่มา : เรียบเรียงจาก "Commercial Report" ค.ศ.1865-1885 (รวม 15 ฉบับ)

ความนิยมใช้ฝ้ายที่เพิ่มขึ้นเห็นได้จากปริมาณการนำเข้าฝ้ายในแต่ละรอบปี ดังจะเห็นจาก พ.ศ. 2408 มีการนำเข้าฝ้าย 17,334 กิโล หรือ 346,680 ฟัน อีกสิบปีต่อมาคือ พ.ศ. 2417 มีการนำเข้า 52,636 กิโล หรือ 1,052,720 ฟัน และจาก พ.ศ. 2417 เป็นต้นไป การนำเข้าฝ้ายมีปริมาณมากกว่าหนึ่งล้านฟันในแต่ละรอบปี จากปริมาณการนำเข้าดังกล่าว จึงสันนิษฐานได้ว่า

* ตัวเลขปริมาณการนำเข้าของปีนี้จะผิดปกติ เพราะมูลค่าการนำเข้าใกล้เคียงกับปีอื่นๆ แต่ปริมาณมากกว่าปีอื่น ๆ 100,000 กิโล.

ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 เป็นต้นไป ผ้าลายไม่ได้จำหน่ายเฉพาะในกรุงเทพฯ แต่คงมีการจำหน่ายไปในพื้นที่ต่าง ๆ ด้วย ดังจะเห็นได้จากการเพิ่มหรือลดปริมาณการนำเข้าผ้าลายว่าขึ้นกับผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะข้าว อาทิ พ.ศ. 2428 ผลผลิตข้าวได้รับความเสียหาย การนำเข้าผ้าลายจากอินเดียมีมูลค่า 16,521 ปอนด์ แต่ปีใดที่ผลผลิตข้าวมีปริมาณมาก การนำเข้าจะสูงขึ้นด้วย ดังกรณีที่เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2431 ที่ผลผลิตข้าวของไทยมีปริมาณมากที่สุดในรอบ 10 ปี การนำเข้าผ้าลายเพิ่มจากมูลค่า 16,521 ปอนด์ ใน พ.ศ. 2429 เป็น 103,516 ปอนด์ ใน พ.ศ. 2431 ดังที่ปรากฏในรายงานการค้าของ พ.ศ. 2430 และ 2431 ว่า "...การนำเข้าสินค้าผ้ามีปริมาณเพิ่มขึ้น และคาดว่าจะมีปริมาณมากขึ้นอีกในปีต่อไป เนื่องจากการส่งออกข้าวจำนวนมาก* ทำให้ราษฎรมีรายได้และทำให้ความต้องการสินค้าผ้าเพิ่มขึ้น..."⁵⁴ การนำเข้าผ้าลายที่มีปริมาณมากขึ้น แสดงว่าผ้าลายจากอินเดียเป็นผ้าที่ได้รับความนิยมเพิ่มขึ้น นอกจากนั้นการที่ผ้าลายถูกสั่งนำเข้าจำนวนมากในปีที่ผลผลิตดี ยังเป็นการบอกให้รู้ว่าถึงช่วงเวลานี้ผ้าลายไม่ได้มีฐานะเป็นผ้าที่ใช้สำหรับคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นผ้าที่กระจายไปยังคนทุกกลุ่มในสังคมโดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกร

ผ้าลายเหล่านี้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมจากกุจราซเป็นผู้นำเข้าแล้วจำหน่ายให้กับผู้ค้าปลีกรายย่อยที่ตั้งร้านค้าอยู่ในย่านการค้าต่าง ๆ รวมทั้งจำหน่ายไปยังต่างจังหวัด พ่อค้าที่นำสินค้าผ้าลายไปจำหน่ายคงมีทุกกลุ่ม ไม่จำเป็นต้องเป็นพ่อค้าชาวอินเดียด้วยกัน เหตุที่กล่าวดังนี้เพราะจากจำนวนร้านค้าผ้าที่ปรากฏในบัญชีบ้านเลขที่ของกรมไปรษณีย์และโทรเลข พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2426 พบว่าในกรุงเทพฯ มีร้านค้าผ้าทั้งสิ้น 117 ร้าน⁵⁵ เป็นร้านของชาวจีน 72 ร้าน ร้านของชาวอินเดีย 17 ร้าน และไม่สามารถระบุได้ 28 ร้าน** ผ้าที่ร้านค้าเหล่านี้จำหน่ายคือผ้าลาย ผ้าม่วง ผ้าแพร และผ้าพื้นต่าง ๆ โดยผ้าลายมีจำหน่ายทั้งในร้านของคนจีนและคนอินเดีย

* ปริมาณข้าวที่มากขึ้นที่รายงานกล่าวถึงคือ การที่ พ.ศ. 2429 ไทยส่งออกข้าว ได้เพียง 219,146 ตัน มูลค่า 1,102,731 ปอนด์ ขณะที่ พ.ศ. 2430 ส่งออกข้าว 402,046 ตัน มูลค่า 1,918,783 ปอนด์ การเพิ่มของผลผลิตข้าวดังกล่าวนอกจากเป็นเพราะมีปริมาณฝนดีแล้ว ยังเกิดจากการขยายตัวของพื้นที่ในการผลิตข้าวด้วย

⁵⁴ B.P.P. 1/3,1888, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

⁵⁵ สารบัญชี่ ส่วนที่ ๒ คือราษฎรในจังหวัด ถนน แลตรอก จ.ศ. ๑๒๔๕ เล่มที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, 2541).

** ร้านค้าผ้าที่กล่าวว่าจะไม่สามารถระบุได้ เนื่องจากชื่อเจ้าของบ้านเลขที่เหล่านั้นไม่ได้ระบุว่าเป็นแขก หรือจีน แต่มีข้อสังเกตว่าหลายคนขึ้นกับสมเด็จพระยา หรือพระยาราชวังสัน ซึ่งสมเด็จพระยานี้ น่าจะมีความใกล้ชิดกับกลุ่มชาวอินเดียที่นับถือศาสนาอิสลามพอสมควร เพราะการตั้งหลักแหล่งของคนเหล่านี้บริเวณตึกขาว และตึกแดง อยู่ใกล้กับนิเวศสถานของสมเด็จพระยา ขณะที่พระยาราชวังสันเป็นผู้มีอำนาจควบคุมกลุ่มจามซึ่งมีความชำนาญในการทอผ้าไหม.

ร้านค้าทั้ง 118 ร้าน กระจายตัวอยู่ตามแหล่งการค้าสำคัญของกรุงเทพฯ ในยุคนั้น โดยร้านค้าจำนวนมากตั้งอยู่ที่ถนนบำรุงเมือง รองลงมาคือบริเวณตึกขาวซึ่งเป็นแหล่งการค้าสำคัญของชาวอินเดีย มุสลิม รายละเอียดของที่ตั้งร้านค้า มีดังนี้

ตารางที่ 19 จำนวนร้านค้าค้าที่ปรากฏในสารบาณูชีฯ พ.ศ. 2426 แยกตามสถานที่ตั้ง

ถนน	จำนวนบ้าน	ร้านค้าค้า	ชาวจีน	ชาวอินเดีย	ไม่ระบุ
บำรุงเมือง	400	77	62	1	14
ตึกขาว	26	12	0	11	1
ตึกใหม่ริมวัดคองง	71	7	1	5	1
ตลาดแขก	27	3	0	0	3
ตลาดน้อย	54	3	3	0	0
ตลาดหน้าวัดอะนงค์	45	1	0	0	1
ตลาดพลู	49	1	1	0	0
บ้านขมื่น	205	6	0	0	6
รอบพระนครชั้นในกำแพงฯ	534	3	3	0	0
รอบพระนครชั้นนอกกำแพงฯ	289	1	0	0	1
ตพานหกข้างบ้านพระไกรรต์	1	1	0	0	1
วัดระณะสงคราม	90	2	2	0	0
รวม	1,791	117	72	17	28

ที่มา : ปรับปรุงจากรายละเอียดที่ปรากฏใน สารบาณูชี ส่วนที่ ๒ คือราษฎรในจังหวัด ถนน แล ตรอก จ.ศ.๑๒๔๕ เล่มที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, 2541), รายละเอียด คูในภาคผนวก.

รายชื่อพ่อค้าชาวอินเดียที่ตั้งร้านค้าบริเวณถนนบำรุงเมือง ถนนตึกขาวและถนนตึกใหม่ ริมวัดคองง ที่ปรากฏในหนังสือ "สารบาณูชี ส่วนที่ ๒ คือ ราษฎรในจังหวัด ถนน แล ตรอก จ.ศ. ๑๒๔๕ เล่มที่ ๒" มีดังนี้

ตารางที่ 20 รายชื่อพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่ปรากฏในสารบาณีย์ฯ พ.ศ. 2426

ลำดับ	ชื่อผู้พักอาศัย	อาชีพ	ลักษณะอาคาร	หมายเหตุ
1.	นายคุดำบุรา บุตรนายดาอุโบลี จีนกงซุลอังกฤษ	ขายผ้าลาย	ฝากระดาน	ถนนตึกขาว
2.	หม่อมหญิงมดาคี บุตรนายฟักโโบ จีนกงซุลอังกฤษ	ขายผ้า	ตึกแถว	ถนนตึกขาว
3.	นายอิศมยี่ บุตรนายอิชาเบ จีนกงซุลอังกฤษ	ขายผ้า	ตึกแถว	ถนนตึกขาว
4.	นายกะลำเชน บุตรนายอับดุลละลี จีนกงซุลอังกฤษ	ขายผ้าลาย	ตึกแถว	ถนนตึกขาว
5.	นายนักุดาอับกระสียาธิ บุตรนายซาลโโบ จีนกงซุลอังกฤษ	ขายผ้า	ตึกแถว	ถนนตึกขาว
6.	นายสีกาคำ บุตรนายกุลำเชน จีนกงซุลอังกฤษ	ขายผ้า	ตึกแถว	ถนนตึกขาว
7.	อ้าแดงหมัด บุตรนายอังกะรียะ จีนกงซุลอังกฤษ	ขายผ้าลาย	ตึกแถว	ถนนตึกขาว
8.	นายอะมิรุคิน บุตรนายมัดโโบ จีนกงซุลอังกฤษ	ขายผ้าลาย	ตึกแถว	ถนนตึกขาว
9.	อ้าแดงมัดคาลี บุตรนายมุคสะโโบ จีนกงซุลอังกฤษ	ขายผ้าลาย	ตึกแถว	ถนนตึกขาว
10.	นายอิมมะระฮิม นักกุดา บุตรนายอิม บะระฮิม จีนกงซุลอังกฤษ	ขายผ้า	ตึกแถว	ถนนตึกขาว
11.	นายเมีย บุตร ฮาซี จีนกงซุลอังกฤษ	ขายผ้า ของต่าง ๆ	อยู่ตึก	ถนนตึกใหม่ ริมวัดอนง
12.	อิประระฮิ บุตรฮูเชน จีนกงซุลอังกฤษ	ขายผ้า ของต่าง ๆ	อยู่ตึก	ถนนตึกใหม่ ริมวัดอนง
13.	อาปีตุลาบุตรกะริง จีนกงซุลอังกฤษ	ขายผ้า ของต่าง ๆ	อยู่ตึก	ถนนตึกใหม่ ริมวัดอนง

ตารางที่ 20 (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อผู้พักอาศัย	อาชีพ	ลักษณะอาคาร	หมายเหตุ
14.	มะฮัมมัด บุตรม๊ะเซ็ม ชั้นกงซุลอังกฤษ	ขายอตัลค ของต่าง ๆ	บ้านตึก	ถนนตึกใหม่ ริมวัดอนง
15.	นัันนุเมีย บุตร ชาซุตฮัด ชั้นกงซุลอังกฤษ	ขายผ้า ของต่าง ๆ	อยู่ตึก	ถนนตึกใหม่ ริมวัดอนง
16.	อิปะระฮิม บุตรปะริไบ ชั้นกงซุลอังกฤษ	ขายผ้าแพร	อยู่ตึก	ถนนตึกใหม่ ริมวัดอนง
17.	นายบาราแฆก ร่มรง กงซุลอังกฤษ	ขายผ้าอตัลค ศรีต่าง ๆ	เช่าตึกหลวง	ถนนบำรุงเมือง

ที่มา : ปรับปรุงจากรายละเอียดที่ปรากฏใน สารบาณชี ส่วนที่ ๒ คือราษฎรในจังหวัด ถนน แล ตรอก
จ.ศ.๑๒๔๕ เล่มที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, 2541),
หน้า 121-151.

นอกจากรายชื่อพ่อค้าผ้าที่ปรากฏในหนังสือ "สารบาณชีฯ" ดังกล่าว ยังพบรายชื่อพ่อค้า
เพิ่มจากหนังสือร้องทุกข์ของกลุ่มพ่อค้าชาวอินเดียและชาวจีนในบังคับอังกฤษที่อาศัยอยู่
ในกรุงเทพฯ ได้ร่วมลงนามร้องทุกข์ต่อกงซุลอังกฤษเพื่อให้หามาตรการดูแลเรื่องความปลอดภัย
ในชีวิตและทรัพย์สิน เนื่องจากมีปัญหาอาชญากรรมเกิดขึ้นโดยคนร้ายเป็นคนในบังคับสยามที่เป็น
สมาชิกสมาคมลับ ซึ่งแพร่หลายในขณะนั้น (พ.ศ. 2425) จากจดหมายร้องทุกข์มีข้อความตอนหนึ่ง
ที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพ่อค้าที่ยื่นคำร้องว่า เป็นผู้ทำธุรกิจขนาดใหญ่ในไทยที่ทำการค้าเกี่ยวกับการ
การสั่งเข้าและส่งออกสินค้า เป็นเจ้าของเรือกลไฟ นอกจากนั้นยังให้สินเชื่อจำนวนมากแก่คนใน
บังคับสยาม มีการค้ากระจายอยู่ทั่วไป พ่อค้าเหล่านี้มีทั้งพ่อค้าชาวจีนและชาวอินเดีย โดยรายชื่อ
พ่อค้าอินเดียที่ปรากฏเป็นชื่อพ่อค้ามุสลิมทั้งหมดประกอบด้วย

Koh Kee Soon

Ban Hong Long & Co.

Sui Heng

Meng Lee

Ban Seng Heng

Heng Joo
 Heng Ban Gvan
 Kim Wah Lee
 Ban Hong Chan
 Kim Tong Bee, for the Borneo Co., "Limited."
 W.A. Cadeel, Manager.
 Hyderbhai Abdul Tyeb.
 Amir - ud - din Muhammadbhai.
 Muhammad Ali Musbhai.
 Muhammad Ali Jafferbhai.
 Gholam Husein Abdul Ali.*
 Muhammad Ali Abdul Guffor.
 Abdul Rasid and Abdul Ali.*
 Abdul Cader and Muhammad Ali.
 Shaikh Adam Golam Hussein.*
 Sulamanji Abdul Husein.*
 Esuf Ali Karimbhai.
 Muhammad E. Angulia.
 Syed Muhammed Husein.*
 M.M. Mana Muhammad Nurdin & Co.
 Araf Muhammad.
 Ebrahim Ali, Brother & Co.⁵⁶

จากรายละเอียดเกี่ยวกับกลุ่มพ่อค้าดังกล่าวที่ปรากฏในจดหมายร้องทุกข์ ทำให้เห็นว่าคงมีความสัมพันธ์กันระหว่างกลุ่มพ่อค้าชาวอินเดียและพ่อค้าชาวจีนในบังคับอังกฤษ ความสัมพันธ์ดังกล่าวจะนำไปสู่ความร่วมมือทางการค้าได้ระดับหนึ่ง การค้าฝ้ายลายของพ่อค้าชาวอินเดีย

* รายชื่อพ่อค้าที่ทำเครื่องหมายไว้ เป็นพ่อค้าที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ โดยสังเกตจากการตั้งชื่อ [ผู้ศึกษาขอขอบคุณอาจารย์จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ สำหรับคำแนะนำเรื่องการค้าตั้งชื่อ]

⁵⁶NAI, Secret - E, December 1882, Nos. 212-215, "Prevalence of secret societies in Bangkok, Siam."

สันนิษฐานว่า ดำเนินไปในรูปแบบการค้าที่ทำกันอยู่ทั่วไปในสังคมไทยขณะนั้น (พ.ศ. 2425) คือ การค้าในระบบสินเชื่อ เหตุที่กล่าวดังนี้เนื่องจาก มีบันทึกของชาวอังกฤษคือ นายเฟรเดอริก อาร์เธอร์ นีล ซึ่งเดินทางมายังกรุงเทพฯ พ.ศ. 2383 (ค.ศ. 1840) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ได้บันทึกเกี่ยวกับการค้าในระบบสินเชื่อของไทยไว้ว่า

"...กิจการค้าขายโดยทั่วไปของพ่อค้าที่อยู่ในบางกอกหรือระหว่างพวกเขา กันเอง หรือกับผู้ที่เขาเคารพนับถือ ส่วนใหญ่ก็ใช้วิธีติด (Tic) หรือเครดิต เอาไว้ชั่วเวลาหนึ่ง พวกเขาส่งจะได้รับอนุญาตให้ชำระหนี้สินให้หมดได้ ภายในหนึ่งปี โดยจ่าย 4 เดือนครึ่ง เครดิตให้อย่างรวดเร็วที่สุด 40 วัน วิธีการนี้ สำหรับชาวยุโรปแล้วเป็นเรื่องเสียหายมาก พวกพ่อค้ายุโรปส่วนใหญ่ มักประสบความยากลำบากในการติดต่อทางหนี้เมื่อครบกำหนด..."⁵⁷

แสดงให้เห็นว่าระบบการค้าในกรุงเทพฯ มีการให้สินเชื่อทางการค้าในการนำสินค้าไปจำหน่ายก่อน แล้วผ่อนชำระค่าสินค้าภายหลัง โดยพ่อค้าขายส่งได้รับสินเชื่อจากพ่อค้าที่นำเข้ามาสินค้าให้ชำระค่าสินค้าภายในหนึ่งปี โดยการผ่อนชำระ 4 เดือนต่อครั้ง ซึ่งเป็นสินเชื่อระยะยาว ส่วนสินเชื่อระยะสั้นต้องชำระให้หมดภายใน 40 วัน การค้าในระบบสินเชื่อนี้อยู่ในทุกระดับของการค้า ดังที่ กงสุลอังกฤษรายงานเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

"...สิ่งที่น่าประหลาดใจคือ การพบว่าการค้าในระบบสินเชื่อนี้อยู่ทั่วไปใน สินค้าทุกประเภทของเมืองนี้ พ่อค้าส่วนมากซื้อสินค้าจากผู้นำเข้าในระบบ สินเชื่อ และเสนอขายให้กับพ่อค้าขายปลีกในระบบสินเชื่อเช่นกัน ดังนั้น การค้าทั้งระบบจึงดำเนินอยู่บนระบบสินเชื่อทั้งหมด..."⁵⁸

การจำหน่ายสินค้าด้วยระบบสินเชื่ออาศัยความซื่อสัตย์และความสัมพันธ์ทางการค้าของผู้ค้าทั้งสองฝ่าย นอกจากนั้นระบบสินเชื่อมีข้อดีในการตอบสนองความต้องการในการกระจายสินค้า เพราะผู้ทำการค้าปลีกส่วนใหญ่ไม่มีเงินสดสำหรับสำรองจ่ายค่าสินค้าเป็นจำนวนมาก ถ้าค้าด้วยระบบเงินสด

⁵⁷เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นีล, ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศระหว่าง พ.ศ. 2383-2384 (ค.ศ. 1840-1841), แปลโดย เรือเอกหญิงลินจง สุวรรณโกติน (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525), หน้า 160.

⁵⁸B.P.P. 2/17, 1884, "Commercial Report."

ผู้ค้าปลีกไม่สามารถซื้อสินค้าครั้งละมาก ๆ ได้ ทำให้การกระจายสินค้าและการหมุนเวียนของสินค้าช้าลง ดังนั้น เหตุที่การค้าของไทยวางอยู่บนระบบสินเชื่อน่าจะมาจากความต้องการระบายสินค้าที่สั่งเข้ามาให้ออกสู่ตลาดอย่างรวดเร็ว การจำหน่ายสินค้าในระบบสินเชื่อมีทั้งระหว่างร้านค้าต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ และระหว่างร้านค้าในกรุงเทพฯ กับต่างจังหวัด ดังที่ปรากฏในรายงานการค้าที่เชียงใหม่ (พ.ศ. 2439) ซึ่งกล่าวถึงการดำเนินการค้าของพ่อค้าชาวจีนในเชียงใหม่ว่า พ่อค้าเหล่านี้สั่งซื้อสินค้าจากกระแหนงหรือกรุงเทพฯ โดยการชำระเป็นเงินสด ที่ทำให้พ่อค้าสามารถซื้อสินค้าได้ถูกกว่าซื้อที่เชียงใหม่ แต่บางกรณีพ่อค้าชาวจีนเหล่านี้อาจได้รับสินเชื่อจากบริษัทของยุโรปหรือบริษัทของชาวพื้นเมืองในกรุงเทพฯ หากบริษัทเหล่านั้นต้องการขยายระบบสินเชื่อมาทางภาคเหนือ⁵⁹

แม้การค้าในระบบสินเชื่อมีประโยชน์ในแง่ที่มีผู้รับสินค้าไปจำหน่าย ทำให้สินค้ากระจายตัวเร็วขึ้น แต่ก็ยังมีข้อเสีย หากผู้รับสินค้าไปจำหน่ายในระบบสินเชื่อขาดความซื่อสัตย์ ดังกรณีที่เกิดขึ้นในตลาดการค้าผ้าของกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2432 กล่าวคือในปีนั้นมีการนำเข้าผ้าฝ้ายเพิ่มขึ้นจำนวนมาก เนื่องจากบริษัทที่นำเข้าสินค้าผ้าขยายสินเชื่อในการจำหน่ายสินค้าให้แก่พ่อค้า* ทำให้พ่อค้าบางส่วนทำการค้าแบบไม่ถูกต้อง โดยพ่อค้าเหล่านี้รับซื้อผ้ามาในราคาถูกลง 2 ปอนด์ จากนั้นจำหน่ายผ้าออกไปอย่างรวดเร็วในราคา 1 ปอนด์ 15 ซิลลิง พ่อค้าเหล่านี้ดำเนินการค้าในลักษณะนี้จนบริษัทนำเข้าเริ่มสงสัย เมื่อเกิดปัญหาขึ้นพ่อค้าจะไปซื้อสินค้าด้วยระบบสินเชื่อจากอีกบริษัทหนึ่ง และใช้สินเชื่อที่ได้รับให้เป็นประโยชน์โดยการนำเงินไปชำระหนี้ของบริษัทแรก กิจกรรมนี้ดำเนินไปจนกระทั่งเริ่มเป็นที่ล่วงรู้ของบริษัทที่นำเข้าสินค้า ผู้ที่ทำการค้าอย่างผิด ๆ เหล่านี้จะหลบหนีการจับกุม หรือไปอยู่ภายใต้การคุ้มครองของชาติตะวันตก เอกสารเกี่ยวกับการล้มละลายที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นว่า บริษัทการค้าบางบริษัทที่ให้สินเชื่อเป็นรายสุดท้ายต้องสูญเสียมากถึง 20,000 ปอนด์ การปฏิบัติดังนี้เป็นอันตรายต่อการค้า อย่างไรก็ตามพ่อค้าอังกฤษได้รับผลกระทบไม่มากนัก⁶⁰

จากการขาดความซื่อตรงในการใช้ระบบสินเชื่อ ส่งผลให้มีพ่อค้าที่ล้มละลายจากการค้าผ้าฝ้าย ปัญหาดังกล่าวทำให้เกิดการปรับตัวของวิธีการให้สินเชื่อ โดยระบบสินเชื่อระยะยาวถูกยกเลิก สินค้าจำหน่ายด้วยระบบเงินสด (หมายความว่าชำระเงินภายใน 2-3 สัปดาห์) หรือมีการให้สินเชื่อเฉพาะระยะสั้น (3 เดือน) จากการปรับระบบ ทำให้พ่อค้าต้องทำการค้า

⁵⁹B.P.P. 3/1, 1896, "Diplomatic and Consular Reports 1896."

* เอกสารระบุว่า เป็นพ่อค้าชาวจีน.

⁶⁰B.P.P. 1/4, 1889, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance 1889."

ด้วยความระมัดระวังยิ่งขึ้น ทำให้ "...ช่วงนี้ (พ.ศ. 2436) ยังไม่มีพ่อค้ายุโรปหรือพ่อค้าชาวพื้นเมืองที่ล้มละลาย เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า ตลาดมีความมั่นคงมากกว่าช่วงสองสามปีที่ผ่านมา..."⁶¹ แม้การค้าฝ้ายด้วยระบบสินเชื่อทำให้เกิดปัญหาดังกล่าว แต่ในส่วนของการค้าฝ้ายลายจากอินเดียอาจได้รับผลกระทบไม่มากนัก ตามที่ทงสูตอังกฤษได้กล่าวถึงในรายงาน เพราะยังมีการนำเข้าสินค้าจากบอมเบย์อยู่ โดย พ.ศ. 2437 มีการนำเข้ามูลค่า 204,225 ปอนด์สเตอร์ลิง พ.ศ. 2438 มีการนำเข้าเพิ่มเป็น 223,690 ปอนด์สเตอร์ลิง สินค้าที่นำเข้าระบุว่าส่วนมากเป็นฝืนและฝ้ายฝ้าย ดังนั้น เพื่อให้ทราบถึงมูลค่าสินค้าฝ้ายที่นำเข้าจากอินเดีย จึงควรแยกปริมาณและมูลค่าสินค้าแต่ละชนิดออกจากกัน แต่พบข้อจำกัดว่า มีการระบุมูลค่าของสินค้าเฉพาะสินค้าฝืน จึงแสดงรายการสินค้าออกเป็นสองส่วนคือ ส่วนที่เป็นสินค้าฝืนและส่วนที่เป็นสินค้าฝ้ายร่วมกับสินค้าอื่น ๆ ซึ่งมีมูลค่าการนำเข้าใน พ.ศ. 2437 - 2438 ดังนี้

ตารางที่ 21 มูลค่าสินค้านำเข้าจากบอมเบย์ แยกตามประเภทสินค้า (มูลค่าเป็นปอนด์สเตอร์ลิง)

พ.ศ./ค.ศ.	ประเภทสินค้า		
	รวม	ฝืน	ฝ้ายและสินค้าอื่นๆ
2437/1894	204,225	75,410	128,815
2438/1895	223,690	85,288	138,402

ที่มา : ปรับปรุงจาก B.P.P. 1/8,1894, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance".
และ B.P.P. 1/9, 1895, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance".

สินค้าตามมูลค่านำเข้าจากบอมเบย์ตามตารางที่ 21 สันนิษฐานว่าน่าจะมีถิ่นกำเนิดสินค้าในอินเดียเป็นส่วนใหญ่ เหตุที่สันนิษฐานเช่นนี้ เพราะระบบการขนส่งสินค้าในเวลานั้นใช้การขนส่งสินค้าโดยเรือกลไฟ เรือกลไฟของอังกฤษที่ใช้ขนส่งสินค้าแยกเป็น 3 รูปแบบตามการขนส่งคือ

1. เรือกลไฟระหว่างกรุงเทพฯ ส่องกง สิงคโปร์ เป็นเรือขนส่งสินค้าระหว่างเมืองท่า
2. เรือกลไฟที่ขนส่งสินค้าจากยุโรปมายังดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กำหนดให้ขนส่งสินค้าที่สิงคโปร์
3. เรือกลไฟที่ขนส่งสินค้าระหว่างอังกฤษกับดินแดนอาณานิคม⁶²

⁶¹B.P.P. 1/7,1893, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance 1893."

⁶²B.P.P. 1/8,1894, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

รายงานดังกล่าวแม้ไม่ได้กล่าวถึงการขนส่งสินค้าระหว่างกรุงเทพฯ กับบอมเบย์ แต่ทำให้ทราบว่าเป็นสินค้าจากบอมเบย์ ไม่ใช่สินค้าที่ส่งผ่านจากยุโรปโดยตรง นอกจากนั้นยังมีรายงาน พ.ศ. 2428 (ค.ศ. 1885) ที่กล่าวถึงขั้นตอนการขนส่งสินค้าจากยุโรปมายังไทยว่า กว่าสินค้าจะส่งถึงมือผู้บริโภคชาวไทย ต้องผ่านหลายขั้นตอน เนื่องจาก

"...สินค้าต้องผ่านหลายขั้นตอน โรงงานในยุโรปขายสินค้าให้แก่พ่อค้า ซึ่งส่งสินค้ามาที่สิงคโปร์ ผู้สั่งเข้าที่นั่นขายสินค้าต่อให้กับพ่อค้าชาวจีนที่อาจส่งสินค้ามากรุงเทพฯ โดยตรง หรืออาจขายต่อให้พ่อค้าคนอื่นนำสินค้ามายังกรุงเทพฯ จากนั้นพวกเขาจำหน่ายสินค้าให้พ่อค้าพื้นเมืองที่เป็นผู้จำหน่ายสินค้านั้นโดยตรง หรือขายต่อให้กับพ่อค้าคนอื่นซึ่งนำสินค้าไปจำหน่ายในหัวเมือง สินค้าเหล่านี้ก็นำผลตอบแทนมาสู่ผู้ค้าได้มากขึ้น หากสามารถลดขั้นตอนการขายและทำให้สินค้ามาสู่มือผู้ใช้ได้โดยตรง..."⁶³

ทำให้เห็นว่าสินค้าจากยุโรปที่เข้าสู่ไทย ผ่านเมืองท่าสิงคโปร์เป็นหลัก จากการที่สินค้านำเข้าจากอินเดียมีมูลค่ามากพอสมควร ทำให้พ่อค้าชาวอินเดียที่นำเข้ามาเหล่านี้เป็นกลุ่มพ่อค้าที่รัฐบาลอังกฤษสนใจ เนื่องจากเป็นคนในบังคับของอังกฤษ เหตุการณ์ใด ๆ ที่เกี่ยวข้องจะถูกกงสุลอังกฤษในไทย รายงานไปยังกระทรวงการต่างประเทศที่ลอนดอน การรายงานดังกล่าวรวมทั้งปัญหาที่พ่อค้าชาวอินเดียมีข้อขัดแย้งกับกรมศุลกากรของไทยเกี่ยวกับระบบจัดเก็บภาษีที่ปรับปรุงใหม่ ซึ่งมีรายละเอียดของเหตุการณ์ดังนี้

"...ช่วงแรกของปีนี้ เกิดข้อคำถามที่สำคัญระหว่างหน่วยงานด้านภาษีกับพ่อค้าอินเดียในบังคับอังกฤษ (British Indian merchants) เกี่ยวกับการนำเข้าสินค้าผ้าลาย หรือผ้าฝ้ายจากบอมเบย์ เนื่องจากการปฏิบัติเกี่ยวกับการนำเข้าของผ้าลายทางเรือที่ผ่านมา หน่วยงานทางภาษีได้อนุญาตให้ผู้นำเข้าสามารถเคลื่อนย้ายหีบห่อที่บรรจุผ้าลายไปยังสถานที่เก็บสินค้าของพวกเขา แล้วเจ้าหน้าที่จึงไปตรวจสอบสินค้าและจัดเก็บภาษีตามประเภทของสินค้าหรือมูลค่าของผ้าลายที่นำเข้ามาจำหน่าย ตอนนี้องค์กรทางภาษีต้องการให้นำสินค้านำมาเสียภาษีที่ทำการก่อนนำไปยังสถานที่เก็บสินค้า ขณะที่

⁶³B.P.P. 2/18,1885, "Commercial Report".

พ่อค้าอินเดียร้องเรียนเกี่ยวกับการไม่เพียงพอของเจ้าหน้าที่ศุลกากร และการจัดเตรียมต่าง ๆ เกี่ยวกับผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการนำสินค้าไปสำแดงเพื่อเสียภาษี ดังนั้น พ่อค้าอินเดียจึงเสนอให้ใช้พื้นที่ของสถานที่เก็บสินค้าของพวกเขา ที่อยู่ใกล้ที่ทำการของหน่วยงานด้านภาษีเพื่อตรวจสอบสินค้า ขั้นตอนที่ตกลงกันคือ สินค้าถูกนำมายังกรมศุลกากรโดยเรือเพื่อให้เจ้าหน้าที่คำนวณราคา มูลค่าของสินค้าประเมินจากราคาที่ซื้อขายกันในตลาด ไม่ได้คิดจากราคาที่ปรากฏในใบส่งสินค้า การเสียภาษีจ่ายเป็นเงินสด จากนั้นสินค้าจะถูกจัดส่งไปยังสถานที่เก็บสินค้าโดยทันที..."⁶⁴

จากตัวอย่างที่ยกมา แสดงให้เห็นว่าพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่นำเข้าผ้าหลายเหล่านี้ คงเป็นพ่อค้าที่มีฐานะทางเศรษฐกิจระดับสูงพอสมควร เพราะเป็นผู้นำเข้าสินค้าและมีสถานที่เก็บสินค้าของตนเอง การนำเข้าผ้าหลายจากอินเดียคงมีการนำเข้าอย่างต่อเนื่อง เพราะการเปลี่ยนแปลงด้านการแต่งกายของคนไทยที่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับเสื้อที่สวมใส่มากกว่าผ้าที่ใช้นุ่ง (ดังภาพประกอบหมายเลข 7-8) จากการที่แบบเสื้อของผู้ชายและผู้หญิงเปลี่ยนเป็นแบบตะวันตกมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงเครื่องแต่งกายของผู้หญิงยิ่งเห็นชัดเจนขึ้น หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 เครื่องแต่งกายของฝ่ายในนิยมสวมเสื้อประดับลูกไม้ เป็นเสื้อแขนยาว ตันแขนถึงข้อศอกพองใหญ่ ส่วนปลายแขนสอบเป็นทรงกระบอก หรือที่เรียกว่า แขนหมูแฮม (ดังภาพประกอบหมายเลข 9)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁶⁴B.P.P. 1/8,1894, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance".

สมเด็จพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

นุ่งผ้าลายอย่าง สวมเสื้อแบบแขนยาว คาดเข็มขัดทับนอกเสื้อ สวมรองเท้านกหวีดปักลายดอกไม้

ที่มา : กรมศิลปากร, ผ้าพิมพ์ลายโบราณในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ชวนพิมพ์, 2545), หน้า 230.

ภาพที่ 7 สมเด็จพระยาศรีสุริยวงศ์ นุ่งผ้าลายอย่าง

เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (ม.ร.ว. มูล คารากร)

แต่งกายเต็มยศ คือ นุ่งกางเกง ทับด้วยผ้านุ่งโจงกระเบน ผ้าลายอย่าง สวมเสื้อแขนยาว ผ่าอก
 ขัดกระดุม คาดเอวด้วยผ้าหามขหนูน แบบคาดเกี้ยว สวมหมวกปีก ถือกระบี่ สวมถุงเท้า รองเท้า
 หนังหุ้มสันสีดำติดเข็ม

ที่มา : กรมศิลปากร, ผ้าพิมพ์ลายโบราณในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
 ชวนพิมพ์, 2545), หน้า 117.

ภาพที่ 8 เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ นุ่งผ้าลายอย่าง

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

ทรงพระภูษาโจง ฉลองพระองค์แขนหมูแฮม แบบตะวันตก และทรงสายสะพาย
เครื่องราชอิสริยาภรณ์

ที่มา : กรมศิลปากร, สังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร
โดยหอจดหมายเหตุแห่งชาติ จัดพิมพ์เผยแพร่, 2539), หน้า 29.

ภาพที่ 9 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ฉลองพระองค์แบบผสมตะวันตก

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงมีการใช้ผ้าลายกันอยู่ทั่วไป จากการศึกษาของสุมาลย์ โทมัสกล่าวว่า "...ผ้าลายฉีก หรือลายจิตร หมายถึง ผ้าที่เขียนลายขึ้น คำว่า "จิตร" แปลว่าลายเขียน... เป็นผ้าลายที่มีขายตามร้านแขกแถวพาหุรัด สมัยต้นรัชกาลที่ ๖ ผ้าลายฉีก หรือผ้าขำมะหาดนี้ เป็นผ้าที่ผู้ดีหรือกุลสตรีสมัยก่อนนิยมใช้กันมาก มีทั้งสีม่วง สีทองและสีเหลือง จัดเป็นผ้าลายที่เชิดหน้าชูตาของผู้รุ่ม เพราะจัดว่าเป็นผ้าที่มีราคาแพง..."⁶⁵ การสั่งเข้าผ้าลายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังเห็นจากปริมาณการสั่งเข้าผ้าฝ้ายเป็นชิ้นจากอินเดีย ซึ่งในจำนวนนั้นคงรวมทั้งผ้าลายด้วย มีปริมาณและมูลค่าการนำเข้าระหว่าง พ.ศ. 2454-2461 ดังนี้

ตารางที่ 22 ปริมาณและมูลค่าของผ้าฝ้ายเป็นชิ้นที่นำเข้าจากอินเดียมายังไทย ระหว่าง พ.ศ. 2454-2461 (มูลค่าเป็นปอนด์สเตอร์ลิง)

พ.ศ.	ปริมาณ	มูลค่า
2454	3,592,252	56,012
2455	4,551,202	65,467
2456	4,913,492	80,139
2457	3,926,539	62,920
2458	4,597,662	66,658
2459	6,307,301	86,795
2460	5,252,342	88,041
2461	1,167,342*	30,880

* ปริมาณการนำเข้าที่ลดลงของปีนี้ ไม่พบสาเหตุในประเทศไทย แต่พบว่าภาพรวมการส่งของผ้าฝ้ายเป็นชิ้นของอินเดียลดลงเช่นเดียวกัน.

ที่มา : NAI, Secret - G, July 1920, Nos. 1-12, "Proposed revision of the Siamese Treaties with a view to allow Siam to raise the existing tariffs."

การนำเข้าผ้าลายระยะต่อมา มีการนำเข้าทั้งอย่างเป็นผืนและที่พิมพ์ลายลงบนผ้าที่เป็นม้วน ดังเห็นได้จากหนังสือสถิติรายปีที่ระบุว่า มีการนำเข้าผ้าลายทั้งแบบตัดเป็นผืน ปริมาณนำเข้านับเป็นกิโล และแบบพิมพ์สำเร็จเป็นไม้ ปริมาณการนำเข้าเป็นกิโลกรัม จากเอกสารที่พบมีรายละเอียดของการนำเข้าผ้าลายทั้งสองชนิด ระหว่าง พ.ศ. 2473 - พ.ศ. 2480 ทั้งปริมาณและมูลค่าดังนี้

⁶⁵สุมาลย์ โทมัส, "ผ้าในวรรณคดี : ภาพสะท้อนบทบาทของผ้าต่างประเทศในราชสำนักไทยสมัยรัตนโกสินทร์," ใน *ปริทรรศน์วัฒนธรรมผ้าไทยและจักสานงานศิลป์ไทย*, หน้า 91.

ตารางที่ 23 ปริมาณและมูลค่าฝ้ายที่นำเข้าระหว่าง พ.ศ. 2473 - 2480

ประเภทสินค้า	ระยะเวลา พ.ศ.							
	2473	2474	2475	2476	2477	2478	2479	2480
ปริมาณ								
ฝ้าย (กิโล)	22,519	8,832	6,010	12,501	16,554	100,136*	46,294	18,271
ฝ้ายเป็นไม้ (กิโลกรัม)	9,004	-	25	-	4,515	116,084	58,230	15,339
มูลค่าเป็นบาท								
ฝ้าย (กิโล)	906,401	330,180	197,561	408,668	525,967	1,483,730**	695,399	515,604
ฝ้ายเป็นไม้ (กิโลกรัม)	22,526	-	99	-	7,051	160,326	61,699	17,435
ราคาผ้าโดยเฉลี่ยต่อกิโล/มูลค่าเป็นบาท	40	37	32	32	32	14	15	28

ที่มา : ปรับปรุงจาก **Statistical Year Book of the Kingdom of Siam B.E. 2476-77 (1933-34)** (Bangkok : Department of Secretary General of the Council, 1935), pp. 134-135. และ NAI., External, 204-X/1939, "Annual Statement of the Foreign Trade and Navigation of the Kingdom of Siam year 2480." pp. 166-167.

* ไม่พบหลักฐานที่ชัดเจนเกี่ยวกับการเพิ่มขึ้นจำนวนมากของการนำเข้าฝ้ายใน พ.ศ. 2478

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คนไทยเริ่มผลิตผ้าลาย พ.ศ. 2475 (ค.ศ. 1932) จากประวัติการทำผ้าลายไทยโดยสังเขปของนายมานะรัก วิทยาศาสตร์ กล่าวว่า "...ผ้าลายที่ผลิตในไทย ปรากฏผลที่ได้ดีกว่าผ้าลายแขกจากอินเดีย มีสีสวยสด ลายคมชัด..." ทำให้เป็นที่นิยมของผู้บริโภค⁶⁶ แต่จากข้อมูลทางสถิติการค้าระหว่าง พ.ศ. 2473 - 2480 พบว่า ยังมีการสั่งเข้าผ้าลาย โดย พ.ศ. 2478 มีการสั่งเข้ามามากที่สุด ดังนั้นการนำเข้าผ้าลายยังคงมีอยู่ แม้มีการผลิตผ้าลายในไทยแล้ว

นอกจากผ้าลายแล้ว ยังมีสินค้าผ้าอีกชนิดที่พ่อค้าชาวอินเดียเข้าไปมีบทบาททางการค้าด้วย คือ ผ้าที่ผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรมที่มีการนำเข้าสู่สังคมไทย ผ้าที่นำเข้าประกอบด้วยผ้าขาวสำหรับตัดเสื้อ ผ้าสีต่าง ๆ ผ้าแดงตุรกี ผ้านอก ผ้าขาวเปลือกกระเทียม ผ้าที่ผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรมระยะแรกที่นำเข้ามาจำหน่ายในไทยเป็นผ้าจากอังกฤษ ต่อมาผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมของประเทศอื่นเข้ามาจำหน่ายร่วมด้วย ที่สำคัญคือผ้าจากญี่ปุ่นและอินเดีย

2. การค้าผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรม

สิ่งทอประเภทต่าง ๆ ที่ไทยสั่งเข้ามาใช้ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีสิ่งทอจากอังกฤษรวมอยู่ด้วย ดังรายการสินค้าที่ไทยสั่งจากสิงคโปร์ ระหว่าง พ.ศ. 2374 - 2376 มีสินค้าผ้าจากอังกฤษรวม 200,208 หลา ผ้าซิ่น 400 ซิ่น และผ้าอื่นอีก 431 กุลี⁶⁷ แม้ในหนังสือไม่ได้ระบุว่าผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมหรือไม่ แต่เมื่อคำนึงว่าอังกฤษสามารถคิดค้นเครื่องจักรปั่นด้ายและเตรียมปุยฝ้ายสำเร็จตั้งแต่ พ.ศ. 2318 ผ้าที่นำเข้างดงกล่าวจึงน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของผ้าที่ผลิตในระบบโรงงานอุตสาหกรรมด้วย ผ้าที่นำเข้าระยะแรกเป็นผ้าซิ่นประเภทต่าง ๆ โดยผ้าฝ้ายมีการนำเข้ามากกว่าผ้าไหม ในที่นี้ขอยกตัวอย่างสินค้าผ้าที่มีปริมาณการนำเข้าสามอันดับแรก ระหว่าง พ.ศ. 2406 - พ.ศ. 2408 เพื่อให้เห็นถึงการเพิ่มขึ้นของการนำเข้าสินค้าดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁶⁶มานะ รักวิทยาศาสตร์, "ประวัติการทำผ้าลายไทยโดยสังเขป," อ้างถึงใน พรณี บัวเล็ก, ลักษณะของนายทุนไทย ในช่วง ระหว่าง พ.ศ. 2457-2482 บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่ตกนรกกรรม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พันธกิจ, 2545), หน้า 106.

⁶⁷เจนนิเฟอร์ เวย์น คูชแมน, การค้าทางสำเภาจีน-สยามยุครัตนโกสินทร์, หน้า 56.

ตารางที่ 24 ปริมาณสินค้าผ้าที่มีการนำเข้ามากที่สุดสามอันดับแรก ยกเว้นผ้าลาย
ระหว่าง พ.ศ. 2406 - 2408

ชนิดสินค้า/ชิ้น	2406	2407	2408	รวม
ผ้าดิบ	94,902	137,874	164,229	397,005
ผ้าชิ้นประเภทต่าง ๆ	52,643	83,142	110,747	246,532
ผ้าตัดเสื้อสีขาว	32,106	56,152	48,285	136,543
รวม	179,651	277,168	323,261	780,080

ที่มา : รวบรวมจาก B.P.P. 2/1, July 1863 and June 1864, "Commercial Report."
B.P.P. 2/2, 1865, "Commercial Report."
B.P.P. 2/3, 1865-1866, "Commercial Report."

จากตารางที่ 24 ปริมาณผ้าดิบที่ไทยนำเข้ามีปริมาณเพิ่มขึ้น 70,000 ชิ้น ภายในสามปี และผ้าชิ้นประเภทต่าง ๆ มีปริมาณการนำเข้า พ.ศ. 2408 มากกว่า พ.ศ. 2406 กว่าเท่าตัว ผ้าตัดเสื้อสีขาว แม้ปริมาณการนำเข้า พ.ศ. 2408 จะน้อยกว่า พ.ศ. 2407 แต่ยังคงมากกว่า พ.ศ. 2406 ถึง 16,179 ชิ้น การนำเข้าสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมมีจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังที่พบว่าเมื่อถึง พ.ศ. 2428 เพียงปีเดียวมีการนำเข้าผ้าถึง 3,804,750 ชิ้น และใน พ.ศ. 2429 แม้มีรายงานว่าผลผลิตทางการเกษตรประสบปัญหาเกิดความเสียหาย การนำเข้าผ้ายังมีจำนวนถึง 1,882,723 ชิ้น⁶⁹ ดังนั้นจึงปรากฏข้อความในบันทึกของกงสุลอังกฤษในไทยถึงผลกระทบจากการนำเข้าผ้าฝ้ายในจำนวนมากเช่นนี้ว่า "...โรงงานผลิตผ้าฝ้ายพื้นเมืองที่ทอด้วยมือมีจำนวนลดลงอย่างรวดเร็วเมื่อปีที่แล้ว (พ.ศ. 2428) เพราะสินค้าที่นำเข้ามีราคาถูกลงเรื่อย ๆ..."⁷⁰ การลดลงของโรงงานผลิตผ้าฝ้ายพื้นเมืองจึงเกิดจากการที่สินค้าผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมที่มีราคาถูกเข้ามาจำหน่ายแข่งขันกับการผลิตผ้าฝ้ายพื้นเมืองภายในประเทศ นอกจากนั้นสาเหตุยังอาจเกิดจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเครื่องแต่งกายของไทย ดังประกาศการแต่งกายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เกี่ยวกับการแต่งกายของข้าราชการในการเข้าเฝ้าว่า

⁶⁹ B.P.P. 1/1, 1886, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance".

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน.

"...ถ้าฝ่าพระเจ้าแผ่นดินในพระที่นั่งหรือที่ประมุข แต่งเครื่องยศ นุ่งผ้าม่วง สีนํ้าเงินแก่ เสื้อเช็ดชั้นในสีขาว ผ้าผูกคอขาว เสื้อกั๊กขาวหรือดำก็ได้ เสื้อชั้นนอกเครสโคตสีดำ เด็ดตั้งแต่ ๑๖ ลงมาใช้เครสแจ็กเกต ถุงเท้าสีนํ้าเงินแก่ รองเท้าหนังดำมันหมวดำขนขาว..."⁷¹

จากตัวอย่างเครื่องแต่งกายที่ยกมา ทั้งเสื้อเช็ด ผ้าผูกคอ เสื้อกั๊ก เสื้อนอก เป็นเครื่องแต่งกายแบบตะวันตกที่อาจไม่เหมาะจะตัดเย็บด้วยผ้าฝ้ายพื้นเมือง ดังนั้นถ้าต้องการใช้เครื่องแต่งกายลักษณะนี้ต้องสั่งซื้อผ้าที่เหมาะสมมาสำหรับตัดเย็บ ทำให้ผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมกลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการแต่งกาย นอกจากข้าราชการแล้ว ต่อมาประชาชนทั่วไปเริ่มเปลี่ยนการแต่งกายมาเป็นแบบตะวันตก มีการใส่เสื้อ สวมหมวก ฯลฯ ทำให้ความนิยมใช้ผ้าจากโรงงานเพิ่มขึ้น เมื่อประกอบกับผ้าเหล่านั้นมีราคาถูกลงเรื่อย ๆ ตามรายงานของกงสุลอังกฤษ ความสามารถในการซื้อผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมมาใช้จึงเพิ่มขึ้น

ผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมที่นำเข้ามาจำหน่ายให้คนไทย มีทั้งผ้าจากอังกฤษ อเมริกา ญี่ปุ่น อินเดีย ฯลฯ โดยผ้าจากญี่ปุ่นมีราคาต่ำและเป็นที่ยอมรับของคนในชนบทโดยทั่วไป อย่างไรก็ตาม กงสุลเห็นว่า "...อินเดีย (British India) สามารถรักษาการค้ากับสยามในส่วนที่เกี่ยวกับผ้าลาย (Palais) ผ้าสีทากี เส้นด้ายทวินและด้ายขาวไว้ได้...สินค้าเข้าจากอินเดียและญี่ปุ่นเป็นคู่แข่งที่สำคัญกับยุโรป..."⁷²

เหตุที่กงสุลอังกฤษกล่าวคังนี้ น่าจะมีสาเหตุมาจากการนำเข้าสินค้าผ้าจากอินเดีย และญี่ปุ่น ที่มีปริมาณเพิ่มขึ้น ผู้ศึกษาไม่พบหลักฐานที่ชัดเจนเกี่ยวกับการนำเข้าผ้าและเส้นด้ายจากอินเดียในช่วง พ.ศ. 2436 แต่พบหลักฐานที่แสดงปริมาณและมูลค่าการนำเข้าผ้าและเส้นด้ายจากอินเดีย ระหว่าง พ.ศ. 2454-2461 ซึ่งอาจทำให้เห็นภาพกิจกรรมการค้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น คังนี้

⁷¹ ดุยวิภาควจนกิจ เล่ม 5, จ.ศ.1204, อ้างถึงใน ฌัญฐภัทร จันทวิช, "ผ้าโบราณ," ศิลปากร : 37.

⁷² B.P.P. 1/7, 1893, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

ตารางที่ 25 ปริมาณและมูลค่าของสินค้าที่นำเข้าจากอินเดียมายังไทย ระหว่าง พ.ศ. 2454-2469
ยกมาเฉพาะสินค้าผ้าและเส้นด้าย

(หน่วย : มูลค่าเป็นปอนด์สเตอร์ลิง)

พ.ศ.	ปริมาณ/ มูลค่า	ผ้าฝ้าย เป็นชิ้น	ผ้าฝ้ายชนิดอื่น จากโรงงาน	เส้นด้าย	ใยไหม	รวม
พ.ศ. 2454	ปริมาณ	3,592,252	-	167,600	-	
	มูลค่า	56,012	1,477	7,191	-	64,680
พ.ศ. 2455	ปริมาณ	4,551,202	-	186,550	-	
	มูลค่า	65,467	2,724	11,381	-	79,572
พ.ศ. 2456	ปริมาณ	4,913,492	-	324,400	-	-
	มูลค่า	80,139	2,704	11,975	-	94,818
พ.ศ. 2457	ปริมาณ	3,926,539	-	513,920	-	-
	มูลค่า	62,920	4,033	18,357	-	85,310
พ.ศ. 2458	ปริมาณ	4,597,662	-	828,000	1,735	-
	มูลค่า	66,658	4,442	24,681	760	96,541
พ.ศ. 2459	ปริมาณ	6,307,301	-	1,107,500	5,337	-
	มูลค่า	86,795	5,262	34,710	2,845	129,612
พ.ศ. 2460	ปริมาณ	5,252,342	-	1,172,300	-	-
	มูลค่า	88,041	18,181	63,248	-	169,470
พ.ศ. 2461	ปริมาณ	1,167,342	-	493,100	10,880	-
	มูลค่า	30,880	4,965	44,847	9,431	90,123

ที่มา : NAI, Secret - G, July 1920, Nos.1-12, "Proposed revision of the Siamese Treaties with
a view to allow Siam to raise the existing tariffs."

พ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทยนอกจากทำการค้าผ้าที่นำเข้ามาจากอินเดียแล้ว ยังทำการค้าผ้าทุกประเภทที่เป็นที่ต้องการของสังคมไทย ดังจะเห็นตัวอย่างจากการค้าผ้าของพ่อค้าชาวอินเดียในปัตตานี ที่ถูกกล่าวถึงในรายงานการค้าเกี่ยวกับปัตตานี ลงวันที่ 13-20 สิงหาคม พ.ศ. 2467 (ค.ศ. 1924) มีความว่า

"...ปัตตานีมีท่าเรือขนส่งสินค้า 3 แห่ง คือ ปัตตานี สายบุรี และบางนรา จากท่าเรือเหล่านี้มีการขนส่งสินค้าไปสิงคโปร์ทุกสัปดาห์... การค้าในปัตตานีมีจำนวนไม่มาก ผู้ประกอบการค้าประกอบด้วยชาวปาตาน ชาวมุสลิมจากตอนใต้ของอินเดีย และชาวจีน

การค้าผ้า* ส่วนใหญ่อยู่ในความควบคุมของชาวปาตานที่ทำการค้าปลีกสินค้าผ้าจากแมนเชสเตอร์ อินเดียตะวันออกของเนเธอร์แลนด์ (อินโดนีเซียปัจจุบัน) จีน ญี่ปุ่น และอเมริกา โดยซื้อสินค้าผ้าเหล่านี้จากตัวแทนจำหน่ายสินค้าหรือผู้นำเข้าในสิงคโปร์และปีนัง "โสร่ง" เป็นสินค้าที่ขายดีที่สุด โสร่งราคาถูกนำเข้าจากแมนเชสเตอร์ โสร่งผ้าบาติกจากอินเดียตะวันออกของเนเธอร์แลนด์ แยกเป็นสองประเภท ชนิดคุณภาพดีราคา 5 บาทต่อผืน อีกชนิดหนึ่งราคา 2 บาทต่อผืน ส่วนของสินค้าท้องถิ่น ไม่พบการผลิตโสร่งผ้าฝ้าย แต่มีการทอโสร่งไหมคุณภาพดีโดยสตรีชาวมาเลย์ ที่ใช้เวลาว่างทอขึ้นจำหน่ายราคาอยู่ระหว่าง 10 - 20 บาทต่อผืน แต่ไม่มีการผลิตเพื่อส่งออก..."⁷³

จากรายงานการค้าที่ยกมา แสดงว่าพ่อค้าผ้าชาวอินเดียทำการค้าผ้าทุกชนิดและขายสินค้าผ้าจากทุกประเทศตามความสนใจของผู้ซื้อ รวมทั้งผ้าจากญี่ปุ่นด้วย ผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นเข้ามามีบทบาทในตลาดผ้าของไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2436 โดยมีรายงานของกงสุลอังกฤษเกี่ยวกับผ้าฝ้ายของญี่ปุ่นว่ามีสัดส่วนเพิ่มขึ้น โดยกงสุลมีความเห็นว่าผ้าญี่ปุ่นมีราคาถูก จึงเป็นที่ต้องการของผู้ซื้อ⁷⁴ สินค้าผ้าจากญี่ปุ่นนอกจากนำเข้าโดยบริษัทการค้าของญี่ปุ่นแล้ว ยังมีการนำเข้าโดยบริษัทการค้าของชาวอินเดียด้วย ดังกรณีของบริษัท อาร์.เอ.พิดาล่า ที่ระบุชนิดสินค้านำเข้าของตนว่าเป็น

* ผ้าในรายงาน รวมทั้งผ้าที่ใช้ตัดเย็บเสื้อผ้า (cloth) และผ้าที่ใช้ตกแต่ง (drapery).

⁷³NAI, External, No. 173-X/1925, "Affairs in Siam."

⁷⁴B.P.P. 1/7, 1893, "Diplomatic and Consular Report on Trade and Finance."

ผ้าไหมและผ้าฝ้ายจากญี่ปุ่น⁷⁵ นอกจากนั้นพ่อค้าชาวจีนและชาวอินเดียบางส่วนยังไปซื้อสินค้าญี่ปุ่นจากสิงคโปร์ และฮ่องกง แล้วนำมาจำหน่ายในไทย ซึ่งสินค้าเหล่านั้นน่าจะรวมทั้งผ้าจากญี่ปุ่นด้วย ทำให้ผ้าญี่ปุ่นขยายตัวยิ่งขึ้น⁷⁶ ความสำคัญของผ้าญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นอีกระหว่างเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 เพราะประเทศในยุโรปไม่สามารถผลิตสินค้าต่าง ๆ มาจำหน่ายในเอเชียได้ เนื่องจากภาวะสงครามในยุโรปทำให้ประเทศญี่ปุ่นผลิตสินค้าต่าง ๆ เข้ามาจำหน่ายแทน ดังรายงานของอธิบดีกรมศุลกากร (พระองค์เจ้าพร้อมพงษ์อัครราช) ที่กราบทูลเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติว่า "...มีสินค้าหลายชนิดที่ส่งเข้ามาน้อยหรือขาดตลาดไปในปีที่ล่วงมาแล้วนั้น ได้มีประเทศอื่น มีญี่ปุ่นเป็นต้น ได้คิดนำสินค้าประเภทเหล่านั้นส่งเข้ามาขายในตลาดประเทศสยามได้เป็นจำนวนมากในปีนี้..."⁷⁷

รายงานที่ยกมานี้เป็นรายงานการค้าเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2458 เมื่อถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2460 มีรายงานเพิ่มเติมเกี่ยวกับการส่งสินค้าประเภทเครื่องไฟฟ้า หมวก น้ำอบ และเครื่องหอมว่า ญี่ปุ่นได้ส่งสินค้าต่าง ๆ เข้ามาในเมืองไทยจนสินค้ามีเกือบเท่าระยะก่อนสงคราม และสินค้าบางประเภทนั้นนำเข้าจากญี่ปุ่น 4 ส่วน นำเข้าจากอังกฤษเหลือเพียงส่วนเดียว⁷⁸

การพัฒนาอุตสาหกรรมฝ้ายของญี่ปุ่นเกิดจากสนับสนุนของรัฐบาลที่มีบทบาทอย่างมากในการส่งเสริมเครื่องจักรในการผลิตผ้าและจ้างชาวตะวันตกมาถ่ายทอดเทคโนโลยีแก่ชาวญี่ปุ่น ทำให้อุตสาหกรรมเกี่ยวกับฝ้ายของญี่ปุ่นขยายตัวอย่างรวดเร็ว จนสามารถเอาชนะอังกฤษได้ในทศวรรษ 1930 (2470) โดย พ.ศ. 2475 ญี่ปุ่นส่งสินค้าผ้าฝ้ายสู่ตลาดโลกร้อยละ 36.20 ขณะที่อังกฤษส่งออกร้อยละ 39 ของปริมาณการส่งออกในตลาดโลกทั้งหมด ต่อมา พ.ศ. 2478 ญี่ปุ่นสามารถเพิ่มสัดส่วนการส่งออกเป็นร้อยละ 47.90 ขณะที่อังกฤษมีสัดส่วนร้อยละ 34.20⁷⁹ การขยายตัวในการส่งออกสินค้าผ้าฝ้ายของญี่ปุ่นในตลาดโลก เป็นไปในทิศทางเดียวกับการขยายตัวของสินค้าฝ้ายญี่ปุ่นในไทย เพราะมีรายงานของกงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ บันทึกว่า

⁷⁵อิชิอิ โยเนะ โอ และโยชิคาว่า โทชิฮารุ, *ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี*, ชาลววิทย์ เกษตรศิริ และสายชล วรรณรัตน์, บรรณาธิการ (มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครบรอบ ๑๐๐ ปี ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่นสมัยใหม่ ๒๖ กันยายน ๒๔๓๐-๒๕๓๐), หน้า 198.

⁷⁶*Importers and Exporters Directory for Siam, 1924*, p. 107.

⁷⁷กจข., มร. 6/4.1, ไมโครฟิล์ม รัชกาลที่ 6, กรมศุลกากรเรื่องรายงานสินค้า (15 กุมภาพันธ์ 2453 - 21 สิงหาคม 2462).

⁷⁸เรื่องเดียวกัน.

⁷⁹อภิญา เพื่อองฟูสกุล, "บทบาทบริษัทข้ามชาติญี่ปุ่นในประเทศไทย : วิเคราะห์กรณีอุตสาหกรรมสิ่งทอ," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 40.

"...ปัจจุบันญี่ปุ่นเข้าครอบครองธุรกิจผ้า เนื่องจาก พ.ศ. 2479 สยามสั่งผ้าเข้าเป็นจำนวนเงิน 21,418,035 บาท จำนวนนี้เป็นการสั่งเข้าโดยตรงจากญี่ปุ่น 14,645,102 บาท นอกจากนั้น ผ้าที่สั่งเข้าจากสิงคโปร์และฮ่องกงมายังสยามยังเป็นผ้าที่ผลิตจากญี่ปุ่นอีกเป็นจำนวนมาก..."⁸⁰

ปริมาณผ้าญี่ปุ่นที่สั่งเข้ามายังไทย พ.ศ. 2480 มีปริมาณเพิ่มขึ้นจนทำให้ผ้าญี่ปุ่นสามารถครองส่วนแบ่งตลาดผ้าในไทยได้มากกว่าร้อยละ 70 ของสินค้าผ้าฝ้ายที่สั่งเข้าดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 26 ปริมาณสินค้าผ้าฝ้ายที่ไทยสั่งเข้าและส่วนแบ่งตลาดของญี่ปุ่น

พ.ศ.	ผ้าจากญี่ปุ่น	ผ้าจากประเทศอื่น	ผลรวมของผ้าที่สั่งเข้า	ส่วนแบ่งตลาดของญี่ปุ่น
2478	693,843 ซีน	939,143 ซีน	1,632,986 ซีน	42.50%
2479	857,509 ซีน	641,797 ซีน	1,499,306 ซีน	57.20%
2480	1,120,076 ซีน	433,631 ซีน	1,554,707 ซีน	72.00%

ที่มา : ปรับปรุงจาก William Lockwood, *The Economic Development of Japan : Growth and Structural Change 1868 - 1938* (New Jersey : Princeton University Press, 1954), p. 40.

สินค้าผ้าฝ้ายของญี่ปุ่นที่เข้ามาจำหน่ายในไทย คงมีการนำเข้าจากทั้งพ่อค้าญี่ปุ่น พ่อค้าจีน และพ่อค้าอินเดีย แต่การกระจายตัวของสินค้าส่วนใหญ่อาศัยพ่อค้าส่งและพ่อค้าปลีกชาวจีนเป็นหลัก ทำให้พ่อค้าญี่ปุ่นและพ่อค้าจีนมีผลประโยชน์ร่วมกันในการจำหน่ายสินค้า แต่ความร่วมมือทางเศรษฐกิจจะถูกระงับจากการเคลื่อนไหวด้านการเมือง ที่มีที่มาจากสถานการณ์การต่อสู้ระหว่างกองทัพญี่ปุ่นและกองทัพจีน ทำให้ชาวจีนที่มีแนวคิดชาตินิยมประกาศรวมตัวกันต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น ในที่นี้กล่าวถึงเฉพาะที่มีผลต่อตลาดการค้าผ้าของไทยเป็นหลัก ได้แก่

1. การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นกรณีจีน พ.ศ. 2471 - 2472
2. การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น พ.ศ. 2474 จากสาเหตุที่กองทัพญี่ปุ่นยึดแมนจูเรีย
3. การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น พ.ศ. 2480 - 2482

⁸⁰William Lockwood, *The Economic Development of Japan : Growth and Structural Change 1868 - 1938* (New Jersey : Princeton University Press, 1954), p. 39.

1. การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น กรณีจีหนาน พ.ศ. 2471 - 2472 เกิดจากกรณีที่มีการต่อสู้กันระหว่างกองทัพของญี่ปุ่นและกองทัพของเจียงไคเช็คที่จีหนาน ทำให้ชาวจีนบาดเจ็บและเสียชีวิตกว่า 5,000 คน ชาวจีนจึงโกรธแค้นญี่ปุ่น นำไปสู่กระแสการต่อต้านญี่ปุ่นในจีนและขยายไปยังชาวจีนโพ้นทะเล รวมทั้งในไทยด้วย ช่วงเวลาที่เกิดการต่อต้านนั้น สินค้าเข้าของญี่ปุ่น เริ่มเข้ามามีอิทธิพลในตลาดการค้าของไทยแล้ว ดังจะเห็นจากข้อมูลเกี่ยวกับมูลค่าสินค้าเข้า พ.ศ. 2470 - 2472 ที่ยกมา ดังนี้

พ.ศ.	สินค้าเข้าโดยรวม	สินค้าผ้าฝ้าย	สินค้าเข้าจากญี่ปุ่น
2470	201,080,535 บาท	28,894,863 บาท	13,113,623 บาท
2471	189,790,506 บาท	22,797,872 บาท	5,392,715 บาท
2472	206,713,078 บาท	28,611,364 บาท	16,681,638 บาท

เมื่อเกิดการต่อสู้กันระหว่างทหารญี่ปุ่นที่จีหนาน ผู้นำชาวจีนในไทยจึงจัดการประชุมขึ้นในวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2471 มีมติให้ยุติความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจกับญี่ปุ่นและกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการรณรงค์ต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในเวลาต่อมา มติดังกล่าวกำหนดเป็นข้อ ๆ ดังนี้

1. การค้าขายที่มีกับพ่อค้าญี่ปุ่นให้ยุติลง ตั้งแต่วันที่ 15 พฤษภาคม เป็นต้นไป
2. การค้าขายกับพ่อค้าอินเดียที่มีสินค้าญี่ปุ่นเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วย ให้ยุติลง ตั้งแต่วันที่ 20 พฤษภาคม เป็นต้นไป
3. กรณีพ่อค้าจีนที่มีสินค้าญี่ปุ่นซึ่งจะต้องขายนั้น ให้ดำเนินการไปได้จนถึงวันที่ 15 มิถุนายนเป็นวันสุดท้าย
4. กรณีที่พ่อค้าจีนได้ทำสัญญาตกลงการค้าขายกับพ่อค้าญี่ปุ่นไปก่อนหน้าวันที่ 12 พฤษภาคม นั้นให้ดำเนินการได้ ส่วนการค้าหลังจากนี้จะต้องขออนุมัติจากคณะต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นก่อนดำเนินการ

ข่าวการเคลื่อนไหวต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นครั้งนี้อยู่ในความรับรู้ของรัฐบาลไทยโดยตลอด พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงมีบันทึกไปถึงราชเลขาธิการ ลงวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2471 มีใจความว่าข่าวพ่อค้าจีนที่เคลื่อนไหวต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นที่กระทำอย่างลับ ๆ นั้น ยังคงถือเป็นเรื่องของเอกชน トラบใดที่ยังไม่ส่งผลกระทบด้านการเมืองแล้ว เห็นว่ารัฐบาลไม่ควรเข้าไปแทรกแซง สถานการณ์การค้าต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นเลวร้ายส่งผลกระทบไม่เฉพาะพ่อค้าญี่ปุ่น แต่รวมถึงพ่อค้าชาวจีนที่ค้าขายกับญี่ปุ่นจำนวนไม่น้อย ได้รับความเดือดร้อนจากเรื่องนี้ด้วย การต่อต้านดำเนินไปถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2472 จึงค่อยสงบลง

เนื่องจากญี่ปุ่นตกลงจะชดใช้ค่าเสียหายอันเนื่องจากกรณีที่ยี่หนานให้จีนตามข้อตกลงจากการเจรจา เมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2472 การเคลื่อนไหวมีผลกระทบต่อมูลค่าทางการค้าระหว่างไทยกับญี่ปุ่นโดยตรงกล่าวคือ มูลค่าการนำเข้าสินค้าของไทยจากญี่ปุ่นซึ่งเคยสูงถึง 13,113,623 บาท ในปี พ.ศ. 2470 ลดเหลือเพียง 5,392,715 ในปี พ.ศ. 2471 และเมื่อเหตุการณ์สงบลงใน พ.ศ. 2472 มูลค่าดังกล่าวสูงขึ้นเป็น 16,681,638 บาท ตัวเลขมูลค่าที่แตกต่างกันหลายเท่าตัวทั้งก่อนและหลังเหตุการณ์ครั้งนั้น ทำให้ทูตญี่ปุ่นรายงานไปยังกระทรวงการต่างประเทศญี่ปุ่นว่า เหตุการณ์การเคลื่อนไหวต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นครั้งนี้ ถือเป็นปีหายนะทางการค้าระหว่างไทยกับญี่ปุ่น แม้พ่อค้าชาวจีน พ.ศ. 2471 - 2472 มีบทบาทสำคัญในการค้าระหว่างไทยกับญี่ปุ่น แต่ช่วงเวลานั้นพ่อค้าชาวอินเดียคงมีบทบาททางการค้าด้วย เพราะมติในการประชุมของผู้นำชาวจีนในไทยที่ให้คุณติความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับญี่ปุ่นนั้น ในข้อ 2 มีความว่า "...การค้าขายกับพ่อค้าอินเดียที่มีญี่ปุ่นเข้ามาเกี่ยวข้องกับด้ายนั้น ให้ยุติลงตั้งแต่วันที่ 20 พฤษภาคม เป็นต้นไป..."⁸¹ แสดงว่าพ่อค้าชาวอินเดียมีส่วนในการสั่งเข้าสินค้าญี่ปุ่นมาจำหน่ายในไทยและยังมีบทบาทในการจำหน่ายสินค้าเหล่านี้ให้พ่อค้าชาวจีนด้วย จึงมีมติข้อ 2 ที่ให้การค้าระหว่างพ่อค้าชาวจีนและพ่อค้าชาวอินเดียที่มีญี่ปุ่นเข้ามาเกี่ยวข้องต้องยกเลิกไป การสั่งผ้าญี่ปุ่นเข้ามาจำหน่ายในไทยโดยพ่อค้าชาวอินเดียยังเห็นจากรายงานตลาดการค้าผ้าของหนังสือจดหมายเหตุสภาเผยแผ่พาณิชย์เกี่ยวกับสินค้าขาเข้าในเดือนมกราคมถึงมีนาคม กล่าวถึงการค้าผ้าของชาวอินเดียและชาวจีนว่า

"...สินค้าผ้า ตลาดผ้าในเดือนมกราคมยังคงอับ มีการซื้อผ้าจากสิงคโปร์บ้าง การซื้อขายสินค้าผ้าจีนกระทำกันพอประมาณ ถึงจีนปิดสินค้าญี่ปุ่น พ่อค้าแขกก็สั่งผ้าญี่ปุ่นเข้ามาขายได้เล็กน้อยเหมือนกัน เดือนกุมภาพันธ์ แม้พ่อค้าผ้าทั่ว ๆ ไป ได้สั่งผ้าอังกฤษเข้ามาแทนผ้าญี่ปุ่น แต่ตลาดผ้าก็มีการฟื้นขึ้นเพียงเล็กน้อย เนื่องจากอัตราแลกเปลี่ยนเงินดีขึ้น จึงได้สั่งผ้าจากสิงคโปร์กันมาก..."⁸²

จากการที่พ่อค้าชาวจีนประท้วงสินค้าญี่ปุ่น ทำให้สินค้าญี่ปุ่นจำหน่ายได้น้อยรวมทั้งสินค้าผ้าด้วย แต่ความต้องการสินค้าผ้ายังมีอยู่ ทำให้พ่อค้าสั่งผ้าจากอังกฤษเข้ามาจำหน่ายแทนผ้าจากญี่ปุ่น ส่วนพ่อค้าชาวอินเดีย นอกจากสั่งผ้าจากอังกฤษเข้ามาแล้ว ยังสั่งผ้าจากญี่ปุ่นเข้ามาด้วย

⁸¹เออิจิ มูราชิม่า, การเมืองจีนสยาม : การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย ค.ศ. 1924-1941, แปลโดย เออิจิ มูราชิม่า และวรศักดิ์ มหัทธโนบล (กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 6-12.

⁸² กจข., สร. 0201.45/1 , จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ 2472.

ซึ่งการสั่งผ้าญี่ปุ่นเข้ามาในขณะที่พ่อค้าชาวจีนประท้วงสินค้าญี่ปุ่น อาจเป็นแนวทางสำคัญที่ทำให้พ่อค้าชาวอินเดียนสามารถขยายโอกาสในการค้าผ้าญี่ปุ่นของตน เมื่อเกิดกรณีการประท้วงสินค้าญี่ปุ่นของพ่อค้าชาวจีนในไทยต่อมา

2. การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น พ.ศ. 2474 การต่อต้านครั้งนี้ชาวจีนทำเป็นการลับเนื่องจากเกรงการจับกุมจากรัฐบาลไทย แต่การที่พ่อค้าสิ่งทอชาวจีนเป็นแกนนำกลุ่มหนึ่งในกลุ่มต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น และมีมติให้หยุดค้าขายกับญี่ปุ่นในเดือนกันยายน ทำให้เมื่อถึงเดือนตุลาคมการค้าผ้าของชาวจีนหยุดชะงักเกือบหมด การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในครั้งนี้ส่งผลประโยชน์ต่อพ่อค้าชาวอินเดียนอย่างมาก ดังเห็นได้จาก รายงานการค้าของจดหมายเหตุสภาเผยแผ่พาณิชย์ พ.ศ. 2475 ที่รายงานเกี่ยวกับสินค้าผ้าไว้ว่า

"...สินค้าผ้า เนื่องจากพ่อค้าจีนทำการปิดสินค้าญี่ปุ่น การซื้อขายผ้าในเดือนตุลาคมจึงกระทำกันแต่เพียงเล็กน้อย พ่อค้าย่อยขายแต่ผ้าที่มีอยู่ในร้าน ไม่สั่งซื้อใหม่ พ่อค้าอื่นๆ นอกจากเงินยังคงกระทำการซื้อขายกับญี่ปุ่นอยู่ ราคาสินค้าญี่ปุ่นขึ้นเล็กน้อย ผ้าที่สั่งจากอังกฤษ ผู้สั่งซื้อพอขายออกได้บ้าง แต่ราคายังต่ำอยู่มาก

เดือนพฤศจิกายนการซื้อขายฝืดเคืองที่สุด สินค้าประจำท้องตลาดขายได้บ้าง แต่ก็เป็นรายย่อยที่พ่อค้าซื้อปลีกไปใส่ร้านชั่วคราวหนึ่ง ๆ โดยเหตุที่จีนปิดสินค้าญี่ปุ่น พวกจีนที่เป็นพ่อค้าใหญ่ ๆ ได้หยุดไม่ค้าขายสินค้าญี่ปุ่น แต่พ่อค้าย่อย ๆ กับพ่อค้าแขกยังคงซื้อขายกันบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ

เดือนธันวาคม แม้มีการสั่งซื้อผ้าจากสิงคโปร์กันบ้าง แต่การค้าขายก็กระทำแต่เพียงเล็กน้อย เนื่องจากอัตราแลกเปลี่ยนเงินดีขึ้น สั่งซื้อผ้าจากสิงคโปร์ได้ถูกมาก พวกพ่อค้าก็พากันฉวยโอกาสนี้ แล้วผ่อนสินค้าผ้าที่ตนไว้ในร้านในกรุงเทพฯ ปล่อยขายออกไปทีละน้อย ที่ทำได้ดังนี้ก็เพราะเหตุที่จีนปิดสินค้าญี่ปุ่น..."⁸³

จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ระบุว่าพ่อค้าชาวอินเดียนค้าขายได้ไม่มากจากการที่พ่อค้าชาวจีนไม่ค้าผ้าญี่ปุ่น แต่รายงานการค้าของเจ้าหน้าที่พาณิชย์สหรัฐอเมริกาที่รายงานไปยังกระทรวงการต่างประเทศสหรัฐอเมริกาเกี่ยวกับสถานการณ์เกี่ยวกับสิ่งทอในไทยในเรื่องเดียวกันระบุว่า

⁸³ กจข., สร. 02013.45/1, จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ 2475.

"...การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นไม่ประสบความสำเร็จ เพราะญี่ปุ่นได้กลับเข้ามาในตลาดของไทยได้อีกครั้ง...แต่ในช่วงที่ผ่านมา ผู้ได้รับประโยชน์คือ อินเดีย เนื่องจากสามารถขายสินค้าเพิ่มเป็นจำนวนมาก จากเดิมที่ในปีก่อน (พ.ศ. 2474) จำหน่ายผ้าได้ 2,517,610 หลา เพิ่มขึ้นเป็น 4,215,500 หลาในปีนี้..."⁸⁴

การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นของชาวจีนในไทย โดยเฉพาะการต่อต้านไม่ค้าขายสินค้าผ้าของญี่ปุ่นในระยะเวลาใกล้เคียงกัน คือ พ.ศ. 2471 - 2472 และ พ.ศ. 2474 - 2475 ทำให้เป็นโอกาสที่ดีของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่สามารถขยายเครือข่ายทางการค้าของตน ส่งผลให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียเข้ามามีบทบาทในการค้าส่งและค้าปลีกในตลาดการค้าผ้าของไทยมากขึ้น ดังเห็นได้จากเหตุการณ์ต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นของชาวจีน พ.ศ. 2480

3. การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นของชาวจีน พ.ศ. 2480 นับเป็นครั้งที่รุนแรงมากครั้งหนึ่งจากหนังสือชีวประวัติของเหียงกวงเอี่ยมที่อัมพร เอี่ยมสุริย์ ผู้เป็นบุตร ได้เขียนถึงเหตุการณ์ช่วงนี้ว่า

"...การณรงค์ต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น (พ.ศ. 2480) แพร่ขยายจากกรุงเทพฯ ไปสู่จังหวัดใหญ่อื่น ๆ อย่างรวดเร็ว นักธุรกิจชาวจีนที่รักษาดีจำนวนมาก เข้าร่วมในการเคลื่อนไหวครั้งนี้อย่างเต็มกำลัง ร้านค้าต่าง ๆ ปฏิเสธการขายสินค้าญี่ปุ่น โดยการไล่สินค้าญี่ปุ่นออกจากชั้นวางสินค้า แล้วนำผลิตภัณฑ์จากประเทศอื่น เช่น สินค้าจีน สินค้าอเมริกัน ขึ้นไปวางแทน ย่านที่เป็นศูนย์กลางสินค้าญี่ปุ่นในประเทศไทย คือแถบถนนราชวงศ์ ได้เปลี่ยนสภาพจากบริเวณที่มีผู้คนคลุกคลีไปเป็นถนนที่มีคนเดินโหล่งหล่ง เป็นตลาดที่เงียบเชียบไปภายในชั่วพริบตา...

การณรงค์ต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นแพร่ขยายไปสู่หมู่ชนทุกระดับชั้นในสังคม หนังสือพิมพ์ฉบับต่าง ๆ อาทิ หนังสือพิมพ์ดวงจันทร์ช่วยกันลงข่าวความคืบหน้าของการเคลื่อนไหวนี้เป็นประจำทุกวัน สมาคมจีนต่าง ๆ ก็ช่วยกันจัดตั้งมวลชนเผยแพร่แนวความคิดเรื่องต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นให้เป็นที่รู้จักและเข้าใจของชนทุกชั้น การณรงค์ในครั้งนี้มีคนจีนเข้าร่วมอย่างกว้างขวาง และสนับสนุนร่วมแรงร่วมใจกันอย่างเต็มที่ นับเป็นประวัติการณ์ของการณรงค์

⁸⁴R.G. 151/2.16 Economic and Trade notes No. 75. "Textile notes From Siam" December 30, 1932. (กปศ.ร.จ.ปร.).

ครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ยังผลให้การค้าระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ลดลงกว่าครึ่งภายในชั่วระยะเวลาเพียงครึ่งปี..."⁸⁵

การรณรงค์ครั้งนี้มีชาวจีนเข้าร่วมมาก แต่การที่สินค้าญี่ปุ่นเข้ามามีบทบาทในตลาดการค้าของไทยทำให้พ่อค้าชาวจีนบางคนไม่ต้องการเสียผลประโยชน์ทางการค้าจึงยังทำการค้ากับญี่ปุ่นอยู่ ทำให้พ่อค้าชาวจีนถูกสังหารไปถึง 61 คน เพราะไม่ให้ความร่วมมือ ส่วนของการค้าฝ้าย พบว่าพ่อค้าชาวจีนได้เชิญพ่อค้าฝ้ายชาวอินเดียเข้าร่วมการประชุมเพื่อต่อต้านสินค้าฝ้ายจากญี่ปุ่นด้วย ในการประชุมพ่อค้าอินเดียเสนอให้ส่วนแบ่งร้อยละ 1 จากการค้าฝ้ายญี่ปุ่นให้ชาวจีนเพื่อใช้ในการดำเนินกิจกรรม⁸⁶ การที่พ่อค้าชาวจีนต้องเชิญพ่อค้าฝ้ายชาวอินเดียเข้าร่วมการต่อต้านสินค้าฝ้ายจากญี่ปุ่นแสดงให้เห็นว่าพ่อค้าฝ้ายชาวอินเดียคงมีสัดส่วนในการค้าฝ้ายพอสมควร ทำให้การต่อต้านสินค้าฝ้ายจากญี่ปุ่นที่ชาวจีนเคยดำเนินการเพียงลำพัง เมื่อ พ.ศ. 2470 และ พ.ศ. 2474 เมื่อถึง พ.ศ. 2480 พ่อค้าชาวจีนต้องขอความร่วมมือจากพ่อค้าฝ้ายชาวอินเดียเพื่อให้การต่อต้านประสบความสำเร็จ

ความสัมพันธ์ของพ่อค้าฝ้ายชาวอินเดียกับการค้าฝ้ายอุตสาหกรรมจากญี่ปุ่นยังเห็นได้จาก รายงานการเดินทางไปยังจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยที่นายกิลเรทส์ (Gilchrist) ผู้ช่วยกงสุลอังกฤษเป็นผู้เสนอรายงานเมื่อวันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2482 (ค.ศ. 1939) กล่าวถึงชาวอินเดียที่ตั้งหลักแหล่งในภาคนี้ว่า

"...มีผู้ชายประมาณ 700 คน เป็นชาวปาทาน 70% ชาวสิกข์ 20% ชาวฮินดู 10% ชาวสิกข์ทั้งหมดเป็นพ่อค้า ชาวฮินดูเป็นคนขาย ชาวปาทานมีทั้งเป็นคนขาย พ่อค้า พ่อค้าเร่ (hawkers) และคนขายเนื้อสัตว์

พฤติกรรมของชาวอินเดียไม่มีข้อสงสัยว่า พวกเขาไม่มีเวลาว่างและประสบความสำเร็จจากสิ่งที่ไม่คาดฝัน จากการที่ชาวจีนต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น ทำให้ตอนนี้พ่อค้าฝ้ายชาวอินเดียทุกคนในประเทศทำการค้าเกี่ยวกับฝ้ายไหมและฝ้ายฝ้ายของญี่ปุ่นแต่เพียงกลุ่มเดียว ชาวจีนไม่พอใจเกี่ยวกับการล่วงล้ำของชาวอินเดียในการค้าฝ้ายญี่ปุ่น ซึ่งสาเหตุไม่ได้เกิดจากรักชาติเพียงอย่างเดียว

⁸⁵ อัมพร เอี่ยมสุรีย์, รักชาติยิ่งชีพ : ชีวิตประวัติเหี้ยมกวมเอี่ยม, แปลโดย เสาวคนธ์ รัตนวิจิตราศิลป์ (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดมิเดียเพรส, 2537), หน้า 124.

⁸⁶ เออิจิ มูราซิม่า, การเมืองจีนสยาม : การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย ค.ศ. 1924-1941, หน้า 129.

แต่ยังเกิดจากความเห็นแก่กลุ่มของตนด้วย* และมีการกระทำที่รุนแรงในบางพื้นที่ที่ก่อให้เกิดอันตราย หรือทำลายทรัพย์สินของคนในบังคับอังกฤษ** พื้นที่ซึ่งเกิดปัญหาดังกล่าวคือ บริเวณอุดร นครพนม และมหาสารคาม กรณีความรุนแรงอันหนึ่งที่เกิดคือ กรณีโกคา ซิงห์ (Gokal Singh) พ่อค้าชาวสิกข์ที่มหาสารคามซึ่งปฏิเสธที่จะให้ความร่วมมือในการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น จึงถูกข่มขู่และเกือบถูกฆ่าโดยกลุ่มคนจีน เมื่อ ข้าพเจ้าได้พบ เขายังอยู่ในสภาพอ่อนแอ แต่ฟื้นจิตอันตรายแล้ว รัฐบาลสยามให้การรักษาเขาอย่างดีและเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลตลอดสามสัปดาห์ที่อยู่ในโรงพยาบาล ผู้ทำร้ายโกคา ซิงห์ ถูกนำตัวมายังกรุงเทพฯ เพื่อเนรเทศออกนอกประเทศ..."⁸⁷

จากรายงานดังกล่าว ทำให้เห็นความสัมพันธ์ทางการค้าที่เกิดขึ้นระหว่างพ่อค้าชาวอินเดียที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการค้าผ้าญี่ปุ่นแทนพ่อค้าชาวจีนในช่วงเวลาที่พ่อค้าชาวจีนต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น บทบาททางการค้าที่เกิดขึ้นยังสัมพันธ์กับการกระจายตัวของชาวอินเดียในไทยที่มีการตั้งหลักแหล่งในบริเวณพื้นที่ซึ่งเป็นเขตการค้า ดังที่กล่าวไว้ในบทที่ 2 (ตารางที่ 5 ถึง 9 และ 15) การค้าขายกับญี่ปุ่นในช่วงเวลาที่ชาวจีนต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น ทำให้บริษัทการค้าของชาวอินเดียถูกต่อต้านจากชาวจีนไปด้วย ตามรายงานที่บริษัทมติชบุชิสสาจากกรุงเทพฯ มีไปถึงสำนักงานใหญ่ที่ญี่ปุ่นมีความตอนหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า "...ไม่เฉพาะแต่จะต่อต้านสินค้าจากญี่ปุ่นเท่านั้น แม้การซื้อข้าวส่งออกไปญี่ปุ่นก็ถูกขัดขวาง และบริษัทฝรั่ง บริษัทแขกที่ค้าขายติดต่อกับญี่ปุ่นก็ถูกต่อต้านไปด้วย..."⁸⁸ จากตัวอย่างที่ยกมาเห็นได้ว่า พ่อค้าชาวอินเดียนอกจากมีความสัมพันธ์กันภายในกลุ่มแล้ว ยังมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับกลุ่มพ่อค้าชาวจีนและญี่ปุ่นด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอยู่ในลักษณะใด ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ทางสังคมขณะนั้นด้วย กรณีการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นของพ่อค้าชาวจีนเป็นตัวอย่างที่ดี ที่ทำให้เห็นทั้งความขัดแย้งและความร่วมมือทางการค้าที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตามการที่พ่อค้าชาวอินเดียเข้าไปแทนที่พ่อค้าชาวจีนในช่วงนี้ ทำให้เกิดการขยายตัวทางการค้าผ้า ขณะเดียวกันเป็นการสร้างสายสัมพันธ์ทางการค้ากับญี่ปุ่น ซึ่งความสัมพันธ์นี้

* ความไม่พอใจของชาวจีนที่ชาวอินเดียค้าผ้าญี่ปุ่น ขณะที่ชาวจีนต่อต้านนั้น ส่วนหนึ่งน่าจะเกิดจากการเสียผลประโยชน์ทางการค้า เพราะเวลานั้นชาวจีนนำสินค้าของจีนมาเสนอขายแทนผ้าญี่ปุ่น แต่คนไทยยังนิยมซื้อผ้าญี่ปุ่นมากกว่า เนื่องจากผ้าญี่ปุ่นได้เข้ามาครองตลาดผ้าในไทยแล้ว.

** หมายถึง พ่อค้าชาวอินเดียที่ค้าสินค้าญี่ปุ่น.

⁸⁷NAI., External, 433-X/1939, "Extract about British Indians from a Report by the British vice-consul, Bangkok, on a tour of the North - Eastern provinces of Siam."

⁸⁸อิทธิ โขเนะโอะ และโยชิคาวะ โทชิฮารุ, ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี, หน้า 206.

นำไปสู่ความสัมพันธ์ทางการเมือง เมื่อกลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดียเข้าไปมีส่วนร่วมในขบวนการกึ่งเอกราชของอินเดีย ซึ่งเป็นขบวนการที่ได้รับความสนับสนุนจากญี่ปุ่นในช่วงก่อนและระหว่างสงครามมหาเอเชียบูรพา ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไปในบทที่ 4

นอกจากสินค้าผ้าลาย และผ้าที่ผลิตแบบอุตสาหกรรมแล้ว สินค้าที่เกี่ยวข้องกับผ้าอีกชนิดหนึ่ง ที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทยไปสัมพันธ์ด้วย คือ เส้นด้าย เส้นด้ายเป็นวัตถุดิบที่สำคัญในการผลิตผ้า และเป็นสินค้าที่มีบทบาทสูงในพื้นที่ซึ่งการทอผ้ายังปรากฏอยู่ หรือในกลุ่มที่ทอผ้าแบบกึ่งอุตสาหกรรมเพื่อจำหน่ายในประเทศ เส้นด้ายจึงเป็นสินค้าที่มีความสำคัญไม่น้อยกว่าสินค้าสิ่งทอประเภทผ้าที่ได้กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ยังสัมพันธ์กับการผลิตฝ้าย การส่งเสริมการปลูกฝ้าย ซึ่งเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจส่วนหนึ่งที่รัฐพยายามส่งเสริม ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องเส้นด้าย จึงมีความสำคัญและช่วยเสริมภาพเกี่ยวกับการค้าผ้าของพ่อค้าอินเดียในไทย

3. การค้าเส้นด้าย

นอกจากผ้าแล้ว ไทยมีการสั่งเข้าเส้นด้ายเข้ามาใช้จำนวนไม่น้อย ทั้งที่ก่อนหน้านี้คนไทยเคยเป็นผู้ผลิตและส่งออกฝ้ายไปจำหน่ายยังต่างประเทศ ดังที่ สุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล ได้เสนอไว้ในงานเรื่อง "หาอยู่หากิน เพื่อค้าเพื่อขาย เศรษฐกิจไทย รัตนโกสินทร์ตอนต้น" เกี่ยวกับการผลิตและการค้าฝ้ายไว้ว่า

"...เมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่มีอยู่ทั้งรายงานของชาวต่างประเทศ เอกสารทางราชการและข้อมูลต่าง ๆ ... ฝ้ายเป็นพืชไร่ที่ปลูกกันมาก... ทั้ง ครอว์ฟอร์ด เบอร์นี่ สังกษราชปาลเลทวิช และเบาว์ริง ต่างระบุว่า ฝ้ายเป็นสินค้าออกที่สำคัญอย่างหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดย เบอร์นี่บันทึกไว้ว่า ผลผลิตฝ้ายในอาณาจักรมีประมาณ 50,000 ทาบต่อปี (1 ทาบคือ 60 กิโลกรัม)... ส่วน จอห์น ครอว์ฟอร์ด บันทึกถึงการปลูกฝ้ายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไว้ว่า ฝ้ายไม่ชอบขึ้นในท้องที่ที่มีน้ำท่วม ปลูกกันมากในเมืองนครศรีธรรมราช ปากแพรก (กาญจนบุรี) และตามที่ดอน...เราเห็นฝ้ายลำเลียงเข้าสู่กรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก แม้ราคาค่อนข้างแพง คือฝ้ายที่ยังไม่ได้เอาเมล็ดออกขายกันถึงหาบละ 8 บาทขึ้นไป ถึง 13 บาท แต่ก็ขายให้แก่เมืองไหหลำได้ปีหนึ่งถึง 20,000 ทาบ เป็นฝ้ายที่เอาเมล็ดออกหมดแล้ว..."⁸⁹

⁸⁹สุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, หาอยู่หากิน เพื่อค้าเพื่อขาย เศรษฐกิจไทยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2544), หน้า 63-66.

จากการศึกษาของศุภรัตน์ แสดงให้เห็นว่าฝ้ายเป็นสินค้าออกอย่างหนึ่งที่ไทยส่งไปจำหน่ายยังจีน ซึ่งปริมาณและความสำคัญของการผลิตฝ้ายเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงการคงอยู่ของการผลิตฝ้ายอย่างหนึ่ง เนื่องจากฝ้ายเป็นวัตถุดิบสำคัญในการนำไปผลิตเส้นด้ายเพื่อใช้ในการทอผ้าฝ้ายจากไทยได้รับความสนใจจากอังกฤษ เมื่อเกิดภาวะการขาดแคลนฝ้ายจากการเกิดสงครามกลางเมืองในสหรัฐที่เป็นแหล่งผลิตฝ้ายที่สำคัญของโรงงานผลิตผ้าในอังกฤษ ซึ่งมีความเป็นมาดังนี้

การผลิตผ้าฝ้ายของอังกฤษเฟื่องฟูขึ้น เมื่อมีการใช้เครื่องจักรไอน้ำในอุตสาหกรรมสิ่งทอในอังกฤษ ซึ่งนับเป็นการปฏิวัติการผลิตสิ่งทอ ทำให้ระหว่าง พ.ศ. 2313-2383 อุตสาหกรรมสิ่งทอผ้าฝ้ายเป็นอุตสาหกรรมที่ก้าวหน้า โดยเฉพาะเมื่อมีการคิดค้นเครื่องจักรปั่นด้ายและเครื่องเตรียมปุยฝ้ายสำหรับปั่นเป็นเส้นด้ายสำเร็จใน พ.ศ. 2318 เป็นต้นมา ระยะเวลาของการขยายตัวทางอุตสาหกรรมสิ่งทอฝ้าย อังกฤษนำเข้าฝ้ายดิบจากหมู่เกาะอินเดียตะวันตก (The West Indies) ต่อมาจึงนำเข้าจากสหรัฐอเมริกา ปริมาณการนำเข้าจากอเมริกาสูงเกินครึ่งหนึ่งของฝ้ายดิบที่นำเข้าตั้งแต่ พ.ศ. 2353 ทำให้เมื่อสถานการณ์ทางการเมืองในสหรัฐอเมริกามีความขัดแย้งเกิดขึ้นเกี่ยวกับประเด็นการเลิกทาส อังกฤษต้องเตรียมหาแหล่งวัตถุดิบแหล่งใหม่เพื่อใช้ในการผลิตผ้าฝ้าย⁹⁰

ช่วงเวลาหลายปีก่อนเกิดสงครามกลางเมืองในอเมริกา กลุ่มนักธุรกิจอังกฤษตระหนักถึงอันตรายจากการยึดติดกับอเมริกาในฐานะแหล่งผลิตวัตถุดิบเพียงแหล่งเดียว จึงเสนอให้รัฐบาลเห็นถึงความจำเป็นที่ต้องสนับสนุนการปลูกฝ้ายในอินเดีย ทั้งนี้ก่อนหน้านั้น *The Manchester School of Free Traders* ได้เริ่มศึกษาสาเหตุและกระตุ้นให้รัฐบาลนำเครื่องมือต่าง ๆ มาใช้เพื่อสร้างอินเดียให้เป็นแหล่งวัตถุดิบ หลังปี พ.ศ. 2400 (ค.ศ. 1857) นักธุรกิจเหล่านี้พยายามให้รัฐบาลสนับสนุนการปลูกฝ้ายในอินเดีย ผ่านสมาคม *The Cotton Supply Association* ที่จัดตั้งขึ้น แต่ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะรัฐบาลสามารถหาฝ้ายในราคาถูกจากแหล่งอื่น ๆ ได้⁹¹

การแสวงหาแหล่งวัตถุดิบคือฝ้าย ทำให้มีการส่งตัวอย่างฝ้ายที่ผลิตในที่ต่าง ๆ ไปยังอังกฤษเพื่อพิสูจน์คุณภาพของเส้นใย ซึ่งในกรณีนี้รวมทั้งไทยด้วย ตามที่ปรากฏหลักฐานในหนังสือของกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ ลงวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2401 (ค.ศ. 1858) ที่ส่งมาที่กรุงเทพฯ มีความว่า "...ข้าพเจ้าขอแจ้งด้วยว่าได้รับตัวอย่างฝ้ายจำนวน 2 กล่อง ที่ท่านพระคลัง

⁹⁰Man is a Weaver (New York : The Viring Press, 1949), p. 266.

⁹¹Dwijendra Tripathi, "Opportunism of Free Trade : Lancashire Cotton Famine and Indian Cotton Cultivation," **Essays in Modern Indian Economic History** (New Delhi: Munshi Ram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1987), pp. 209-215.

ส่งมา และข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ส่งต่อไปยังสภาการพาณิชย์ของอังกฤษเพื่อตรวจสอบ..."⁹² การส่งตัวอย่างฝ้ายเพื่อทำการตรวจสอบครั้งนี้ไม่มีการระบุที่ชัดเจนว่าเป็นความต้องการของอังกฤษเองโดยตรงหรือเป็นความต้องการของไทยที่ต้องการขยายการค้ากับอังกฤษ อย่างไรก็ตาม ผลการตรวจสอบครั้งนี้ระบุว่าประสบความสำเร็จเพราะสมาคมผู้จำหน่ายฝ้ายแห่งแมนเชสเตอร์มีความต้องการข้อมูลเกี่ยวกับฝ้ายของไทยเพิ่ม ดังที่ปรากฏในจดหมายจากกระทรวงการต่างประเทศส่งถึงเซอร์โรเบิร์ต เอช. ซอมเมอร์ ที่สถานกงสุลอังกฤษในไทย ลงวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2401 (ค.ศ. 1858) แจ้งเรื่องการตรวจสอบตัวอย่างฝ้ายสยาม ที่สมาคมผู้จำหน่ายฝ้ายแห่งแมนเชสเตอร์ส่งมาพร้อมกับต้องการให้กงสุล "...จัดหาและส่งข้อมูลที่สมาคมขอมา เกี่ยวกับรายละเอียดและขอบเขตของอาณาบริเวณที่จะทำการเพาะปลูก..."⁹³ จากการตรวจสอบคุณภาพของฝ้ายดังกล่าว ทำให้มีการส่งออกฝ้ายไปยังบอมเบย์ดังเห็นจากรายงานการค้าของกงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ เป็นรายงานลงวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2407 (ค.ศ. 1864) ที่รายงานเกี่ยวกับสภาพการค้าฝ้ายใน พ.ศ. 2406 ว่า "...ฝ้ายมีราคาสูง เพราะมีความต้องการฝ้ายเพื่อส่งออกไปยังบอมเบย์ แม้คุณภาพของฝ้ายที่ส่งไปไม่ดีนัก..."⁹⁴ การส่งออกฝ้ายไปยังบอมเบย์คงดำเนินการไปไม่นานนัก เพราะรายงานของกงสุลอังกฤษในส่วนของสินค้าออก ไม่มีการกล่าวถึงการส่งฝ้ายออกอีก นอกจากนั้นในรายงานการค้าระหว่าง พ.ศ. 2409 (ค.ศ. 1866) พบว่า ฝ้ายเป็นสินค้าส่งออกอันดับท้ายๆ และมีมูลค่าการส่งออก 1,145 ปอนด์ ปริมาณ 327 หาบ (Piculs) ในจำนวนนี้เป็นการส่งออกไปยังฮ่องกง 310 หาบ ส่งไปยังสิงคโปร์ 17 หาบ ความต้องการและการลดความต้องการฝ้ายจากไทย อาจอธิบายได้จากปริมาณการนำเข้าฝ้ายจากอียิปต์และอินเดียของอังกฤษ ใน พ.ศ. 2403 อังกฤษสั่งเข้าฝ้ายจากอียิปต์ 50,000,000 ปอนด์ เพิ่มขึ้นเป็น 240,000,000 ปอนด์ ใน พ.ศ. 2413 เช่นเดียวกับอินเดียที่ตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ อังกฤษนำเข้าฝ้ายจากอินเดีย 420,000,000 ปอนด์ ใน พ.ศ. 2403 และเพิ่มขึ้นเป็น 625,000,000 ปอนด์ ใน พ.ศ. 2413⁹⁵ การผลิตฝ้ายในอินเดียเพิ่มขึ้นจากการที่ตัวแทนรัฐบาลอังกฤษที่บอมเบย์ ซึ่งดูแลแหล่งผลิตฝ้ายขนาดใหญ่ได้รับแรงกดดันจากสมาคมพ่อค้าชาวอังกฤษ ให้ดำเนินการเพื่อเพิ่มผลผลิตฝ้าย มีความพยายามออกกฎหมายเพื่อปฏิรูปที่ดินในอินเดียเพื่อให้นายทุนชาวอังกฤษสามารถถือครองที่ดินขนาดใหญ่เพื่อใช้ในการผลิตฝ้าย การดำเนินการเหล่านี้ ทำให้อินเดียสามารถเพิ่มผลผลิตฝ้ายเพื่อสนองความต้องการของอังกฤษได้ และอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ความต้องการฝ้าย

⁹²บันทึกสัมพันธภาพระหว่างประเทศสยามกับนานาประเทศ เล่มที่ 15 (7 กรกฎาคม 1858 - 28 ธันวาคม 1858), แปลและเรียบเรียงโดย พรพรรณ ทองตัน (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), หน้า 67.

⁹³เรื่องเดียวกัน, หน้า 125.

⁹⁴B.P.P. 2/1, Commercial Reports between July 1, 1863, and June 30, 1864.

⁹⁵Man is a Weaver, p. 269.

จากไทยลดความสำคัญลง ประกอบกับการนำเข้าฝ้ายจากอินเดียขึ้น อังกฤษสามารถควบคุมคุณภาพ และราคาได้มากกว่าการนำเข้าฝ้ายจากภูมิภาคอื่น ดังกรณีที่มีการออกพระราชบัญญัติให้มีการลงโทษ และเสียค่าปรับหากมีการปนเปื้อน เป็นต้น⁹⁶

ไม่มีหลักฐานที่ปรากฏชัดว่ามีการส่งออกฝ้ายไปยังอังกฤษมากนักน้อยเพียงใด แต่จากการศึกษาของ สนั่น รัตนโสภา พบว่า พ.ศ. 2401 รัฐพยายามสนับสนุนให้ราษฎรปลูกฝ้ายโดย ยกเว้นภาษีไร่ฝ้ายใหม่และซื้อเครื่องคิดฝ้ายแจกทุกหัวเมือง⁹⁷ ซึ่งสนั่นวิเคราะห์ในส่วนนี้ว่า เป็นการส่งเสริมของรัฐเพื่อสนับสนุนการทอผ้าในท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อลดการนำเข้าสินค้าผ้าจาก ต่างประเทศ ซึ่งการวิเคราะห์ของสนั่นต่างจากผู้ศึกษาที่เห็นว่าการส่งเสริมการปลูกฝ้ายน่าจะจะเป็นไป เพื่อหาพืชเศรษฐกิจอีกประเภทเป็นการเพิ่มรายได้จากการส่งออกให้กับไทยมากกว่า

การส่งเสริมการปลูกฝ้ายเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) โดยรัฐบาลสมัยนั้นมีนโยบายสนับสนุนการปลูกฝ้าย และมุ่ง ความสนใจไปที่มณฑลพิษณุโลก เพราะเคยมีฝ้ายเป็นผลผลิตหลักแต่เสื่อมลง เมื่อประสบการ แข่งขันจากต่างประเทศ ดังนั้นกระทรวงเกษตรธิการจึงเริ่มรับรายงานเกี่ยวกับการปลูกฝ้าย ในพิษณุโลก และสั่งซื้อเครื่องจักรจากญี่ปุ่นเพื่อตั้งโรงงานปั่นฝ้าย เมื่อถึง พ.ศ. 2453 รัฐบาล เริ่มเข้ามามีบทบาทเต็มที่ในท้องถิ่น โดยซื้อฝ้ายจากผู้ผลิตนำมาปั่นเพื่อขายและนำเมล็ดไป แจกจ่ายให้เกษตรกรเพื่อให้ทำการเพาะปลูกต่อไป มีการส่งนักศึกษาวิชาการเกษตรไปศึกษา การปลูกฝ้ายจากต่างประเทศ จ้างผู้เชี่ยวชาญชาวอเมริกามาดำเนินการทำไร้ทดลองที่พิษณุโลก และ วางโครงการสร้างโรงงานปั่นฝ้ายที่ใช้เครื่องจักรกล และมีรายงานว่า พ.ศ. 2453 มีบริษัทญี่ปุ่น ที่เข้ามาทำวิจัยเกี่ยวกับความเป็นไปได้ในการให้ไทยผลิตฝ้ายดิบให้แก่โรงงานทอผ้าในญี่ปุ่น ขณะปี พ.ศ. 2456 มีผู้แทนจากบริษัทยามาโมโตะเดินทางมาไทย เพื่อซื้อฝ้ายทุกชนิดที่มีเป็น ตัวอย่างส่งไปญี่ปุ่นเพื่อทดสอบคุณภาพและความทนทาน นอกจากนั้นยังมีบริษัทร่วมไทย-จีน ชื่อว่า "ห้างจำหน่ายฝ้ายต้าเหม็ง" ตั้งขึ้นเพื่อจำหน่ายฝ้ายที่ผลิตในกาญจนบุรี และมีพ่อค้า หลายรายที่เข้ามาซื้อฝ้ายในพิษณุโลกแข่งกับตัวแทนของรัฐบาล

สิ่งเหล่านี้ทำให้หนังสือพิมพ์ The Bangkok Times เขียนทำนายไว้ใน พ.ศ. 2456 ว่า แนวโน้มในการสั่งซื้อฝ้ายเข้าประเทศอาจจะต้องเปลี่ยนกลับกันในไม่ช้า อย่างไรก็ตาม ความรุ่งเรืองของการผลิตฝ้ายคงอยู่ในระยะสั้นๆ เท่านั้น ตามข้อมูลที่ได้รับการเผยแพร่กล่าวว่า

⁹⁶Dwijendra Tripathi, "Opportunism of Free Trade : Lancashire Cotton Famine and Indian Cotton Cultivation," *Essay in Modern Indian Economic History*, p. 212.

⁹⁷สนั่น รัตนโสภา, "วิวัฒนาการบริษัทต่างชาติในประเทศไทย (พ.ศ. 2398 - 2484)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 137.

ฝ้ายเป็นเหยื่อของสภาวะความสับสนทางการค้าระหว่างประเทศ ที่มีสาเหตุมาจากการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 เพราะการปลูกฝ้ายขยายตัวขึ้นก่อนหน้าการเกิดสงคราม เมื่อเกิดสงครามขึ้นผู้ผลิตต้องขาดทุนอย่างมากเมื่อไม่สามารถขายผลผลิตได้ ใน พ.ศ. 2458 แม้ราคาฝ้ายจะดีขึ้นหลังจากสงครามสงบลงแล้ว แต่ผู้ผลิตหมดกำลังใจจากสภาวะขาดทุนที่ผ่านมาและไม่เต็มใจจะเสี่ยงกับการทำไร่ฝ้ายอีกต่อไป⁹⁸ ทำให้ความพยายามสนับสนุนการผลิตฝ้ายของรัฐไม่ประสบความสำเร็จ

ความล้มเหลวของการผลิตฝ้ายทำให้ไทยต้องสั่งนำเข้าเส้นด้ายมาใช้ในประเทศ เห็นได้จากรายงาน "สำรวจโภคทรัพย์ของประเทศสยามและวิจณการค้าขายกับนา ๆ ประเทศในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 6 (พ.ศ. 2453 ถึง พ.ศ. 2468)" ที่กล่าวถึงการนำเข้าเส้นด้ายไว้ว่า

"...ด้าย สีน้าด้ายที่ส่งเข้ามีจำนวนนำหนักคิดเป็นรายปีในระหว่าง ๕ ปี (พ.ศ. ๒๔๕๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๒) ตกปีละ ๑,๕๑๘,๐๐๐ กิโลกรัม (จำนวนเฉลี่ยในห้าปีก่อนขึ้นไปกว่านี้หาไม่ได้) ส่วนในระยะ ๕ ปีหลัง ตกปีละ ๒,๔๕๐ กิโลกรัม* ซึ่งแสดงว่าเพิ่มขึ้นถึง ๖๐ เปอร์เซ็นต์ เหตุที่มีสินค้าน้าด้ายเข้ามามากเช่นนี้ เนื่องจากสินค้าน้าด้ายขึ้นราคา ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๒ พวกจีนจึงได้ตั้งโรงทอฝ้ายขึ้นมากในกรุงเทพฯ จนบัดนี้ กลายเป็นหัตถกรรมสำคัญอันหนึ่ง แต่เพราะเหตุที่ราคาฝ้ายได้ตกลงเมื่อเร็ว ๆ นี้จึงได้ยืนยันว่าการทอฝ้ายกำลังเสื่อมทรามลง ส่วนค่าของสินค้าน้าด้ายกลับยิ่งขึ้นสูงกว่าปริมาณ คิดเฉลี่ยในระยะห้าปีแรกตกปีละ ๑,๗๓๖,๐๐๐ บาท ในระยะห้าปีถัดมาสูงขึ้นเป็นปีละ ๓,๖๔๓,๐๐๐ บาท และในระยะห้าปีสุดท้ายสูงขึ้นเป็นปีละ ๕,๗๖๐,๐๐๐ บาท..."⁹⁹

รายงานนี้กล่าวถึงการที่ชาวจีนตั้งโรงงานทอฝ้ายในกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2462 เพราะฝ้ายมีราคาแพงขึ้น เนื่องจากอยู่ในระหว่างเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้เห็นว่าการนำเข้าเส้นด้ายของไทยมีความสัมพันธ์กับการนำเข้าฝ้าย กล่าวคือถ้าสินค้าน้าด้ายมีราคาแพงขึ้นจนผู้ประกอบการสิ่งทอเห็นว่ามีกำไร จะตั้งโรงงานเพื่อผลิตฝ้าย ทำให้การนำเข้าฝ้ายฝืนลดลง แต่มูลค่าการนำเข้าเส้นด้ายที่เป็นวัตถุดิบในการผลิตฝ้ายเพิ่มขึ้น ดังนั้นในภาพรวมการลดลงของการนำเข้าฝ้ายฝืนแต่เพิ่มการนำเข้าเส้นด้าย แสดงว่าไทยยังพึ่งพิงการนำเข้าสิ่งทอจาก

⁹⁸ เดวิด บรูซ จอห์นสัน, สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423-2473, พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม, บรรณาธิการแปล (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 203-204.

* ปริมาณการนำเข้าเส้นด้ายในเอกสารนี้จะผิดพลาด ที่ถูกต้องควรเป็น 2,450,000 กิโลกรัม.

⁹⁹ จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่การพาณิชย์, 20 (เมษายน 2469), : 383.

ต่างประเทศเหมือนเดิม นอกจากนั้นความสำคัญของการนำเข้าเส้นด้ายยังนำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับการคงอยู่ของหัตถกรรมพื้นบ้านของไทย คือ การทอผ้าในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยที่ถูกอธิบายผ่านงานที่ศึกษาว่าได้รับผลกระทบจากการนำเข้าผ้าจากต่างประเทศน้อย เนื่องจากราษฎรในพื้นที่ทั้งสองยังทอผ้าใช้เอง ดังงานของ ชูสิทธิ์ ชูชาติ ที่ศึกษาเรื่อง "การผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองในสังคมศักดินา : ศึกษาเฉพาะการผลิตระดับหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 1839-2475" ได้อธิบายเกี่ยวกับการคงอยู่ของการทอผ้าในภาคเหนือว่า "...การปลูกฝ้ายเพื่อทอผ้าใช้เองของชาวนาในภาคเหนือคงดำเนินติดต่อกันมาจนกระทั่งได้เปิดการค้าขายอย่างเสรี ใน พ.ศ. 2398 ฝ้ายและเส้นฝ้ายสำเร็จรูปได้ส่งเข้ามาจำหน่ายในประเทศไทยและในภาคเหนือ แต่มิได้ส่งผลกระทบต่อชาวนาในหมู่บ้านชนบทภาคเหนือนัก..."¹⁰⁰ หรือในงานของ สนั่น รัตนโสภาก ที่เสนอว่าสินค้าอุตสาหกรรมอย่างแรกที่หลังไหลเข้าสู่ประเทศไทยคือ ฝ้ายฝ้ายจากลอนดอนและอินเดีย เหตุที่ฝ้ายฝ้ายดังกล่าวได้รับความนิยมเพราะ "...สินค้าเหล่านี้ผลิตด้วยเครื่องจักร จึงมีต้นทุนการผลิตต่ำ ประกอบกับภาษีขาเข้าต่ำ ทำให้ราคาถูกกว่าฝ้ายฝ้ายที่ผลิตในไทย ความเสื่อมโทรมของอุตสาหกรรมครัวเรือนสิ่งทอ ค่อย ๆ ขยายวงกว้างออกจากชนบทกรุงเทพฯ ไปถึงเขตที่ชาวนากำลังเพิ่มการผลิตข้าวเพื่อขาย ทันทิที่พ่อค้าคนกลางไปถึงชาวบ้านก็เลิกทอเสื้อผ้าเอง พ่อค้าคนกลางบรรทุกสินค้าสิ่งทอต่างประเทศไปขายชาวนาถึงที่พร้อมทั้งซื้อข้าวจากชาวนากลับมา อัตราการเสื่อมโทรมของอุตสาหกรรมทอผ้าต่างกันไปตามแต่ละภาคขึ้นอยู่กับค่าขนส่งและระดับการผลิตเพื่อขายของแต่ละท้องถิ่น ดังนั้นการทอผ้าจึงสามารถรอดอยู่ในภาคอีสานและส่วนที่ห่างไกลมากของเส้นทางคมนาคม..."¹⁰¹

คำอธิบายที่เกิดขึ้นงานที่ยกตัวอย่างมา เป็นสิ่งเดียวกับที่ปรากฏใน "รายงานการสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม" ว่า ราษฎรในแต่ละภาคของไทยมีค่าใช้จ่ายในการซื้อเสื้อผ้าต่างกัน ดังนี้

ภาคกลาง	ค่าใช้จ่ายในการซื้อเสื้อผ้า 20 บาท
ภาคเหนือ	ค่าใช้จ่ายในการซื้อเสื้อผ้า 13 บาท
ภาคใต้	ค่าใช้จ่ายในการซื้อเสื้อผ้า 12 บาท
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ค่าใช้จ่ายในการซื้อเสื้อผ้า 7 บาท

¹⁰⁰ชูสิทธิ์ ชูชาติ, "การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในสังคมศักดินา : ศึกษาเฉพาะการผลิตระดับหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 1839-2475," ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 363.

¹⁰¹สนั่น รัตนโสภาก, "วิวัฒนาการบริษัทยต่างชาติในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2484)," หน้า 138.

ความแตกต่างของค่าใช้จ่ายในการซื้อเสื้อผ้าของราษฎรในภาคต่าง ๆ ของไทยนี้ “รายงานการสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม” ให้เหตุผลว่า “...ราษฎรในจังหวัดห่างไกลทอผ้าสำหรับใช้เป็นส่วนมาก...”¹⁰² การที่มีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยในการซื้อเสื้อผ้าน้อยและยังคงรักษาหัตถกรรมสิ่งทอไว้ ทำให้คำอธิบายเกี่ยวกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือคือ การได้รับผลกระทบจากการนำเข้าสินค้าผ้าอุตสาหกรรมจากต่างประเทศน้อย กรณีนี้ผู้ศึกษาต้องการนำเสนอเพิ่มในอีกมุมหนึ่งคือการคงอยู่ของการทอผ้าทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ คงอยู่เฉพาะการทอผ้าหรือคงอยู่ทั้งการทอผ้าและการปลูกฝ้าย เพราะถ้าคงอยู่เฉพาะการทอผ้าแต่เส้นด้ายที่ใช้ในการทอนำเข้าจากต่างประเทศค่ากล่าวที่ว่า ประชากรในท้องถิ่นที่มีการทอผ้าไม่ได้รับผลกระทบจากการนำเข้าผ้าจากต่างประเทศควรมีการทบทวนใหม่ เพราะผู้ศึกษาพบว่าใน “รายงานการสำรวจโลกกิจตามชนบทสยาม ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2477” ได้กล่าวถึงเรื่องค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับเสื้อผ้าในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่า

“...รายจ่ายส่วนมากสำหรับเสื้อผ้าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้น ความจริงเพื่อวัตถุประสงค์ซึ่งเข้าอยู่ในงบนี้-สีข้อมผ้า ฝ้ายและไหมเทียม สีข้อมผ้าของชาวพื้นเมืองนั้นมีสีหม่นและได้มาจากการต้มผลฝักต่าง ๆ บัดนี้สีข้อมผ้าต่างประเทศชนิดเดียวกัน เข้ามาแทนที่ซึ่งมีราคาถูก และให้สีดูฉลาดกว่ามาก ไหมเทียมให้สีสดใสเป็นมันกว่าไหมแท้ที่ทำกันอย่างหยาบ ๆ ตามบ้านมักจะซื้อไหมเทียมสำหรับทอผ้าอย่างประณีต ฝ้ายก็มักจะต้องซื้อเพราะเหตุว่าหาซื้อได้น้อยในภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หลายตำบลไหมมีราคาต่ำกว่าฝ้าย...”¹⁰³

รายงานฉบับนี้ยังกล่าวถึงการทอผ้าเพื่อจำหน่ายในภาคเหนือและการแต่งกายของประชากรทางภาคเหนือว่า “...ในภาคเหนือ...ผ้านุ่งที่ใช้กันนั้นโดยมากส่งมาจากกรุงเทพฯ ทอด้วยฝ้ายและเป็นสี ๆ เดียว...”¹⁰⁴ การที่ประชากรทางภาคเหนือแต่งกายด้วยชิ้นที่ส่งมาจากกรุงเทพฯ นั้นไม่ได้หมายความว่า ภาคเหนืองดการทอผ้าแล้ว เพราะรายงานฉบับเดียวกันกล่าวถึงการทอผ้าใน

¹⁰²คาร์ล ซี. ชิมเมอร์แมน, การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทสยาม, แปลโดย ชิม วีระไวทยะ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525), หน้า 31. การสำรวจครั้งนี้ดำเนินการระหว่างเดือนธันวาคม พ.ศ. 2473 ถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2474.

¹⁰³เฮมส์ เอ็ม แอนครูตส์, รายงานการสำรวจโลกกิจตามชนบทสยาม ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2477 (พระนคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่, 2480), หน้า 178.

¹⁰⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 181.

เชียงใหม่และลำพูนว่า "...ความก้าวหน้าแห่งอุตสาหกรรมการทอผ้าในแคว้นเชียงใหม่-ลำพูนนี้เอง เป็นเหตุให้ประเพณีเก่าสูญเสี้ยนไป* มีการทอผ้าชิ้นจำหน่ายเป็นจำนวนพัน ๆ ผืนในย่านกลาง ทั้งสองแห่งนี้ทุกปี เป็นสินค้าซื้อขายกันทั่วภาคเหนือและส่งมายังกรุงเทพฯ และภูมิภาคอื่น ๆ ของ สยามเป็นปริมาณมิใช่น้อย..."¹⁰⁵ ซึ่งผ้าชิ้นที่ทอเพื่อจำหน่ายนี้ "...วัตถุดิบแทบทั้งสิ้นที่ช่างทอผ้า ทางสยามภาคเหนือใช้นั้นเป็นสินค้ามีแดนเกิดมาจากต่างประเทศ ช่างทอผ้าขายในเชียงใหม่ และลำพูนใช้ไหมน้อย** และไหมแทบทั้งหมดที่ใช้นั้นสั่งเข้ามาจากต่างประเทศ ฝ่ายส่งมาจาก ต่างประเทศแทบทั้งสิ้น และก็น่าสงสัยว่าราษฎรใช้สีพื้นเมืองหรือไม่..."¹⁰⁶

จากรายงานการสำรวจดังกล่าว แสดงว่าการทอผ้าที่คงอยู่ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไม่ได้เป็นการทอผ้าที่ครบกระบวนการผลิตผ้า เนื่องจากไม่ได้ใช้วัตถุดิบในท้องถิ่น แต่มีการใช้วัตถุดิบจากต่างประเทศทั้งหมดหรือบางแห่งมาผสมกับวัตถุดิบในท้องถิ่น ดังเห็นได้จาก คำให้สัมภาษณ์ของ นางคำปุ่น สีใส ช่างทอผ้าชาวอุบลราชธานี ที่ให้สัมภาษณ์กับผู้ศึกษาว่า การทอผ้าตั้งแต่ก่อนเกิดสงคราม (สงครามโลกครั้งที่ 2) มีการนำเส้นด้ายจากต่างประเทศมาทอ ผสมกับฝ้ายโดยใช้ฝ้ายเป็นเส้นยืน ใช้ด้ายเป็นเส้นพุ่ง บางคนใช้เส้นด้ายทั้งหมด เหตุที่นำเส้นด้าย มาทอผสมฝ้ายเพราะผ้าที่ทอด้วยด้ายดูสวยกว่า เนื้อจะเรียบมากกว่าผ้าที่ทอด้วยฝ้าย สีข้อมผ้าที่ใช้ เป็นสีก้อนเรียกว่า สีตราสดางค์ มีหลายสีให้เลือก ที่เรียกว่าสีตราสดางค์เพราะมีลักษณะเหมือน เหรียญสดางค์แดง มีรูอยู่ตรงกลาง¹⁰⁷ นอกจากนางคำปุ่นแล้ว ผู้ศึกษาได้ข้อมูลเพิ่มเติมจาก นางทองสา บุญศรี ที่อาศัยอยู่อำเภอพิบูลมังสาหารว่า สมัยนางทองสายังเด็กอายุประมาณ 10 ปี (พ.ศ. 2482) คนในชุมชนมีอาชีพทำนาและทอผ้า ครอบครัวของนางทองสาทอผ้าขายโดยซื้อฝ้าย จากตลาด พ่อค้าฝ้ายเดินทางมาจากเขมรลาวและนครพนมนำดอกฝ้ายมาขาย โดยขายค่านวนน้ำหนัก เป็นหมื่น*** ราคาดอกฝ้ายที่ขายนางทองสาจำไม่ได้ว่าราคาเท่าใด เมื่อซื้อดอกฝ้ายมาแล้วจะนำมาอ้าว

* ประเพณีเก่าสูญเสี้ยนไป ในที่นี้ผู้รายงานหมายถึง การนุ่งชิ้นของผู้หญิงในภาคเหนือเมื่ออดีต ทุกหมู่บ้านและตำบลทอชิ้นต่างแบบและต่างสีกับชิ้นตำบลอื่น ๆ ทำให้สามารถทราบได้ว่าเป็นคนกลุ่มชาติพันธุ์ใด มาจากท้องถิ่นใด เมื่อเลิกทอผ้าใช้เอง หันมาซื้อชิ้นสำเร็จใช้ ทำให้การบอกแหล่งกำเนิดผ่านการแต่งกาย ไม่สามารถทำได้ ทำให้ประเพณีการแต่งกายแบบเดิมสูญหายไป

¹⁰⁵ เขมซ์ เอ็ม แคนดรูส์, รายงานการสำรวจโลกกิจตามชนบทสยาม ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2477, หน้า 181-182.

** ไหมน้อย หมายถึง เส้นไหมที่อยู่ใกล้แกนของรังไหม มีขนาดเล็ก ละเอียด มีความมัน และไม่มึนปมในเส้นไหมมาก เมื่อนำมาทอผ้า ผ้าจะเรียบและมีเนื้อนุ่ม

¹⁰⁶ เขมซ์ เอ็ม แคนดรูส์, รายงานการสำรวจโลกกิจตามชนบทสยาม ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2477, หน้า 183.

¹⁰⁷ สัมภาษณ์ คำปุ่น สีใส, 1 กุมภาพันธ์ 2547.

*** หมั้นเป็นมาตราน้ำหนักที่ใช้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีน้ำหนัก 12 กิโลกรัม.

เพื่อเอาเมล็ดออกแล้วนำมาขึ้นเป็นเส้นด้าย* ต่อมาสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มีเส้นด้ายตราเรือบินมาจำหน่าย** ทำให้มีคนซื้อมาทอเป็นผืนผ้า¹⁰⁸

จากคำให้สัมภาษณ์ของช่างทอผ้าทั้งสองคน ทำให้ทราบว่าในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีมีการใช้เส้นด้ายที่ผลิตจากต่างประเทศมาทอผ้า ทำให้เห็นว่าการจำหน่ายเส้นด้ายเพื่อใช้ทอผ้ามีการจำหน่ายไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ในไทย เส้นด้ายจากต่างประเทศที่มีการนำเข้าเป็นจำนวนมาก ได้แก่ ด้ายขาวและด้ายแดงตุรกี ระยะเวลาเส้นด้ายขาวที่นำเข้ามาจำหน่ายคือ ด้ายเบอร์ 40 ของแมนเชสเตอร์ ต่อมา มีเส้นด้ายเบอร์ 20 จากบอมเบย์เข้ามาจำหน่ายเพิ่ม ซึ่งเส้นด้ายเบอร์ 20 เป็นที่นิยมของผู้ใช้มากกว่าเส้นด้ายเบอร์ 40 ดังในรายงานการค้าของกงสุลอังกฤษเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า "...เส้นด้ายเป็นสินค้าที่ต้องการโดยเฉพาะอย่างยิ่งเส้นด้ายเบอร์ 20 จากบอมเบย์ซึ่งเป็นที่ยอมรับของผู้ใช้มากขึ้นเรื่อย ๆ มากกว่าเบอร์ 40 ของแมนเชสเตอร์ และเส้นด้ายแดงตุรกีเป็นสิ่งที่จำหน่ายได้อยู่เสมอ..."¹⁰⁹ เส้นด้ายที่นำเข้านามาจากหลายแหล่งผลิต ดังที่ปรากฏในรายงานการค้าของกงสุลอังกฤษเกี่ยวกับแหล่งจำหน่ายปริมาณและมูลค่าการนำเข้าเส้นด้ายของไทย ระหว่าง พ.ศ. 2452 - 2454 มีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 27 แหล่งจำหน่าย ปริมาณ และมูลค่าของเส้นด้ายที่นำเขาระหว่าง พ.ศ. 2452 - 2454

ประเภทสินค้าและแหล่งจำหน่าย	พ.ศ. 2452 (ค.ศ.1909 - 1910)		พ.ศ. 2453 (ค.ศ.1910 - 1911)		พ.ศ. 2454 (ค.ศ.1911 - 1912)	
	มูลค่า	ปริมาณ (หีบ)	มูลค่า	ปริมาณ (หีบ)	มูลค่า	ปริมาณ (หีบ)
เส้นด้าย	₹		₹		₹	
อังกฤษ	16,562	1,601	18,685	1,585	40,825	3,552
สิงคโปร์	58,571	6,208	49,516	4,998	35,686	3,538
อินเดีย	22,532	2,334	7,149	700	21,459 ^{***}	2,191 ^{***}
สวิสเซอร์แลนด์	4,470	442	4,492	475	10,403	1,114
ประเทศอื่น ๆ	1,934	229	3,377	344	6,700	690

ที่มา : ปรับปรุงจาก B.P.P. 3/20, 1911 - 1912. "Diplomatic and Consular Reports".

* เส้นด้ายที่ผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวถึง หมายถึงเส้นด้าย

** ระยะเวลาสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวถึง ผู้ให้สัมภาษณ์ไม่แน่ใจว่าเป็น พ.ศ. ไດ.

¹⁰⁸ สัมภาษณ์ ทองสา บุญศรี, 27 กุมภาพันธ์ 2547.

¹⁰⁹ B.P.P.1/10, 1896, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

^{***} ปริมาณและมูลค่าการนำเข้าเส้นด้ายจากอินเดีย พ.ศ. 2454 ในตารางที่ 27 แตกต่างจากปริมาณและมูลค่าที่ปรากฏในตารางที่ 2 โดยตารางที่ 25 มีปริมาณการนำเข้า 167,600 หีบ มูลค่า 7,191 ปอนด์สเตอร์ริง ขณะที่ตารางที่ 27 มีปริมาณการนำเข้า 21,459 หีบ มูลค่า 2,191 ปอนด์สเตอร์ริง ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่า ปริมาณและมูลค่าที่ปรากฏในตารางที่ 27 เป็นจำนวนที่นำเข้าผ่านด่านศุลกากรที่กรุงเทพฯฯ ขณะที่ปริมาณและมูลค่าที่ปรากฏในตารางที่ 25 คือปริมาณโดยรวมของทั้งประเทศที่ส่งเข้าในปีนั้นผ่านด่านศุลกากรในพื้นที่ต่าง ๆ

เส้นด้ายที่นำเข้าจากอังกฤษส่วนใหญ่เป็นเส้นด้ายขาวและเส้นด้ายสีต่าง ๆ จากสิงคโปร์ เป็นเส้นด้ายขาว เส้นด้ายสี และเส้นด้ายแดงตุรกี จากอินเดียส่วนใหญ่เป็นเส้นด้ายขาว จากสวิสเซอร์แลนด์เป็นเส้นด้ายแดงตุรกี ของประเทศอื่น ๆ ไม่มีการระบุว่าเป็นเส้นด้ายประเภทใด

เส้นด้ายที่นำเข้าเป็นสิ่งที่ช่างทอผ้าพื้นบ้านของไทยนำมาใช้ เพราะต้องการพัฒนาการทอผ้าให้ตรงกับความต้องการของผู้ใช้ เนื่องจากมีค่านิยมว่าไหมเทียมและเส้นด้ายจากโรงงานอุตสาหกรรมมีความสวยงามกว่าไหมแท้และเส้นด้ายจากฝ้ายที่ปั่นเอง สาเหตุหนึ่งที่ทำให้เส้นด้ายที่ผลิตจากฝ้ายที่ปั่นเองไม่สวย เพราะการปั่นด้ายด้วยมือ เส้นด้ายจะเรียงตัวไม่เท่าการปั่นด้วยเครื่อง จากค่านิยมที่เปลี่ยนไปทำให้เส้นด้ายจากโรงงานอุตสาหกรรมได้รับความนิยมดังที่ปรากฏใน "รายงานการสำรวจโรคกิจตามชนบทสยาม ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2477" กล่าวถึงการทอผ้าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่า รายจ่ายส่วนใหญ่สำหรับเสื้อผ้าใช้กับการซื้อเส้นด้ายไหมเทียมและสีย้อมผ้า¹¹⁰ ความนิยมใช้เส้นด้ายจากโรงงานอุตสาหกรรมมาแทนที่เส้นด้ายที่ทำเอง คงไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือเท่านั้น แต่คงเกิดในภาคอื่น ๆ ของไทยด้วย ทำให้ปริมาณการนำเข้าเฉพาะเส้นด้ายขาวเพียงอย่างเดียว ระหว่าง พ.ศ. 2473-2477 มีมูลค่าเฉลี่ยการนำเข้าในแต่ละปี 3,549,470 บาท¹¹¹ จากมูลค่าการนำเข้ดังกล่าวทำให้มีความพยายามในการสนับสนุนการปลูกฝ้ายจากรัฐบาลไทยอยู่เสมอ แต่ไม่ประสบความสำเร็จ ดังในรายงานของสถานทูตอเมริกาในไทยเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

"...รัฐบาลไทยพยายามสนับสนุนให้ราษฎรปลูกฝ้ายให้มากขึ้น โดยมีโครงการสนับสนุนและจ้างผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่น คือ ด็อกเตอร์ มิฮาระ (Dr. Mihara) มาเป็นที่ปรึกษาโครงการ ใน พ.ศ. 2481 พื้นที่ปลูกฝ้ายเพิ่มเป็น 20,000 เอเคอร์ ได้ผลผลิตฝ้าย 15,739,000 ปอนด์ แต่ด้วยความไม่ชำนาญเกี่ยวกับการจำหน่ายผลผลิตของเกษตรกร ทำให้ใน พ.ศ. 2482 พื้นที่ปลูกฝ้ายเหลือ 11,500 เอเคอร์ ได้ผลผลิตฝ้าย 10,030,000 ปอนด์ และมีแนวโน้มจะลดลงอีกในปีนี้..."¹¹²

¹¹⁰ เอมซ์ เอ็ม แอนครูตี, รายงานการสำรวจโรคกิจตามชนบทสยาม ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2477, หน้า 178.

¹¹¹ *Statistical Year Book of The Kingdom of Siam. B.E. 2476-77 (1933-1934)* (Bangkok : The Department of Secretary General of The Council, 2477), pp. 134-135.

¹¹² F/HS.892.00 P.R./131, Feb. 1940. (กปศ.ร.ร.จปร.).

ด้วยองค์ประกอบดังกล่าวมาอุตสาหกรรมทอผ้าที่เกิดขึ้นจึงใช้เส้นด้ายและวัตถุดิบต่าง ๆ ที่นำเข้าจากต่างประเทศมาทำให้ความต้องการใช้เส้นด้ายของไทยมีเพิ่มขึ้น ในจำนวนเส้นด้ายที่นำเข้า มีเส้นด้ายจากอินเดียอยู่ด้วย โดย พ.ศ. 2480 ปริมาณการนำเข้าเส้นด้ายขาว และเส้นด้ายดิบจาก อินเดียมีปริมาณและมูลค่ามากกว่าการนำเข้าจากญี่ปุ่นดังตารางที่นำประกอบนี้

ตารางที่ 28 ปริมาณและมูลค่าการนำเข้าเส้นด้ายขาวและเส้นด้ายดิบ พ.ศ. 2479-2480

ชนิดสินค้า	ประเทศที่ผลิต	ปริมาณเป็นกิโลกรัม		มูลค่าเป็นบาท	
		พ.ศ. 2479	พ.ศ. 2480	พ.ศ. 2479	พ.ศ. 2480
เส้นด้ายขาว	อินเดีย	38,352	123,522	25,740	114,245
	ญี่ปุ่น	43,723	43,240	41,510	49,675
	อังกฤษ	526	2,190
เส้นด้ายดิบ	อินเดีย	482,614	634,645	269,852	462,561
	ญี่ปุ่น	2,729	46,700	1,350	58,042
	อังกฤษ	18,144	14,200

ที่มา : ปรับปรุงจาก NAI., External Affairs Department, External Branch, File No. 204-X/1939, "Annual Statement of the foreign trade and navigation of The Kingdom of Siam year 2480".

แต่ด้วยข้อจำกัดด้านข้อมูลทำให้ไม่พบเอกสารที่เกี่ยวข้องซึ่งระบุถึงแหล่งที่มาของการนำเข้าเส้นด้ายในไทยอีก แม้จะพบข้อมูลเกี่ยวกับปริมาณการนำเข้าเส้นด้ายช่วง พ.ศ. 2485-2488 แต่ข้อมูลเหล่านั้นไม่ได้ระบุแหล่งที่มา ปริมาณการนำเข้าเส้นด้ายมีดังนี้

พ.ศ. 2485	นำเข้าเส้นด้ายมีมูลค่า	2,499,216 บาท
พ.ศ. 2486	นำเข้าเส้นด้ายมีมูลค่า	1,906,587 บาท
พ.ศ. 2487	นำเข้าเส้นด้ายมีมูลค่า	887,457 บาท
พ.ศ. 2488	นำเข้าเส้นด้ายมีมูลค่า	942,835 บาท
พ.ศ. 2489	นำเข้าเส้นด้ายมีมูลค่า	50,075,519 บาท

ปริมาณการนำเข้าเส้นด้าย พ.ศ. 2485-2488 มีปริมาณลดลงเรื่อยๆ เพราะอยู่ในช่วงที่เกิดสงครามโลก ครั้งที่ 2 ในทวีปเอเชียแล้ว

ส่วนปริมาณการนำเข้า พ.ศ. 2489 มีปริมาณเพิ่มขึ้นมาก เพราะความขาดแคลนเส้นด้ายที่เกิดในภาวะสงครามเมื่อสงครามสงบจึงมีความต้องการนำเข้าเส้นด้ายเพื่อใช้ทอผ้า และการเพิ่มขึ้นของการนำเข้าเห็นชัดยิ่งขึ้นใน พ.ศ. 2490 ที่มีมูลค่าการนำเข้าเส้นด้าย 106,233,000 บาท¹¹³

¹¹³ รายงานสถิติสินค้ารายปี (พ.ศ. 2490) (กรุงเทพฯ : กรมศุลกากร, กระทรวงการคลัง, 2491), หน้า ง.

พัฒนาการของโรงงานทอผ้าในไทยระยะแรกจึงเป็นพัฒนาการที่วางอยู่บนฐานของการใช้วัตถุดิบ* จากต่างประเทศ

ปริมาณสินค้าผ้าและเส้นด้าย ที่สั่งเข้ามาจำหน่ายในไทยมีปริมาณเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ดังจะเห็นจากตารางแสดงปริมาณและมูลค่าการนำเข้าสินค้าประเภทผ้าและไหม ระหว่าง พ.ศ. 2447-2477 ซึ่งมีข้อสังเกตเกี่ยวกับมูลค่าการนำเข้าสินค้าผ้าว่า ช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 คือ พ.ศ. 2458-2462 เป็นเวลาที่มูลค่าการนำเข้าผ้าฝ้ายเพิ่มขึ้น และเพิ่มขึ้นสูงสุดใน พ.ศ. 2463 (34,586,189 บาท) ซึ่งเป็นปีแรกหลังเกิดสงคราม ช่วงเวลาเดียวกันปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยคือ ผลผลิตข้าวเสียหายมากใน พ.ศ. 2462 จนรัฐบาลต้องประกาศห้ามส่งข้าวออกต่างประเทศ จากปัญหาดังกล่าวทำให้สินค้าผ้าตกค้างอยู่เป็นจำนวนมาก และเป็นปัญหาสืบเนื่องไปหลายปี ดังที่ปรากฏข้อความในจดหมายเหตุผลาเผยแพร่พาณิชย์ ฉบับที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2468 ว่า "...การสั่งของท่อมเตเข้ามาในระหว่างเวลาห้ามส่งข้าวออกไปจำหน่ายต่างประเทศ เมื่อปี พ.ศ. 2462 นั้น คงกระทบกระเทือนตลาดสินค้าขาเข้าอยู่จนกระทั่งบัดนี้..."¹¹⁴

ตารางที่ 29 ปริมาณและมูลค่าการนำเข้าสินค้าประเภทผ้าและไหม ระหว่าง พ.ศ. 2447-2479

พ.ศ.	สินค้าผ้าจากโรงงาน		สินค้าไหมจากโรงงาน	
	ปริมาณ*	มูลค่า	ปริมาณ	มูลค่า
		Bath บาท	Kilo กก.	Bath บาท
2448	x	1,869,759
2449	x	2,485,081
2450	x	3,085,087
2451	x	3,540,649
2452	x	3,478,226
ค่าเฉลี่ย 5 ปี		x	2,891,760
2453	x	3,653,474
2454	x	3,502,851
2455		15,097,827		2,950,463
2456		18,238,576	194,808	3,672,989
2457		14,419,141	177,541	2,729,947

* วัตถุดิบจากต่างประเทศในที่นี้หมายถึง เส้นด้ายต่าง ๆ (yarn) ที่ไทยสั่งเข้าไว้ ที่มีการแยกประเภทตามบัญชีของกรมศุลกากรประกอบด้วย ด้ายดิบ (Grey) ด้ายแดง (Trukey Red) ด้ายขาว (White) ด้ายสีต่าง ๆ นอกจากด้ายแดง (Coloured, other than Turkey Red) ด้ายเส้นมัน สีต่าง ๆ นอกจากด้ายแดง (Dyed Mercerized, other than Trukey Red) ด้ายหลอด ด้ายฟอก (สำหรับการขายปลีก) (Sewing and Crochet - for retail sale) ผลิตภัณฑ์ด้ายเหล่านี้ เสียอากรตามราคาในอัตราร้อยละ 5 เมื่อมีการแก้ไขพิกัดอัตราภาษีศุลกากร พุทธศักราช 2474.

¹¹⁴ จดหมายเหตุผลของสภาเผยแพร่พาณิชย์ 19 (มกราคม พ.ศ. 2468) : 230.

ตารางที่ 29 (ต่อ)

พ.ศ.	สินค้าฝ้ายจากโรงงาน		สินค้าไหมจากโรงงาน	
	ปริมาณ*	มูลค่า	ปริมาณ	มูลค่า
		Bath บาท	Kilo กก.	Bath บาท
ค่าเฉลี่ย 5 ปี		15,918,515	186,174	3,301,945
2458		12,772,447	190,228	3,841,186
2459		17,590,661	143,775	3,338,630
2460		24,268,702	106,467	3,037,670
2461		25,012,185	111,981	4,124,805
2462		25,108,231	161,257	5,731,453
ค่าเฉลี่ย 5 ปี		20,950,445	142,742	4,014,749
2463		34,586,189	100,269	4,219,996
2464		26,832,169	139,215	5,087,923
2465		26,111,178	134,945	4,597,447
2466		24,367,444	142,797	4,196,555
2467		28,245,604	154,479	4,522,571
ค่าเฉลี่ย 5 ปี		28,032,517	134,343	4,524,898
2468		29,316,461	204,066	6,164,774
2469		27,109,936	201,149	5,562,149
2470		28,894,863	235,993	5,755,970
2471		22,797,872	325,816	5,176,249
2472		28,611,364	333,853	5,785,472
ค่าเฉลี่ย 5 ปี		27,346,099	260,175	5,688,923
2473		19,534,902	246,506	4,261,779
2474		11,591,900	123,626	1,626,914
2475		14,919,396	157,077	1,801,722
2476		16,034,813	138,981	1,474,147
2477		19,651,973	203,053	1,862,105
ค่าเฉลี่ย 5 ปี		16,346,553	173,849	2,205,333

*ไม่มีปริมาณแสดงไว้

ที่มา : Statistical Year Book of the Kingdom of Siam B.E. 2476-77 (1933-35) (Bangkok: Department of Secretary General of the council, 1935), p. 22.

แม้มีปัญหาสินค้าตกค้างจากการสั่งเข้าจำนวนมากใน พ.ศ. 2463 แต่มูลค่าการนำเข้าสินค้าฝ้าย ระหว่าง พ.ศ. 2464-2472 มีมูลค่าระหว่าง 22-29 ล้านบาท แสดงว่ายังมีความต้องการสินค้าฝ้ายอยู่เสมอ ส่วนสินค้าที่ตกค้างนั้นพ่อค้าคงระบายสินค้าออกในราคาต่ำเพื่อกระตุ้นให้เกิดความต้องการซื้อ ดังความในจดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ พ.ศ. 2469 ความว่า

"...ในเดือนกรกฎาคม และสิงหาคม สินค้าผ้าฝืดที่เดียว ห้างร้านทั้งปวง มีสินค้าผ้าไว้มาก จำต้องรีบจำหน่ายให้หมดไปโดยเร็ว เนื่องจากตลาด ฝืดเคืองอยู่เรื่อยไปเช่นนี้ การเงินของพ่อค้าเกิดคับขันมาก จึงมีการสั่งซื้อ ล่วงหน้าขึ้นเล็กน้อย ในเดือนกันยายนได้มีการระบายสินค้าไปได้บ้าง นับว่า มากกว่าที่เคยจำหน่ายมาแล้วเล็กน้อย แต่ราคาที่ยขายได้ทราวมมาก..."¹¹⁵

อย่างไรก็ตาม รายงานฉบับนี้ได้แสดงความหวังเกี่ยวกับการจำหน่ายผ้าในปีต่อไปว่า คงมีปริมาณการค้าเพิ่มขึ้นจากการที่ผลผลิตข้าวมีปริมาณมาก ดังความต่อไปนี้

"...โดยที่ปีนี้เป็นปีได้ข้าวมากผิดปกติ จึงอาจหวังได้ว่าตลาดสินค้าขาเข้าคง จะฟื้นตัวขึ้นอย่างแข็งแรง ในเวลาข้างหน้าไม่ช้านี้ เพราะย่อมทราบกันดีว่า ความเจริญของการค้าขายทุก ๆ พแนกในประเทศนี้ ย่อมอาศัยการทำนาเป็นที่ตั้ง..."¹¹⁶

แต่การลดลงของมูลค่าการนำเข้าผ้าฝ้ายในครั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าปริมาณการนำเข้า ผ้าฝ้ายจะลดลงไปด้วย เพราะพบว่ามูลค่าสินค้าผ้าฝ้ายที่นำเข้าลดลง เกิดจากการลดมูลค่าของสินค้า ต่อหน่วยทำให้ราคาสินค้าต่ำลง ดังนั้นจึงอาจซื้อสินค้าปริมาณเท่าเดิมในราคาที่ถูกลงได้ การลด ราคาต่อหน่วยของสินค้าผ้าฝ้ายบางชนิดศึกษาได้จากตารางที่ 30 ซึ่งแสดงราคาต่อหน่วยสินค้าผ้า ฝ้ายใน พ.ศ. 2457 และ พ.ศ. 2469-2478 พร้อมทั้งได้เปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของมูลค่าสินค้าที่ เกิดขึ้น โดยกำหนดให้ราคาใน พ.ศ. 2457 เป็นราคามาตรฐาน = 100 ราคาสินค้าปีอื่น ๆ จะเพิ่มค่า หรือลดลงให้เปรียบเทียบกับราคา พ.ศ. 2457 เป็นหลัก ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. 2473-2477 การนำเข้าสินค้าผ้าฝ้ายมีมูลค่าลดลง แต่ปริมาณการนำเข้าไม่ได้ลดลงตามไปด้วย มูลค่าการนำเข้าสินค้าผ้าฝ้ายจะเปลี่ยนแปลงอีกครั้ง โดยมูลค่าการนำเข้าจะลดลงในระหว่าง พ.ศ. 2473-2477

¹¹⁵ จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ 22 (ตุลาคม 2469) : 131.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน.

ตารางที่ 30 ราคาต่อหน่วยสินค้าผ้าฝ้ายบางชนิดที่มีการนำเข้ามาใน พ.ศ. 2457 และ พ.ศ. 2469-2478
พร้อมทั้งเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงมูลค่าสินค้าโดยให้ราคา พ.ศ. 2457
เป็นมาตรฐาน = 100

พ.ศ.	ผ้าลาย ต่อกิโล	ผ้าพื้นและ ผ้าตา ต่อกิโล	ผ้าโสร่ง ต่อกิโล	ผ้าขาวม้า ต่อกิโล	ผ้าดอก ต่อ กก.	ผ้าขาว ต่อ กก.	ผ้าดิบ ต่อ กก.
2457	18.589	13.744	9.003	5.936	2.804	1.868	1.310
2469	51.874	29.037	17.281	5.654	4.120	2.687	1.654
2470	49.933	25.205	18.520	5.487	3.336	2.463	1.426
2471	47.967	42.900	17.814	6.424	4.029	2.564	1.389
2472	45.802	32.427	19.106	5.362	3.954	2.703	1.483
2473	35.519	29.029	17.471	4.884	3.333	2.223	1.118
2474	37.384	23.812	14.755	3.042	2.125	1.615	.865
2475	32.872	13.000	9.981	2.917	1.466	1.257	.850
2476	32.691	10.000	7.338	3.079	1.597	1.284	.985
2477	31.773	20.815	8.017	4.207	1.858	1.138	.862
2478	14.817	8.445	7.671	3.862	1.551	1.214	.843
เปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงมูลค่าในแต่ละปี โดยคิดราคาสินค้า พ.ศ. 2457 เป็นมาตรฐาน = 100							
2457	100	100	100	100	100	100	100
2469	279	207	192	95	147	144	126
2470	269	179	206	92	119	132	109
2471	258	305	198	108	144	137	106
2472	246	231	212	90	141	147	114
2473	191	193	194	82	119	119	85
2474	201	170	164	51	76	86	66
2475	117	93	111	49	52	67	65
2476	176	73	81	52	57	69	70
2477	171	151	89	71	65	61	66
2478	80	61	85	65	54	65	64

ที่มา : Statistical Year Book or the Kingdom of Siam, B.E.2476-77 (1933-35) (Bangkok:
Department of Secretary General of the Council, 1935), p. 438.

ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงบทบาททางการค้าผ้าของพ่อค้าชาวอินเดียในสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2400-2490 อาจกล่าวได้ว่า พ่อค้าผ้าชาวอินเดียมียุทธศาสตร์อยู่ใน 3 ส่วนของการค้าผ้าคือ การค้าผ้าลาย ซึ่งเป็นสินค้าผ้านำเข้าจากอินเดีย แม้ระยะต่อมามีการนำเข้าผ้าลายที่ผลิตเลียนแบบผ้าจากอินเดีย แต่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียยังสามารถครองส่วนแบ่งในการค้าผ้าลายได้มากกว่าพ่อค้ากลุ่มอื่น ขณะที่การค้าผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมพ่อค้าผ้าชาวอินเดียไม่ได้จำกัดตัวอย่างเฉพาะผ้าจากอินเดีย แต่ทำการค้าจากทุกประเทศที่เป็นที่ต้องการของผู้บริโภคในสังคมไทย ส่วนเส้นด้ายนั้น เนื่องจากอินเดียเป็นแหล่งผลิตผ้าที่สำคัญ จึงเป็นแหล่งในการผลิตเส้นด้ายด้วย พ่อค้าผ้าชาวอินเดียจึงทำการค้าทั้งผ้าและเส้นด้ายร่วมกับพ่อค้ากลุ่มอื่น ๆ ในสังคมไทย

การประกอบการค้าผ้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย จึงเป็นการประกอบการค้าบนฐานความต้องการของผู้บริโภคคือ สังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ คือ การขยายตัวไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเพิ่มขึ้น และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมคือ การรับรูปแบบวัฒนธรรมการแต่งกายแบบตะวันตกที่ทำให้ความต้องการใช้ผ้ามีปริมาณมากขึ้น และมีความหลากหลายของชนิดสินค้าเพิ่มขึ้นด้วย แต่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียมิใช่พ่อค้ากลุ่มเดียวที่ทำการค้าผ้าในไทย ทำให้ต้องหาวิธีในการดำเนินการค้า และการสร้างเครือข่ายการค้า โดยอาศัยเหตุและปัจจัยที่เกิดขึ้นในสังคมไทยผนวกกับสิ่งที่พ่อค้าเหล่านั้นมีอยู่ก่อนเดินทางเข้าสู่สังคมไทย การสร้างเครือข่ายทางการค้าเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียสามารถทำการค้าได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งรายละเอียดในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายของพ่อค้าผ้าชาวอินเดีย จะได้กล่าวในบทต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทย

พ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่เดินทางมาค้าขายในไทยระหว่างทศวรรษ 2400 - 2480 เป็นพ่อค้าที่ทำการค้าหลังจากไทยทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ (พ.ศ. 2398) แล้ว ซึ่งมีผลให้คนที่อยู่ในดินแดนของอังกฤษอยู่ภายใต้การคุ้มครองของสนธิสัญญานี้ รวมทั้งชาวอินเดียด้วย เพราะอินเดียเป็นส่วนหนึ่งของอังกฤษมาตั้งแต่ พ.ศ. 2400 ช่วงเวลาเดียวกันนั้นสังคมไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ระบบการค้าของหลวงที่ดำเนินการผ่านพระคลังสินค้าถูกยกเลิก พ่อค้าสามารถนำสินค้ามาจำหน่ายให้กับประชาชนได้โดยตรง และภาษีของสินค้านำเข้าเหลือเพียงร้อยละ 3 พร้อมกันนั้นระบบการผลิตภายในสังคมไทยเปลี่ยนแปลงจากเดิมที่มีคนบางส่วนเท่านั้นที่เกี่ยวข้องกับระบบการผลิตแบบตลาด ดังกรณีการผลิตน้ำตาล เมื่อรัฐประกาศให้นำข้าวออกนอกประเทศได้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ข้าวมีราคาสูงขึ้น เกษตรกรเกิดกำลังใจในการขยายการผลิตข้าว เพราะมีผู้ซื้อและได้ราคาดี ประชากรส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาเลี้ยงชีพ เริ่มเข้าสู่การผลิตแบบตลาดมากขึ้น การซื้อขายข้าวทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราขยายตัว เห็นได้จากกรณีที่รัฐสร้างโรงกษาปณ์ผลิตเหรียญเงินด้วยเครื่องจักรแทนการใช้แรงงานคนอย่างเดิมใน พ.ศ. 2403 ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทำให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียต้องหาวิธีดำเนินการค้าที่เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป และการสร้างเครือข่ายทางการค้าเป็นวิธีการหนึ่งที่พ่อค้าเหล่านี้นำมาใช้ในการดำเนินธุรกิจ

เครือข่ายการค้า : การสร้าง การขยาย และการปรับตัว

การศึกษาเกี่ยวกับพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยเป็นการศึกษาเรื่องราวการดำเนินธุรกิจของกลุ่มพ่อค้าที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกสังคมไทย เหตุการณ์ใหญ่ที่เกิดขึ้นภายนอกสังคมไทย คือ การเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2 ขณะที่ภายในสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงมากมาย ทั้งด้านเศรษฐกิจที่นำไปสู่การผลิตเพื่อการค้าเพิ่มขึ้น หลังการทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับชาติต่าง ๆ การเปลี่ยนแปลงค่านิยมทางสังคมที่โน้มเอียงไปทางตะวันตกมากขึ้น การเกิดแนวคิดเศรษฐกิจแบบชาตินิยมสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ล้วนมีผลต่อการดำเนินธุรกิจของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในแต่ละช่วงเวลาที่เกิดความเปลี่ยนแปลง และส่งผลต่อลักษณะของเครือข่ายที่เกิดขึ้น ดังนั้นในการศึกษาเรื่องเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคม ระหว่าง พ.ศ. 2400-2490 จึงแบ่งเครือข่ายการค้าออกเป็น 3 ระยะคือ การสร้างเครือข่าย การขยายตัวของเครือข่าย และการปรับตัวของเครือข่าย

1. การสร้างเครือข่ายการค้า พ่อค้ามุสลิมเป็นพ่อค้าชาวอินเดียกลุ่มแรกที่มีบทบาทด้านการค้าผ้า โดยเดินทางมาจากสองแหล่งของอินเดีย คือ ทางใต้และทางตะวันตก พ่อค้าทั้งสองกลุ่มนี้มีบทบาททางการค้าผ้าที่ต่างชนิดกัน พ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมจากทางใต้เน้นการค้าผ้าสักหลาด ผ้าขนสัตว์ และผ้าตัดชุดสากล ขณะที่พ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมทางตะวันตกค้าผ้าลาย ผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมและเส้นด้าย เพื่อให้เข้าใจบทบาททางการค้าของพ่อค้าทั้งสองกลุ่ม โดยชัดเจนจึงแยกกล่าวแต่ละกลุ่ม ทั้งนี้เริ่มจากพ่อค้าจากทางใต้ก่อน

พ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมจากทางใต้ที่ได้รับการกล่าวถึงในหนังสือ *Twentieth Century Impressions of Siam* คือ เอ็ม.ที.เอส.มาริกัน (M.T.S. Merican) มีชื่อเต็มว่า โมนา คัมบี ไชโบ มาริกัน (Moona, Thambi Saiboo Marican) เป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ที่เริ่มต้นธุรกิจจากการค้าพลอย จากนั้นจึงเป็นตัวแทนในการส่งเข้าและส่งออกสินค้า ตั้งร้านค้าอยู่เลขที่ 2615-2617 ถนนราชวงศ์ ใช้ชื่อย่อในโทรเลขว่า "คัมบิซา" (Thambisa) (ภาพประกอบหมายเลข 10) ชื่อย่อนี้ถูกนำไปตั้งเป็นชื่อซอยที่เป็นที่อยู่ของชาวอินเดียมุสลิมจากตอนใต้บริเวณถนนสีลม แสดงถึงฐานะของเขว่าเป็นผู้มีชื่อเสียง และได้รับการยอมรับจากชุมชนชาวอินเดียมุสลิมจากทางใต้ เขาทำการค้าหลายประเภท ส่งออกทั้งไม้สักและข้าว (มาริกันไม่ได้ทำกิจการโรงสีข้าว) ระหว่างที่ทำการค้าอยู่ในไทย เขาเห็นว่ากรุงเทพฯ เป็นตลาดที่กำลังขยายตัวสำหรับสินค้าผ้า ดังนั้นจึงเริ่มนำเข้าผ้าฝ้าย โดยสนใจการนำเข้าผ้าไหมจากอินเดียและแหล่งอื่นๆ รวมทั้งผ้าสักหลาด ผ้าขนสัตว์ ผ้าตัดชุดสากล และผ้าฝ้ายจากอังกฤษ ต่อมาได้ขยายการค้าไปสู่การส่งเขารถยนต์ ชิ้นส่วนรถยนต์และผลิตภัณฑ์เครื่องหนังจากโรงงานด้วยการที่เอ็ม.ที.เอส.มาริกัน ซึ่งเป็นบริษัทการค้าชั้นนำของกลุ่มชาวอินเดียมุสลิมจากทางใต้เข้ามามีส่วนในการค้าผ้าสักหลาด ผ้าขนสัตว์ และผ้าตัดชุดสากล ทำให้ชาวอินเดียมุสลิมจากทางใต้บางส่วนเข้ามาสู่การค้าผ้าชนิดเดียวกัน โดยแหล่งการค้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียกลุ่มนี้ตั้งอยู่บริเวณ วัดสัมพันธวงษ์าราม (วัดเกาะ) ทำการค้าร่วมกับกลุ่มพ่อค้าพลอยที่มาจากทางใต้ของอินเดียเช่นกัน ร้านค้าผ้าที่ตั้งมาเป็นเวลานานมี 5 ร้าน คือ ร้านนาโกร์สโตร์ ร้านอานันท์ สโตร์ ร้านฮาร์เตอร์ชัน ร้านฮามิดบาร์เตอร์ และร้านวาย.เอ็ม.ที.เอส. โดยร้านนาโกร์สโตร์และร้านอานันท์สโตร์เป็นพี่น้องกัน ร้านค้าเหล่านี้ปัจจุบันเลิกกิจการไปเกือบหมดแล้ว² ไม่มีหลักฐานปรากฏชัดว่าร้านค้าเหล่านี้เริ่มกิจการค้าเมื่อใด จึงต้องใช้การสันนิษฐานจากหลักฐานข้างเคียง ซึ่งได้จากการปรับเปลี่ยนเครื่องแต่งกายของเจ้านายและข้าราชการซึ่งน่าจะเป็นกลุ่มที่ใช้ผ้าเหล่านี้มากที่สุดมาเป็นข้อเทียบเคียงระยะเวลา

¹ประวัติของมาริกัน ประมวลจาก Arnold Wright Oliver T. Break Spear, ed., *Twentieth Century Impressions of Siam : Its History, People, Commerce, Industries, and Resources* (Bangkok : White Lotus, 1997); *Importers and Exporters Directory for Siam 1924, Second Edition* (Bangkok : Ministry of Commerce, 1924).

²สัมภาษณ์ ระหมาน บี.อี.เอ็ม, 30 มกราคม 2544.

Moona, Thambi Saiboo Marican.

(M. T. S. MARICAN.)

2615 & 2617, RACHAWONGSE ROAD,

BANGKOK, (Siam.)

General Importers

and

Exporters.

CORRESPONDENCE INVITED.

Cable Address: "THAMBISA."

ที่มา: Importers and Exporters Directory for Siam 1924, Second Edition (Bangkok: Ministry of Commerce, 1924) p.121.

ภาพที่ 10 โฆษณาบริษัทการค้าของ เอ็ม.ที.เอส. มาริกัน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การแต่งกายเพื่อเข้าเฝ้าเวลามีพระราชพิธีต้อนรับราชทูตของประเทศใดประเทศหนึ่ง คือ "...เข้าเฝ้าแต่งตัวนุ่งสวมปีกกลายใส่เสื้อเข็มขาบ สวมเสื้อครุย..."³ เป็นการแต่งกายที่ยังคงรูปแบบเดิมตั้งแต่ต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้เปลี่ยนแปลงเป็นแบบตะวันตกมากขึ้น โดยโปรดให้แต่งกายเวลาเข้าเฝ้าดังนี้ แต่งเครื่องนุ่งผ้าม่วงสีน้ำเงินแก่ เสื้อเชิ้ตชั้นใน สีขาว ผ้าผูกคอขาว เสื้อกั๊กขาวหรือดำก็ได้ เสื้อชั้นนอกเดรสโคทสีดำ นอกจากนั้นยังมีข้อกำหนดให้ข้าราชการที่มีตำแหน่งยศได้รับพระราชทานสัญญาบัตรหรือมีราชการไปต่างประเทศ หรือนอกเขตพระนคร ให้ใช้เสื้อเดรสโคท และพรีอกโคทสีน้ำเงินแก่ ข้อมือเป็นกำมะหยี่ดำ ติดกระดุมตราแผ่นดินตามตำแหน่งกรม พร้อมทั้งโปรดให้มีเครื่องแบบสำหรับข้าราชการพลเรือนกระทรวงต่าง ๆ ให้แต่งเข้าเฝ้าตั้งแต่ พ.ศ. 2414 การกำหนดเครื่องแต่งกายตามที่กล่าวมานี้ น่าจะเป็นสาเหตุให้เกิดการตั้งร้านค้าผ้าเพื่อจำหน่ายสินค้าให้แก่ผู้ต้องการนำไปตัดใช้ และใน พ.ศ. 2416 มีชาวอินเดียมาตั้งร้านจำหน่ายผ้าและรับจ้างตัดเครื่องแต่งกายแบบฝรั่งขึ้นเป็นครั้งแรกที่ตึกถนนบำรุงเมือง⁴

การปรับเปลี่ยนเครื่องแต่งกายเกิดขึ้นอีกครั้ง พ.ศ. 2415 หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากอินเดีย โปรดให้เปลี่ยนเครื่องแบบบางอย่างให้เหมือนเครื่องแบบข้าราชการในยุโรปมากขึ้น ขณะเดียวกันมีการเปลี่ยนชุดพลทหารจากเดิมที่ใช้ผ้าสักหลาดสีดำที่มีราคาประมาณชุดละ 32 บาท เปลี่ยนไปใช้ผ้าลายสองซึ่งมีราคาถูกกว่าเหลือราคาชุดละ 4 บาทแทน⁵ แต่นายทหารยังใช้ผ้าสักหลาดสีดำอยู่ จากการเปลี่ยนชนิดของผ้าที่ใช้ตัดเครื่องแบบ ทำให้ผ้าสักหลาดเป็นผ้าที่ใช้กับผู้มีตำแหน่งทางราชการระดับสัญญาบัตรขึ้นไป ผ้าสักหลาดจึงเป็นผ้าที่ขายเฉพาะกลุ่มไม่ได้เป็นผ้าที่ผู้รับราชการทุกคนต้องใช้เหมือนเดิม

จากการเปลี่ยนแปลงเรื่องเครื่องแต่งกายที่กล่าวมา สินค้าที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมจากทางใต้เป็นผู้จำหน่าย ไม่ว่าจะเป็นผ้าสักหลาด ผ้าขนสัตว์ และผ้าตัดชุดสากล จึงเป็นสินค้าที่มีผู้ซื้อเฉพาะกลุ่ม โดยผู้ซื้อเป็นผู้มีฐานะและเป็นคนในสังคมเมืองเป็นหลัก การนำเข้าและการตั้งร้านค้าผ้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียกลุ่มนี้ สันนิษฐานว่าน่าจะเริ่ม เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลง ด้านเครื่องแบบข้าราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา จากประเภทของสินค้าทำให้ลักษณะการค้า

³ ัญญภัทร จันทวนิช, ผ้าพิมพ์ลายโบราณในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), หน้า 65.

⁴ สาระ มีผลกิจ, "สตรีในราชสำนักสยามตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2394-2468, " (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542), หน้า 171.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 65-66.

ของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมจากทางใต้แตกต่างจากพ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมจากตอนตะวันตกคือ จาก แคว้นกัจจราช ที่ทำการค้าผ้าลาย ผ้าฝ้ายจาก โรงงานและเส้นด้าย

พ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมจากกัจจราช เป็นพ่อค้าที่เดินทางมาค้าขายสินค้ากับไทยอย่างต่อเนื่อง ดังจะเห็นจากบันทึกของเฮนรี เบอร์นี่ (พ.ศ. 2369) ที่กล่าวถึงเรือจากสุรัตที่เข้ามาค้าขายที่กรุงเทพฯ ว่า "...เรืออังกฤษและเรือสุรัต มักจะต้องถูกทำให้ล่าช้าอยู่ในกรุงเทพฯ เป็นเวลาอย่างน้อย 4 หรือ 5 เดือน ทำให้เสียเวลาและขาดทุนไปมาก แทนที่จะรีบๆขายสินค้า และซื้อสินค้าใหม่กลับไป..."⁶ และยังบันทึกว่ามีเรือของสุรัตสองลำที่เข้ามายังท่าเรือในกรุงเทพฯ ทุกปี⁷ แสดงว่าเรือสินค้าของพ่อค้าจากสุรัตคงมีเข้ามาค้าขายเป็นประจำทุกปีและยังทำการค้าต่อเนื่อง ถึง พ.ศ. 2394 เพราะพบบันทึกของ นายเฮนรี ปราร์คส์ ที่กล่าวถึงพ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมที่นำสินค้าจากสุรัตและบอมเบย์เข้ามาจำหน่ายในกรุงเทพฯ จากความต่อเนื่องทางการค้าของพ่อค้าชาวมุสลิมกลุ่มนี้ ทำให้มีพ่อค้าบางคนเริ่มเข้ามาตั้งหลักแหล่งในกรุงเทพฯ โดยเปิดร้านค้าจำหน่ายสินค้าในบริเวณตึกขาวและตึกแดง พร้อมทั้งมีการสร้างศาสนสถานของตนขึ้น คือ สุเหร่าภูวติลอิสลาม ที่พ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมจากสุรัต (นิกายสุหนี่) สร้างขึ้นร่วมกับชาวมุสลิมจากไทรบุรี และสุเหร่าไซฟี ที่พ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมจากสุรัต (นิกายชีอะห์) สร้างขึ้น⁸ ในจำนวนพ่อค้าเหล่านั้นมีพ่อค้าฝ้ายรวมอยู่ด้วย พ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมจากสุรัตคนหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการค้าผ้าในไทย คือ เอ.ที.อีสมัยจี มัสกาตี (Esmailjee, A.T. Maskati) ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งบริษัท เอ.ที.อี. มัสกาตี (A.T.E. Maskati) ในไทยซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของบริษัทที่สุรัต มัสกาตี มีบทบาทสำคัญในการนำเข้าผ้าลาย* ซึ่งบทบาทในการนำเข้าผ้าลายของกลุ่มพ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมจากทางตะวันตก ปรากฏในบันทึกของกงสุลอังกฤษที่กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า "...ผ้าซอร์ (Chowls) หรือ ไสรวงหรือผ้าถุงคือผ้าที่มีความยาว 8 ฟุต กว้าง 3 ฟุตครึ่ง ซึ่งเป็นเครื่องแบบสำหรับคนที่มีตำแหน่งและบ่อยครั้งเป็นเครื่องนุ่งห่มสำหรับชาวสยามในทุกระดับทั้งเพศชายและหญิง โรงงานในบอมเบย์เป็นแหล่งผลิตผ้าชนิดนี้ และมีการนำเข้าโดยสองบริษัทการค้าประมาณหกปีมาแล้ว (พ.ศ. 2405)..."⁹ ผ้าลายที่นำเข้าคงเป็นสินค้าที่ได้รับความนิยม เพราะในรายงานฉบับเดียวกันได้กล่าวถึงสินค้านำเข้าอีกชนิด ที่ทำให้กงสุลอังกฤษกังวลใจ คือ สินค้าผ้าจากสวิสที่ผลิตขึ้น โดยเลียนแบบผ้าลายจากบอมเบย์ ผ้าชนิดนี้เพิ่งถูกนำมาจำหน่ายและกงสุลอังกฤษเกรงว่าจะทำให้ผ้าลายจากบอมเบย์จำหน่ายได้น้อยลง ดังนั้นกงสุล

⁶เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ เล่ม 1, แปลโดย สาวิตรี สุวรรณสถิตย์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2514), หน้า 214.

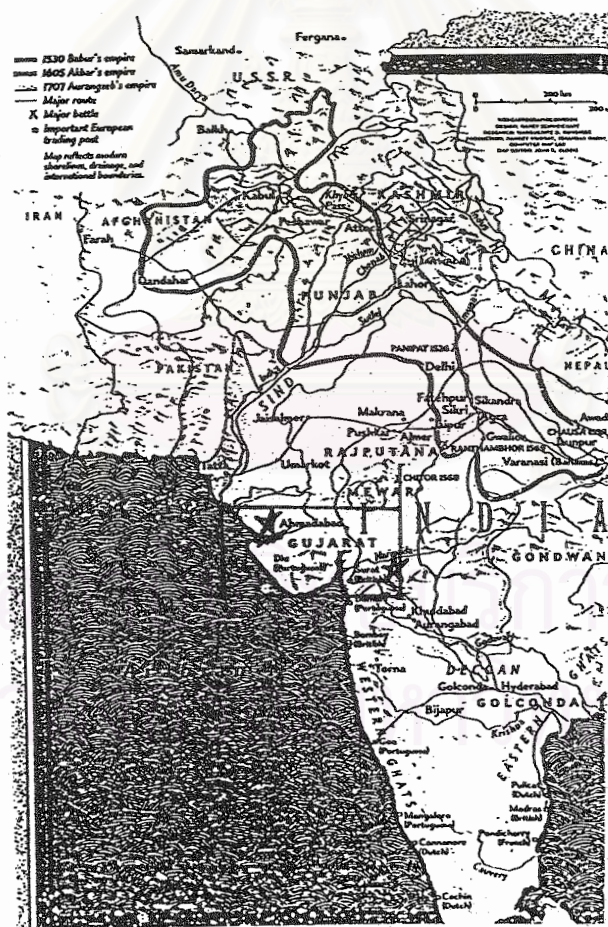
⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 227.

⁸ศุคธา สุจฉายา, บรรณาธิการ, **ธนบุรี** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี, 2542), หน้า 155.

* ผ้าลายของมัสกาตีเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นผ้าลายที่สวยงามและมีคุณภาพดี เป็นที่นิยมของผู้บริโภค

⁹B.P.P. 2/4, 1866-1867, "Commercial Reports."

อังกฤษจึงสอบถามจากผู้ค้าฝ้ายได้คำตอบว่า "...ฝ้ายจากสวิสสูงไม่เหมือนฝ้ายจากบอมเบย์ และไม่น่าจะเป็นที่นิยม (ประสบความสำเร็จ) ในระยะยาว... โดยทั่วไป (สังคมไทย-ผู้ศึกษา) มีค่านิยมว่า ทุกคน โดยเฉพาะผู้สูงอายุ ต้องมีฝ้ายจากบอมเบย์ผืนใหม่ใช้ในโอกาสพิเศษ..."¹⁰ ค่านิยมในการใช้ฝ้ายลายที่นำเข้ามาจากอินเดียคงยังมีอย่างต่อเนื่อง เพราะในรายงานการค้า พ.ศ. 2428 ได้กล่าวถึงฝ้ายลายว่าผลิตในเมืองอมิตาบัดของอินเดีย และกล่าวว่า "ชอร์" (Chowls) ซึ่งเป็นชื่อเรียกฝ้ายลาย เป็นชื่อที่ตั้งโดยพ่อค้าฝ้ายชาวอินเดียใช้เรียกฝ้ายที่มีความยาว 8 ฟุต ความกว้าง 3 ฟุตครึ่ง ที่ชาวสยามทั้งสองเพศใช้ จากการอธิบายความหมายของคำว่า "ชอร์" หรือฝ้ายลาย และการกล่าวถึงแหล่งผลิตในเมืองอมิตาบัด พร้อมระบุว่า "ชอร์" เป็นชื่อที่พ่อค้าชาวอินเดียเป็นผู้ตั้งชื่อให้ฝ้ายชนิดนี้ แสดงถึงความสำคัญของพ่อค้าฝ้ายชาวอินเดียต่อการค้าฝ้ายได้เป็นอย่างดี ขณะเดียวกันการที่แหล่งผลิตอยู่ในเมืองอมิตาบัด ทำให้เห็นถึงสายสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าฝ้ายชาวอินเดียมุสลิมจากสุรัต ที่เป็นผู้ค้ากับอมิตาบัดซึ่งเป็นแหล่งผลิต เพราะเมืองทั้งสองอยู่ในแคว้นกุจราชของอินเดีย โดยเมืองอมิตาบัดตั้งอยู่เหนือเมืองสุรัต (ภาพประกอบหมายเลข 11)

ภาพที่ 11 แผนที่แสดงตำแหน่งเมืองสุรัต และเมืองอมิตาบัด

¹⁰ เรื่องเดียวกัน.

ผ้าลายที่นำเข้า นอกจากจำหน่ายในกรุงเทพฯ คงมีการนำไปจำหน่ายยังพื้นที่นอกกรุงเทพฯ ด้วย เหตุที่กล่าวดังนี้ เนื่องจากปริมาณการนำเข้าผ้าลายที่เพิ่มขึ้นตลอดเวลา จากสถิติการนำเข้าที่มีพบว่า

พ.ศ. 2407 มีการนำเข้าผ้าลาย 346,680 ผืน (17,334 กุลี)

พ.ศ. 2417 มีการนำเข้าผ้าลาย 1,052,720 ผืน (52,636 กุลี)

พ.ศ. 2427 มีการนำเข้าผ้าลาย 1,391,120 ผืน (69,556 กุลี)¹¹

โดยปริมาณการนำเข้าที่มากกว่าหนึ่งล้านผืนต่อปี เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ พ.ศ. 2415 การนำเข้าผ้าลาย ปริมาณมากขนาดนี้ คงไม่ใช่การนำเข้าเพื่อใช้ในกรุงเทพฯ เท่านั้น เพราะปริมาณหนึ่งล้านผืนต่อปี เป็น ปริมาณที่มากกว่าความต้องการใช้ผ้าของประชากรในกรุงเทพฯ จึงสันนิษฐานว่าปริมาณการนำเข้า ที่เพิ่มขึ้นเกิดจากความต้องการใช้ผ้าของเกษตรกรที่เป็นผู้บริโภครวมใหญ่ของประเทศ การซื้อผ้า มาใช้แทนการทอผ้าใช้เองของเกษตรกร พบในบันทึกของพระนิเทศชลธิ (อัลเฟรด จอห์น ลอฟตัน*) ที่เขียนไว้เมื่อ พ.ศ. 2433 มีความว่า

"... โฆวล์นั้นก็คือชื่อเรียกผ้าฝ้าย ซึ่งผลิตขึ้นที่เมืองอมิตาบัด (Ahmedabad) กว้างประมาณ 3 ฟุตครึ่ง ยาว 8 ฟุต ใน พ.ศ. 2430 นั้น มูลค่าการนำเข้าเพิ่มขึ้น ถึง 19,521 ปอนด์ จากมูลค่าการนำเข้าทั้งสิ้น 100,516 ปอนด์ ซึ่งในปีก่อนหน้านั้น อัตราการนำเข้าอยู่ที่ 86,985 ปอนด์ กรณีนี้ชี้ให้เห็นว่า ชาวพื้นบ้านท้องถิ่นของสยามเริ่มที่จะสละเวลาเพื่อ การเพาะปลูกมากขึ้น และลดการผลิตพวกฝ้ายนุ่งหรือผ้าคาดเอวแบบชาวบ้าน ให้น้อยลง ... ไม่ใช่เรื่องน่าสงสัยเลยที่ชาวไร่ชาวนาจะมองเห็นประโยชน์ จาก การขยายพื้นที่ทำนาข้าวมากกว่าที่จะมานั่งทอเสื้อผ้าและฝ้ายนุ่งของตน ซึ่งทำได้ช้า และเป็นกระบวนการที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อันใด และนี่ก็คือเหตุที่ทำให้ เกิดการเพิ่มจำนวนการนำเข้าผ้าฝ้ายและผ้าขนสัตว์ที่ทอจากเครื่อง..."¹²

จากข้อความที่พระนิเทศชลธิเขียนถึง ทำให้ทราบถึงสภาพสังคมไทย พ.ศ. 2433 ว่า ประชาชนส่วนหนึ่งลดการทอฝ้ายนุ่งเพื่อใช้งานเปลี่ยนมาซื้อผ้าใช้เนื่องจากการทอผ้าเป็นกิจกรรม

¹¹ B.P.P. 2/17, 1884, "Commercial Reports."

* พระนิเทศชลธิ (อัลเฟรด จอห์น ลอฟตัน) เป็นชาวอังกฤษ ที่เข้ามารับราชการในรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ พ.ศ. 2414-2435 เพื่อปฏิบัติงานด้านการทำแผนที่ทางทะเล.

¹² อัลเฟรด จอห์น ลอฟตัน, "เอกสารเนื่องในวันขึ้นปีใหม่ เรื่องวิวัฒนาการของอาณาจักรสยาม," แปลโดย เสาวลักษณ์ กิจานนท์, ใน รวมเรื่องแปล หนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535), หน้า 192 - 193. (พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกที่อังกฤษ พ.ศ. 2433 (ค.ศ. 1890)).

ที่ต้องใช้เวลานานกว่าจะได้ผ้าหนึ่งผืนมาใช้งาน ขณะที่ช่วงเวลานั้นสามารถนำแรงงานและเวลาที่เท่ากันไปเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งนำไปขายได้ราคา และนำเงินมาซื้อผ้าใช้ได้ ผ้าที่ประชาชนทั่วไปนิยมใช้คือผ้าที่ผลิตจากโรงงานและผ้าลาย ทำให้ความต้องการใช้ผ้าลายเพิ่มสูงขึ้น แต่จำนวนพ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมมีจำนวนไม่มาก ทำให้ต้องกระจายสินค้าไปสู่พ่อค้ากลุ่มอื่น ในกรณีนี้คือพ่อค้าชาวจีน การกระจายสินค้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียข้ามกลุ่มของตน เพราะไม่ต้องการเก็บสินค้าไว้นาน การเก็บสินค้าไว้นานโดยไม่สามารถจำหน่ายได้ ทำให้ต้นทุนของสินค้าสูงขึ้น นอกจากนี้ยังทำให้สินค้าชนิดนั้นลดความนิยมลงสำหรับผู้บริโภค ตัวอย่างของความเสียหายในการค้างสินค้าเป็นจำนวนมาก เห็นได้จากบริษัทการค้าของอังกฤษที่สั่งผ้าขนสัตว์หลายพันผืนมาจำหน่ายที่เชียงใหม่สามารถจำหน่ายได้ไม่กี่ร้อยผืน ทำให้สินค้าค้างเป็นจำนวนมาก ต้องลดราคาจำหน่ายลง สาเหตุที่ทำให้บริษัทการค้าของอังกฤษต้องประสบการขาดทุนเพราะไม่สามารถกระจายสินค้าได้ และไม่ทราบความต้องการของลูกค้า ว่าลูกค้าต้องการของแปลกใหม่และหลากหลาย ความต้องการสินค้าแต่ละชนิดไม่มีช่วงเวลานานัก (ผู้ซื้อต้องการสินค้าใหม่อยู่เสมอ)¹³ จากการดำเนินการค้าของบริษัทอังกฤษที่ประสบปัญหาการขาดทุน ทำให้สันนิษฐานได้ว่า พ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมน่าจะมึระบบการกระจายสินค้าที่ดีกว่า และเมื่อคำนึงว่าจำนวนของพ่อค้าเหล่านี้มีไม่มาก ทำให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมกระจายสินค้าไปยังพ่อค้าชาวจีน และพ่อค้ากลุ่มอื่นๆ เพื่อให้สามารถจำหน่ายสินค้าได้อย่างรวดเร็ว

เหตุที่กล่าวว่าพ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมมีจำนวนไม่มาก เพราะจากหลักฐานการตั้งร้านค้าผ้าในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2426 มีจำนวนทั้งสิ้น 117 ร้าน เป็นร้านค้าของชาวมุสลิม 18 ร้าน ชาวจีน 72 ร้าน ไม่สามารถระบุ 27 ร้าน ร้านค้าเหล่านั้นจำหน่ายทั้งผ้าลาย ผ้าแพร และผ้าอื่น ๆ¹⁴ จากจำนวนร้านค้าผ้าที่ปรากฏในกรุงเทพฯ จึงมีร้านค้าของชาวอินเดียมุสลิมน้อยกว่าร้านค้าของชาวจีนมาก นอกจากหลักฐานจากร้านค้าผ้าแล้ว พบรายชื่อพ่อค้าอินเดียจากจดหมายร้องทุกข์ต่อกงสุลอังกฤษเกี่ยวกับความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของคนในบังคับอังกฤษ ในจำนวนรายชื่อของผู้ยื่นคำร้อง มีรายชื่อพ่อค้ามุสลิมที่เป็นชาวอินเดียในบังคับอังกฤษ จำนวน 17 คน ที่ระบุว่าคนเหล่านี้มีกิจการค้าในไทย แต่ไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนว่า พ่อค้าเหล่านั้นเป็นพ่อค้าผ้าทั้งหมด¹⁵ จึงอาจกล่าวได้ว่า ไม่พบจำนวนพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่เพิ่มขึ้น แม้ปริมาณการค้าผ้าลายที่นำเข้าจากอินเดียมีปริมาณสูงขึ้นทุกปี ขณะเดียวกันพบว่า พ่อค้าผ้าชาวจีนมีจำนวนมากขึ้น ดังในรายงานการค้า

¹³B.P.P. 1/10, 1896, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

¹⁴สารบัญชี่ ส่วนที่ 2 คือราษฎรในจังหวัด ถนน แล ตรอก จ.ศ. 1245 เล่มที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์ต้นฉบับ จำกัด, 2541), หน้า 121-151.

¹⁵NAI, Secret-E, December 1882, Nos. 212-215, "Prevalence of Secret Societies in Bangkok, Siam."

พ.ศ. 2432 ที่ว่า "...เป็นสิ่งแปลกที่เมื่อก่อนนี้การค้าผ้าฝืนส่วนมากอยู่ในมือของพ่อค้าอินเดียในบังคับอังกฤษ ปัจจุบันพ่อค้าชาวจีนมีความสำคัญอันดับหนึ่ง..."¹⁶ รายงานนี้ทำให้เห็นว่า จำนวนพ่อค้าผ้าชาวจีนคงเพิ่มขึ้นมากจนเป็นที่สังเกตได้ ซึ่งปรากฏการณ์นี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในภาคเหนือด้วย ตามรายงานการค้าที่ส่งมาจากเชียงใหม่ พ.ศ. 2439 ระบุว่า "...การเติบโตของการจำหน่ายสินค้าผ้าฝืนเมื่อสองปีก่อนอยู่ในความควบคุมของบริษัทอังกฤษ ปัจจุบันปริมาณสินค้าส่วนใหญ่เปลี่ยนไปอยู่ในมือของพ่อค้าชาวจีน จำนวน 12 คน โดย 7 คน ในจำนวนนั้นเป็นคนในบังคับอังกฤษ..."¹⁷ การเพิ่มของจำนวนพ่อค้าผ้าชาวจีนทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด อาจเกิดขึ้นจากการที่ผ้าจากต่างประเทศซึ่งเคยเป็นสินค้าที่ใช้กันเพราะกลุ่มคนในเมืองที่มีสถานะทางสังคมสูง เช่น เจ้านาย ข้าราชการ หรือคหบดี ได้กลายเป็นสินค้าที่คนทั่วไปสามารถหาซื้อมาใช้ได้ จากเหตุที่คนเหล่านั้นมีรายได้เพิ่มขึ้น ทำให้การค้าผ้าขยายตัวมากขึ้น พ่อค้าชาวจีนซึ่งทำการค้าประเภทต่าง ๆ ในสังคมไทยอยู่แล้ว จึงขยายเครือข่ายการค้าของตนมากขึ้น แต่การขยายการค้าผ้าของพ่อค้าชาวจีน ไม่ได้ทำให้บทบาทของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมจากกุจราชในด้านการนำเข้าผ้าลดลง ดังจะเห็นจากรายงานการค้า พ.ศ. 2432 ซึ่งกล่าวถึงพ่อค้าผ้าชาวจีนว่ามีความสำคัญอันดับหนึ่งในการค้าผ้าฝืน ส่วนการค้าผ้าฝืนนั้น รายงานฉบับนี้กล่าวว่า "...กระนั้นการค้าผ้าฝืนส่วนใหญ่ ยังดำเนินโดยพ่อค้าอินเดียในบังคับอังกฤษที่มาจากบอมเบย์และสุรัต..."¹⁸ การที่กล่าวว่าการค้าผ้าฝืนส่วนใหญ่ดำเนินโดยพ่อค้าชาวอินเดียจากบอมเบย์และสุรัต เพราะผ้าฝืนที่นำเข้ามาจำหน่ายในไทยมาจากสามแหล่งคือ อินเดีย อังกฤษ และสวิตเซอร์แลนด์ แต่ปริมาณการนำเข้าส่วนใหญ่อยู่ในการควบคุมของพ่อค้าชาวอินเดีย เพราะจนถึง พ.ศ. 2442 รายงานการค้ายังระบุว่า "...มากกว่าครึ่ง (ของผ้าฝืน) มาจากบอมเบย์..."¹⁹

การที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมจากตะวันตกคือแคว้นกุจราชมีจำนวนไม่มาก แต่ยังคงควบคุมการนำเข้าผ้าฝืนไว้ได้เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ที่พ่อค้าเหล่านั้นมีกับแหล่งผลิตผ้าฝืนคือเมืองอมิตาบด์ สุรัตและบอมเบย์ ซึ่งเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในกุจราชเช่นกัน การมีสายสัมพันธ์กับแหล่งผลิตมีความสำคัญในการนำเข้าผ้าฝืนเพราะกรรมวิธีการผลิตผ้าฝืนเป็นการผลิตโดยช่างฝีมือในหมู่บ้าน ไม่ได้เป็นการผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรม ดังจะเห็นจากคำอธิบายการผลิตผ้าฝืนที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวไว้ว่า วิธีทำคือนำผ้าขาวไปซักน้ำเพื่อให้เนื้อผ้าแน่น เมื่อผ้าแห้งแล้วจึงนำมาขึงใหม่ให้ตึงแล้วพิมพ์ลายด้วยแบบพิมพ์ไม้ลงจนเกิดลายเต็มผืนผ้า จากนั้นนำไปย้อมสี ถ้าต้องการให้มีลวดลายเป็นสีต่างๆ จะแต้มสีเมื่อย้อมสีพื้นเรียบร้อยแล้ว

¹⁶B.P.P. 1/4, 1889, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

¹⁷B.P.P. 3/1, 1896, "Diplomatic and Consular Reports."

¹⁸B.P.P. 1/4, 1889, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

¹⁹B.P.P. 3/5, 1900, "Diplomatic and Consular Reports."

แล้ว และยังทรงบันทึกไว้ว่า "...ไปดูไม่เห็นมีโรงจักรกลอันใด ทำตามบ้านราษฎร ...การเหล่านี้ทำด้วยมือราษฎรทั้งนั้น พ่อค้าเป็นแต่ซื้อผ้าขาวมากระจายและรับผ้าลายไปตีตรามัดเข้ากุลีส่งมาขาย..."²⁰ จากกรรมวิธีการผลิตดังกล่าว หากต้องการสินค้าจำนวนมากต้องกระจายการผลิตไปยังช่างฝีมือในหลายหมู่บ้าน นอกจากนั้นการที่ช่างฝีมือตามหมู่บ้านเป็นผู้ผลิต ไม่ใช่เงินทุนทำให้ผู้ที่สั่งผลิตสินค้าหากต้องการสินค้าจำนวนมากต้องจ่ายเงินเป็นค้ำมัดจำล่วงหน้า จากระบบการสั่งสินค้าทำให้ผู้สั่งสินค้า (พ่อค้า) กับผู้ผลิตสินค้า (ช่างฝีมือ) ต้องมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ดังนั้นความสัมพันธ์กับแหล่งผลิต หรือการมีเครือข่ายกับแหล่งผลิตซึ่งเป็นถิ่นฐานเดิมเป็นปัจจัยสำคัญที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมจากสุรัตใช้ในการควบคุมการนำเข้าผ้าลาย โดยอาศัยเครือข่ายการค้าของตนในการสั่งสินค้าจากช่างฝีมือในท้องถิ่น แล้วนำสินค้ามาจำหน่ายในไทย แต่พ่อค้ากลุ่มนี้มีข้อจำกัดด้านการกระจายสินค้าในสังคมไทย เพราะมีจำนวนไม่มาก ทำให้ต้องอาศัยเครือข่ายของพ่อค้าคนจีนในการกระจายสินค้า

จากที่ศึกษามาอาจกล่าวได้ว่า พ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยที่มีบทบาททางการค้า ระหว่างทศวรรษ 2400-2430 เป็นพ่อค้าชาวอินเดียมุสลิม ซึ่งมีอยู่สองกลุ่มคือ พ่อค้าจากทางใต้ และทางตะวันตกของอินเดีย พ่อค้าทั้งสองกลุ่มนี้ทำการค้าผ้าโดยเน้นชนิดของสินค้าแตกต่างกัน ทำให้ความจำเป็นในการสร้างและขยายเครือข่ายต่างกันออกไป พ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมจากตอนใต้ เน้นการค้าผ้าสักหลาด ผ้าขนสัตว์และผ้าตัดชุดสากล ซึ่งเป็นผ้าที่ใช้โดยคนชั้นสูงในสังคมและเป็นคนในเมือง ทำให้พ่อค้าเหล่านั้นไม่มีความจำเป็นในการขยายเครือข่ายตลาดท้องถิ่นเพราะผู้ต้องการสินค้านี้มีจำนวนจำกัดและเป็นกลุ่มลูกค้าที่ชัดเจน ขณะที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมจากทางตะวันตกเน้นการค้าผ้าลาย ผ้าฝ้ายชนิดต่าง ๆ และเส้นด้าย สินค้าของพ่อค้ากลุ่มนี้เป็นสินค้าที่จำหน่ายให้กับประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ระยะเวลา ผ้าฝ้าย ผ้าลาย และผ้าอื่น ๆ ที่นำเข้าเป็นสินค้าที่มีราคาสูงเมื่อเทียบกับสินค้าชนิดอื่น เห็นได้จาก "ประกาศพิทักษ์สิทธิ เรือ ตึก แพ โรงงาน พ.ศ. 2406" ที่กำหนดให้ร้านที่จำหน่ายผ้าขาว ผ้าลาย ผ้าแพร เสียภาษีห้องละ 3 บาท สองห้อง 6 บาท ขณะที่ร้านที่ขายสินค้านี้ราคาซื้อขายเสียภาษีห้องละ 6 สลึง สองห้อง 3 บาท²¹ แต่ราคาสินค้าผ้าที่นำเข้าจะลดลงเรื่อย ๆ ขณะเดียวกันการส่งออกข้าวมีจำนวนมากขึ้น ทำให้ราษฎรมิรายได้และต้องการสินค้าผ้าเพิ่มขึ้น²² ดังคำบรรยายเกี่ยวกับสภาพของสังคมกรุงเทพฯ พ.ศ. 2434 เมื่อชวานาจากตอนเหนือบรรทุกข้าวมาขายว่า

²⁰ เสฐียรโกเศศ, ฐิติ (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2510), หน้า 142-143.

²¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2411, พลเอกประกาศ จารุเสถียร พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพพระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชดเถระ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 9 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2511, หน้า 248.

²² B.P.P. 2/8, 1885, "Commercial Reports."

"...ที่เคียงคู่อยู่กับขบวนเรือเดินทะเลตามแนวชายฝั่งตะวันตกที่ตื่นเงินกว่าด้านใน โถงน้ำคือ เรือของพวกชาวบ้านหัวเมืองตอนเหนือที่พากันมาขายข้าวสารและบรรดาสมาชิกในเรือผู้รักความสนุกสนาน... คังนั้นขณะที่แม่กำลังจับจ่ายและซื้อหาสินค้าอย่างเช่นเกลือและผืนผ้าฝ้าย พ่อก็จะพาเด็ก ๆ เข้าเมือง...เด็กหนุ่มสาวในเครื่องแต่งกายที่ดีที่สุดคือ ฝ้านุ่งและเสื้อตัวเล็ก ๆ สีขาวจะเลือกไปเที่ยวตามงานรื่นเริง..."²³

จากความต้องการสินค้าผ้าที่เพิ่มขึ้น ทำให้ปริมาณการนำเข้าผ้าชนิดต่างๆเพิ่มขึ้น ซึ่งรวมทั้งผ้าลายที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมจากตะวันตกเป็นผู้ควบคุมการนำเข้าด้วย แต่ด้วยจำนวนอันจำกัดของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมกลุ่มนี้ ทำให้ไม่สามารถกระจายสินค้าผ้าลายทั้งหมดไปสู่ผู้บริโภคส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นเกษตรกรในพื้นที่ต่างๆของไทยได้อย่างทั่วถึง ดังนั้นพ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมจึงอาศัยเครือข่ายทางการค้าของพ่อค้าชาวจีนในการกระจายสินค้าผ้าของตน ระยะเวลาระหว่างทศวรรษ 2400-2430 จึงเป็นช่วงเวลาในการสร้างเครือข่ายของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย โดยเครือข่ายของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมจากตะวันตก มีทั้งสองระดับคือระดับความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าเหล่านั้นกับพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในแคว้นกุจราซ ที่ทำให้การผลิตและสั่งเข้าสินค้าผ้าลายเกิดขึ้นและสืบเนื่องต่อมาภายใต้การควบคุมของพ่อค้ากลุ่มนี้ ขณะที่เครือข่ายภายในไทยด้วยข้อจำกัดของจำนวนพ่อค้าที่มีน้อย พ่อค้าผ้าชาวอินเดียกลุ่มนี้จึงอาศัยความสัมพันธ์กับเครือข่ายพ่อค้าชาวจีนในการกระจายสินค้า ทำให้การค้าของพ่อค้ากลุ่มนี้ครบวงจร ภูมิของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมจากทางใต้ที่เน้นการค้าผ้าสักหลาด ผ้าขนสัตว์ และผ้าตัดชุดสากล ความจำเป็นในการขยายเครือข่ายไปสู่ผู้บริโภคจำนวนมากมีน้อย เพราะลักษณะของสินค้าทำให้มีลูกค้าเฉพาะกลุ่มคนในเมืองที่เป็นคนมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูง พ่อค้ากลุ่มนี้จึงมีเครือข่ายกันเฉพาะภายในกลุ่มตนคือ ระหว่างผู้นำเข้าและผู้ค้าปลีกที่เป็นพ่อค้าจากทางใต้ ไม่ต้องไปสัมพันธ์กับเครือข่ายอื่น ลักษณะของเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย จะเกิดการเปลี่ยนแปลงเมื่อมีพ่อค้าอินเดียกลุ่มอื่นมารวมทำการค้าผ้าด้วย ประกอบกับสภาพทางเศรษฐกิจสังคมไทยที่ยังคงความเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ทำให้ลักษณะของเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดีย ระหว่างทศวรรษ 2440 - 2470 เป็นช่วงขยายตัวของเครือข่ายที่มีความแตกต่างจากระยะของการสร้างเครือข่ายที่ได้กล่าวไปแล้ว

กล่าวโดยสรุป เครือข่ายการค้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย ที่สร้างขึ้นในช่วงทศวรรษ 2400-2430 เป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการและการขยายตัวในการใช้ผ้า

²³เซอร์เบิร์ต วาริงตัน สมิท, *ห้าปีในสยาม เล่ม 1*, แปลโดย เสาวลักษณ์ กิจานนท์ (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2544), หน้า 16.

ของสังคมไทย ทำให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียซึ่งเป็นพ่อค้าที่มีบทบาทในการนำสินค้าผ้ามาจำหน่ายให้สังคมไทยมาแต่เดิมใช้ความชำนาญทางด้านการค้าขายกิจกรรมทางการค้า พร้อมกับการเติบโตของตลาดการค้าผ้าในไทย พ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่มีบทบาทระยะแรกเป็นพ่อค้ามุสลิมที่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับกิจกรรมทางด้านการค้าในกรุงเทพฯ ไม่พบบทบาทของพ่อค้าเหล่านี้ในพื้นที่อื่น ซึ่งจะแตกต่างจากช่วงเวลาการขยายเครือข่ายการค้าระหว่างทศวรรษ 2440-2470 ที่จะพบบทบาททางการค้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในพื้นที่ต่างๆของไทย และพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่พบประกอบด้วยพ่อค้าหลายกลุ่ม ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะพ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมดั้งเดิม

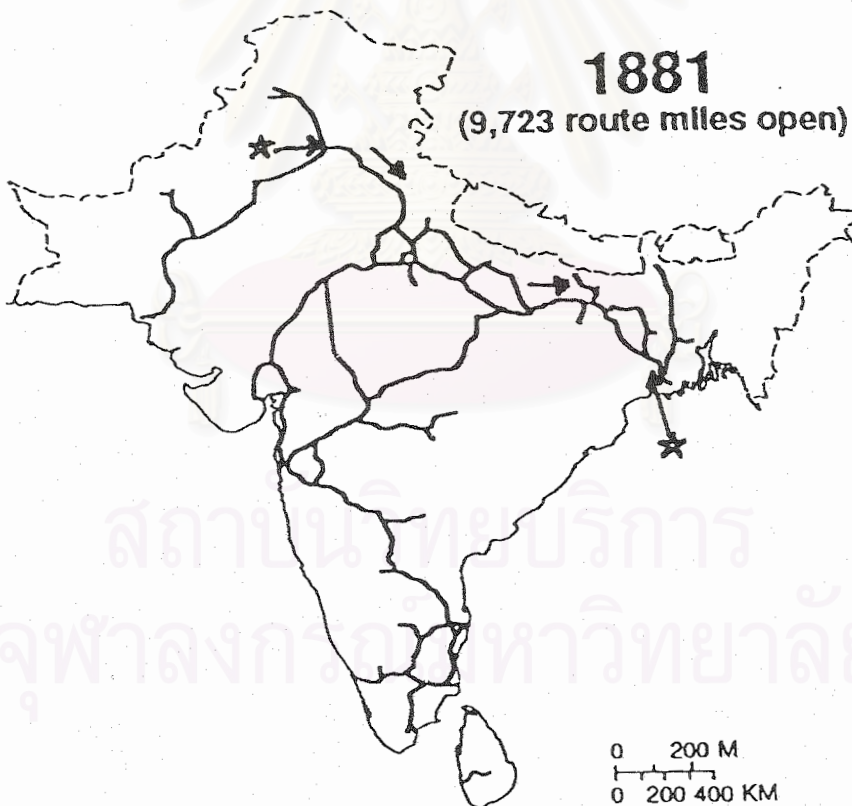
2. การขยายเครือข่ายการค้า สิ่งแรกที่สามารถสังเกตเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในช่วงของการขยายเครือข่ายการค้าคือจำนวนของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมที่ดูเหมือนจะลดลง ทั้งนี้เห็นได้จากการเปรียบเทียบรายชื่อพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่ปรากฏในพ.ศ. 2426 (ตารางที่ 20) กับข้อมูลที่ได้จากรายชื่อห้างร้านที่ทำการจดทะเบียนเป็นห้างหุ้นส่วนจำกัดระหว่างปี 2458-2469 (ตารางที่ 5-9) ซึ่งเห็นได้ว่ามีพ่อค้าชาวอินเดียกลุ่มอื่นปรากฏตัวขึ้น ในความเป็นจริง พ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมไม่ได้ลดบทบาทในการค้าผ้า แต่พ่อค้าเหล่านั้นขยายกิจการไปสู่การเป็นผู้นำเข้า-ส่งออกสินค้าผ้าและสินค้าชนิดอื่น ดังเห็นได้ชัดเจนจากตารางที่ 11-12 ซึ่งแสดงรายชื่อบริษัทนำเข้า-ส่งออกและชนิดของสินค้าในพ.ศ. 2467 บริษัทที่ปรากฏในรายชื่อส่วนใหญ่เป็นบริษัทของชาวอินเดียมุสลิม และชนิดสินค้าที่ปรากฏมีความหลากหลายขึ้น นอกจากผ้าชนิดต่างๆและเส้นด้ายแล้วยังพบว่าทำการค้าเกี่ยวกับเครื่องเขียน น้ำหอม เครื่องหนัง ยา สารเคมี เครื่องจักรกล ฯลฯ ด้วย การพัฒนาบทบาทของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมดังกล่าวอาจเป็นปัจจัยส่งเสริมให้พ่อค้ากลุ่มอื่นมีโอกาสเข้ามาแทนที่ในกระบวนการค้าผ้าระดับล่างต่อไป

การขยายตัวของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียช่วงทศวรรษ 2440-2470 พ่อค้าชาวอินเดียกลุ่มสำคัญที่เข้าร่วมเครือข่ายการค้าเพิ่มได้แก่ กลุ่มพ่อค้าจากปัญจาบที่มีทั้งพ่อค้าชาวฮินดูและชาวสิกข์ พ่อค้าปัญจาบมาจากกลุ่มอโรรา (Arora) ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความชำนาญในการค้าโดยเฉพาะการค้าสิ่งทอ การเพิ่มจำนวนขึ้นของพ่อค้าจากปัญจาบ มีสาเหตุจากสถานการณ์ภายในอินเดียสองประการที่เป็นแรงสนับสนุน กล่าวคือ

ประการแรก การเปิดเส้นทางรถไฟที่เชื่อมระหว่างแคว้นปัญจาบกับแคว้นเบงกอลใน พ.ศ. 2424 (ภาพประกอบหมายเลข 12) การเปิดเส้นทางรถไฟดังกล่าว ทำให้การเดินทางมาไทยของพ่อค้าชาวอินเดียจากปัญจาบสามารถเดินทางได้สะดวก โดยใช้เส้นทางรถไฟจากเมืองละฮอร์ในแคว้นปัญจาบ มายังเมืองกัลกัตตาในแคว้นเบงกอล (เมืองกัจจันวาลา ซึ่งเป็นถิ่นฐานเดิมของพ่อค้ากลุ่มอโรรา ที่เดินทางมาทำการค้าในไทยอยู่ห่างจากเมืองละฮอร์ที่เป็นศูนย์กลางรถไฟสายตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียประมาณ 40 กิโลเมตร) จากนั้นพ่อค้าเหล่านี้สามารถเดินทางต่อมายังไทยโดยเรือ โดยสารจากเมืองกัลกัตตามายังเมืองร่างกุ้งในพม่า แล้วเดินทางบกสู่ไทย หรือโดยสารเรือต่อมายังปีนังแล้ว ใช้เส้น

ทางรถไฟเข้ามายังไทย จากความรวดเร็วและสะดวกในการคมนาคม ทำให้การเดินทางเข้ามาประกอบอาชีพในไทยของกลุ่มพ่อค้าจากปัญจาบเพิ่มขึ้น

ประการที่สอง เกิดจากนโยบายด้านที่ดินทางการเกษตรของอังกฤษ กล่าวคือ พ.ศ. 2443 อังกฤษได้ออกกฎหมายห้ามการถือครองที่ดินทางการเกษตรของคนที่อยู่นอกภาคการเกษตร ทำให้ผู้ที่ไม่ได้เป็นเกษตรกรไม่อาจครอบครองทรัพย์สินในรูปที่ดินทางการเกษตรได้ จึงต้องนำเงินทุนที่มีไปลงทุนในกิจการของเมือง เกิดการขยายตัวของบริษัทร่วมทุนต่าง ๆ ต่อมาระหว่าง พ.ศ. 2457-2461 (ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1) ถึงทอกจากอังกฤษไม่สามารถส่งมายังเอเชียได้เพราะผลของสงคราม ทำให้อุตสาหกรรมทอผ้าในอินเดียขยายตัวทั้งจากตลาดในประเทศและตลาดใหม่ในตะวันออกกลาง ผู้ลงทุนด้านอุตสาหกรรมได้ผลตอบแทนสูง พ.ศ. 2457 ผู้ลงทุนได้เงินปันผลร้อยละ 6 และเพิ่มเป็นร้อยละ 30 หรือมากกว่านั้นใน พ.ศ. 2461 ดังนั้นเมื่อสงครามสงบลง พ่อค้าบางกลุ่มจึงหาแหล่งทางการค้าใหม่ นำไปสู่การขยายฐานการค้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งไทย

ที่มา: Jan J. Kerr, ed., *Railways in Modern India* (New Delhi : Oxford University Press, 2001), p. 2.

ภาพที่ 12 เส้นทางรถไฟที่เชื่อมระหว่างปัญจาบกับเบงกอล

การขยายตัวของเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทยที่เกิดจากการเข้าร่วมทำการค้าผ้าของกลุ่มพ่อค้าอโรราเห็นได้จากหลักฐานการจดทะเบียนห้างหุ้นส่วนจำกัดสินไช้ของชาวอินเดียที่ทำการค้าผ้าระหว่าง พ.ศ. 2458-2469 (ตารางที่ 5-9) ที่พบรายชื่อบางส่วนจากจดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ รายชื่อที่พบแสดงให้เห็นว่ามีที่ตั้งร้านค้าของพ่อค้าชาวอินเดียกระจายตัวอยู่ในภาคต่างๆของไทยดังนี้ เป็นร้านค้าในกรุงเทพฯ 22 แห่ง เชียงใหม่ 6 แห่ง ลำปาง 2 แห่ง แพร่ 1 แห่ง ชุมพร 1 แห่ง นครศรีธรรมราช 2 แห่ง สุราษฎร์ธานี 2 แห่ง นครราชสีมา 1 แห่ง ในจำนวนร้านค้าเหล่านั้นมีทั้งร้านค้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมและร้านค้าผ้าของกลุ่มพ่อค้าอโรรา นอกจากหลักฐานการตั้งร้านค้าในลักษณะร้านค้าปลีกแล้ว ยังพบหลักฐานบริษัทนำเข้าและส่งออกของชาวอินเดียที่ทำการค้าผ้า พ.ศ. 2467 (ตารางที่ 11-12) จำนวน 12 บริษัท²⁴ จากจำนวนของร้านค้าและบริษัทต่างๆ ที่พบแสดงถึงการเพิ่มจำนวนของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทย เมื่อเทียบกับจำนวนร้านค้าผ้าที่พบใน พ.ศ. 2426 (ตารางที่ 20) นอกจากการเพิ่มจำนวนแล้ว กลุ่มของพ่อค้าผ้ามีความหลากหลายมากขึ้น จากที่มีพ่อค้าผ้าชาวอินเดียมุสลิมเพียงกลุ่มเดียว มาสู่การมีพ่อค้าชาวอินเดียและชาวสิกข์เข้าร่วมทำการค้า ตลอดจนพื้นที่ในการทำการค้ายังขยายตัวออกจากกรุงเทพฯ

พ่อค้าผ้าชาวอินเดียในพื้นที่อื่น ๆ ของไทย เริ่มปรากฏหลักฐานตั้งแต่ พ.ศ. 2446 จากรายงานของกงสุลอังกฤษที่เชียงใหม่ บันทึกไว้ว่า มีชาวอินเดียอาศัยในเชียงใหม่ จำนวน 114 คน ส่วนที่น่านมีชาวอินเดียอาศัยอยู่ 50 คน ทั้งหมดนี้เป็นคนในบังคับอังกฤษ รายงานของอังกฤษยังระบุว่าจำนวนของคนที่ตั้งทะเบียนไว้ ไม่ใช่จำนวนของคนในบังคับอังกฤษทั้งหมดที่อาศัยอยู่จริง เพราะมีบางคนไม่ได้มาจดทะเบียน เอกสารไม่ได้ระบุว่าชาวอินเดียเหล่านี้ประกอบอาชีพใด แต่มีรายงานถึงสินค้าที่ผ่านแดนจากพม่ามายังตอนเหนือของไทย ระบุถึงสินค้าเส้นด้ายจากยุโรปและอินเดีย ผ้าฝ้ายจากยุโรปและอินเดีย²⁵ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะมีพ่อค้าชาวอินเดียรวมอยู่ด้วย แม้เอกสารรายงานของกงสุลอังกฤษไม่ได้กล่าวถึงกลุ่มพ่อค้าอินเดีย แต่ในหนังสือมรดกศาสนาในเชียงใหม่ เล่ม 2 กล่าวถึง พ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมที่มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเชียงใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ. 2413 และมีพ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมจากจิตตะกอง เข้ามาอาศัยในอำเภอแม่สอด จังหวัดตากทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางในการติดต่อระหว่างพ่อค้าชาวอินเดีย ชาวพม่า ชาวจีนจากยูนนาน ชาวไทยใหญ่

²⁴Importers and Exporters Directory for Siam 1924, 105-109.

²⁵NAI, Foreign Dep., External - A, October 1904, Nos. 7-10," Chiangmai and Nan Trade Reports for 1903. Statistics regarding the trade of Chiangmai.

และคนในพื้นที่ทางเหนือของไทย²⁶ ขณะที่พ่อค้าชาวอินเดียที่นับถือศาสนาสิกข์ คือ นายอีเชอร์ ซิงห์ เดินทางจากพม่าเข้ามาตั้งหลักแหล่งในเชียงใหม่ พ.ศ. 2448²⁷ จากหลักฐานในการรายงานของกงสุลอังกฤษและจากหนังสือมรดกทางศาสนาในเชียงใหม่ไม่ได้ระบุโดยชัดเจนว่า พ่อค้าที่กล่าวถึงทำการค้าประเภทใด แต่สันนิษฐานว่าคงมีพ่อค้าผ้าชาวอินเดียรวมอยู่ในกลุ่มพ่อค้าเหล่านั้นด้วย เพราะมีรายงานเกี่ยวกับพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่เดินทางขายของไปตามเมืองต่างๆ ขณะที่เดินทางระหว่างละคร (ลำปาง) กับแพร่ ใน พ.ศ. 2447 พ่อค้าผ้าชาวอินเดียผู้นี้ถูกปล้นและโดนฆาตกรรมโดยกลุ่มโจร ต่อมาหนึ่งในกลุ่มผู้ฆาตกรรมพ่อค้าผู้นี้ถูกจับกุมและต้องโทษจำคุก 20 ปี²⁸ จากประวัติของพ่อค้าชาวอินเดียดังกล่าว ทำให้เห็นว่ามีพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในภาคเหนือที่เดินทางค้าขายผ้าระหว่างเมืองต่าง ๆ นอกจากพ่อค้าผ้าในภาคเหนือแล้ว ช่วงเวลาเดียวกันมีการกล่าวถึงพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่เดินทางค้าผ้าไปในพื้นที่ต่างๆของไทย ดังความที่ปรากฏในรายงานการค้าดังนี้

พ.ศ. 2448 (ค.ศ.1905) ตลาดผ้าในไทยเกิดปัญหาสินค้าล้นตลาด รายงานการค้าของกงสุลอังกฤษกล่าวถึงความพยายามจะแก้ไขปัญหาสินค้าที่เกินความต้องการของตลาดว่า พ่อค้าขายส่งจึงขายสินค้าเหล่านั้นในราคาต่ำหรือให้สินเชื่อบ้าง เพราะต้องการระบายสินค้าผ้าออกสู่ตลาดให้มากที่สุด ผลจากการกระจายสินค้าผ้าฝ้าย ทำให้เกิดการเพิ่มจำนวนอย่างรวดเร็วของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่เป็นพ่อค้าเร่ (Indian Packman) พ่อค้าเร่เหล่านี้กระจายตัวอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ทั้งสองฟากของลำน้ำ ทางรถไฟและเส้นทางคมนาคมอื่น ๆ โดยเร่ขายสินค้าผ้าฝ้ายอย่างเป็นอิสระ ทำให้พ่อค้าชาวจีนที่ตั้งร้านค้าอยู่ในชุมชนที่อยู่ตามพื้นที่เพาะปลูก และจังหวัดต่างๆต้องให้ความสนใจต่อการคุกคามทางการค้าที่เกิดขึ้น ยิ่งเวลาผ่านไปพ่อค้าผ้าชาวอินเดียเหล่านี้ยิ่งเข้าไปควบคุมการค้าปลีกมากขึ้น²⁹ เหตุที่รายงานของกงสุลอังกฤษมองว่า พ่อค้าเร่ขายผ้าชาวอินเดียเข้าควบคุมการค้าปลีกในตลาดการค้าผ้าฝ้ายเพิ่มขึ้นและมีผลต่อการค้าของชาวจีน เพราะการเร่ขายผ้าทำให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียสามารถเดินทางไปหาผู้ซื้อได้ตามท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อเสนอสินค้า ขณะที่พ่อค้าชาวจีนตั้งร้านค้าทำให้ต้องรอให้ลูกค้าเดินทางมาซื้อสินค้า ดังนั้น หากพ่อค้าผ้าชาวอินเดียเดินทางไปขายสินค้าตามหมู่บ้านหรือชุมชนและคนเหล่านั้น ซื้อสินค้าผ้าจากพ่อค้าเร่ชาวอินเดียแล้ว ความจำเป็นในการเดินทางมาซื้อ

²⁶มรดกศาสนาในเชียงใหม่ ภาค 2 ประวัติและพัฒนาการของศาสนาในเชียงใหม่, จัดทำโดยคณะทำงานฝ่ายรวบรวมประวัติและพัฒนาการของศาสนาในเชียงใหม่ จัดพิมพ์โดยคณะอนุกรรมการด้านศาสนา งานสมโภชเชียงใหม่ 700 ปี พุทธศักราช 2539, หน้า 122-123.

²⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 361.

²⁸B.P.P. 3/9, 1904, "Diplomatic and Consular Reports."

²⁹B.P.P. 3/10, 1905, "Diplomatic and Consular Reports."

สินค้าจากร้านค้าชาวเงินย่อมลดลง การเพิ่มขึ้นของจำนวนพ่อค้าเร่ชาวอินเดียยังสัมพันธ์กับการเพิ่มขึ้นของการนำเข้าผ้าลาย เพราะ พ.ศ. 2448 มีการนำเข้าผ้าลายเป็นมูลค่า 30,159 ปอนด์ โดยสินค้านำเข้าส่วนจากอินเดีย³⁰ นอกจากพบพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในภาคกลางและภาคเหนือแล้วยังพบในภาคใต้ด้วย เช่น ที่ภูเก็ต (พ.ศ. 2449) มีพ่อค้าชาวอินเดียอาศัยอยู่จำนวนหนึ่ง ส่วนใหญ่ทำการค้าเกี่ยวกับการส่งปศุสัตว์และขายผ้า³¹ การเกิดขึ้นของพ่อค้าเร่ขายผ้าชาวอินเดียในช่วงเวลานี้ มีความสัมพันธ์กับบริษัทนำเข้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียจากบอมเบย์ ดังที่กงสุลอังกฤษรายงานใน พ.ศ. 2450 เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า การส่งสินค้าเข้าของไทยส่วนใหญ่กระทำโดยคนในบังคับอังกฤษ ซึ่งรวมถึงพ่อค้าผ้าชาวบอมเบย์จำนวนมากที่มีผู้จำหน่ายสินค้าเป็นพ่อค้าเร่ชาวอินเดียที่กระจายตัวอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ³²

ดังนั้น การขยายตัวทางการค้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในช่วงเวลานี้ ผู้ที่มีบทบาทอย่างสำคัญคือ กลุ่มพ่อค้าเร่ชาวอินเดีย ที่เดินทางค้าขายผ้าไปในท้องถิ่นต่าง ๆ พ่อค้าเหล่านี้มีความคล่องตัวในการทำการค้า เนื่องจากการเร่ขายสินค้า ผู้ค้าสามารถนำสินค้าเข้าสู่ท้องถิ่นต่าง ๆ ที่ต้องการสินค้าได้ง่าย ทำให้จำนวนผู้ซื้อสินค้าขยายตัวไปตามพื้นที่ซึ่งนำสินค้าเข้าไปจำหน่าย ถ้าผู้ทำการค้าเร่สามารถขยายพื้นที่ในการทำการค้าได้มากเท่าใด จะได้จำนวนผู้ซื้อสินค้าเพิ่มขึ้นมากเท่านั้น กรณีนี้จะแตกต่างจากการตั้งร้านค้าซึ่งเป็นลักษณะการค้าที่ยึดติดกับพื้นที่ ทำให้การครอบครองพื้นที่ทางการค้ามีขอบเขตที่แน่นอนส่งผลให้จำนวนผู้ซื้อสินค้ามีจำกัด การปรากฏตัวขึ้นของพ่อค้าเร่ชาวอินเดียส่งผลให้เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในระยนี้มีลักษณะที่เรียกได้ว่าครบวงจร กล่าวคือ ชาวอินเดียทำการค้าตั้งแต่เป็นผู้นำเข้าสินค้าผ้า ทำการค้าส่งและค้าปลีกทั้งในกรุงเทพฯและต่างจังหวัด และยังมีสมาชิกของเครือข่ายที่ทำหน้าที่นำสินค้าไปสู่ประชากรระดับต่าง ๆ ได้โดยตรง โดยการเร่ขายอีกด้วย การเกิดขึ้นของพ่อค้าเร่จึงทำให้เครือข่ายการค้าผ้าของชาวอินเดียช่วงนี้ลดความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาพ่อค้าชาวเงินในการกระจายสินค้าลง จึงนับเป็นกลไกสำคัญในการทำการค้าและการพัฒนาเครือข่ายการค้าของชาวอินเดียในระยนี้

จากการเชื่อมต่อการค้าระหว่างพ่อค้าที่นำเข้าสินค้าชาวอินเดียและการกระจายตัวของพ่อค้าเร่ชาวอินเดีย ทำให้สัดส่วนของการค้าผ้าในท้องถิ่นต่าง ๆ ตกอยู่ในมือของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียมากขึ้น ดังกรณีที่เกิดขึ้นในเชียงใหม่ พ.ศ. 2453 มีรายงานว่า จำนวนคนในบังคับที่ลงทะเบียนมี 10,000 คน ส่วนใหญ่เป็นฉาน พม่า อินเดีย และชาวจีนจำนวนไม่มาก ในจำนวนชาวอินเดียที่จดทะเบียนเป็นคนในบังคับ มีพ่อค้าผ้าชาวอินเดียรวมอยู่ด้วย เพราะมีรายงานว่าการค้าจำนวนมาก

³⁰B.P.P. 3/10, 1905, "Diplomatic and Consular Reports."

³¹B.P.P.3/11, 1906, "Diplomatic and Consular Reports."

³²NAI., Foreign DEP., Secret-E, November 1907, Nos. 5-6 "General Report on Siam for the Year 1906."

ระหว่างกรุงเทพฯและเชียงใหม่ที่ขนส่งผ่านลำน้ำปิง ส่วนมากอยู่ในมือของพ่อค้าอินเดียและพ่อค้าจีนในเชียงใหม่ สินค้าที่นำเข้าประกอบด้วย เครื่องแต่งตัว ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าผืนต่างๆและของใช้ที่จำเป็น³³

นอกจากพ่อค้าแล้ว ยังพบหลักฐานเกี่ยวกับพ่อค้าขายปลีกที่ตั้งร้านค้าในพื้นที่ต่างๆของไทย อาทิ ชาติโต ชิงห์ ที่ตั้งร้านค้าอยู่ที่กาญจนดิษฐ์³⁴ หรือนาน ชิงห์ที่ตั้งร้านค้าอยู่ที่นครราชสีมา³⁵ พ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่ตั้งร้านค้ามีลักษณะการทำการค้าแบบร่วมทุนระหว่างพี่น้องหรือเครือญาติ ทั้งนี้จะได้ยกตัวอย่างการค้าของนายนาน ชิงห์ ที่เริ่มค้าผ้าตั้งแต่ พ.ศ. 2447 นายนานชิงห์ทำการค้าร่วมทุนกับพี่น้องอีก 2 คนคือ นายเสน ชิงห์และ นายคยา ชิงห์ ดังมีรายละเอียดปรากฏในคำร้องที่นายนาน ชิงห์ ยื่นต่อกงสุลอังกฤษในไทย เพื่อให้ออกคำรับรองให้น้องชายของตนคือ นายคยา ชิงห์ เดินทางมายังประเทศไทย เพื่อดูแลกิจการแทนระหว่างที่นายนาน ชิงห์ เดินทางกลับอินเดีย ตามความต่อไปนี้

โคราซ

16 มีนาคม 1917

เรียน ท่านกงสุลอังกฤษประจำกรุงเทพฯ

ข้าพเจ้าขอความกรุณาจากท่านได้โปรดส่งจดหมายไปยังหน่วยพลเรือน (The Civil Authorities) ในอินเดีย เพื่อขออนุญาตให้น้องชายของข้าพเจ้า คยา ชิงห์ (Dyal Singh) เดินทางมาสยาม เนื่องจาก

- (1) พวกเราได้ทำธุรกิจจำหน่ายผ้าที่โคราซ, สยาม ตั้งแต่ 1904 (พ.ศ. 2447) ภายใต้อี นานชิงห์และเสนชิงห์ (Nand Singh and Sant Singh)
- (2) คยาน ชิงห์ เป็นน้องชายของข้าพเจ้าและเป็นหุ้นส่วนการค้า ปัจจุบันพักที่ Ajneanwalla, Tahsil Khangah Dogran, เขตกุจร์วันวาลา (Gujranwalla) ปัญจาบ อินเดีย
- (3) คยาน ชิงห์ เดินทางจากสยามไปยังอินเดีย เมื่อมิถุนายน 1913 (พ.ศ. 2456) และต้องการเดินทางกลับมายังสยาม เพื่อให้ข้าพเจ้าเดินทางไปอินเดีย เพราะข้าพเจ้าป่วยเป็นโรคหอบหืด

³³B.P.P. 3/19, 1910, "Diplomatic and Consular Reports."

³⁴NAI. Foreign and Political Department, General - B, April 1917, Nos. 181-183, "Punjab Government Requested to Permit Dyal Singh to Proceed to Siam and to Provide him with the Necessary Passport."

³⁵NAI. Foreign Department, Secret - External, Proceedings, August 1913, Nos. 405-408, "Proposals for the Establishment of Stricter Control Over Local Officials in Siam in Regard to Their treatment of British Subjects."

ข้าพเจ้าหวังในความกรุณาของท่านให้ช่วยเขียนจดหมายไปยังส่วนราชการ
ที่กรุงรัตนวาเลเพื่ออนุญาตให้คายน ชิงห์เดินทางมาสยาม
เช่น ชิงห์ อยู่ที่อินเดียและนาน ชิงห์อยู่ที่โคราชเพียงผู้เดียว

ลงชื่อ นาน ชิงห์ และ เช่น ชิงห์

โดยนาน ชิงห์

Indian Characters

การทำธุรกิจที่เป็นลักษณะการร่วมทุนระหว่างพี่น้องหรือเครือญาติของพ่อค้าผ้าชาวอินเดีย ทำให้พ่อค้าเหล่านี้สามารถผลัดเปลี่ยนกันดูแลกิจการค้า โดยระหว่างที่ฝ่ายหนึ่งอยู่ที่ไทย อีกฝ่ายอยู่ที่อินเดียการที่ผลัดเปลี่ยนกันประจำในแต่ละแห่งมีประโยชน์ในการดำเนินการค้าเพราะสามารถทำการค้าในพื้นที่ได้อย่างต่อเนื่อง ขณะที่ยังรักษาสายสัมพันธ์กับชุมชนการค้าเดิมของตนไว้ได้ การทำการค้าร่วมทุนระหว่างพี่น้องอาจเป็นลักษณะการค้าที่ปรากฏทั่วไปในสังคมของพ่อค้าอินเดียทางตะวันตก เพราะไม่ได้พบลักษณะการค้าเช่นนี้เพียงในไทยเท่านั้น แต่ยังพบในดินแดนอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย ดังกรณีของนายราชาบาลี จัมมาบอย (Rajabali Jamabhoy)* ซึ่งมีถิ่นฐานเดิมอยู่ในบอมเบย์และไปประกอบการค้าที่สิงคโปร์ เมื่อ พ.ศ. 2458 ได้กล่าวถึงประวัติการค้าของตนว่า เดิมครอบครัวมีธุรกิจที่อราเบีย แต่เลิกกิจการกลับอินเดียตั้งแต่ พ.ศ. 2433 (ซึ่งเป็นเวลาก่อนที่เขาเกิด) เมื่อเติบโตขึ้น บิดามารดาให้นายราชาบาลีและพี่ชายร่วมกันทำการค้า โดยให้เริ่มงานที่สิงคโปร์ เหตุที่เลือกสิงคโปร์เป็นที่ตั้งสาขาใหม่ที่ขยายงานเพราะในชุมชนการค้าที่บิดาเขาทำการค้าอยู่นั้นมีหลายบริษัทที่มีสาขาในสิงคโปร์ บางบริษัทมีสาขาทั้งที่สิงคโปร์ ฮองกง เซี่ยงไฮ้ และโกเบ นอกจากนี้ พนักงานคนหนึ่งของบริษัทมีน้องชายทำงานที่สิงคโปร์ โดยทำงานในสาขาของบริษัทการค้าที่มีสำนักงานใหญ่ในบอมเบย์เช่นกัน จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ตัดสินใจไปเริ่มต้นการค้าที่สิงคโปร์ ช่วงเวลานั้นบริษัทการค้าดำเนินงานทางธุรกิจโดยส่งงานจากสำนักงานใหญ่ที่บอมเบย์ แต่ละบริษัทส่งผู้จัดการหรือพนักงานไปประจำสาขาเพื่อทำงานตามคำสั่งจากสำนักงานใหญ่ ทางครอบครัวส่งผู้จัดการมาเปิดสาขาที่สิงคโปร์ เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2458 (ค.ศ. 1915) ภายใต้อาร์.จัมมาบอย (R.Jumabhoy) และชื่อของบริษัทปรากฏในหนังสือสเตรทส์ไทม์ไดเรกทอรี (Straits Times Directory) ใน พ.ศ. 2459 (ค.ศ. 1916) ธุรกิจระยะแรกส่วนใหญ่เป็นการสั่งเข้าและส่งออกสินค้าไปยังอินเดีย โดยที่ขายประจำอยู่ที่บอมเบย์

นายราชาบาลีเดินทางมาเริ่มธุรกิจที่สิงคโปร์ เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2459 มีเงินลงทุน 10,000 รูปี ซึ่งเป็นเงินที่มากพอสมควร การดำเนินงานระยะแรกเป็นการสั่งสินค้าจากอินเดียเข้ามาจำหน่าย ต่อมาบริษัททำหน้าที่เป็นนายหน้าตัวแทนในการสั่งซื้อสินค้าให้กับลูกค้าที่ต้องการสินค้าจากอินเดียและอราเบีย โดยบริษัทจัดซื้อสินค้าและนำส่งสินค้าให้ลูกค้า บริษัทได้ค่าตอบแทน

* นายราชาบาลี เกิดเมื่อวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2441 (ค.ศ. 1898) ที่บอมเบย์ ให้สัมภาษณ์กับศูนย์ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของหอจดหมายเหตุแห่งชาติสิงคโปร์ เมื่อ พ.ศ. 2527.

(Commission) การดำเนินงานของบริษัทในการจัดซื้อสินค้าเหล่านี้ บริษัทจ้างชาวอินเดียมาทำหน้าที่ พนักงานของบริษัท โดยมีสัญญาจ้างงาน 2-3 ปี บริษัทเป็นผู้จ่ายค่าเดินทาง ค่าที่พัก ฯลฯ ให้พนักงาน เมื่อทำงานครบกำหนดสัญญา พนักงานเหล่านี้เดินทางกลับอินเดียโดยบริษัทออกค่าใช้จ่ายให้ หากต้องการให้พนักงานทำงานต่อจะต่อสัญญาใหม่ การต่อสัญญาจะทำหลังจากพนักงานคนนั้น เดินทางกลับไปอินเดีย หลังหมดสัญญาแล้วเป็นเวลา 6 เดือน จึงนับการเริ่มสัญญาใหม่ พนักงานเหล่านี้เมื่อมีความชำนาญทางธุรกิจ อาจตั้งบริษัทการค้าของตนเองต่อไป³⁶

จากลักษณะการจ้างงานในรูปแบบนี้ ทำให้พนักงานที่ทำสัญญารับจ้างมาทำงานใน ดินแดนต่าง ๆ เกิดความเข้าใจลักษณะของการประกอบอาชีพ ขณะเดียวกันเจ้าของบริษัทสามารถ ศึกษาอุปนิสัยพนักงานของตน ว่ามีความซื่อสัตย์ ขยันขันแข็ง และรับผิดชอบงานมากน้อยเพียงใด ทำให้เมื่อพนักงานเหล่านั้นมีเงินทุนและต้องการสร้างธุรกิจของตนเอง สามารถขอความช่วยเหลือจาก เจ้าของบริษัทเดิมของตนได้ เจ้าของบริษัทจะให้ความช่วยเหลือด้านสินเชื่อ โดยให้นำสินค้าไปจำหน่าย ก่อนแล้วชำระคืนภายหลัง ซึ่งเป็นการให้ความช่วยเหลือที่เกิดประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่ายเพราะเจ้าของ สินค้าสามารถกระจายสินค้าโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการจ้างพนักงานขาย ขณะที่ผู้ที่ต้องการ เริ่มต้นธุรกิจจะพยายามขายสินค้าอย่างเต็มที่เพราะผลกำไรจากการขายเป็นส่วนแบ่งที่ตนจะได้รับ การที่เจ้าของบริษัท/สินค้านี้มีความเชื่อถือในการให้สินเชื่อส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะการมีสายสัมพันธ์ ในด้านใดด้านหนึ่งมาก่อน กรณีในประเทศไทย เห็นได้จากการขยายเครือข่ายการค้าผ้าของตระกูล นารูลา ซึ่งเป็นพ่อค้าผ้าจากปัญจาบ ที่อาศัยการขยายฐานทางธุรกิจโดยอาศัยสายสัมพันธ์ทางเครือญาติ ตระกูลนารูลามีความสัมพันธ์กับนายกิริปาน ราม มาดาส พ่อค้าผ้าจากปัญจาบที่เดินทางเข้ามาค้าขาย ในเมืองไทยเป็นคนแรก จากการที่นายกิริปาน ราม มาดาส แต่งงานกับทักกราลเทวี ตระกูลนารูลา มีความสัมพันธ์กับนายกิริปาน ราม มาดาส โดยการแต่งงาน จากนั้นเขาได้นำหลานของภรรยา เดินทางเข้ามาช่วยทำการค้าในไทย เมื่อเวลาผ่านไปสักระยะ ชิงห์ ซึ่งเป็นหลานที่มาทำงานได้ชักชวน มีฮาม ชิงห์ น้องชายเข้ามาทำงานในไทย โดยเข้าเป็นพนักงานของบริษัทแองโกล-ไทย เมื่อรวบรวม เงินได้จึงมาเริ่มกิจการค้าผ้าของตนในนาม แอล.เอส.บัควาน ชิงห์ ต่อมาญาติพี่น้องในตระกูลนารูลา จะเดินทางเข้ามาค้าขายในไทย และกลายเป็นบริษัทผ้าสี่บริษัทที่เป็นศูนย์กลางของกลุ่มพ่อค้าผ้า ชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามา บริษัทดังกล่าวประกอบด้วย เกียนซิงค์ นานด์ซิงค์ (Gian Singh Nand Singh) แอล.เอส.บัควาน ชิงห์ (L.S.Bagwan Singh) โบว์.เอส.อินเดอร์ ชิงห์ (Bhool S. Inder Singh) และอักบาร์ ชิงห์ นารูลา (Akbal Singh Narula) ซึ่งทั้งสี่บริษัทนี้มีความสัมพันธ์กันในฐานะ ลูกพี่ลูกน้องเพื่อประกอบความเข้าใจเกี่ยวกับสายสัมพันธ์ในระบบเครือญาติของกลุ่มนี้ จึงได้ทำ ผังตระกูล* เพื่อประกอบดังนี้

³⁶NAS., A 000787/03, Jumabhoy, Rajabali, A Catalogue of Oral History Interviews. Oral History Center, Singapore.

* ผังตระกูลนำข้อมูลจาก Terlok Singh Narang, ประวัติชุมชนลี้กซ์ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.) (เอกสารอัดสำเนา)

ตระกูลนารายณ์ยุคแรกที่เข้ามาทำการค้าในไทย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นอกจากการร่วมทุนทำการค้าของตระกูลนารูลาแล้ว ยังพบลักษณะเช่นนี้ในกลุ่มพ่อค้าอโรราที่เข้ามาทำการค้าในไทย ตระกูลอื่นด้วยเช่นกัน ดังประวัติของนายคูกาตาส*

ครอบครัวของนายคูกาตาสเป็นครอบครัวชาวฮินดู ปู่และบิดาทำการค้าของชำในปัญจาบ อาของเขาเป็นบุคคลแรกในครอบครัวที่เดินทางมาไทยกับญาติคนหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. 2455 เดินทางโดยรถไฟจากปัญจาบมายังกัลกัตตา จากนั้นเดินทางบกผ่านพม่าเข้าสู่ไทย การเดินทางช่วงนี้บางครั้งเดินทางบนหลังม้า บางครั้งเดินทางด้วยเกวียน ใช้เวลาเดินทาง 8-10 สัปดาห์จึงถึงกรุงเทพฯ ขณะนั้น อาของนายคูกาตาสมีอายุ 14 ปี เมื่อถึงกรุงเทพฯ แล้ว เริ่มอาชีพโดยการเร่ขายผ้า ระยะเวลาแรกมีความลำบากเพราะไม่มีความรู้ภาษาไทย สังคมไทยขณะนั้นเป็นครอบครัวขยาย คนไทยมีน้ำใจดีและเอื้อเฟื้อผู้ที่ลำบากกว่าตน ทำให้หลายคนช่วยซื้อผ้า การเร่ขายผ้าเป็นงานหนักต้องทำตั้งแต่เช้าจรดเย็น หลังจากทำงานได้ 4-5 ปี ได้เดินทางกลับอินเดียเพื่อแต่งงาน เมื่อจะเดินทางกลับไทยได้ชวนบิดาของนายคูกาตาสเดินทางมาค้าขายในไทยด้วย ทั้งสองครอบครัวจึงเดินทางมาไทยเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2462 (ค.ศ. 1919) ขณะนั้นนายคูกาตาสมีอายุ 3 เดือน ทั้งสองครอบครัวเดินทางด้วยรถไฟจากปัญจาบไปยังกัลกัตตา จากนั้นขึ้นเรือไปปีนัง แล้วนั่งรถไฟมากรุงเทพฯ เมื่อถึงกรุงเทพฯ แล้ว ทั้งบิดาและอาของเขาเริ่มอาชีพด้วยการเร่ขายผ้า หลังจากเก็บออมเงินระยะหนึ่ง จึงเปิดร้านค้าปลีก โดยระหว่าง 2-3 เดือนแรกได้รับสินเชื่อจากเพื่อน เมื่อเก็บเงินจากการค้าปลีกได้ จึงขยายกิจการเป็นร้านค้าส่งและทำการส่งสินค้าเข้ามาเพื่อจำหน่ายโดยตั้งร้านค้าอยู่บริเวณพาหุรัด ซึ่งเป็นศูนย์กลางของการค้าผ้า มีร้านค้าอยู่ติดถนนและมีบ้านพักอาศัยอยู่ในซอยบริเวณพาหุรัดมีศาสนสถานของชาวฮินดูและชาวสิกข์ พ่อค้าผ้าชาวอินเดียส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ มาจาก 1-2 เขต (Districts) ในปัญจาบ เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะเมื่อคนใดคนหนึ่งในกลุ่มที่เดินทางเข้ามาตั้งหลักแหล่งต้องการขยายงาน จะเลือกจากคนที่มีความสัมพันธ์กัน โดยเขียนจดหมายไปหาและให้เดินทางเข้ามาร่วมงานด้วย เมื่อบุคคลเหล่านั้นเดินทางเข้ามาทำงานได้ระยะหนึ่ง จะเดินทางกลับอินเดียไปแต่งงานและขยายครอบครัวทำให้กลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดียเป็นคนจากพื้นที่เดียวกัน

ช่วงชีวิตวัยเด็ก นายคูกาตาสและพี่น้อง** เรียนหนังสือในไทย เรียนที่โรงเรียนอัสสัมชัญ ซึ่งสอนเป็นภาษาอังกฤษ ต่อมารัฐบาลไทยมีนโยบายให้สอนภาษาไทยร่วมด้วย จึงเรียนทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เขาสำเร็จการศึกษา พ.ศ. 2478 (ค.ศ. 1935) แล้วเข้าร่วมทำการค้ากับบิดา ขณะนั้นบิดา

* นายคูกาตาส สัจเดว (Durgadass Sachdev) เกิดเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2462 (ค.ศ. 1919) เป็นพ่อค้าชาวอินเดียที่มาจากปัญจาบ เติบโตในไทย ต่อมาครอบครัวขยายกิจการไปที่ญี่ปุ่น จึงไปเป็นผู้จัดการสาขาที่นั่น หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เปิดกิจการค้าที่สิงคโปร์ ให้สัมภาษณ์กับศูนย์ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าของหอดจดหมายเหตุแห่งชาติสิงคโปร์ เมื่อ พ.ศ. 2525. ขณะอายุได้ 63 ปี.

** นายคูกาตาส เป็นบุตรคนที่สอง.

ของนายคูกาดาสขยายกิจการไปเป็นผู้นำเข้าสินค้าผ้าจากประเทศญี่ปุ่น โดยเริ่มสั่งเข้าผ้าจากญี่ปุ่นตั้งแต่ พ.ศ. 2475 (ค.ศ. 1932) ผ้าจากญี่ปุ่นที่นำเข้าเป็นผ้าที่ทำเลียนแบบผ้ายุโรป ทำให้สั่งซื้อได้ในราคาที่ต่ำกว่าผ้ายุโรป เมื่อจำหน่ายแล้วมีผลกำไรดีกว่า กิจการของบิดาเป็นที่รู้จักกันทั่วไปมีพนักงานในร้าน 15 คน ผ้าญี่ปุ่นที่สั่งเข้ามาจำหน่ายทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ช่วงเวลานี้กรุงเทพฯ เป็นตลาดที่ใหญ่และการนำสินค้าเข้าเสียภาษีศุลกากรต่ำ นอกจากนั้นอังกฤษกับญี่ปุ่นยังแข่งขันกัน เรื่องการค้าผ้าทำให้อังกฤษซึ่งปกครองมาเลเซียและพม่าอยู่ประกาศขึ้นอัตราภาษีศุลกากร* เพื่อจำกัดการนำเข้าสินค้าผ้าจากญี่ปุ่นไปยังมาเลเซียและพม่า ทำให้พ่อค้าจากพม่า มาเลเซีย เดินทางมากรุงเทพฯ เพื่อซื้อผ้าญี่ปุ่นและลอบนำกลับไปจำหน่าย ทำให้กรุงเทพฯ ไม่ได้เป็นเฉพาะศูนย์กลางการค้าผ้าของไทยเท่านั้น แต่เป็นศูนย์กลางของประเทศเพื่อนบ้านด้วย ธุรกิจของครอบครัว จึงขยายใหญ่ขึ้น เมื่อเทียบกับการค้าเมื่อเริ่มต้น กิจการการค้าผ้าทำกำไรประมาณร้อยละ 10 ของมูลค่าสินค้าที่จำหน่าย

พ.ศ. 2477 (ค.ศ. 1934) บิดาของนายคูกาดาสขยายกิจการไปเปิดสาขาที่ญี่ปุ่น โดยนายคูกาดาสเดินทางไปเป็นผู้จัดการเมื่อ พ.ศ. 2482 (ค.ศ. 1939) โดยมีลุงทำการค้าที่ญี่ปุ่นอยู่แล้ว กิจการที่ญี่ปุ่นมีลักษณะเป็นการค้าแบบนายหน้าตัวแทน ที่สั่งซื้อสินค้าตามความต้องการของลูกค้าที่กรุงเทพฯ หรือที่อื่น ๆ แล้วจัดส่งไปให้ นอกจากนั้นยังมีการติดต่อกับบริษัทต่าง ๆ ที่สิงคโปร์ ทั้งบริษัทชาวจีน ชาวฮินดู และชาวปัญจาบ ผ่านระบบการสื่อสารและธนาคาร ประมาณ พ.ศ. 2482 (ค.ศ. 1939) เปิดสาขาที่พม่า แต่การที่อังกฤษควบคุมการนำเข้าสินค้าผ้าและกำหนดโควต้า** การนำเข้าทำให้ไม่สามารถขยายธุรกิจได้มากเท่าที่ควร จึงต้องซื้อโควต้าจากผู้นำเข้าสินค้ารายอื่น ทำให้ผลประกอบการไม่ดี สาขาที่พม่าจึงปิดลงในสามปีต่อมา

นอกจากกิจการของนายคูกาดาสแล้ว ยังมีบริษัทการค้าของชาวอินเดียจำนวนมากในญี่ปุ่น เหตุที่มีบริษัทการค้ามาตั้งสาขาที่ญี่ปุ่นจำนวนมากเพราะญี่ปุ่นผลิตสินค้าอุตสาหกรรมที่หลากหลาย และสินค้าเหล่านั้นมีราคาถูกกว่าสินค้าอุตสาหกรรมของประเทศอื่น บริษัทของชาวอินเดียซื้อสินค้าเหล่านั้น แล้วส่งไปจำหน่ายยังประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกทั้งในอินเดีย อาฟริกา ตะวันออกกลาง เอเชีย บริษัทการค้าของชาวอินเดียที่ฮ่องกงเป็นส่วนหนึ่งของบริษัทอินเดียจากญี่ปุ่น มีกิจการของชาวอินเดียในไทยประมาณ 15-20 แห่งที่เปิดสาขาที่ญี่ปุ่น (ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2)³⁷

* อังกฤษประกาศขึ้นภาษีสินค้าผ้าที่นำเข้าผ่านไทยเมื่อต้นปี พ.ศ. 2468 โดยคิดภาษีผ้าไหมร้อยละ 30 ผ้าฝ้ายแกมไหมร้อยละ 20 ของราคาสินค้า (อ่านรายละเอียดประกาศในบทที่ 2).

** โควต้า (Quota) หมายถึง ปริมาณหรือมูลค่าของสินค้าที่ประกาศควบคุม ซึ่งถูกจัดสรรให้ผู้สั่งซื้อและส่งออกสินค้านั้น อาทิ โควต้าสินค้าข้าว โควต้าสินค้าสิ่งทอ.

³⁷NAS., A 000153/07, Durgadass, Sachdev., A Catalogue of Oral History Interviews. Oral History Center, Singapore.

จากตัวอย่างการเดินทางเข้ามาประกอบอาชีพการค้าผ้าในไทยและความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่เกิดขึ้น ทำให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียกลุ่มมอโรราช่วงทศวรรษ 2440 - 2470 มีอยู่ด้วยกัน 6 ตระกูลคือ นารูตา กุกระยา สัจเดว คานियो (คานियो) นารังค์ และจาวาลา³⁸ การดำเนินการค้าและการขยายเครือข่ายของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในช่วงเวลานี้ คงอาศัยการค้าในระบบสินเชื่อเช่นเดียวกับการค้าที่เกิดขึ้นในสังคมไทยก่อนหน้านี้ ดังเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ของนายคุณาคาสที่กล่าวถึงว่า เมื่อจะเริ่มกิจการค้า แต่ไม่มีเงินทุนพอจึงไปขอความช่วยเหลือจากเพื่อนเพื่อนำมาเริ่มต้นธุรกิจ การช่วยเหลือโดยการให้สินเชื่อ* นอกจากนี้ให้โดยการนำสินค้าที่ตนมีอยู่มาให้สินเชื่อแล้ว ยังมีการให้สินเชื่อในระบบนายหน้าตัวแทน** ดังจะเห็นจากรูปแบบการดำเนินธุรกิจของตระกูลคานियोที่จะกล่าวถึงต่อไป

บิดาของผู้ให้ข้อมูลคือคนแรกในครอบครัวที่เดินทางมาไทยเมื่ออายุประมาณ 8-9 ขวบ โดยมาพักกับครอบครัวของเกียนซิงค์ นานด์ซิงค์ ซึ่งเป็นคนในชุมชนเดียวกัน เพราะถิ่นฐานเดิมอยู่ที่กุจรวาและช่วยเหลืองานโดยทำหน้าที่พี่เลี้ยงเด็ก เมื่อเติบโตขึ้น อายุประมาณ 14-15 ปี บิดาเริ่มออกมาประกอบอาชีพค้าขายผ้าของตนเอง เมื่อเก็บเงินได้จำนวนหนึ่ง จึงส่งเงินกลับไปอินเดีย เพื่อให้พี่ชายของบิดามาร่วมทำการค้าด้วย บิดาและพี่ชายเริ่มทำธุรกิจโดยการเป็นพ่อค้าเร่ขายผ้า โดยทำการค้าร่วมกันที่นครราชสีมา ขณะนั้นบิดาอายุ 16-17 ปี เมื่อรัฐบาลประกาศกำหนดเขตควบคุมชาวต่างชาติ ทั้งสองจึงย้ายจากนครราชสีมาไปยังขอนแก่น ต่อมาจึงย้ายมาที่อุบลราชธานี การดำเนินงานจะนำสินค้าใส่เกวียนไปขายตามอำเภอต่าง ๆ รอบนอก ทำให้ต้องเดินทางติดต่อกันครั้งละหลายวัน กลางคืน อาศัยพักตามวัดหรือตามบ้านของคนในหมู่บ้านที่เดินทางไปขายของบ้าง สินค้าที่นำมาขายมีทั้งไปส่งซื้อเองที่กรุงเทพฯ หรือส่งผ่านเครือข่ายโดยร้านของบิดาเป็นเครือข่ายของร้านขอนแก่นสโตร์ ร้านในเครือข่ายมีร้านสวิสที่เชียงใหม่ ร้านใจกว้างที่ลำปาง ร้านใจงามที่ร้อยเอ็ด ร้านของบิดา

³⁸สัมภาษณ์ กุลชาติ จันทร์สิงห์กุล, 26 มีนาคม 2543. ครอบครัวนายกุลชาติเดินทางเข้ามาเมืองไทยสมัยคุณปู่ ประมาณ 80 ปีมาแล้ว มีร้านค้าที่ราชวงศ์ เนื่องจากคุณปู่ซึ่งอายุ 78 ปี เกิดในไทย จึงคาดว่าคุณปู่น่าจะเดินทางมาก่อนหน้านั้น.

*สินเชื่อในที่นี้คือ สินเชื่อทางการค้า กล่าวคือ ผู้ให้สินเชื่อ ให้สินค้าที่มีในร้านแก่ลูกค้าเพื่อนำไปจำหน่าย โดยไม่ต้องชำระ เงินค่าสินค้า เมื่อจำหน่ายสินค้าได้แล้ว จึงนำเงินมาชำระค่าสินค้านี้ กล่าว ในการนี้ลูกค้าจะได้รับส่วนต่างจากราคาสินค้าเป็นกำไรของตน.

**สินเชื่อในระบบนายหน้าตัวแทน เป็นการให้สินเชื่อโดย ลูกค้าต้องการสินค้าที่ผู้ขายไม่มีสินค้านั้นในเวลานั้นผู้ขายจึงไปขอซื้อสินค้านั้นจากร้านอื่น ๆ ที่คุ้นเคย แล้วนำไปให้กับลูกค้า โดยลูกค้าไม่ต้องชำระเงินค่าสินค้า เมื่อลูกค้าจำหน่ายสินค้าได้หมดแล้ว จึงนำเงินมาชำระค่าสินค้าให้ผู้ขายเพื่อส่งต่อให้กับเจ้าของสินค้านี้ กล่าว ทั้งนี้ลูกค้าเสียค่าตอบแทนให้กับผู้ขายในการเป็นธุระติดต่อสินค้าให้ในอัตราร้อยละ 0.5 - 1.

ที่อุบลราชธานี เมื่อร้านค้าเหล่านี้ต้องการสินค้าอะไรจะสั่งสินค้าผ่านร้านขอนแก่นสโตร์ที่กรุงเทพฯ ทางร้านขอนแก่นสโตร์จะไปซื้อเพื่อสินค้าเหล่านั้นมาให้ เมื่อขายได้แล้วจึงส่งเงินคืน โดยคิดค่าบริการร้อยละ 0.5-1 สินค้าที่สั่งมีทั้งสินค้าจากร้านอินเดียและคนจีนในสำเพ็ง³⁹

การให้สินเชื่อในระบบนายหน้าตัวแทนนี้ เป็นสิ่งที่ร้านค้าของชาวอินเดียให้แก่กัน ทั้งก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ดังคำให้สัมภาษณ์ของนายสาขันธ์ โกลาติ ที่กล่าวถึงประวัติของบิดาและลักษณะการค้าของชาวอินเดียในสมัยของบิดาว่า บิดาของนายสาขันธ์เกิดเมื่อ พ.ศ. 2471 ที่จังหวัดนครราชสีมา เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลกำหนดเขตควบคุมชาวต่างชาติ ทำให้ครอบครัวของบิดาต้องเดินทางกลับอินเดีย เมื่อสงครามสงบจึงเดินทางกลับมาประเทศไทยอีกครั้งหนึ่ง ส่วนการประกอบอาชีพ อาชีพของชาวอินเดียส่วนใหญ่ทั้งก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำการค้าผ้า โดยมีนายทุนที่กรุงเทพฯ ช่วยเหลือให้สินค้าผ้ามาขายก่อน เมื่อขายได้แล้วจึงส่งเงินกลับไปให้พร้อมดอกเบี้ย เมื่อได้รับผ้าที่ส่งมา พ่อค้าผ้าชาวอินเดียนำสินค้าไปขายตามอำเภอต่าง ๆ⁴⁰

จากความช่วยเหลือและการชักชวนกันให้เข้ามาประกอบการค้าในไทย ประกอบกับการเติบโตของตลาดการค้าผ้าในไทย ทำให้จำนวนพ่อค้าผ้าชาวอินเดียเพิ่มมากขึ้น โดยบางส่วนของบุคคลเหล่านั้น อาจเคยอาศัยหรือเคยเข้ามาทำการค้าในไทย แต่เดินทางกลับไปอินเดียในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ดังจะเห็นจากหลักฐานการขออนุญาตเดินทางกลับมาไทยของชาวอินเดียจำนวน 51 คน ที่พบ ซึ่งในจำนวนเหล่านั้นรวมทั้งผู้ที่รัฐบาลอังกฤษเคยสงสัยว่าร่วมอยู่ในกลุ่มผู้ที่ต่อต้านอังกฤษในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 1⁴¹ จำนวนชาวอินเดียทั้ง 51 คน คงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของผู้ขอเดินทางกลับเข้ามายังประเทศไทย จากการเดินทางเข้ามาและการประกอบการค้าที่เพิ่มขึ้น ทำให้จำนวนร้านค้าผ้าของชาวอินเดียมีจำนวนมากขึ้น นอกจากนั้นการขยายตัวของเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทย ยังเกิดขึ้นจากความร่วมมือและความช่วยเหลือทางการค้า จากการที่พ่อค้านำเข้าสินค้าให้ความช่วยเหลือในด้านสินเชื่อกับพ่อค้าปลีกและพ่อค้าเร่ที่กระจายตัวอยู่ในพื้นที่ต่างๆ ความช่วยเหลือที่ให้กระจายไปทุกกลุ่มของพ่อค้าผ้าชาวอินเดีย เพราะพบว่าพ่อค้าที่มาจากปัญจาบมีส่วนในการจำหน่ายผ้าลาย ที่สั่งเข้าโดยพ่อค้าจากกุจราชด้วย ร้านค้าของพ่อค้าปัญจาบที่ค้าผ้าลายคือร้านศรีสุวรรณ ร้านใจดี ร้านเศรษฐีใจเย็น ความช่วยเหลือกันของพ่อค้ากลุ่มต่าง ๆ ถูกกล่าวถึงในหน้าหนังสือพิมพ์ไทย เช่น ใน "ข่าวตลาด" วันที่ 27 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก 126 (พ.ศ. 2451) เขียนเกี่ยวกับความร่วมมือของพ่อค้ากลุ่มต่าง ๆ เพื่อกระตุ้นคนไทยให้ช่วยเหลือกันเพิ่มขึ้นว่า

³⁹ สัมภาษณ์ ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม, 11 มกราคม 2547, 2 กุมภาพันธ์ 2547.

⁴⁰ สัมภาษณ์ สาขันธ์ โกลาติ, 3 พฤศจิกายน 2531 (ผู้ศึกษาขอขอบคุณ ดร.คออิชุมิ ที่เอื้อเฟื้อข้อมูล)

⁴¹ NAI., Foreign Department, General - B, June 1920, Nos. 461-462, "Measures Taken to Prevent the Return to Siam of Indians who have been Deported from that Country."

“...เพราะฉะนั้นขอกล่าวซ้ำอีกว่า การค้าขายในประเทศสยาม เหลือบทางซ้าย แลทางขวาล้วนไปด้วยเงิน นับว่าเงินเป็นที่หนึ่ง ชาวยุโรปเป็นที่สอง แจกเป็นที่สาม ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุใด ถ้าจะกล่าวแต่ย่อก็คงมีใจความว่าแรกเริ่มที่เกิดจากความอดหนุนซึ่งกันและในชาติของเขา เขาไม่ใคร่จิกกัน เขาช่วยกันประคับประคอง...”⁴²

นอกจากการช่วยเหลือกันภายในกลุ่มเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียแล้ว ปัจจัยต่างๆที่เกิดขึ้นภายในสังคมไทย มีส่วนเกื้อหนุนการขยายตัวของเครือข่ายด้วย ปัจจัยเหล่านั้นประกอบด้วย

(1) การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการแต่งกายของคนไทย มีบันทึกเกี่ยวกับการแต่งกายของคนไทยใน พ.ศ. 2402 ว่า “...คนจำนวนมากสวมผ้าชิ้นเดียวหรือสวมโสร่งและผ้าคลุม...” ต่อมาใน พ.ศ. 2412 มีการกล่าวถึงการที่คนไทยสวมเสื้อคลุมตัวสั้นเพิ่มขึ้น⁴³ การสวมเสื้อคลุมเพิ่มขึ้นคงไม่ได้เป็นเครื่องแต่งกายของคนส่วนมากในสังคมไทย เพราะพบว่า พ.ศ. 2442 มีการออกประกาศสองฉบับที่เกี่ยวข้องกับการแต่งกายของราษฎร คือ “ประกาศห้ามคนแต่งกายไม่สมควรมิให้ไปมาในพระราชฐานที่เสด็จออก” และ “ประกาศห้ามคนแต่งกายไม่สมควร” ประกาศฉบับหลังบังคับใช้ในกรุงเทพฯ การออกประกาศห้ามคนแต่งกายที่ไม่สมควร เพื่อให้ราษฎรที่เดินทางไปมาหรือพักอาศัยอยู่ตามเส้นทางคมนาคม ไม่ว่าจะเป็ถนนหรือแม่น้ำ ลำคลอง แต่งกายให้เหมาะสมเพราะเส้นทางคมนาคมต่างๆ มีผู้เดินทางผ่านจำนวนมาก คำว่า “แต่งกายไม่สมควร” ในประกาศฉบับนี้ หมายถึง การที่ผู้ชายนุ่งผ้าไม่คลุมเข้า นุ่งกางเกงสั้น หูยงเปลือยอก หรือห่มผ้าไม่ปิดบังทรวงอกให้มิดชิด เด็กที่ไม่สวมเสื้อหรือกางเกงหรือผ้าอย่างใดอย่างหนึ่งให้ปกคลุมร่างกาย ผู้ที่แต่งกายไม่สมควรเหล่านี้ ห้ามปรากฏตัวในที่สาธารณะ หากฝ่าฝืนมีโทษปรับ ดังความในประกาศว่า

“...ด้วยบรรดาชายแลหญิงบางคนและบางหมู่ ประพฤติการแต่งกายไม่สมควร กับทั้งผู้ปกครองเด็ก ปล่อยให้เด็กเปลือยกายเดินทางไปมาตามถนนหนทาง แลตามแม่น้ำลำคลอง หรืออยู่ในบ้านเรือน ริมถนนหนทาง หรืออยู่ในบ้านเรือนเรือแพ ตามลำแม่น้ำแลลำคลอง บรรดาที่ตำบลทั้งปวงอันเป็นที่เปิดเผย มหาชนสัญจรไปมาแลเห็นได้นั้น หาสมควรจะประพฤดิให้เป็นที่รำคาญ

⁴²ไม่ใคร่ฟิล์มหอสมุดแห่งชาติ, มพ 30/113, ข่าวตลาด เล่ม 1 (2 เมษายน ร.ศ. 126) - เล่ม 2. (31 กรกฎาคม ร.ศ. 126).

⁴³B.P.P. 2/4, 1866-1867, "Commercial Reports."

แก่ยักษ์ผู้ที่เราเห็นนั้นไม่ ตั้งแต่วันที่ได้ออกประกาศฉบับนี้ล่วงแล้ว 7 วัน ห้ามไม่ให้ชายแลหญิงผู้แต่งกายไม่สมควร แลห้ามไม่ให้ผู้ปกครองเด็กหรือ ผู้อุ้มเด็กปล่อยให้เด็กเปลือยกายเดินไปมา หรืออยู่ในที่บ้านเรือน เรือแพ ในตำบลที่เปิดเผยทั้งปวง ซึ่งได้กล่าวระบุมานี้แล้วนั้นเป็นอันขาด..."⁴⁴

การออกประกาศเรื่องการแต่งกายและกำหนดโทษดังกล่าว น่าจะมีผลทำให้การ แต่งกายของราษฎรเปลี่ยนไป โดยมีการสวมเสื้อทั้งชายและหญิง ตลอดจนเด็กๆ จากการที่ต้อง ตัดเย็บเครื่องนุ่งห่มเพิ่มขึ้น ทำให้ความต้องการใช้ผ้าเพิ่มขึ้นด้วย แม้ในสังคมไทยมีการทอผ้าเพื่อ จำหน่ายทั้งในกรุงเทพและภาคต่างๆ เช่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือในเขตอุบลราชธานี และ นครราชสีมา หรือภาคเหนือในเขตเชียงใหม่ และลำพูน⁴⁵ แต่ผ้าที่ทอชนิดและปริมาณของผ้าไม่ เพียงพอกับความต้องการของผู้บริโภค จึงต้องนำผ้าจากต่างประเทศเข้ามาจำหน่ายเพื่อให้เพียงพอ กับความต้องการของผู้บริโภค ทำให้การค้าผ้าขยายตัวเพิ่มขึ้น นอกจากนั้นสังคมไทยยังมีค่านิยมเกี่ยวกับการ ใช้ผ้าจากต่างประเทศ ดังจะเห็นจากการสั่งผ้าจากต่างประเทศเข้ามาใช้ตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา มาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยสินค้าผ้าจากต่างประเทศที่ไทยสั่งเข้ามาใช้ แต่เดิมเป็นสินค้าของ ชนชั้นสูง อาทิ เจ้านาย ขุนนาง ทหาร แต่เมื่อสังคมไทยเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบการผลิตแบบ การตลาด ทำให้คนทั่วไปสามารถซื้อสินค้าผ้ามาใช้ได้ ผ้าจากต่างประเทศจึงเป็นที่นิยมใช้กันทั่วไป ดังจะเห็นจากปริมาณและมูลค่าของผ้าลายที่นำเข้ามาในสังคมไทย นอกจากผ้าลายแล้วผ้าชนิดอื่นๆ ที่ใช้ในชีวิตประจำวันก็มีการนำเข้าจากต่างประเทศเช่นกัน อาทิ ฝ้ายนุ่ง ดังจะเห็นจากประกาศเรื่อง "ฝ้ายนุ่งไทย" ที่ลงในวารสารประกอบกิจการ ฉบับประจำเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2454 มีข้อความ เชิญชวนให้ใช้ฝ้ายนุ่งไทย มีความว่า

"...ประเทศไหนที่ใช้ฝ้ายนุ่ง? ประเทศไทย คนไทยทำฝ้ายนุ่งใช้เองหรือไม่? ไม่ได้ทำ ทำไมต่างประเทศไม่เคยใช้ฝ้ายนุ่ง ผลิตและส่งมาขายในประเทศไทย? คนไทยไม่สามารถทำใช้เองเช่นนั้นหรือ? เราสามารถทำได้ แต่คนไทย ไม่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อุตสาหกรรมทอผ้าจึงล้มละลายและมีเพียงจำนวน น้อยที่ยังคงทำอยู่ แต่ปัจจุบันรัฐบาลตัดสินใจให้ความช่วยเหลือกิจการนี้

⁴⁴ประกาศห้ามคนแต่งกายไม่สมควร วันที่ 22 มกราคม ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2442), กฎหมายรัชกาลปี 117, หน้า 48.

⁴⁵แฮมส์ เอ็ม. แอนดรูส์, รายงานการสำรวจโลกกิจตามชนบทสยาม ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2477 (พระนคร: โรงพิมพ์กรมแผนที่, 2480), หน้า 178.

ที่กรมกสิกรรมมีฝ้ายไหมสวยๆ ฝ้ายเซ็ดหน้าและฝ้ายอื่นๆ ทั้งหมดทำด้วยไหมไทย และทอโดยช่างฝีมือหญิงไทยขายในราคาไม่แพง ..."⁴⁶

จากข้อความดังกล่าว ทำให้ทราบว่าสินค้าผ้าจากต่างประเทศได้แพร่หลายเข้ามาและมียอดจำหน่ายสูงมากพอที่ทำให้โรงงานผลิตสินค้าผ้าในต่างประเทศผลิตผ้าที่มีขนาดพอเหมาะ ใช้เป็นฝ้ายเพื่อจำหน่ายในตลาดเมืองไทย จากความนิยมใช้ผ้าต่างประเทศ ทำให้เมื่อถึง พ.ศ. 2480 พบว่าแม้แต่ฝ้ายจีน (Phasins) และฝ้ายขามัว (Phakhaomas) ไทยก็สั่งเข้ามาเพื่อการบริโภคภายในประเทศ⁴⁷

(2) การเพิ่มจำนวนประชากรของไทย

สินค้าผ้าเป็นสินค้าเพื่อการอุปโภคบริโภคที่มีความจำเป็นสำหรับชีวิตประจำวัน ที่ทุกคนต้องใช้ การที่จำนวนประชากรของไทยเพิ่มขึ้นทำให้ปริมาณการใช้ผ้าเพิ่มขึ้นด้วย ประกอบกับการขยายตัวของการผลิตแบบเศรษฐกิจการตลาดที่มีการผลิตสินค้าเฉพาะอย่าง กรณีของประเทศไทยคือ การผลิตข้าวเพื่อการส่งออก ทำให้การผลิตผ้าเพื่อใช้สอยในครัวเรือนลดลง ทำให้ตลาดการค้าผ้าในไทยขยายตัวจากปัจจัยในเชิงบวก 2 ประการคือ ผู้ซื้อเพิ่มขึ้น พร้อมกับผู้ผลิตลดลง ผู้ซื้อที่เพิ่มขึ้นเห็นได้จากจำนวนการเพิ่มของประชากร พ.ศ. 2375 - 2475 ดังนี้

ตารางที่ 31 จำนวนประชากรของไทย พ.ศ. 2375 - 2475

พ.ศ.	ประมาณจำนวนพลเมืองในเรือนพัน		
	ชาย	หญิง	รวม
2375	-	-	2,700,000*
2445	3,778,000	3,795,000	7,573,000
2455	4,237,000	4,255,000	8,492,000
2465	5,032,000	5,009,000	10,014,000
2475	6,299,000	6,171,000	12,470,000

ที่มา: หนังสือสถิติรายปีประเทศไทย พ.ศ. 2476 - 2477, หน้า 66.

⁴⁶เดวิด บรูซ จอห์นสัน, สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423-2473, พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม, บรรณาธิการแปล (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 202.

⁴⁷William L. Swan, *Japanese Economic Activity in Siam, from the 1890's until the Outbreak of the Pacific War* (Gaya : Centre for South East Asia Studies, 1986), p. 41.

จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นของไทย จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้ความต้องการบริโภคสินค้าเพิ่มขึ้น นอกจากประชากรไทยแล้ว ยังมีประชากรในบังคับต่างชาติที่เดินทางเข้ามาประกอบอาชีพในไทยด้วย ดังนั้นเมื่อถึง พ.ศ. 2480 จึงมีผู้อาศัยอยู่ในไทยทั้งสิ้น 14,464,105 คน ในจำนวนนี้เป็นประชากรสัญชาติไทย 13,841,304 คน และถือสัญชาติอื่น ๆ 622,801 คน⁴⁸ จากปริมาณประชากรดังกล่าว ทำให้ความต้องการใช้ผ้าขยายตัวเพิ่มขึ้น เมื่อพ่อค้าชาวอินเดียมีสัดส่วนการค้าในตลาดการค้าผ้าของไทยอยู่แล้ว ทำให้เมื่อตลาดขยายตัว ปริมาณการค้าของพ่อค้าชาวอินเดียจึงขยายตัวตามไปด้วย

(3) นโยบายของรัฐบาล การที่ประเทศไทยตั้งอัตราภาษีนำเข้าไว้ต่ำประมาณร้อยละ 3 แม้ต่อมาจะมีการเพิ่มภาษี ตามพระราชบัญญัติพิกัดอัตราภาษีศุลกากรแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 4) พุทธศักราช 2474 ในหมวด 6 ภาษีที่เกี่ยวกับของทอด้วยฝ้าย มีอัตราร้อยละ 5 และในการแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 7) พุทธศักราช 2475 อัตรายังเป็นร้อยละ 5 เช่นเดิม⁴⁹ ทำให้สินค้าสิ่งทอจากต่างประเทศมีราคาต่ำสามารถแข่งขันกับผู้ผลิตในประเทศได้ ดังนั้นแม้การทอผ้าพื้นเมืองของไทยมีการพัฒนา ตั้งแต่ พ.ศ. 2465-2468 เมื่อชาวจีนจากเซี่ยงไฮ้ได้นำเครื่องทอผ้าแบบกึ่งกระดุกเข้ามาใช้ และชาวจีนและได้พยายามดัดแปลงมอเตอร์ไฟฟ้าติดกับเครื่องทอผ้าแบบกึ่งกระดุก เพื่อเพิ่มผลผลิตของอุตสาหกรรมสิ่งทอ⁵⁰ ทำให้ในพ.ศ. 2471 กรุงเทพฯ มีโรงงานทอผ้าที่ใช้กึ่งกระดุกจำนวนมาก มีคนงานที่ทำงานเกี่ยวกับการทอผ้าหลายพันคน ส่วนใหญ่เป็นการทอผ้าพื้น แต่อุตสาหกรรมทอผ้าของไทยไม่สามารถขยายตัวเพิ่มขึ้นกว่านั้น เนื่องจากราคาขายของผลิตภัณฑ์สิ่งทอในประเทศต้องขายในราคาต่ำเพื่อต่อสู้ด้านราคากับสินค้าผ้าจากต่างประเทศ การขยายตัวในการผลิตของอุตสาหกรรมทอผ้าจึงมีแนวโน้มจะตกต่ำมากกว่าเฟื่องฟู ดังจะเห็นจากข่าวการประท้วงของคนงานทอผ้า เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2471 เพื่อขอค่าแรงเพิ่ม แต่นายจ้างไม่สามารถให้ได้เพราะเห็นว่า "...เวลานี้ การทอผ้าพื้นแลผ้าปานตกต่ำลงมาก ไม่สามารถขึ้นค่าจ้างให้อีก..."⁵¹ การที่นายจ้างหรือผู้ประกอบการไม่สามารถขึ้นค่าจ้างให้ครั้งนี้ อาจเนื่องมาจากภาษีนำเข้าผ้าต่ำเพียงร้อยละ 5 ทำให้ผู้ประกอบการต้องขายสินค้าในราคาถูกเพื่อแข่งขันกับผ้าจากต่างประเทศ ดังนั้นเพื่อให้มีผลกำไรในการจำหน่ายสินค้าผู้ประกอบการจึงมักลดราคาค่าแรงงานกับกรรมกรในโรงงานทอผ้าแทน

⁴⁸ ตารางสถิติสำหรับทั่วราชอาณาจักร (พระนคร : โรงพิมพ์กรมรถไฟ, 2484), หน้า 79.

⁴⁹ กจช., [3] สร.0201.45/1, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องเศรษฐกิจ.

⁵⁰ วิมลรัตน์ สุขเจริญ. "การปรับตัวของกระบวนการสะสมทุนในอุตสาหกรรมสิ่งทอ พ.ศ. 2503 - 2537," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2539), หน้า 29.

⁵¹ กจช., ร.7 ม.26.5 ข/19, เอกสารกระทรวงมหาดไทย รัชกาลที่ 7, ข่าวหนังสือพิมพ์จีน เรื่องพวกกรรมกรจีนทอผ้าในกรุงเทพฯ หยุดงานโดยขอร้องค่าจ้างเพิ่ม.

นอกจากโรงงานทอผ้าแบบที่กระตุกของชาวจีนแล้ว ยังมีความพยายามตั้งโรงงานทอผ้าสมัยใหม่ในไทย ดังกรณีของหม่อมเจ้าโชติรส ที่เสนอตั้งโรงงานทอผ้าในไทย เพราะเห็นว่า "...เฉพาะกระทรวงกลาโหมแห่งเดียวต้องใช้ผ้ากาทีกเกมเขี้ยวลายสองชนิดหนา และผ้าอื่น ๆ ในราชการปีละ 500,000 หลา ประกอบกับเห็นว่า สินค้าผ้าเป็นสินค้าจำเป็นสำหรับชนทุกชั้น เท่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ต้องอาศัยสินค้าผ้าจากต่างประเทศเป็นพื้น..."⁵² ข้อเสนอเพื่อลงทุนในการตั้งโรงงานทอผ้าของหม่อมเจ้าโชติรสคือ การมีโรงงานทอผ้าในประเทศจะทำให้กระทรวงกลาโหมสั่งผ้าได้ในราคาที่ถูกลงเหลือหลาละ 60 สตางค์ ดังนั้นเพื่อเป็นการคุ้มครองการลงทุน หม่อมเจ้าโชติรสจึงขอให้กระทรวงกลาโหมทำสัญญาว่าจะสั่งซื้อผ้าจากโรงงานหรือเข้าร่วมทุนกับหม่อมเจ้าโชติรสในการผลิตผ้า แต่รัฐบาลขณะนั้นเห็นว่าเป็นการไม่สมควรที่จะเข้าร่วมทุนกับเอกชน จึงไม่ยอมให้กระทรวงกลาโหมทำสัญญา การตั้งโรงงานทอผ้าจึงไม่ประสบความสำเร็จ การที่รัฐบาลไม่มีนโยบายส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมทอผ้าอย่างจริงจัง ทำให้สินค้าผ้ายังเป็นสินค้านำเข้าที่สำคัญตลอดช่วงเวลาการขยายตัวของเครือข่ายทางการค้าผ้า

(4) การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นของพ่อค้าชาวจีน ตั้งแต่ พ.ศ. 2471-2480 ซึ่งมีสาเหตุจากความขัดแย้งทางการเมืองจากกรณีที่เกิดกบฏที่กองทัพญี่ปุ่นรุกกล้าดินแดนของจีน ทำให้ความร่วมมือทางการค้าที่พ่อค้าชาวจีนเคยเป็นผู้นำสินค้าส่วนใหญ่ของญี่ปุ่นเข้ามาจำหน่าย ดังที่เห็นจากรายงานการค้าในจดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ ประจำเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2468 ที่กล่าวถึงสินค้าผ้าที่พ่อค้าชาวจีนรับมาจากพ่อค้าญี่ปุ่นว่า

"...ยังมีสินค้าที่พ่อค้าจีนค้า และสินค้าตามหัวเมืองชายทะเล ความเป็นไปของการค้าขายแพนนี้ยากที่จะคาดคะเนถูก เช่น การค้าขายระหว่างพ่อค้าจีนในกรุงเทพฯ และพ่อค้าญี่ปุ่นที่รับส่งสินค้าโดยทางเรือเป็นต้น ได้ยินว่าพ่อค้าสองชาตินี้ทำการแลกเปลี่ยนสินค้ากันและกันมากคือ ฝ่ายจีนส่งข้าวให้ญี่ปุ่น และญี่ปุ่นส่งสินค้าผ้าให้จีน..."⁵³

ความร่วมมือทางการค้าระหว่างพ่อค้าทั้งสองกลุ่มนี้ น่าจะทำให้สินค้าผ้าญี่ปุ่นขยายตัวได้มาก เพราะพ่อค้าชาวจีนสามารถอาศัยเครือข่ายการค้าของตนเข้าไปขายสินค้าให้กับเกษตรกรในจังหวัดต่าง ๆ ดังที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ The Bangkok Times พ.ศ. 2455 กล่าวถึง

⁵² กจช., ร.7 ม.26.5/142, เอกสารกระทรวงมหาดไทย รัชกาลที่ 7, เรื่องหม่อมเจ้าโชติรสจะตั้งโรงทอผ้าในเมืองไทย (6-13 กุมภาพันธ์ 2471).

⁵³ จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ (กรกฎาคม 2468).

รูปแบบการทำการค้าของพ่อค้าคนกลางในจังหวัดต่าง ๆ ว่าเป็นผู้นำข้าวเปลือกตลอดจนสินค้าอื่น ๆ ที่ส่งออกต่างประเทศมาขายแก่บริษัทการค้าในกรุงเทพฯ และเป็นผู้ขายสินค้าอุตสาหกรรมซึ่งนำเข้าโดยบริษัทการค้าเดียวกัน ให้กับผู้บริโภคนในจังหวัดต่าง ๆ นอกจากนั้นบริษัทผู้ส่งเข้า-ส่งออกสินค้าในกรุงเทพฯ ยังให้สินเชื่อกู้ยืมซึ่งเป็นพ่อค้าคนกลางในจังหวัดต่าง ๆ⁵⁴ ซึ่งหากการค้าผ้าของพ่อค้าชาวจีนมีลักษณะดังนี้ทำให้โอกาสของการขยายตัวในการจำหน่ายผ้าจากญี่ปุ่นยิ่งสูงขึ้น โดยอาศัยเครือข่ายของพ่อค้าคนกลางในแต่ละจังหวัดเป็นผู้ช่วยในการขยายตลาดสินค้าผ้า

การที่พ่อค้าชาวจีนต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น ทำให้พ่อค้าญี่ปุ่นต้องหาพันธมิตรทางการค้าใหม่ เป็นโอกาสให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียเข้าไปมีบทบาทแทน ยิ่งพ่อค้าชาวจีนต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นนานเพียงใด โอกาสของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียยิ่งมีมากเพียงนั้น ดังนั้นเมื่อถึง พ.ศ. 2480 จึงมีคำกล่าวจากรายงานของผู้ช่วยกงสุลอังกฤษในประเทศไทยว่า "...จากการที่ชาวจีนต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น ทำให้ตอนนี้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียทุกคนในประเทศไทยทำการค้าเกี่ยวกับผ้าไหมและผ้าฝ้ายของญี่ปุ่น แต่เพียงกลุ่มเดียว..."⁵⁵

แม้ทศวรรษ 2440-2470 เป็นช่วงเวลาที่มิใช่ปัจจัยหลายอย่าง ทำให้เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยขยายตัว แต่มีเหตุการณ์บางอย่างที่ส่งผลกระทบต่อเครือข่ายเช่นกัน ปัจจัยที่ส่งผลกระทบที่สำคัญคือ การขาดกำลังซื้อของผู้บริโภค เพราะการขยายตัวของเครือข่ายการค้าจะเกิดขึ้นเมื่อความต้องการในการบริโภคสินค้ามีมากกรณีประเทศไทยผู้บริโภครายใหญ่คือชาวนา ความสามารถในการซื้อสินค้าของชาวนาจะมีมากหรือน้อย ย่อมขึ้นอยู่กับปริมาณและราคาของข้าวในแต่ละปี ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับภาวะเศรษฐกิจของชาวนาเริ่มปรากฏตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเริ่มขึ้นในพื้นที่ปลูกข้าวทางฝั่งตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณคลองรังสิตที่เป็นแหล่งในการผลิตข้าวที่สำคัญ พ.ศ. 2448 ผลผลิตข้าวบริเวณคลองรังสิตเกิดปัญหา ขณะเดียวกันเป็นปีที่มีการเพิ่มอัตราอากรค่านา ทำให้เกิดการร้องทุกข์ของชาวนาว่าถูกเก็บภาษีมากเกินไป ขณะที่สถานการณ์ยังไม่ดีขึ้นนั่นเองเกิดปัญหาหาคาข้าวตกต่ำใน พ.ศ. 2452 ตามมา แม้กระนั้นสถานการณ์โดยรวมของชาวนาทั้งประเทศยังมีปัญหาไม่มาก⁵⁶ ทำให้ไม่ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อสถานะเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ

⁵⁴คาร์ล ซี. ซิมเมอร์แมน, การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม, แปลโดย ชิม วีระไวทยะ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525), หน้า 188.

⁵⁵NAI., External, No. 433-X/1939, "Extract about British Indians form a Reports by the British Vice - Consul, Bangkok, on a tour of the North-Eastern Provinces of Siam."

⁵⁶เดวิด บรูซ จอห์นสัน, สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423-2473, หน้า 162-170.

ระหว่าง พ.ศ. 2458 - 2462 เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้เกิดความต้องการข้าวเพิ่มขึ้น ราคาข้าวสูงขึ้น บริเวณที่ทำนาได้ผลดีเกษตรกรมีรายได้เพิ่ม ขณะที่บางพื้นที่เสียหาย เมื่อถึง พ.ศ. 2462 เกิดปัญหาผลผลิตข้าวตกต่ำทั่วประเทศ ปริมาณข้าวในปีปกติที่เคยเก็บเกี่ยวได้ 24 ล้านหาบ เหลือผลผลิตทั้งประเทศเพียง 4 ล้าน 5 แสนหาบ ปริมาณนี้เพียงพอสำหรับการบริโภคภายในประเทศ แต่เนื่องจากการทำสัญญาส่งข้าวออกนอกประเทศไว้ล่วงหน้า ทำให้การส่งออกข้าวยังดำเนินต่อไป รัฐบาลจึงตั้งคณะกรรมการกำกับและตรวจตราข้าวขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหา คณะกรรมการเสนอให้ปิดการนำข้าวออกนอกประเทศ เพื่อรักษาปริมาณข้าวภายในประเทศให้เพียงพอต่อการบริโภคและต้องการให้ราคาข้าวลดลง เพราะราคาข้าวจากหาบละ 9.60 บาท เพิ่มขึ้นเป็น 19.27 บาทต่อหาบภายในหนึ่งปี⁵⁷

ภาวะผลผลิตตกต่ำครั้งนี้ สร้างความเสียหายให้ตลาดการค้าผ้ามาก เพราะระหว่างสงคราม (พ.ศ. 2458-2462) ราคาข้าวสูงขึ้นทุกปี ก่อนเกิดสงคราม (พ.ศ.2457) ข้าวหนึ่งหาบราคา 5.45 บาท ถึง พ.ศ. 2461 ก่อนสงครามสงบ ข้าวหนึ่งหาบราคา 9.60 บาท⁵⁸ การที่ราคาข้าวเพิ่มขึ้นเกือบเท่าตัว ทำให้ชาวนามีรายได้มากขึ้น พ่อค้ากลุ่มต่างๆ สั่งสินค้าจำนวนมากเข้ามา เพื่อจำหน่ายให้กับชาวนา เมื่อเกิดปัญหาผลผลิตตกต่ำทั่วประเทศ พ.ศ. 2462 ทำให้สินค้าที่สั่งไว้ไม่สามารถจำหน่ายออกไป เกิดปัญหาสินค้าตกค้างจำนวนมาก เหตุการณ์ครั้งนี้ส่งผลกระทบต่อพ่อค้ามาก และส่งผลมาจนถึง พ.ศ. 2469 ตามที่ปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ มีความว่า “...พ่อค้าทั้งหลายพากันบ่นว่า การสั่งสินค้าเข้ามาจำหน่ายยังคงฝืดเคืองอยู่...การสั่งของทุ่มเทเข้ามาในระหว่างเวลาห้ามส่งข้าวออกไปจำหน่ายต่างประเทศเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๖๒ นั้น คงกระทบกระเทือนตลาดสินค้าเข้าอยู่นกระทั่งบัดนี้...”⁵⁹อย่างไรก็ตามในตอนท้ายของรายงานการค้านี้ได้กล่าวแสดงความหวังเกี่ยวกับตลาดสินค้าขาเข้าว่า “...โดยที่ปีนี้เป็นปีได้ข้าวมากผิดปกติ จึงอาจหวังได้ว่าตลาดสินค้าขาเข้าคงจะฟื้นตัวขึ้นอย่างแข็งแกร่งในเวลาข้างหน้าไม่ช้า...”⁶⁰

เหตุการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อการขายตัวของเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดีย นอกจากปัญหาที่เกิดจากรายได้ของชาวนาที่เป็นผู้บริโภครายใหญ่ของประเทศตกต่ำ ซึ่งเป็นผลกระทบที่เกิดจากปัจจัยทางเศรษฐกิจแล้ว ยังมีเหตุการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อการขายตัวของเครือข่ายการค้าที่เกิดจาก

⁵⁷ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, "การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411-2475)," หน้า 275-277.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 276.

⁵⁹ จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ 19 (มกราคม 2468).

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน.

ปัจจัยทางการเมืองในอินเดียที่ส่งผลมายังเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทยด้วย เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นจากการที่ชาวอินเดียในไทยเข้าไปมีส่วนร่วมในขบวนการเรียกร้องเอกราชของอินเดีย สมัยสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ความเคลื่อนไหวของชาวอินเดียในไทยเป็นสิ่งที่รัฐบาลอังกฤษสอดส่องดูแลอยู่ ทั้งในฐานะที่คนเหล่านี้เป็นคนในบังคับอังกฤษ และเพราะเกรงว่าคนเหล่านี้จะเข้าร่วมกับขบวนการทางการเมืองที่เรียกร้องเอกราชของอินเดียจากอังกฤษ ทำให้เมื่อเข้าสู่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งมีสถานการณ์การสู้รบอยู่ในทวีปยุโรป การเข้มงวดของอังกฤษต่อการเคลื่อนไหวของชาวอินเดียในไทยยิ่งสูงขึ้น เห็นได้จากจดหมายซึ่งอัครราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทยมีไปถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงศ์วโรปการ (ยศในขณะนั้น พ.ศ. 2457) มีความตอนหนึ่งเกี่ยวกับขบวนการเรียกร้องเอกราชจากอังกฤษของชาวอินเดียว่า "...ในเวลาที่มีสงครามอยู่นี้ จะมีความลำบากแก่กรุงสยาม เพราะคนในบังคับอังกฤษที่ไม่ซื่อตรง คงคิดอ่านหลบหลีกมาอาศัยเมืองนี้เป็นที่ชุมนุมกันคิดการจลาจล และเป็นหนทางที่จะไปยังดินแดนของอังกฤษ เพื่อที่จะไม่ให้มีใครเอาใจใส่สังเกตรู้ได้..."⁶¹

สถานทูตอังกฤษในไทยเวลานั้น เมื่อสืบทราบถึงความเคลื่อนไหวของชาวอินเดียในเมืองไทยที่เกี่ยวข้องกับการต่อต้านอังกฤษ จะนำมาแจ้งให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยทราบ โดยการแจ้งผ่านกระทรวงการต่างประเทศ เพื่อให้เจ้าหน้าที่ของไทยช่วยติดตามสอบถามและจับกุมชาวอินเดียที่สงสัยว่าเข้าร่วมขบวนการเรียกร้องเอกราช จากคำร้องเรียนของอังกฤษและการสืบสวนเพิ่มเติมของไทย ทำให้เห็นว่าขบวนการเรียกร้องเอกราชของชาวอินเดียในไทยมีการเคลื่อนไหวที่ต่อเนื่องและมีความสัมพันธ์กับชาวอินเดียที่เคลื่อนไหวในประเทศต่าง ๆ ขบวนการนี้ไม่ได้มีกิจกรรมทางการเมืองเฉพาะในกรุงเทพฯ แต่ยังทำการเคลื่อนไหวไปตามจังหวัดต่าง ๆ ที่มีชาวอินเดียอาศัยอยู่ อังกฤษจึงขอความร่วมมือจากไทยให้จับกุมและสอบสวนชาวอินเดียเหล่านั้น กลุ่มที่ถูกจับกุมสอบสวนมีพ่อค้าผ้าชาวอินเดียรวมอยู่ด้วย ผู้นำของขบวนการถูกทางราชการไทยเนรเทศออกจากประเทศโดยทางการไทยคุมตัวไปส่งขึ้นเรือโดยสารที่เกาะสีชังเพื่อให้เดินทางไปสิงคโปร์ ในเรือโดยสารมีเจ้าหน้าที่ของอังกฤษมาควบคุมตัวบุคคลเหล่านี้เดินทางต่อไปยังดินแดนของอังกฤษ เมื่ออังกฤษสอบสวนแล้วจะส่งไปคุมขังที่หมู่เกาะอันดามัน (Andamans) ในคาบสมุทรอันดามันซึ่งเป็นสถานที่ซึ่งอังกฤษใช้ควบคุมตัวนักโทษการเมืองที่ต่อต้านอังกฤษ

การเข้าร่วมกับขบวนการเรียกร้องเอกราชของชาวอินเดียในไทยครั้งนี้ ส่งผลกระทบต่อชาวอินเดียทุกคนในไทย เพราะนอกจากผู้นำของขบวนการจะถูกจับกุมและเนรเทศแล้ว อังกฤษยังขอให้ทางรัฐบาลไทยออกข้อบังคับมาใช้กับชาวอินเดียที่อยู่ในไทยเพื่อบังคับเกี่ยวกับการเดินทาง

⁶¹ กจข., กต.97.1/1, เอกสารกระทรวงการต่างประเทศเรื่อง อังกฤษขอให้ช่วยสืบ เรื่องแจกชื่อ แอลแอนแมนซัวร์ สงสัยว่า จะก่อการจลาจล (พ.ศ. 2457-2458).

โดยมีสำเนาท้องตราสั่งการไปตามมณฑลต่าง ๆ (ดังภาพประกอบหมายเลข 13) เพื่อให้ชาวอินเดียทุกคนรับหนังสือเดินทางประจำตัว เมื่อจะเดินทางออกนอกเขตที่ตนอาศัยอยู่ ดังความในสำเนาว่า

“... เรื่องให้แขกอินเดียรับหนังสือเดินทางในเวลาไปหัวเมืองเป็น 2 ข้อ คือ

1. แขกอินเดียทั้งปวงที่จะเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปหัวเมืองต้องมีตราเดินทางของกระทรวงมหาดไทยสำหรับตัวทุกคน
2. ให้ผู้ว่าราชการเมืองออกประกาศให้แขกอินเดียในท้องที่ มาขอตราเดินทางจากศาลากลางเมือง สำหรับตัวเสียทุกคน ถ้าหากว่าจะออกจากแขวงเมืองนั้นไปแขวงเมืองอื่น ต้องให้มาขอหนังสือสำหรับตัวก่อน จึงจะเดินทางไปแขวงเมืองอื่นได้⁶²

ข้อบังคับนี้รวมถึงบุตรของชาวอินเดียด้วย ดังมีความว่า “... การออกหนังสือสำหรับบุตรนั้น ให้พิจารณาว่า ถ้าเด็กคนใดรู้จักผิดชอบแล้ว แม้อายุต่ำกว่า 21 ปี เป็น 17-18 ปี ก็ควรให้มาขอหนังสือเดินทางสำหรับตัว และออกหนังสือเดินทางให้ในเวลาที่จะไปต่างเมืองเช่นกัน...”⁶³ การออกคำสั่งให้ชาวอินเดียทุกคนเมื่อจะเดินทางออกนอกพื้นที่ครั้งนี้ น่าจะส่งผลต่อการประกอบอาชีพของชาวอินเดียในไทยพอสมควร เพราะสำหรับการประกอบอาชีพค้าขาย การต้องขออนุญาตในการเดินทาง อาจทำให้ต้องจำกัดวงของการทำการค้าเดิมลง การเดินทางค้าขายระหว่างจังหวัดทำได้ไม่สะดวก ข้อบังคับที่ให้ชาวอินเดียต้องใช้หนังสือเดินทางครั้งนี้จึงส่งผลกระทบต่อการขายตัวของเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในภาพรวม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁶² กจข., กต.97.1/21, เอกสารกระทรวงการต่างประเทศเรื่องกบฏในต่างประเทศ (อินเดียต่อต้านอังกฤษ) พ.ศ. 2458.

⁶³ เรื่องเดียวกัน.

กระทรวงต่างประเทศ
วันที่ ๘ ธ.ค. ๕๘
ณ วันที่
๑๐๘๒๘

ประกาศให้บรรดาแขกอินเดียซึ่งอยู่ในเขตแขวงเมืองนครลำปางทราบทั่วกัน

ด้วยมณฑลได้รับโทรเลขกระทรวงมหาดไทย ที่ ๑๓๒ ลงวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๘ ว่า ได้ตกลงกับราชทูตอังกฤษในความ ๒ ข้อ คือ

(๑) ตั้งแต่วันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นต้นไป แขกอินเดียซึ่งจะไปที่จะเดินทางออกจากกรุงเทพฯ ไปหัวเมืองต่างๆ ให้ตัวเองมาขอมาเดินทางที่กระทรวงมหาดไทย สำหรับตัวทุกคน ถ้าคนใดไม่มีมาเดินทางให้เจ้าพนักงานหัวเมืองบังคับให้กลับกรุงเทพฯ ได้ ความข้อนี้ให้ใช้ได้จนกว่าจะมีคำสั่งอย่างใดต่อไป

(๒) ให้ผู้ว่าราชการเมืองออกประกาศให้แขกอินเดียในแขวงเมืองนั้นทราบทั่วกันว่าให้มาขอมาเดินทางสำหรับตัว ว่าการเมืองไปสำหรับตัวเสียทุกคน ถ้าหากว่าจะออกจากแขวงเมืองนั้นไปเมืองอื่น ต้องให้มาขอหนังสือเดินทางที่ว่าการเมืองก่อน จึงจะเดินทางไปแขวงเมืองอื่นได้ ให้ส่งเจ้าเมืองทุกเมืองให้ออกประกาศให้แขกอินเดียอยู่ในแขวงเมืองมารับหนังสือเดินทางสำหรับตัว จากศาลากลางเมืองเสียทุกคน หนังสือเดินทางสำหรับตัวนี้ ออกมีกำหนด ๑ ปี เรียกค่าธรรมเนียมฉบับละ ๑๐ สตางค์ ถ้าพ้นกำหนดวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ แล้วไป แขกอินเดียคนใดไม่มีหนังสือเดินทาง จะบังคับให้รับหนังสือเดินทางเสีย หรือจะบังคับให้กลับกรุงเทพฯ เสียก็ได้ ดังนี้

เพราะฉะนั้น ตั้งแต่วันที่ ออกประกาศนี้เป็นต้นไป ให้บรรดาแขกอินเดียซึ่งอยู่ในเขตแขวงเมืองนครลำปาง รับมาขอหนังสือเดินทางสำหรับตัวที่ ศาลากลางเมืองนครลำปาง ไปไว้สำหรับตัวเสียทุกคน ถ้าแขกคนใดมีธุระอันอย่างใดเท่าใด ถ้ายังมีได้จดทะเบียนก็ให้นำขึ้นนั้นมาให้เจ้าพนักงานตรวจหรือถ้าขึ้นนั้นได้จดทะเบียนแล้ว ก็ให้นำไปอนุญาตประจำบ้านมาให้เจ้าพนักงานเอาไว้ในหนังสือเดินทางสำหรับตัวนั้นด้วย ถ้าหากว่าจะออกจากแขวงเมืองนี้ไปเมืองอื่น ต้องให้มาขอหนังสือเดินทางที่ว่าการเมืองก่อน จึงจะเดินทางไปแขวงเมืองอื่นได้ ถ้าพ้นกำหนดวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ ไปแล้ว แขกอินเดียคนใดไม่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัว เจ้าพนักงานจะบังคับให้รับหนังสือเดินทางสำหรับตัวเสีย หรือจะบังคับให้กลับกรุงเทพฯ เสียก็ได้ แล้วแต่จะเห็นสมควร.

เจ้าพนักงานตรวจนครลำปาง
ประกาศมาณะวันที่ ๒๕ กันยายน พ.
(ลงนาม)

ที่มา: กช., กต.97.1/21, เอกสารกระทรวงการต่างประเทศเรื่องกบฏในต่างประเทศ (อินเดียต่อต้านอังกฤษ) พ.ศ. 2458

ภาพที่ 13 ประกาศให้บรรดาแขกอินเดียมารับตราเดินทางสำหรับตัว

ช่วงทศวรรษที่ 2440-2470 แม้มีปัจจัยด้านลบต่อการขยายตัวของเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยด้านกำลังซื้อของผู้บริโภคและการควบคุมการเดินทางของชาวอินเดียในไทย แต่โดยภาพรวมแล้วอาจกล่าวได้ว่า ปัจจัยด้านลบทั้งสองอย่างนี้ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อที่รุนแรงต่อเครือข่ายเพราะกำลังซื้อของผู้บริโภคกลุ่มใหญ่คือชาวนาที่ลดลง ใน พ.ศ. 2462 เริ่มคลี่คลายตั้งแต่ พ.ศ. 2469 ส่วนคำสั่งควบคุมการเดินทางของชาวอินเดียมีผลต่อการค้าเมื่อพ่อค้าเหล่านั้นจะเดินทางข้ามเขตจังหวัด หากเดินทางค้าขายภายในเขตจังหวัด คำสั่งดังกล่าวไม่มีผลกระทบกับกลุ่มพ่อค้า ขณะที่ปัจจัยทางด้านบวกคือความร่วมมือภายในเครือข่ายที่ทำให้การค้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียมีผู้ประกอบการทุกระดับ ทั้งพ่อค้าที่นำเข้าสินค้า พ่อค้าขายปลีก พ่อค้าเร่ ประกอบกับการมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับพ่อค้าผ้าชาวอินเดียนอกสังคมไทย ทำให้สามารถขยายเครือข่ายทางการค้าของตน รวมทั้งปัจจัยเกี่ยวเนื่องในสังคมไทย ทั้งการเปลี่ยนแปลงทางการแต่งกายและการเพิ่มจำนวนประชากรของไทยที่ทำให้ความต้องการใช้ผ้าเพิ่มขึ้น ขณะที่อัตราภาษีสินค้าขาเข้าต่ำทำให้ราคาผ้าที่สั่งเข้ามีราคาไม่สูง ประชากรทั่วไปสามารถซื้อสินค้าได้ เมื่อรวมกับการที่พ่อค้าชาวจีนซึ่งเป็นพ่อค้าอีกกลุ่มหนึ่งที่ทำการค้าผ้าเช่นกันต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น พ่อค้าผ้าชาวอินเดียจึงกลายเป็นพ่อค้ากลุ่มเดียวที่ทำการค้าผ้าญี่ปุ่นซึ่งเป็นผ้าที่ชาวไทยส่วนนิยมใช้โดยไม่มีคู่แข่งทางการค้าจากปัจจัยต่างๆ ที่กล่าวมาจึงส่งผลให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียสามารถขยายเครือข่ายทางการค้าของตนได้มากขึ้น ช่วงเวลานี้จึงพบหลักฐานการจดทะเบียนการค้าของร้านค้า รายชื่อบริษัทสั่งเข้า-ส่งออกสินค้า ตลอดจนบทบาทของพ่อค้าเร่ขายผ้าชาวอินเดียที่กระจายตัวในพื้นที่ต่างๆ ของไทย แต่การขยายตัวของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียต้องพบกับความเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียต้องปรับตัวเพื่อรับกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปของสังคมไทยและสังคมโลก โดยเฉพาะจากการเกิดแนวคิดชาตินิยมทางเศรษฐกิจในไทยและการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2

3. การปรับตัวของเครือข่ายการค้า ชาวอินเดียในไทย ก่อน พ.ศ. 2490 ถือเป็นคนในบังคับอังกฤษ ดังนั้นเจ้าหน้าที่ของอังกฤษในไทยจึงมีหน้าที่ดูแลคนเหล่านั้นด้วยการเคลื่อนไหวใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นเหตุการณ์ทางการค้า หรือเหตุการณ์ทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับชาวอินเดียจึงอยู่ในความสนใจของกงสุลอังกฤษเสมอ ทศวรรษ 2480 เป็นทศวรรษที่มีการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ทางการเมืองทั้งในและนอกสังคมไทย ที่มีผลต่อเครือข่ายการค้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทย ทั้งจากสถานการณ์ภายนอกประเทศคือ การเรียกร้องเอกราชของอินเดีย การเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขณะที่สถานการณ์ภายในประเทศไทยคือ การเกิดขึ้นของแนวคิดเศรษฐกิจแบบชาตินิยมที่เริ่มมาตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ทำให้เกิดนโยบายที่นำไปสู่การปฏิบัติในระยะนี้ สถานการณ์ทั้งภายนอกและภายในที่กล่าวมา ทำให้เกิดเป็นแรงกดดันที่เครือข่ายต้องเผชิญ และนำไปสู่การปรับตัวของเครือข่าย ทั้งทางด้านสมาชิกภาพ วิธีการทางการค้า และความสัมพันธ์กับรัฐไทย

พ.ศ. 2481 จอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี เริ่มนโยบายทางด้านเศรษฐกิจแบบชาตินิยม สังเกตได้จากคำปราศรัยของจอมพล ป. ครั้งหนึ่งที่ว่า "...เวลานี้การค้าขายและการทำมาหากินทุกอย่างในชุมชนของไทยเรามีคนต่างด้าวเป็นเจ้าของเขามีอำนาจชี้ทางบังคับให้พี่น้องคนไทย ต้องทำตามเขาได้ทุกอย่าง... เราต้องเริ่มแข่งขันกับชาวต่างชาติที่ทำมาค้าขายอยู่ในบ้านของเราเวลานี้...เราเป็นคนไทยต้องซื้อของไทยก่อนอื่น ต้องนิยมไทย..."⁶⁴ คำกล่าวของนายกรัฐมนตรีได้รับการยืนยันแนวคิดนี้ โดย พ.ศ. 2483 รัฐบาลออกกฎหมายทะเบียนการค้าให้ร้านค้าทั้งหมดจดทะเบียนการค้าและเสียภาษี ป้ายชื่อร้านภาษาต่างประเทศต้องมีภาษาไทยกำกับ บัญชีร้านค้าต้องทำเป็นภาษาไทย เพื่อสะดวกในการตรวจสอบ ขณะที่มิชชันนารีทางการค้าเพิ่มขึ้น รัฐบาลมีแนวคิดในการฟื้นฟูทางด้านวัฒนธรรม โดยออกประกาศ "รัฐนิยม" ฉบับที่ 1 เปลี่ยนชื่อสยาม เป็นไทย จากนั้นมีรัฐนิยมต่าง ๆ 12 ฉบับ และออกพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ ฉบับแรก พ.ศ. 2483 สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทำให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทยต้องติดตามความเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง แม้นโยบายของรัฐบาลไทยมุ่งไปที่ชาวจีน แต่การที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียมีสถานะเป็นคนต่างด้าวเช่นกันจึงต้องได้รับผลกระทบไปด้วย

นอกจากสถานการณ์การเมืองในสังคมไทยแล้ว สถานการณ์การเมืองนอกประเทศมีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2481 ญี่ปุ่นประกาศจัดระเบียบใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่อมาวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2483 ญี่ปุ่นประกาศหลักการเกี่ยวกับการตั้งวงไพบูลย์มหาเอเชียบูรพาขึ้น ซึ่งวงไพบูลย์นี้นอกจากจีน แมนจู กว๋าน ญี่ปุ่น แล้ว ยังรวมดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เข้าไปด้วย ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นอกจากคนท้องถิ่นของแต่ละประเทศแล้ว ยังมีชาวต่างชาติสองกลุ่มคือ ชาวจีนและชาวอินเดีย ที่อาศัยอยู่ในดินแดนเหล่านี้ ประชากรอินเดียที่กระจายตัวอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีประมาณ 2 ล้านคน คนเหล่านี้สืบทอดวัฒนธรรมการทำงานในต่างแดนและกลับไปเกษียณที่อินเดีย ขณะที่บางคนก็ย้ายทางการเมืองอยู่ในต่างประเทศจากปัญหาการต่อสู้เพื่อเอกราชของอินเดียที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยสงครามโลก ครั้งที่ 1 ส่วนใหญ่ของกลุ่มคนเหล่านี้สนับสนุนสภาองเกรสแห่งชาติอินเดีย ญี่ปุ่นทราบดีถึงชุมชนชาวอินเดียในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และรู้ว่าทหารอินเดียเป็นองค์ประกอบสำคัญของกองทัพอังกฤษในการป้องกันมลายาและพม่า

ตั้งแต่ พ.ศ. 2480 กองทัพเรือญี่ปุ่นมีเรือขายสายลับชาวอินเดียที่ส่วนใหญ่เป็นชาวสิกข์กระจายอยู่ทั่วไป เรือขายสายลับเหล่านี้เชื่อมโยงกันจากความสัมพันธ์ที่สืบเนื่องมาจาก

⁶⁴ ภาณีต รวมศิลป์, "นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2481 ถึง พ.ศ. 2487," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 274.

ขบวนการเรียกร้องเอกราชสมัยสงครามโลกครั้งที่ 1 (The Ghader Party) ซึ่งมีผู้เข้าร่วมขบวนการที่ยังกระจายตัวอยู่ตามเมืองท่าใหญ่ๆ รอบมหาสมุทรแปซิฟิก⁶⁵ นอกจากการมีความสัมพันธ์กับขบวนการกู้เอกราชของชาวอินเดียแล้ว ญีปุ่นยังเข้ามาเคลื่อนไหวในการนำกลุ่มชนพื้นเมืองเพื่อสนับสนุนแนวคิดวงไฟบูลย์มหาเอเชียบูรพาของตนในภาคใต้ของไทยด้วย ดังที่กงสุลอังกฤษรายงานความเคลื่อนไหวของญีปุ่น ตามที่รับทราบจากกงสุลฝรั่งเศสเพื่อเสนอต่อกระทรวงการต่างประเทศของอังกฤษว่า

"...ญีปุ่นส่งชาวมุสลิมญีปุ่นเดินทางมายังภาคใต้ (ของไทย) และเผยแพร่ข่าวเกี่ยวกับการตั้งรัฐอิสลาม กงสุลฝรั่งเศสทราบเรื่องนี้จากชาวมาเลย์ที่พักอาศัยอยู่ใกล้กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นบุคคลที่เชื่อถือได้ ชาวมาเลย์ผู้นั้นให้กงสุลฝรั่งเศสดูภาพของกลุ่มมุสลิมญีปุ่นที่ถ่ายรูปร่วมกับเด็ก ๆ ที่บางคนมีเชื้อสายอินเดีย และบางคนมีเชื้อสายญีปุ่น ในภาพมีธงชาติญีปุ่นปักอยู่เบื้องหลังและมีอักษรอาหรับ คณะของมุสลิมญีปุ่นกล่าวว่า ความร่วมมือในการดำเนินงานครั้งนี้เพื่อเป็นของขวัญแก่เด็กมุสลิม..."⁶⁶

รายงานนี้ลงวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2482 (ค.ศ. 1939) กงสุลอังกฤษพยายามสอบถามข้อมูลเรื่องนี้กับทางการไทย แต่ทางไทยแจ้งว่าไม่เคยได้รับรายงานเกี่ยวกับขบวนการมุสลิมญีปุ่นดังกล่าว ต่อมาวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2482 กงสุลอังกฤษได้รับรายงานเรื่องการเคลื่อนไหวของญีปุ่นในภาคใต้ของไทยจากชาวมาเลย์ที่เป็นคนในบังคับอังกฤษและมีอาชีพเป็นพ่อค้าในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกัน พ่อค้าผู้นี้เดินทางออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2482 เพื่อไปยังบ้านนาสร้าง บ้านดง หาดใหญ่ และปัตตานี จากการเดินทางไปยังที่ต่าง ๆ ทำให้เขาได้รับทราบข่าวความเคลื่อนไหวของญีปุ่นจากบุคคลต่าง ๆ ที่ได้พบ กงสุลอังกฤษคิดว่าข่าวนี้เชื่อถือได้ นอกจากนั้นยังเป็นที่รู้กันว่า บริเวณหาดใหญ่เป็นที่พักอาศัยของผู้อพยพชาวอิตาลีและเยอรมัน* ที่เดินทางข้ามแดนมาจากมลายาของอังกฤษ⁶⁷ จากบทบาทของญีปุ่นที่กล่าวมา ทำให้ญีปุ่นเข้าไปสร้างสัมพันธ์กับ

⁶⁵Hugh Toye, "The First Indian National Army, 1941 - 1942," **Journal of Southeast Asian Studies** 15, 1 (March 1982) : 366.

⁶⁶NAI., Foreign and Political Department, External-B, **No. 420-X/39** "Japanese military and propaganda mission in Siam."

* ชาวอิตาลีและเยอรมันต้องเดินทางออกจากดินแดนของอังกฤษ กรณีนี้คือมลายา เพราะมีการประกาศสงครามระหว่างอังกฤษกับเยอรมัน เมื่อวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2482.

⁶⁷เรื่องเดียวกัน.

ขบวนการเรียกร้องเอกราชในดินแดนต่าง ๆ โดยเฉพาะขบวนการเรียกร้องเอกราชของอินเดียสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

ขบวนการกึ่งเอกราชของอินเดียในญี่ปุ่น ภายใต้การนำของราช บีฮารี โบส (Rash Behari Bose)* ริเริ่มโดยกลุ่มชาวอินเดียที่อาศัยในโตเกียว ขบวนการนี้ได้รับเงินสนับสนุนจากพ่อค้าอินเดียกลุ่มต่าง ๆ บุคคลระดับแกนนำของขบวนการประกอบด้วย นายอนันต์ โมहन ซาไฮ (Mr. Anand Mohan Sahay) และนางกมลลา เทวี เซตเตอร์ภักดิยะ (Mrs. Kamala Devi Chattopadhyaya) ทั้งสองเดินทางไปยังชุมชนชาวอินเดียในตะวันออกไกล ทั้งเซี่ยงไฮ้ ฮองกง นานกิง เพื่อขอความร่วมมือและการสนับสนุนด้านเงินทุน นอกจากนี้ยังจัดงานเพื่อระดมทุนในเมืองต่าง ๆ ของญี่ปุ่น เช่น โกเบ และโอซาก้า สำหรับใช้ในกิจการของขบวนการกึ่งเอกราช ขบวนการกึ่งเอกราชนี้ได้รับความร่วมมือจากชุมชนของชาวอินเดียในที่ต่าง ๆ รวมทั้งไทยด้วย เห็นได้จากรายงานลับที่หน่วยข่าวของอังกฤษเสนอต่อกระทรวงมหาดไทย (Home Department) ว่ามีการประชุมของขบวนการกึ่งเอกราชของอินเดียที่โรงแรม ซาน่า (Sanna Hotel) ในกรุงโตเกียว เมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2485 ถึงวันจันทร์ที่ 30 มีนาคม พ.ศ. 2485 เมื่อเปิดการประชุม ราช บีฮารี โบส ประธานในที่ประชุมแจ้งข่าวเรื่องเครื่องบินที่สวามี สัตยานันท์ ปุริ (Swami Satyanand Puri) และนายปีตัม ซิงห์ (Mr. Pritam Singh) จากประเทศไทยเดินทางมาเพื่อเข้าร่วมประชุมประสูติเหตุและทั้งสองท่านเสียชีวิต การประชุมครั้งนี้กำหนดให้เตรียมการเกี่ยวกับการประชุมที่จะจัดขึ้นอีกครั้งที่กรุงเทพฯ ในสัปดาห์ที่ 3 ของเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2485 พร้อมกับให้ผู้นำหรือผู้แทนของชาวอินเดียในที่ต่าง ๆ เข้าร่วมเพิ่มเพื่อให้ข้อเสนอแนะแก่ขบวนการ⁶⁸

การประชุมที่กรุงเทพฯ จัดในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2485 (ค.ศ. 1942) โดยมีราช บีฮารี โบส เป็นประธานในที่ประชุม มติของที่ประชุมขอให้สุภาส จันทร โบส (Subhas Chandra Bose) เดินทางมาเป็นผู้นำในการเคลื่อนไหวเพื่อเอกราชของอินเดีย สุภาสเดินทางจากเยอรมันมาถึงในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2486 (ค.ศ. 1943) และจัดตั้งรัฐบาลอินเดียอิสระขึ้นเมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2486 ในไทยหัวหน้าคณะอินเดียอิสระที่ดำเนินงานแทนสวามีสัตยานันท์ ปุริ คือ นายเทพนาค ดาส การตั้งคณะรัฐบาลของสุภาสได้รับการรับรองจากญี่ปุ่นและเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำไทย ได้ทำหนังสือ

* ราช บีฮารี โบส เป็นนักปฏิวัติสมัยสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่ลี้ภัยการเมืองไปอยู่ที่ญี่ปุ่น และแต่งงานกับสตรีชาวญี่ปุ่น นักชาตินิยมชาวญี่ปุ่นคือ โทยามา (Toyama) รับเขาเป็นบุตรบุญธรรม.

⁶⁸ประมวลจาก NAI., Foreign and Political Department, External, No. 86-X/1940, "Anti - British propagated in Japan."

NAI., Foreign and Political Department, Political, No.1/3/42-Poll [1], "Indian Independence Conference held at Tokio, 28th to 30th March, 1942."

มายังกระทรวงการต่างประเทศของไทย เพื่อแจ้งให้ไทยทราบ รัฐบาลไทยประกาศรับรองรัฐบาลอินเดียอิสระ จากความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันระหว่างรัฐบาลไทย รัฐบาลญี่ปุ่นและรัฐบาลอินเดียอิสระ ทำให้ฐานะของชาวอินเดียในไทยที่เป็นคนในบังคับอังกฤษ ซึ่งควรถูกปฏิบัติในฐานะชนชาติศัตรู เมื่อไทยประกาศสงครามกับอังกฤษ พ.ศ. 2484 กลับไม่ได้รับผลกระทบและสามารถดำเนินกิจการค้าต่อไปได้ ในฐานะที่คนเหล่านั้นเข้าร่วมคณะอินเดียอิสระ ความสัมพันธ์ของกลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทยนอกจากการสนับสนุนทางด้านเศรษฐกิจแล้ว แกนนำของเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทยคือ นายอิซร์ ซิงห์ ได้รับเลือกเป็นประธานคณะอินเดียอิสระในไทย (ต่อจากนายเทพนาค คาส) ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีของรัฐบาลอินเดียอิสระ⁶⁹ นายอิซร์ ซิงห์ เป็นบุตรชายคนโตของนายกรมุค ซิงห์ นารูลา ซึ่งเป็นเจ้าของกิจการค้าผ้าเทียนซิงด์ นานด์ซิงด์* ในไทยมีสาขาในสิงคโปร์ ปีนัง และอินเดีย บริษัทการค้านี้เป็นบริษัทขนาดใหญ่ของกลุ่มมอโรร่า และเป็นศูนย์กลางของการติดต่อของกลุ่มพ่อค้ามอโรร่าเมื่อเดินทางมาไทย ผู้ที่ดำเนินกิจการค้าผ้าในปัจจุบันหลายคนเริ่มกิจการโดยเป็นพนักงาน หรือได้รับความช่วยเหลือจากเทียนซิงด์ นานด์ซิงด์ ดังคำให้สัมภาษณ์ของ นายซาร์ยิต ซิงห์ คานียอที่บิดาเดินทางเข้ามาเป็นพนักงานที่เทียนซิงด์ นานด์ซิงด์ ก่อนเริ่มกิจการของตนเอง หรือบิดาของนายสุเทพ สุริยาอมฤตที่เดินทางมาค้าขายในไทย และได้รับความช่วยเหลือจากเทียนซิงด์ นานด์ซิงด์ เช่นกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานของเทียนซิงด์ นานด์ซิงด์ จะได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาโดยย่อ ดังนี้

ห้างหุ้นส่วนเทียนซิงด์ นานด์ซิงด์ (Gian Singh & Nand Singh) ในไทย ก่อตั้งโดย นายกรมุคซิงห์ นารูลา ซึ่งเกิดเมื่อ พ.ศ. 2435 เป็นชาวเมืองกุรจันวาตา เป็นน้องชายคนที่ 3 ของครอบครัว มีพี่ชาย 2 คน คือ นายเทียนซิงด์ และนายนานด์ซิงด์ มีกิจการอยู่ในอินเดีย สันนิษฐานว่าเดินทางเข้ามาประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2455 ถึง พ.ศ. 2460 เนื่องจากก่อนเดินทางมาไทย ได้แต่งงานและมีบุตรอยู่ก่อนแล้ว จึงควรมีอายุ 20 ปีขึ้นไป เพราะชาวอินเดียยุคนั้น แต่งงานระหว่างอายุ 16 ปี - 21 ปี⁷⁰ เมื่อเดินทางมาทำการค้าในไทย ได้จดทะเบียนพาณิชย์ตั้งห้างหุ้นส่วนสามัญ ชื่อ เทียนซิงด์ นานด์ซิงด์ เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2462 ตั้งอยู่เลขที่ 2627 - 2629 ถนนราชวงศ์ อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร เพื่อขายสินค้าต่าง ๆ ต่อมาได้ย้ายสำนักงานไปตั้งที่เลขที่ 2611-2613 ถนนราชวงศ์แทน เมื่อวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2474⁷¹ การดำเนินงานของเทียนซิงด์ นานด์ซิงด์

⁶⁹ กจข., สร. 0201.33/58, เอกสารสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี เรื่องคณะอินเดียอิสระ (พ.ศ. 2485-2486).

* ประคิตีคำว่า Singh เขียนเป็นภาษาไทยสะกดเป็นซิงห์ แต่ชื่อเทียนซิงด์ นานด์ซิงด์ สะกดด้วย ด เพราะเขียนตามชื่อที่จดทะเบียนไว้.

⁷⁰ สัมภาษณ์ คาวินเดอร์ ซิงห์ นารูลา, 3 ตุลาคม 2543.

⁷¹ จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ (เมษายน 2474).

นอกจากการค้าผ้า แล้วยังทำหน้าที่เป็นผู้ส่งเงินให้กับชาวอินเดียในไทย ซึ่งต้องการส่งเงินกลับอินเดีย โดยผู้ที่อยู่เมืองไทยนำเงินมาฝากไว้ที่เกียนซิงค์ นานด์ซิงค์ ครอบครัวของผู้ฝากเงินที่อินเดียรับเงินจากเครื่องขายของร้านที่อยู่ที่นั่น⁷² บริษัทนี้ยังเป็นผู้กำหนดค่าแลกเปลี่ยนเงินรูปีในไทย โดยธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้ สาขาประเทศไทยเป็นผู้โทรศัพท์สอบถามราคาแลกเปลี่ยนเงินก่อนประกาศอัตราแลกเปลี่ยน⁷³ และเกียนซิงค์ นานด์ซิงค์ เป็นบริษัทการค้าแรกๆ ที่สร้างอาคารสำนักงาน ตั้งแต่ พ.ศ. 2490 ดังจะเห็นได้จากข้อความประชาสัมพันธ์บริษัทการค้าที่มีที่ตั้งอยู่บนอาคารเกียนซิงค์ นานด์ซิงค์ ที่ปรากฏนี้

C-116

THE SIAM DIRECTORY

SINO-INDIAN SHELLAC Co. Ltd.
INQUIRIES SOLICITED CABLES SHELLACO
 MANUFACTURING HIGH GRADE SHELLAC, SEEDLAC, & BUTTONLAC FOR EXPORT. EXPORTERS
 EXPORTERS OF COCOANUT OIL, PEANUT OIL, CASTOR OIL, ETC., MANUFACTURERS
P.O.B. 185 BANGKOK, SIAM

Nos. 231-233 1st Floor Giansingh Nandsingh Building
 Rajawongse Road, Bangkok, Siam.

⁷² สัมภาษณ์ คาวินเดอร์ ซิงห์ นารูลา, 3 ตุลาคม 2543.

⁷³ สัมภาษณ์ สุเทพ สุริยาอมฤต, 3 ตุลาคม 2543.

การที่นายอิซร์ ชิงห์ ซึ่งเป็นบุตรชายคนโตของเจ้าของกิจการเกียนซิงค์ นานด์ซิงค์ ที่เป็นกิจการค้าผ้าขนาดใหญ่ของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทยเข้าร่วมคณะอินเดียอิสระ และได้รับเลือกเป็นประธานในไทย ตลอดจนเป็นรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลนั้น เป็นสิ่งหนึ่งที่แสดงว่ากลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทยมีส่วนร่วมอย่างมีนัยยะสำคัญในขบวนการนี้ ความช่วยเหลือของกลุ่มชาวอินเดียในไทย ยังเห็นจากการมอบพันธบัตรสนับสนุนการดำเนินงาน ซึ่งมีความเป็นมาดังนี้ ชาวอินเดียในไทยได้รวบรวมเงินบริจาคให้คณะอินเดียอิสระ ซึ่งคณะอินเดียอิสระนำเงินจำนวนนี้ไปซื้อพันธบัตรออมทรัพย์ฉบับละหนึ่งพันบาท รวมเป็นจำนวนเงิน 7,352,000 บาท ต่อมาช่วงปลายสงครามกองกำลังสัมพันธมิตรโจมตีเมืองอย่างกุ่มและยึดเมืองกินจากฝ่ายญี่ปุ่น ทำให้คณะอินเดียอิสระที่ส่งทหารเข้าร่วมกับกองทัพญี่ปุ่นในการยึดครองพม่าต้องเคลื่อนย้ายทหารจำนวน 3,000 คนของตนออกมาจากสมรภูมิ จึงประสบปัญหาเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในการเคลื่อนย้ายกองทหาร จึงขอขยาลดพันธบัตรออมทรัพย์กับรัฐบาลไทย โดยคณะอินเดียอิสระมีความประสงค์ใช้เงินสี่ล้านบาท⁷⁴ จากยอดเงินบริจาคที่คณะอินเดียอิสระได้รับว่าแสดงถึงสถานะทางเศรษฐกิจของกลุ่มชาวอินเดียที่ให้การสนับสนุนคณะอินเดียอิสระว่ามีฐานะดีพอสมควร

แต่การเข้าร่วมขบวนการอินเดียอิสระไม่ได้เป็นความต้องการของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียทุกกลุ่ม เพราะมีพ่อค้าผ้าชาวอินเดียบางส่วนที่ไม่ต้องการเข้าร่วมในขบวนการนี้ ดังนั้นเมื่อสถานการณ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รุนแรงขึ้น ชาวอินเดียซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษบางส่วนตัดสินใจเดินทางกลับอินเดีย ซึ่งในจำนวนชาวอินเดียเหล่านั้น รวมทั้งพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทยด้วย ดังกรณีของบิดานายชวินเดอร์ ชิงห์ จาวลาห์ ซึ่งมีร้านค้าผ้าบริเวณพาหุรัด เมื่อใกล้จะเกิดสงครามบิดาได้ขายร้านค้าพร้อมสินค้าให้กับเพื่อนในราคาถูก⁷⁵ หรือกรณีบิดาของนายไชยนต์ เป็นชาวฮินดูจากมัทราส เมื่ออายุประมาณ 16 ปี (พ.ศ. 2480) เดินทางมาทำงานเป็นพ่อครัวของร้านค้าผ้าชาวอินเดียที่ปัตตานี เมื่อใกล้เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 เจ้าของร้านค้าตัดสินใจเดินทางกลับอินเดีย บิดาของนายไชยนต์ไม่ได้เดินทางกลับไปด้วย เจ้าของร้านจึงยกสินค้ายในร้านให้และให้อาศัยอยู่ในร้านจนหมดสติปัญญาเช่า บิดาของนายไชยนต์ขายสินค้ายเหล่านั้นต่อจนหมด เมื่อสงครามสงบจึงนำทุนที่ได้จากการขายผ้ามาทำการค้าเครื่องเทศ⁷⁶

แม้กลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในไทยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่สนับสนุนคณะอินเดียอิสระที่ได้รับการรับรองจากรัฐบาลไทยและรัฐบาลญี่ปุ่น แต่การที่พ่อค้าเหล่านี้ทำการค้าผ้าซึ่งเป็นสินค้า

⁷⁴ กจช., สร.0201.33/ 58, เอกสารสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี เรื่องคณะอินเดียอิสระ (พ.ศ.2485-2486).

⁷⁵ สัมภาษณ์ ชวินเดอร์ ชิงห์ จาวลาห์, 22 สิงหาคม 2543.

⁷⁶ สัมภาษณ์ ไชยนต์ ศิลาภณีเวช, 20 ตุลาคม 2544.

อุปโภคและบริโภค ทำให้สินค้าที่จำหน่ายถูกประกาศควบคุมราคาตามนโยบายของรัฐบาล การควบคุมราคาสินค้าผ้าทำให้สินค้าดังกล่าวขาดตลาด เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชนทั่วไป รัฐบาลจึงเชิญผู้ที่เกี่ยวข้องคือนายกสมาคมการค้า ทั้งไทย ญี่ปุ่น จีน และอินเดีย เข้าประชุมเพื่อแก้ไขปัญหา ซึ่งนายกสมาคมการค้าที่เกี่ยวข้องได้แสดงความคิดเห็นต่อรัฐบาลว่า "...การที่ทางการประกาศสั่งของควบคุมมาขายการเกินไป ทั้งราคาก็ต่ำ จึงเป็นเหตุให้มีการค้าตลาดมืดเกิดขึ้น..."⁷⁷ พ่อค้าที่เข้าประชุมให้ความเห็นเพิ่มว่า การตั้งราคาขายต่ำ ทำให้ไม่อาจตั้งสินค้ามาจำหน่ายได้และสินค้าที่มีอยู่จะจำหน่ายก็ขาดทุน จึงขอให้ทบทวน รัฐบาลจึงประกาศเลิกควบคุมแต่ปรากฏว่าราคาสินค้าไม่ได้ลดลง รัฐบาลโดยกระทรวงพาณิชย์จึงบังคับซื้อสินค้าผ้าและเส้นด้ายจากร้านค้าต่าง ๆ ทั้งร้านค้าของชาวจีน อินเดีย และตะวันตก ในที่นี้ขอยกมาเฉพาะร้านค้าของชาวอินเดีย

ตารางที่ 32 บัญชีรายนามห้างร้านที่ไปทำการบังคับซื้อแต่ยังไม่ได้ขน (ยกมาเฉพาะของชาวอินเดีย)

วันที่	นามห้างร้าน	ตำบล	สัญชาติ	ชนิดสินค้า	ปริมาณ	หมายเหตุ
6 สิงหาคม 2485	ทาโกรซิงห์ ลาดา ซิงห์	ราชวงศ์	อินเดีย	ด้ายทอผ้า ไหม	3 มัด 15 หีบ	
7 สิงหาคม 2485	สิริไทยสะโตร์ เอ.ที.อี.มัสกาคี	ลำเพ็ญ อนุวงศ์	อินเดีย อินเดีย	ด้ายทอผ้า ด้ายทอผ้า	4 มัด 66 ห่อ 42 มัด	

ที่มา: กจ., 1.11/13, เอกสารกองบัญชาการทหารสูงสุด เรื่องการอายุติและบังคับซื้อสิ่งของ
ของกระทรวงพาณิชย์

ต่อมารัฐบาลเปลี่ยนนโยบายในการควบคุมสินค้าผ้าเป็นการให้จดทะเบียนเพื่อขอรับอนุญาตเป็นร้านขายส่งและขายปลีก โดยกำหนดให้จดทะเบียนตั้งแต่วันที่ 1-15 เมษายน พ.ศ.2486 ทั้งนี้รัฐบาลให้ร้านค้าต่าง ๆ แจ้งปริมาณและสถานที่เก็บสินค้า ตั้งแต่วันที่ 27 มีนาคม - 2 เมษายน พ.ศ. 2486 ส่วนร้านค้าที่แจ้งหลัง 2 เมษายน พ.ศ. 2486 จะพิจารณาเป็นราย ๆ ไป การอนุญาตให้ตั้งร้านค้าผ้าที่อยู่ในการควบคุมของคณะกรรมการควบคุมเครื่องอุปโภคบริโภค ถือหลักในการพิจารณาว่า ผู้ใดเคยทำการค้ามาแล้วจะอนุญาตให้ตั้งเป็นร้านขายส่ง และตั้งร้านขาย

⁷⁷ กจ., 1.11/11, เอกสารกองบัญชาการทหารสูงสุด เรื่องส่งสำเนาประกาศและแจ้งความเกี่ยวกับการควบคุมเครื่องอุปโภค บริโภค (1 สิงหาคม - 12 กันยายน 2485).

ปลิกเพื่อทำการจำหน่ายผ้าให้กับประชาชนอีกทีหนึ่ง ซึ่งร้านค้าทั้งหมดต้องอยู่ในการควบคุมของรัฐบาลเพื่อให้ประชาชนสามารถหาซื้อผ้าได้สะดวก ร้านค้าที่ได้รับอนุญาตมี 275 ร้านทั่วประเทศ ทั้งนี้มีร้านค้าของชาวอินเดียที่กรุงเทพฯ ซึ่งได้รับอนุญาตให้ตั้งร้านค้าส่งและค้าปลีกตามประกาศอนุญาต ฉบับที่ 1-6 จำนวน 26 ร้าน โดยตั้งอยู่ที่อำเภอสัมพันธวงศ์ จำนวน 25 ร้าน และตั้งที่ตำบลสุริวงส์ อำเภอบางรัก 1 ร้าน ที่ตั้งของร้านค้าเกือบทั้งหมด (24 ใน 26 ร้าน) อยู่ที่ตำบลจักรวรรดิ อำเภอสัมพันธวงศ์ ซึ่งบริเวณดังกล่าวเป็นแหล่งใหญ่ในการจำหน่ายผ้าทั้งค้าส่งและค้าปลีก และมีร้านค้าที่ได้รับอนุญาตให้เป็นร้านขายส่งอย่างเดียว 1 ร้าน เป็นร้านขายส่งและขายปลีก จำนวน 24 ร้าน แสดงว่าทั้ง 25 ร้านนี้ทำการค้าผ้ามาก่อนที่จะประกาศให้จดทะเบียน คณะกรรมการควบคุมเครื่องอุปโภคบริโภคกำหนดราคาผ้าแยกเป็น 2 ประเภทคือ ราคาขายส่งและราคาขายปลีก โดยร้านค้าส่งซื้อผ้าจากบริษัทของญี่ปุ่น แล้วนำมาจำหน่ายให้ร้านค้าปลีกในราคาที่รัฐกำหนด รายชื่อร้านค้าผ้าของชาวอินเดียที่ไปจดทะเบียนและได้รับอนุญาตให้ทำการค้าผ้าตามประกาศของคณะกรรมการควบคุมเครื่องอุปโภคบริโภคมีดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 33 รายชื่อร้านค้าผ้าของชาวอินเดียที่ได้รับอนุญาตเป็นร้านขายส่งและขายปลีกตามประกาศควบคุมเครื่องอุปโภคบริโภค พ.ศ. 2486

ลำดับ ที่	ชื่อร้าน	ที่ตั้งร้าน		อนุญาตให้เป็นร้านขายผ้าประเภท	ฉบับที่
		ตำบล	อำเภอ		
1.	กาเตอร์และยะทะยา กัมปนี	สัมพันธวงศ์	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	2
2.	ติเลิส สโตร์ บาบาร์ ซิลาล แอนท์บราดซ์	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่ง	3
3.	เอเกม่ากี ดาลาด์	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	3
4.	มุลามัลอามารนาท	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	4
5.	สิริไทยสโตร์	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	4
6.	ไทยจเรินมากัทซิงห์อุตดำซิง	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	4
7.	เอ.ที.อี.มีสกาตี	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	4
8.	สาขาห้างการาจิตุลยารามแอนด์ซันส์	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	4
9.	ห้างการาจิตุลยารามแอนด์ซันส์	สุริวงค์	บางรัก	ขายปลีก	4
10.	ยักัตตาราม จุลนิลา	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	5
11.	เกียนซิงห์ อามารบาล	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	5
12.	เบอร์ม่าสโตร์	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	5
13.	ลาลาสโตร์	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่ง	5
14.	เอ็ม.ศิรามจันต์แอน โก	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	5
15.	รายสโตร์ สาขา เอ็ม.ศิรามจันต์แอน โก	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	5
16.	ปัตตานี สาขาเอ็ม.ศิรามจันต์แอน โก	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	5

ตารางที่ 33 (ต่อ)

ลำดับ ที่	ชื่อร้าน	ที่ตั้งร้าน		อนุญาตให้เป็นร้านขายผ้าประเภท	ฉบับที่
		ตำบล	อำเภอ		
17.	ลำเพ็งสโตร สาขาเอ็ม.ติงามจันต์แอนโก	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	5
18.	สิริบาร์ตสโตร	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	6
19.	ฮาгимซิงห์ อีเซอร์ซิงห์	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	6
20.	คาซานจันดีแอนซันส์	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	6
21.	เชนชมสโตร	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	6
22.	ฮาบี.เอส.อับดุลอาฮิส	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	6
23.	แอนซีโซฮันลาลโมฮันลาล	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	6
24.	พี.ซี.ลาลจันท	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	6
25.	มาการ์ซิงห์ เกียนจันดี	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	6
26.	เอน แอส มูนซีลาลแอนซัน	จักรวรรดิ	สัมพันธวงศ์	ขายส่งและขายปลีก	6

ที่มา : กจช., 1.11/21, เอกสารกองบัญชาการทหารสูงสุด เรื่องประกาศกรมควบคุมการค้า (5 เมษายน - 18 ธันวาคม 2486)

หมายเหตุ : ประกาศอนุญาต ฉบับที่ 1 ลงวันที่ 5 เมษายน 2486 มีลำดับร้านค้า ที่ 1 - 6
 ประกาศอนุญาต ฉบับที่ 2 ลงวันที่ 5 เมษายน 2486 มีลำดับร้านค้า ที่ 7-21
 ประกาศอนุญาต ฉบับที่ 3 ลงวันที่ 7 เมษายน 2486 มีลำดับร้านค้า ที่ 22-55
 ประกาศอนุญาต ฉบับที่ 4 ลงวันที่ 8 เมษายน 2486 มีลำดับร้านค้า ที่ 56-85
 ประกาศอนุญาต ฉบับที่ 5 ลงวันที่ 9 เมษายน 2486 มีลำดับร้านค้า ที่ 86-120
 ประกาศอนุญาต ฉบับที่ 6 ลงวันที่ 12 เมษายน 2486 มีลำดับร้านค้า ที่ 121-173

ต่อมาร้านค้าส่งในจังหวัดต่าง ๆ ไม่สามารถจำหน่ายผ้าราคาควบคุมได้ เพราะบริษัท ญีปุ่นกำหนดให้ร้านค้าส่งต้องเสียดันทุนค่าขนส่งสินค้าเอง กระทรวงพาณิชย์จึงเจรจากับบริษัท การค้าของญี่ปุ่นเพื่อให้ร้านค้าส่งสามารถซื้อผ้าได้ในราคานำเข้า เพื่อให้ร้านค้าส่งสามารถขายส่งใน ราคาควบคุมได้ บริษัทญี่ปุ่นตกลงในหลักการ แต่มีเงื่อนไขให้มีร้านขายส่งน้อยลง รัฐบาลจึงยกเลิก ร้านค้าส่งและร้านค้าปลีกที่เคยประกาศไว้ และตั้งให้บริษัทจังหวัดเป็นร้านขายส่ง ทำหน้าที่ส่งผ้า ให้ร้านค้าปลีกในแต่ละจังหวัดแทน โดยให้ร้านค้าใดที่ประสงค์จะขอรับการแต่งตั้งเป็นร้านค้าปลีก ผ้าหรือเครื่องนุ่งห่มให้มายื่นความจำนงกับคณะกรรมการควบคุมเครื่องอุปโภคบริโภคและ ของอื่น ๆ ที่กรมควบคุมการค้า กระทรวงพาณิชย์ ระหว่างวันที่ 1-15 พฤษภาคม พ.ศ. 2487⁷⁸

การควบคุมการค้าของรัฐบาลโดยเฉพาะกับสินค้าผ้า ซึ่งเป็นสินค้าหนึ่งที่เป็นความสนใจ ของรัฐมาตั้งแต่ก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ดังจะเห็นจากรายงานการไปตรวจราชการในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือของปลัดกระทรวงเศรษฐกิจ ระหว่างวันที่ 9-20 มีนาคม พ.ศ. 2482 มีรายงาน เกี่ยวกับการทอผ้าซึ่งผู้รายงานเห็นว่าควรส่งเสริมให้มากขึ้น เพื่อต้องการให้ส่งสินค้าผ้าที่เกิดขึ้นไป ยังร้านไทยอุตสาหกรรมที่รัฐบาลตั้งขึ้น หรือในรายงานการตรวจราชการของอธิบดีกรมวิทยาศาสตร์ กระทรวงเศรษฐกิจ ตามหนังสือที่ น. 1091/2483 ลงวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2483 ซึ่งกล่าวถึง การทอผ้าของโรงงานทอผ้าในทพพาณิชย์ที่ลำพูนว่า ทอผ้าออกจำหน่ายกว่า 10 ชนิด และมีรายได้ 20,000 บาท นอกจากนั้นในพื้นที่ยังมีการทอผ้าในหมู่บ้านทั่วไป แต่ใช้กี่แบบเก่าจึงทอผ้า ออกจำหน่ายไม่ทันกับความต้องการ จากรายงานที่ยกมา แสดงว่ารัฐบาลมีความสนใจเกี่ยวกับการ ผลิตผ้า ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่รัฐบาลจะพึงเล็งเรื่องการนำเข้าและการค้าผ้าของพ่อค้ากลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทย ประกอบกับแนวคิดเศรษฐกิจแบบชาตินิยมในสมัยนั้น ทำให้เครือข่ายของพ่อค้าผ้า ชาวอินเดียต้องปรับตัวให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น กลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่ไม่ต้องการ เข้าร่วมกับคณะอินเดียอิสระและไม่มั่นใจในการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐบาลไทยที่เข้มงวดกับ ชาวต่างชาติมากขึ้น จึงตัดสินใจเดินทางกลับอินเดีย ขณะที่กลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่ทำการค้าใน สังคมไทยต่อไป จะเหลือกลุ่มที่มีแนวคิดอุดมการณ์ร่วมกันในการสนับสนุนทางการเมืองต่อ คณะรัฐบาลอินเดียอิสระ พ่อค้าผ้าชาวอินเดียจึงต้องปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ไม่เฉพาะกรณีที่เกี่ยวข้องกับการเรียกร้องเอกราชของอินเดียเท่านั้น แต่ต้องคำนึงถึงนโยบายชาตินิยม ทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในเวลานั้นด้วย กรณีหนึ่งที่ได้เห็นได้คือชื่อร้านค้าผ้าของ ชาวอินเดีย ภายใต้นี้มีการใช้ชื่อไทย หรือชื่อผสมระหว่างไทยกับอินเดีย เช่น ร้านศิริไทยสตรี

⁷⁸ผาณิต รวมศิลป์, นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2481 ถึง พ.ศ. 2487 (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 486-487.

ร้านไทยเจริญมากัดชิงหัวตัดำชิง หรือร้านเงินชมสโตร⁷⁹ ขณะเดียวกันพบว่าพ่อค้าเหล่านั้นเข้ามาสัมพันธ์กับรัฐไทยมากขึ้น ดังกรณีการตั้งหน่วยบรรเทาทุกข์เมื่อเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2485

ชาวอินเดียในกรุงเทพฯ ได้ตั้งหน่วยบรรเทาทุกข์โดยแจกข้าวสารและสิ่งของที่จำเป็นแก่ผู้ประสบภัยจากการเกิดน้ำท่วมใหญ่ในกรุงเทพฯ การตั้งหน่วยบรรเทาทุกข์ครั้งนี้ นอกจากเกิดจากความร่วมมือของชาวอินเดียกลุ่มต่างๆ รวมทั้งพ่อค้าชาวอินเดียแล้ว ยังได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยราชการของไทยและบริษัทชาวไทยที่เป็นหน่วยงานที่รัฐบาล ในการหาข้าวมาให้หน่วยบรรเทาทุกข์ที่ชาวอินเดียจัดขึ้น ดังข้อความจากคำปราศรัยของนายเทพนาคาส หัวหน้าขบวนการเรียกร้องเอกราชของอินเดียในไทยขณะนั้น ความว่า

"...ทั้งพนะท่านนายกรัฐมนตรียังได้กรุณาให้เกียรติยศไปเยี่ยมหน่วยบันเทาทุกข์ของชาวอินเดียอีกด้วย... ขอขอบคุณในการที่ได้รับความร่วมมือจากทางราชการไทยและบริษัทชาวไทย ที่ได้อำนวยความสะดวก และช่วยเหลือ... ขอขอบคุณชาวอินเดียผู้ใจบุญทั้งหลาย มีบันดิระคุณาถ สัสตรี นายรามลาล นายชาเลบาย เปนต้น..."⁸⁰

การที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยมีส่วนในการสนับสนุนการดำเนินงานของขบวนการเรียกร้องเอกราชของชาวอินเดียในไทย ซึ่งต่อมากลายเป็นส่วนหนึ่งของคณะรัฐบาลอินเดียอิสระภายใต้การนำของสุภาส จันทร โบส และการเข้าร่วมกิจกรรมที่เข้าไปสัมพันธ์กับรัฐไทยมากขึ้น ทำให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียร่วมกับพ่อค้าชาวอินเดียกลุ่มอื่นในสังคมไทย ตั้งหอการค้าอินเดียไทยขึ้น ใน พ.ศ. 2487 หอการค้าดังกล่าวตั้งอยู่ที่ซอยอรรถการประสิทธิ์ ถนนสาทร ตรีภูคนานาเป็นผู้มอบที่ดินเพื่อสร้างหอการค้าให้ ขณะที่ประธานหอการค้าคนแรกคือ นายกาปาซี (Mr. Badruddeen Kapasi) ประธานคนที่สองคือ นายอิซร์ ซิงห์ (Mr. Ishar S. Narula) ตรีภูคนานา และกาปาซีเป็นกลุ่มพ่อค้าที่มาจากแคว้นกัจราช และตรีภูคนารูลาเป็นกลุ่มพ่อค้าที่มาจากปัญจาบ ทั้งสามตระกูลนี้มีกิจกรรมการค้าที่เกี่ยวกับผ้า นายอิซร์ ซิงห์ เป็นบุตรชายคนโตของบริษัทเกียนซิงค์ นานด์ ซิงค์ ซึ่งได้กล่าวรายละเอียดไปแล้ว นายกาปาซีเป็นพ่อค้าอิสลามนิกายชีอะห์จากกัจราชที่มีความสัมพันธ์ทางการค้ากับบริษัทหมักสาคี ส่วนนายเอ. อี. นานา เป็นทายาทของนายอาลีบาย

⁷⁹ กจช., 1.11/21, เอกสารกองบัญชาการทหารสูงสุด เรื่อง ประกาศกรมควบคุมการค้า (5 เมษายน - 18 ธันวาคม 2486).

⁸⁰ กจช. สร 0201.33/58, เอกสารสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี เรื่อง คณะอินเดียอิสระ (พ.ศ. 2485-2486).

นานา หรือพระนิเทศสันต์พานิชที่เดินทางเข้ามาไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ประธานหอการค้าที่ตั้งขึ้นเป็นส่วนหนึ่งที่บอกถึงสถานะและความสำคัญของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียเมื่อเทียบกับพ่อค้าชาวอินเดียกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมไทยได้ส่วนหนึ่ง

ลักษณะของเครือข่ายการค้า

เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย ตั้งแต่ระยะของการสร้าง (ทศวรรษ 2400-2430) ระยะของการขยายตัว (ทศวรรษ 2440-2470) และระยะของการปรับตัว (ทศวรรษ 2480) มีทั้งปัจจัยภายในและภายนอกสังคมไทยที่ส่งผลต่อเครือข่ายการค้าดังกล่าว ขณะเดียวกันการที่เครือข่ายที่เกิดขึ้นเป็นเครือข่ายทางการค้าทำให้เครือข่ายนี้มีความแตกต่างกับเครือข่ายทางสังคมด้านอื่น ความหมายของเครือข่ายทางสังคมโดยทั่วไปหมายถึงความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่น ๆ อีกหลายคน การศึกษาเรื่องเครือข่ายทางสังคมจึงเป็นแนวคิดที่ใช้ในการเข้าใจเรื่องกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ องค์กรทางสังคมและโครงสร้างทางสังคม ตลอดจนลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น ในส่วนของการศึกษาเรื่องเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย ผู้ศึกษาพบว่า ลักษณะของเครือข่ายที่เกิดขึ้น มีทั้งสิ่งที่เหมือนและแตกต่างจากเครือข่ายอื่น ๆ ดังจะได้แยกออกเป็นประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. เครือข่ายของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย เป็นเครือข่ายเฉพาะกลุ่มที่ความสัมพันธ์ภายในเครือข่าย ตั้งอยู่บนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จึงมีวิธีการสร้างเครือข่ายดังนี้

1.1 การเลือกสรรบุคคลที่จะเข้าร่วมเครือข่าย เลือกจาก

ก. เครือญาติใกล้ชิด เหตุที่เลือกจากเครือญาติใกล้ชิด เพราะความเป็นเครือญาติทำให้คนเหล่านี้สามารถมีความเชื่อถือและไว้วางใจซึ่งกัน

ข. คนในชุมชน โดยคนในชุมชนที่เข้ามาเป็นสมาชิกของเครือข่าย ต้องเคยทำงานผ่านระบบสัญญาจ้างงานที่มีระยะเวลาการจ้างงานนานพอสมควร กรณีของเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียระยะเวลาในสัญญาจ้างอยู่ระหว่าง 2 ปีครึ่ง ถึง 3 ปี เป็นอย่างน้อย เหตุที่ต้องทำงานตามสัญญาจ้างเป็นเวลานาน เพราะจะได้มีช่วงเวลาในการพิจารณาคุณสมบัติของบุคคลนั้นว่า สมควรจะนำเข้าร่วมเครือข่ายหรือไม่ โดยดูจากความซื่อสัตย์ ความใส่ใจในการทำงาน ฯลฯ

นอกจากนั้นการประกอบอาชีพแต่ละอาชีพ ย่อมมีข้อมูลบางอย่างที่ผู้ประกอบอาชีพไม่ประสงค์ให้ผู้อื่นล่วงรู้ ดังนั้นการคัดสรรผู้ร่วมอาชีพของกลุ่มพ่อค้าผ้าชาวอินเดีย จึงเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้ข้อมูลเหล่านั้นอยู่ภายในกลุ่มของตน ดังกรณีข้อมูลการค้าเกี่ยวกับการสั่งเข้าผ้าที่มีการกล่าวถึงในรายงานการค้าของกงสุลอังกฤษใน พ.ศ. 2427 ว่า

"...มูลค่าการนำเข้าที่สุทธการแสดงว่ามีมูลค่าเพิ่มขึ้นมากกว่า 100,000 ดอลลาร์
กล่าวคือ

พ.ศ. 2426 (ค.ศ. 1883) มีมูลค่านำเข้า 5,167,459 ดอลลาร์

พ.ศ. 2427 (ค.ศ. 1884) มีมูลค่านำเข้า 6,247,893 ดอลลาร์

แต่มูลค่าดังกล่าวยังไม่อาจบอกได้ว่า เป็นมูลค่าที่เพิ่มขึ้นตรงต่อความเป็นจริง เพราะในระหว่างปีที่ผ่านมา มีการปรับปรุงระบบงานหลายอย่างที่สุทธการ และมีความเข้มงวดเกี่ยวกับการแสดงมูลค่าสินค้าประเภทต่าง ๆ เพื่อคำนวณยอดภาษีที่ต้องชำระ แม้กระนั้นข้าพเจ้าขอแจ้งให้ทราบว่ามูลค่าสินค้าที่แสดงเพื่อชำระภาษียังมีราคาต่ำกว่าราคาในตลาด ระหว่างร้อยละ 10-25 ขึ้นอยู่กับผู้นำเข้าเป็นชาวยุโรปหรือชาวเอเชีย ที่ข้าพเจ้าต้องกล่าวเช่นนี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่ามูลค่าของสินค้าที่นำเข้าไม่ได้แสดงถึงปริมาณการเพิ่มขึ้นที่เป็นจริงของสินค้านำเข้า เพราะผ้าสีต่าง ๆ มีการสั่งเข้าเพิ่มร้อยละ 30 ขณะที่ผ้าพิมพ์ลายและมัดลินมีการนำเข้าเพิ่มขึ้นร้อยละ 80 ของปริมาณสินค้าส่วนผ้าประเภทอื่น ๆ นั้น มีการนำเข้าเป็นปริมาณเพิ่มขึ้นสองเท่าของปีที่ผ่านมา มูลค่าสินค้าโดยทั่วไปมีการเปลี่ยนแปลงไม่มากนัก ยกเว้นที่พบว่า

พ.ศ. 2426 ผ้าลาย จำนวน 158,420 กุติ มีมูลค่า 520,804 ดอลลาร์

พ.ศ. 2427 ผ้าลาย จำนวน 69,556 กุติ มีมูลค่า 552,316 ดอลลาร์

พ.ศ. 2426 ผ้าฝืน จำนวน 807,411 ซีน มีมูลค่า 1,130,081 ดอลลาร์

พ.ศ. 2427 ผ้าฝืน จำนวน 968,111 ซีน มีมูลค่า 1,193,062 ดอลลาร์..."⁸¹

เหตุที่กึ่งสุทธอังกฤษตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการนำเข้าผ้าทั้งสองประเภทนี้ เพราะผ้าลายมีการนำเข้าลดลง 88,864 กุติ แต่มูลค่าการนำเข้าเพิ่มขึ้นอีก 21,512 ดอลลาร์ ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้จากการเข้มงวดของสุทธการ ทำให้การสำแดงราคาสินค้าต้องแสดงตามความเป็นจริง หรือ พ.ศ. 2427 พ่อค้าสั่งเข้าผ้าลายคุณภาพดี เพราะเห็นว่าประชาชนมีรายได้จากการที่ผลผลิตข้าวมีปริมาณมากในปีที่ผ่านมา กรณีผ้าฝืนต่างจากผ้าลาย เพราะผ้าฝืนมีการนำเข้าเพิ่มขึ้น 160,700 ซีน แต่มูลค่าการนำเข้าของสินค้าผ้าฝืนเพิ่มขึ้นเพียง 62,981 ดอลลาร์ ซึ่งเป็นข้อสังเกตในรายงานการค้าฉบับนี้จากข้อสังเกตที่กึ่งสุทธอังกฤษกล่าวถึงมีข้อความตอนหนึ่งว่า "... มูลค่าสินค้าที่แสดงเพื่อชำระภาษียังมีราคาต่ำกว่าราคาในตลาด ระหว่างร้อยละ 10-25 ขึ้นอยู่กับ ผู้นำเข้าเป็นชาวยุโรปหรือชาวเอเชีย..." ราคาของสินค้าเป็นข้อมูลทางการค้าอย่างหนึ่งที่เป็นความลับของเครือข่าย โดยราคานำเข้าสินค้าผูกพันกับจำนวนภาษีที่ต้องเสีย แต่ราคาที่แท้จริงของสินค้าผูกพันกับราคาสินค้าที่กำหนด

⁸¹ B.P.P.2/7, 1884, "Commercial Reports."

1.2 การสร้างความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายอยู่บนผลประโยชน์แลกเปลี่ยนทางธุรกิจ ทั้งนี้ จะได้แยกออกเป็น 2 ส่วนคือ ภายในประเทศไทย และระหว่างประเทศไทยกับประเทศอื่นๆ

ก. ภายในประเทศไทย ผลประโยชน์แลกเปลี่ยนทางธุรกิจที่สำคัญคือการให้สินเชื่อทางการค้าและสินเชื่อเงินสด โดยผู้ที่ผ่านการคัดสรรให้เข้าร่วมเครือข่ายจะได้รับสินเชื่อทางการค้า ได้แก่สินเชื่อค้าเพื่อเป็นทุนในการเริ่มธุรกิจ สินเชื่อทางการค้านี้ ผู้ให้สินเชื่อไม่คิดค่าใช้จ่ายเพิ่มจากราคาสินค้า เพราะได้ประโยชน์จากการระบายสินค้าออกสู่ท้องตลาดผ่านผู้ที่ได้รับสินเชื่อ ทำให้ไม่มีภาระในการจัดเก็บสินค้าและสามารถหมุนเวียนสินค้าได้เร็วขึ้น ขณะที่การให้สินเชื่อเงินสดคือการค้าประกันสินค้าที่นำมาจากร้านค้าอื่นเพื่อให้ผู้ร่วมเครือข่ายนำไปจำหน่าย กรณีมีค่าตอบแทนให้กับผู้ค้าประกันสินค้า เพราะผู้ค้าประกันไม่ได้รับประโยชน์จากการจำหน่ายสินค้าเหล่านั้น แต่ผู้ได้รับสินเชื่อยินดีเสียค่าใช้จ่ายในส่วนนี้ เพราะถ้าไม่มีผู้ค้าประกันหากต้องการนำสินค้าไปจำหน่ายต้องซื้อในราคาเงินสด ซึ่งจะสร้างปัญหาในการหาเงินมาซื้อสินค้า เพราะต้องหาทรัพย์สินค้ำประกัน

ข. ระหว่างประเทศไทยกับประเทศอื่นๆ การตั้งสาขาในต่างประเทศหรือการมีความสัมพันธ์กับพ่อค้าชาวอินเดียที่อยู่ในประเทศอื่น ทำให้พ่อค้าชาวอินเดียในไทยสามารถได้รับสินเชื่อทางการค้าจากบุคคลเหล่านั้นเช่นกัน ดังนั้นในการสั่งสินค้าเข้ามายังไทย แทนที่พ่อค้าเหล่านี้ต้องนำเงินหรือทรัพย์สินไปค้ำประกันกับธนาคารเพื่อให้ธนาคารรับรองการสั่งสินค้าระหว่างประเทศ พ่อค้าเหล่านี้ใช้ระบบสินเชื่อภายในประเทศนั้นๆ จากกรณีที่มีสาขาทางการค้าของตนอยู่ แล้วให้บริษัทสาขาจัดส่งสินค้ามาให้ จากนั้นจึงส่งเงินค่าสินค้ากลับไป ทำให้พ่อค้าสามารถลดต้นทุนทางการค้าของตน ทั้งในด้านดอกเบี้ยและค่าใช้จ่ายในการสั่งสินค้า

2. เป็นเครือข่ายที่มีการสร้างความสัมพันธ์ทั้งภายในกลุ่มและข้ามกลุ่ม พ่อค้าชาวอินเดียในไทยแม้ทั้งหมดเป็นคนที่มาจากภาคตะวันตกของอินเดียแต่มีลักษณะภายในแตกต่างกัน กล่าวคือ มีทั้งกลุ่มพ่อค้ามุสลิมจากกูจราฐ พ่อค้ามุสลิมจากเปชวาร์(ปาทาน) พ่อค้าฮินดูและพ่อค้าลิกข์จากปัญจาบ พ่อค้าแต่ละกลุ่มมีการสร้างเครือข่ายภายในของตน ในระดับที่ไม่เท่ากัน กล่าวคือ พ่อค้ามุสลิมจากกูจราฐ มีการสร้างเครือข่ายกับแหล่งผลิต และมีการนำเข้าสินค้าผ้าแต่ไม่ได้ขยายสู่การค้าปลีก ขณะที่พ่อค้ามุสลิมจากเปชวาร์(ปาทาน) มีการค้าระดับค้าปลีก แต่ไม่พบหลักฐานการเป็นผู้นำเข้าของพ่อค้ากลุ่มนี้ ขณะที่เครือข่ายของพ่อค้าจากปัญจาบมีการค้าในทุกระดับ การดำเนินการค้าของพ่อค้าชาวอินเดียแต่ละกลุ่มจึงมีความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มเพื่อให้การดำเนินกิจกรรมทางการค้าครบวงจร และเกิดความเข้มแข็งของเครือข่าย

3. เป็นเครือข่ายที่มีรูปแบบทางธุรกิจที่เน้นการค้าแบบขายตรง (การค้าเร่) ที่นำสินค้าเข้าสู่ผู้บริโภคโดยตรง เหตุที่เป็นดังนี้เพราะพ่อค้าชาวอินเดียในสังคมไทย มีจำนวนน้อยกว่า

พ่อค้าชาวจีนเพื่อให้การกระจายสินค้าได้ผล จึงต้องเพิ่มพื้นที่ทางการค้าต่อหน่วยของผู้ค้า การขายตรงทำให้ผู้ค้าสามารถกระจายสินค้าได้มากกว่าการตั้งร้านค้าและเป็นการค้าในเชิงรุกมากกว่าเชิงรับนอกจากนี้ลักษณะของสังคมที่พ่อค้าเหล่านี้เคยชินเป็นส่วนหนึ่งในการกำหนดวิธีการทางการค้าในสังคมปัญญามีการแยกถิ่นฐานระหว่างพ่อค้ากับเกษตรกร โดยพ่อค้าอาศัยอยู่ในเขตเมืองและนำสินค้าไปเสนอขายต่อเกษตรกรในเขตชนบท ทำให้มีความชำนาญในการค้าทางบกในรูปของการรวานสินค้า เมื่อเข้าสู่สังคมไทยพ่อค้าเหล่านี้สามารถปรับวิธีในการดำเนินการค้าที่ตนเคยชินมาใช้ในการจำหน่ายสินค้าผ้าในสังคมไทย

4. เป็นเครือข่ายที่เน้นการขยายตัวในแนวราบ กล่าวคือเน้นกิจกรรมทางการค้าผ้าทางด้านการนำเข้า การค้าส่งและค้าปลีก ทำให้พ่อค้าเหล่านี้ไม่เน้นการขยายตัวในแนวตั้ง ดังนั้นแม้จะมีความชำนาญทางการค้าผ้า แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีแนวคิดในการผลิตสินค้าผ้าในสังคมไทย ดังจะเห็นได้จากกรณีผ้าลาย ซึ่งเป็นผ้าที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียเป็นผู้นำเข้า แต่เมื่อมีการผลิตผ้าลายในไทย ชาวจีนกลายเป็นผู้ผลิตผ้าลายในสังคมไทย ขณะเดียวกันการเป็นเครือข่ายที่เน้นการค้าทำให้พ่อค้าสามารถเปลี่ยนสถานที่ในการประกอบการค้าได้รวดเร็ว หากพบว่าสถานที่ประกอบการค้ามีลูกค้าน้อยหรือมีผลตอบแทนไม่คุ้มค่ากับการลงทุนทางการค้าดังนั้นความผูกพันกับพื้นที่ประกอบการค้าจึงต่ำ

ขณะเดียวกันการเป็นเครือข่ายการค้าที่ไม่พัฒนาไปสู่การประกอบอุตสาหกรรมอาจเป็นสิ่งที่บ่งชี้ถึงระดับความสัมพันธ์ของพ่อค้าเหล่านี้กับสังคมไทยในช่วงเวลาที่ศึกษา เพราะพบว่าพ่อค้าเหล่านี้แม้จะเข้ามาทำการค้าในไทยเป็นเวลานาน แต่ไม่ทิ้งสายสัมพันธ์กับถิ่นกำเนิดเดิมยังคงมีการเดินทางไปมาอยู่เสมอ นอกจากนั้นการที่ดำเนินธุรกิจแบบร่วมทุนทำให้การดำเนินงานสามารถทำได้แม้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะเดินทางกลับอินเดีย ขณะเดียวกันการที่ระยะเวลาในการเดินทางเพื่อไปอาศัยอยู่ในอินเดียของแต่ละคนมีช่วงเวลายาวนาน ทำให้ความสัมพันธ์กับถิ่นฐานเดิมมีสูง

5. เป็นเครือข่ายการค้าที่สัมพันธ์กับการนำเข้าสินค้าที่มีฐานการผลิตในต่างประเทศ ทำให้ระดับความสัมพันธ์กับรัฐไทยต่ำกว่าเครือข่ายการค้าที่ฐานการผลิตสินค้าอยู่ในสังคมไทย ประกอบกับการที่บุคคลในเครือข่ายเป็นคนในบังคับอังกฤษ ทำให้การดำเนินงานได้รับผลกระทบจากนโยบายของอังกฤษที่มีต่อคนในบังคับ อาทิการควบคุมพื้นที่การเดินทางของชาวอินเดียในไทย

จากลักษณะของเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยที่กล่าวมา พบว่าลักษณะของการเลือกสรรคนที่จะเข้าร่วมเครือข่ายและมีผลประโยชน์ต่างตอบแทนทางเศรษฐกิจที่พบในเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย เป็นลักษณะทั่วไปที่จะพบในการศึกษาเครือข่ายทางเศรษฐกิจโดยทั่วไป ขณะที่การสร้างความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มในการสร้างเครือข่ายของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียและลักษณะการค้าที่ทำการค้าเร็ว เป็นสิ่งที่เป็นข้อเด่นของเครือข่ายที่เกิดขึ้น

ผลของเครือข่ายการค้า

การที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยสร้างเครือข่ายการค้าของตนในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2400-2490 ทำให้เกิดผลต่อทั้งกลุ่มพ่อค้าอินเดียและสังคมไทย ดังนี้

1. การที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยสามารถสร้างเครือข่ายการค้าผ้าของตน ทำให้พ่อค้าผ้าเหล่านี้แม้จะมีจำนวนน้อยกว่ากลุ่มพ่อค้าชาวจีนที่ทำการค้าผ้าในสังคมไทย แต่สามารถรักษาส่วนร่วมทางการค้าผ้าไว้ได้ โดยพ่อค้าเหล่านี้ได้พัฒนารูปแบบทางการค้าของตน ให้มีการดำเนินงานที่ครบวงจรทั้งการนำเข้าสินค้า การค้าปลีก และการค้าเร่ ซึ่งการค้าเร่เป็นวิธีการดำเนินการค้าที่สำคัญในการกระจายสินค้าผ้าสู่ประชากรทุกระดับของสังคมไทย ทั้งที่ในระยะเวลาที่ทำการศึกษามีสถานการณ์ที่แปรเปลี่ยนหลายอย่าง กรณีของเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียจึงทำให้เห็นถึงความสำคัญของเครือข่ายในการดำเนินกิจกรรมทางการค้า

2. การที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยอาศัยเครือข่ายทางการค้าของตน ในการรักษาส่วนแบ่งทางการค้าไว้ได้ ทำให้ไม่เกิดการผูกขาดทางการค้าในสังคมไทย ดังกรณีการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นของพ่อค้าชาวจีนในไทย การที่ตลาดมีผู้ค้าหลายกลุ่ม ดังนั้นผู้บริโภคมีสิทธิเลือกซื้อสินค้าจากผู้ค้ารายใดก็ได้ เพื่อให้ตัวเองได้รับประโยชน์สูงสุด

สำหรับเครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย สิ่งที่มีผลต่อลักษณะของเครือข่ายที่เกิดขึ้น จึงมีทั้งปัจจัยภายในเครือข่ายคือ ความเป็นเครือญาติของบุคคล ความสัมพันธ์กับถิ่นกำเนิดที่ทำให้สามารถนำสินค้าผ้าลายเข้ามาจำหน่ายได้ นอกจากนั้นการมีถิ่นฐานเดิมในแหล่งเดียวกันและการมีวัฒนธรรมร่วมกันทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มพัฒนาได้ง่ายขึ้น ขณะที่ความสัมพันธ์ทางการค้าผ่านระบบสินเชื่อและชนิดของสินค้า ทำให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียสามารถขยายเครือข่ายของตนได้มากขึ้น ขณะที่ปัจจัยภายนอกคือโอกาสในสังคมใหม่ที่เดินทางเข้าไปมีส่วนส่งเสริมการขายตัวทางการค้า ในกรณีสังคมไทยระยะเวลาที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียเข้ามาทำการค้าและสร้างเครือข่ายในสังคมไทย เป็นช่วงเวลาที่สังคมไทยกำลังขยายตัวในการบริโภคสินค้าผ้า ทำให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียสามารถชักนำบุคคลที่ตนต้องการหรือคัดสรรแล้วมาร่วมเครือข่ายได้ เพราะถ้าการอพยพย้ายถิ่นเกิดขึ้นโดยลำพัง การที่จะสร้างสายสัมพันธ์หรือเครือข่ายในประเทศที่เดินทางเข้าไปมีโอกาสน้อย ขณะเดียวกันการเดินทางเข้าไปตั้งถิ่นฐานเพื่อทำการค้าหรือธุรกิจเป็นสิ่งที่สามารถเลือกได้ว่า จะเข้าไปตั้งถิ่นฐานที่ใด โดยมีเหตุจูงใจจากอะไร ในกรณีของพ่อค้า เหตุจูงใจที่สำคัญคือโอกาสทางการค้า ทำให้สมาชิกของเครือข่ายสามารถเพิ่มขึ้น และเครือข่ายดังกล่าวมีความเข้มแข็งจนสามารถคบหาทางการค้าของตนไว้ได้ตลอดช่วงเวลาที่ศึกษา

บทที่ 5

บทสรุป

พ่อค้าผ้าชาวอินเดียที่เดินทางเข้าสู่สังคมไทย ระหว่างทศวรรษ 2400 - 2480 เป็นพ่อค้าที่มีถิ่นกำเนิดอยู่ทางตะวันตกของอินเดีย พ่อค้ากลุ่มแรกที่เข้ามามีบทบาททางการค้าผ้าคือ พ่อค้ามุสลิมกลุ่มโบราณที่มีถิ่นฐานเดิมในเมืองสุรัต และบอมเบย์ ของแคว้นกุจราช พ่อค้าเหล่านี้มีความชำนาญในการค้าผ้าเพราะกุจราชเป็นแหล่งผลิตและส่งออกผ้าของอินเดียมาแต่โบราณ นอกจากนั้นสินค้าผ้าจากกุจราชยังเป็นสินค้าผ้าที่ได้รับความนิยมในสังคมไทย ทำให้พ่อค้ากลุ่มนี้มีการเดินทางค้าขายในสังคมไทยมาแต่ดั้งเดิม จะเห็นได้ว่าตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงต้นรัตนโกสินทร์ ผ้าจากกุจราชเป็นส่วนหนึ่งของผ้าที่มีการนำเข้ามาจากต่างประเทศเพื่อนำไปใช้ในราชสำนักหรือสำหรับคนชั้นสูง ไม่ใช่สินค้าที่จะซื้อหาได้ทั่วไป

อย่างไรก็ตาม เมื่อสังคมไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตหลังการทำสนธิสัญญาทางการค้ากับต่างประเทศ มีการขยายพื้นที่การเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจคือข้าว ที่เป็นพืชเศรษฐกิจที่มีตลาดรองรับ ทำให้ราษฎรที่ทำการปลูกข้าวเพื่อจำหน่ายสามารถมีรายได้มากขึ้นเพื่อนำไปซื้อหาสิ่งทีตนต้องการ พร้อมกันนั้นภาษีที่เก็บจากสินค้าผ้าที่นำเข้ามามีราคาต่ำ ทำให้ต้นทุนของสินค้าผ้าที่นำมาจำหน่ายมีราคาไม่สูงมาก ราษฎรทั่วไปมีกำลังซื้อสินค้าผ้าจากต่างประเทศได้ ทำให้ตลาดการค้าผ้าขยายตัวจากเดิมที่ผู้ใช้ผ้านำเข้าจากต่างประเทศคือ คนชั้นสูงที่มีกำลังซื้อสูง แต่มีจำนวนน้อยเปลี่ยนมาเป็นชนทุกชั้นในสังคม ประกอบกับสินค้าผ้าที่นำมาจำหน่ายเริ่มขยายจากผ้าที่ทำจากหัตถกรรมมาเป็นสินค้าผ้าที่ผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรม เมื่อมีผู้ซื้อสินค้ามากโรงงานก็จะทำการผลิตสินค้าเพิ่มขึ้น ต้นทุนการผลิตสินค้าจึงต่ำลง ด้วยองค์ประกอบเหล่านี้ ทำให้เวลาผ่านไปเท่าใด จำนวนของผ้าที่สั่งเข้ามาจำหน่ายในสังคมไทยยังมีปริมาณเพิ่มขึ้น และการทอผ้าใช้เองยิ่งน้อยลง เพราะการซื้อผ้าใช้ถูกและสะดวกกว่าการผลิตผ้าขึ้นใช้เอง

ผ้าที่พ่อค้าชาวอินเดียมีบทบาทในการนำเข้ามาขายในระยะแรกคือ ผ้าลาย ซึ่งเป็นผ้าที่มีความนิยมใช้ในสังคมไทยและมีค่านิยมในสังคมไทยว่าผ้าลายต้องผลิตมาจากอินเดีย โดยแยกประเภทของผ้าตามเมืองที่ผ้าชาวอินเดียที่เข้ามาตั้งรกรากในประเทศไทยอาศัยสัมผัสพันธ์กับถิ่นกำเนิดในแคว้นกุจราชซึ่งเป็นแหล่งผลิตผ้าลาย ทำให้สามารถสั่งเข้าผ้าลายมาจำหน่ายและควบคุมการนำเข้าผ้าลายได้ โดยทราบถึงแหล่งผลิตสินค้า และอาศัยชื่อเสียงของกุจราชในฐานะแหล่งผลิตสร้างมูลค่าให้กับสินค้าผ้าของตน อย่างไรก็ตาม พ่อค้าผ้าชาวอินเดียไม่ใช่พ่อค้าเพียง

กลุ่มเดียวที่ทำการค้าผ้าในสังคมไทย ยังมีพ่อค้ากลุ่มอื่นๆ ที่ทำการค้าร่วมด้วย ทั้งพ่อค้าชาวจีน พ่อค้าชาวตะวันตก และพ่อค้าชาวญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อตลาดผ้าในประเทศไทยขยายจากความต้องการผ้าลายไปสู่ผ้าที่ทอจากโรงงานอุตสาหกรรม ผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมที่ได้รับการนำเข้า ในระยะแรกเป็นผ้าที่มีการผลิตจากตะวันตก โดยเฉพาะจากประเทศอังกฤษ แต่ต่อมาในอินเดีย ก็เริ่มมีการผลิตผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมด้วย โดยเฉพาะทางอินเดียตะวันตก ก่อนสงครามโลก ครั้งที่หนึ่ง ผ้าจากอังกฤษครองตลาดการค้าผ้าในไทย แต่ในช่วงที่เกิดสงคราม ผ้าจากอังกฤษไม่สามารถ ส่งมาจำหน่ายได้เป็น โอกาสให้ผ้าจากญี่ปุ่นเข้ามามีส่วนแบ่งในตลาดเพิ่มขึ้น จนกลายเป็นผู้นำใน ตลาดผ้าของไทย พ่อค้ากลุ่มแรกที่มีบทบาทในการค้าและกระจายผ้าญี่ปุ่นสู่ผู้ใช้ในชนบทคือพ่อค้า ชาวจีน ทำให้บทบาททางการค้าของพ่อค้าชาวจีนและพ่อค้าชาวอินเดียเกิดการแข่งขันกันมากขึ้น ในส่วนของผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรม ขณะที่การค้าผ้าลายยังคงอยู่ในมือของพ่อค้าชาวอินเดีย เป็นส่วนใหญ่

ตลาดผ้าในประเทศไทยซึ่งมีความต้องการและศักยภาพในการทำการค้ารวมถึงการแข่งขันสูงขึ้นเป็นลำดับทำให้พ่อค้าชาวอินเดียต้องสร้างความสัมพันธ์ในรูปแบบของเครือข่ายการค้า เพื่อให้สามารถรักษาส่วนแบ่งของตลาดผ้าไว้และขยายฐานเพิ่มขึ้น การสร้างความสัมพันธ์ใน ลักษณะของเครือข่ายการค้าของพ่อค้าชาวอินเดียแบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือระยะของการสร้างเครือข่าย (พ.ศ. 2400-2430) ระยะการขยายตัวของเครือข่าย (ทศวรรษ 2440-2470) และระยะการปรับตัว ของเครือข่าย (ทศวรรษ 2480) การเปลี่ยนแปลงในแต่ละระยะจะสัมพันธ์กับความต้องการและ ลักษณะของตลาดผ้าในสังคมไทย เช่นกลุ่มผู้ซื้อ กำลังในการซื้อ รสนิยมเกี่ยวกับการใช้ผ้า รวมทั้ง นโยบายของรัฐในการที่จะส่งเสริมหรือไม่ส่งเสริมอุตสาหกรรมผ้าภายในประเทศ นอกจากนี้ยัง สัมพันธ์กับแหล่งที่มาที่สำคัญของผ้าที่เข้าสู่สังคมไทย ได้แก่ประเทศอังกฤษ ประเทศอินเดีย และ ประเทศญี่ปุ่น

ในระยะแรกของการสร้างเครือข่าย พ่อค้าชาวอินเดียที่มีบทบาทในระยะนี้คือพ่อค้าชาว อินเดียมุสลิมจากทางตะวันตกและทางใต้ของอินเดีย ทั้งสองกลุ่มมีการทำงานที่ต่างกัน โดยพ่อค้า จากทางใต้มีบทบาทในการค้าผ้าสำหรับคนในเมือง มีผู้บริโภคนเฉพาะกลุ่ม ทำให้พ่อค้าผ้าจากอินเดีย ตอนใต้สร้างเครือข่ายภายในกลุ่มของตนไม่ขยายความสัมพันธ์ไปยังพ่อค้ากลุ่มอื่น โดยปกติ พ่อค้า ผ้าชาวอินเดียใต้จะค้าผ้าที่มีราคาสูง เช่นผ้าขนสัตว์ ผ้าสักหลาด ผ้ากำมะหยี่ ซึ่งเป็นผ้าที่ใช้ สำหรับคนในเมืองเพื่อใช้ไปงานหรือใช้ตัดเครื่องแบบ การที่ผ้าเหล่านั้นมีผู้ใช้เฉพาะกลุ่มทำให้ ความจำเป็นในการกระจายสินค้ามีน้อยต่างกับผ้าที่พ่อค้าอินเดียมุสลิมที่มาจากทางตะวันตก ที่เน้น การค้าผ้าที่ใช้ในชีวิตประจำวันสำหรับผู้บริโภคทั่วไป สำหรับกลุ่มหลัง การมีเครือข่ายการค้าที่ กว้างขวางจะทำให้การกระจายสินค้าทำได้ดีขึ้น ในระบบการค้าที่มีการนำเข้าสินค้า ปริมาณการสั่งซื้อ

และความรวดเร็วในการจำหน่ายสินค้ามีผลต่อการประกอบการของพ่อค้า หากสั่งสินค้าเข้ามามากแล้วขายได้น้อย สินค้าที่ค้างอยู่กลายเป็นต้นทุนในการดำเนินงาน ขณะเดียวกันหากสั่งสินค้าน้อยต้นทุนต่อหน่วยของสินค้ามีราคาแพง แม้จำหน่ายสินค้าหมด แต่ผลกำไรที่ได้รับอาจไม่คุ้มกับการลงทุน ดังนั้นการมีเครือข่ายการค้าที่กว้างทำให้การกระจายของสินค้าทำได้ทั่วถึง อย่างไรก็ตาม เนื่องจากในระยะนั้น พ่อค้าชาวอินเดียยังมีอยู่เป็นจำนวนน้อย พ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมจากตะวันตก จึงต้องสร้างความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มเชื้อชาติ โดยมีความสัมพันธ์กับพ่อค้าชาวจีนเพื่ออาศัยพ่อค้าเหล่านี้ในการกระจายสินค้า ปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมการทำงานของเครือข่ายพ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมในระยะแรกคือความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับแหล่งผลิตผ้าในอินเดีย

การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบและการทำงานของเครือข่ายการค้าผ้าของชาวอินเดียเกิดขึ้นอีกครั้งในระยะเวลาขยายตัวของเครือข่าย ช่วงเวลาดังกล่าว พ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมลดบทบาทของกลุ่มในการค้าปลีกลงอย่างเห็นได้ชัด และทำหน้าที่เป็นผู้นำเข้าและขายส่งผ้า ที่เป็นเช่นนี้มีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการที่ความต้องการผ้าเริ่มขยายตัวจากกลุ่มคนในเมืองไปสู่ชนบทและมีความต้องการผ้าไม่เฉพาะในกรุงเทพฯ แต่มาจากทั่วประเทศ ซึ่งการทำการค้าในส่วนนี้ไม่ใช่ส่วนที่พ่อค้าอินเดียมุสลิมให้ความสนใจมาตั้งแต่ต้น แต่สาเหตุที่สำคัญอาจเป็นเพราะพ่อค้าชาวอินเดียมุสลิมเริ่มขยายกิจการนำเข้า-ส่งออกไปสู่สินค้าประเภทอื่นๆ นอกเหนือจากผ้า อย่างไรก็ตามในภาพรวม พ่อค้าผ้าชาวอินเดียยังคงรักษาส่วนแบ่งของตลาดผ้าที่กำลังขยายตัวไว้ได้และในบางโอกาสสามารถขยายบทบาทมากขึ้น เนื่องจากการปรากฏตัวเสริมเข้ามาของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียกลุ่มใหม่อีกหลายกลุ่ม ที่สำคัญที่สุดคือกลุ่มมอโรร่าที่มีถิ่นฐานเดิมอยู่ที่เมืองกัจจนวนาในแคว้นปัญจาบ พ่อค้ากลุ่มมอโรร่าเป็นกลุ่มที่มีความชำนาญในอุตสาหกรรมสิ่งทอ และได้ใช้ความชำนาญนั้นในการดำเนินอาชีพในสังคมไทย สินค้าผ้าที่พ่อค้ากลุ่มมอโรร่าจำหน่ายมีทั้งสินค้าผ้าลายที่รับมาจากพ่อค้าผ้ากลุ่มโบรา ผ้าที่ผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรม ทั้งผ้าจากอินเดีย อังกฤษ และญี่ปุ่น ตลอดจนเส้นด้ายประเภทต่าง ๆ ด้วยจำนวนประชากรของกลุ่มมอโรร่าที่อพยพเข้ามามีมากกว่า ทำให้พ่อค้ากลุ่มมอโรร่ามีเครือข่ายการค้าทั้งในระดับผู้นำเข้า ผู้ค้าส่ง และผู้ค้าปลีก แต่กลไกสำคัญที่สุดที่พ่อค้ากลุ่มนี้ใช้ในการกระจายสินค้าผ้าคือพ่อค้าเร่ ลักษณะเด่นของเครือข่ายการค้าผ้าชาวอินเดียในระยะของการขยายตัวจึงได้แก่การสร้างความสัมพันธ์ทางการค้าแบบครบวงจร มีทั้งผู้ทำหน้าที่นำเข้าและขายส่ง ผู้ขายปลีกในกรุงเทพฯ ผู้ทำการค้าตามเมืองในภูมิภาคต่างๆ และที่สำคัญคือกลุ่มพ่อค้าเร่ที่นำผ้าไปขายทุกหนแห่ง นับเป็นการทำการค้าเชิงรุกที่ทำให้แข่งขันกับพ่อค้าอื่นๆ โดยเฉพาะชาวจีนได้

การขยายเครือข่ายการค้าของพ่อค้าชาวอินเดียในระยะนี้ยังมีปัจจัยเสริมมาจาก การขยายตัวของการใช้ผ้าในหมู่ประชากรระดับล่าง การเพิ่มขึ้นของประชากร การเก็บภาษีขาเข้าอัตราต่ำ ทำให้สินค้าผ้าที่นำเข้ามีราคาไม่แพง และการเข้ามาของผ้าราคาถูกจากญี่ปุ่น พ่อค้าจีนเคยเป็นกลุ่มที่

จำหน่ายผ้าจากญี่ปุ่นมากที่สุด แต่หลังจากที่พ่อค้าจีนตัดสินใจต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในช่วงทศวรรษ 2470 พ่อค้าชาวอินเดียมีโอกาสเข้าแทนที่พ่อค้าจีนในการทำการค้าส่วนนี้

ระยะสุดท้ายเป็นระยะการปรับตัวของเครือข่าย เป็นช่วงเวลาที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียต้องเผชิญกับแรงกดดันทั้งจากภายในและภายนอกสังคมไทย จากการเกิดแนวคิดแบบเศรษฐกิจชาตินิยมที่ทำให้รัฐบาลสนใจที่เข้าควบคุมการค้าและการผลิตสินค้าที่จำเป็นในชีวิตประจำวันซึ่งผ้ารวมอยู่ในนั้นด้วย ทำให้การดำเนินการค้าของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียต้องเข้าไปสัมพันธ์กับรัฐมากขึ้น ประกอบกับการเข้าร่วมขบวนการเรียกร้องเอกราชของอินเดีย เมื่อผนวกรวมกับสถานการณ์ภายนอกที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้พ่อค้าผ้าชาวอินเดียบางส่วนตัดสินใจเดินทางกลับอินเดีย เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียจึงเกิดการปรับตัวทั้งทางด้านสมาชิกภาพและแนวทางการดำเนินงาน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทำให้เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียซึ่งเท่าที่ผ่านมาเป็นเครือข่ายที่ตั้งอยู่บนฐานทางเศรษฐกิจเกิดการปรับเปลี่ยนมาสู่การเป็นเครือข่ายที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองร่วมด้วย ทำให้เข้าไปมีความสัมพันธ์กับชาวอินเดียที่ไม่ใช่พ่อค้าผ้าและรัฐไทยมากขึ้นอีกด้วย

กล่าวโดยสรุป การที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย ระหว่างทศวรรษ 2400 - 2480 สามารถมีบทบาททางการค้าได้โดยอาศัยการสร้างเครือข่ายที่สัมพันธ์กับถิ่นกำเนิดและกลุ่มตระกูล ทำให้พ่อค้าเหล่านี้สามารถสร้างเครือข่ายการค้าทั้งกับพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยและกับพ่อค้าผ้าชาวอินเดีย นอกสังคมไทย ลักษณะเครือข่ายของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียเป็นเครือข่ายที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ทำให้เครือข่ายนี้มีลักษณะเฉพาะในการเลือกสรรผู้ที่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย กรณีเครือข่ายของพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยคือภูมิหลังของบุคคลที่ผูกพันกับถิ่นกำเนิด เพราะพบว่าทั้งพ่อค้าผ้าชาวมุสลิมและพ่อค้าผ้าชาวปัญจาบต่างมีภูมิหลังมาจากวรรณะพ่อค้า โดยชาวมุสลิมมาจากกลุ่มโบริา ส่วนชาวปัญจาบมาจากกลุ่มอโรรา นอกจากนี้ภูมิหลังแล้วถิ่นกำเนิดของผู้เข้าร่วมเครือข่ายที่มาจากตะวันตกของอินเดีย ทำให้มีลักษณะทางวัฒนธรรมแบบเดียวกันจึงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ขณะเดียวกันพ่อค้าผ้าชาวอินเดียยังสร้างความสัมพันธ์ทางเครือข่ายกับพ่อค้ากลุ่มอื่น ๆ ทั้งภายในและภายนอกสังคมไทย ที่ระดับความสัมพันธ์ไม่ใกล้ชิดมากเหมือนภายในกลุ่มเดียวกัน เหตุที่ต้องมีความสัมพันธ์ทั้งกับพ่อค้าอินเดียภายในกลุ่มและพ่อค้าอื่นภายนอกกลุ่ม เพราะเครือข่ายภายในที่ใกล้ชิด ทำให้เกิดความช่วยเหลือ แลกเปลี่ยน และร่วมมือกันในด้านต่าง ๆ ทำให้เกิดพลังของกลุ่มที่ช่วยผลักดันการค้าให้ประสบความสำเร็จ ขณะที่เครือข่ายภายนอกกับกลุ่มพ่อค้าอื่น ๆ ทำให้เกิดความเชื่อมโยงข้อมูลข่าวสารจากภายนอกเข้าสู่กลุ่มเครือข่ายภายใน เป็นการป้องกันไม่ให้กลุ่มเครือข่ายภายในถูกโดดเดี่ยว จากการที่พ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทยมีเครือข่ายทั้งภายในกลุ่มและภายนอกกลุ่ม ทำให้พ่อค้าเหล่านี้สามารถปรับตัวขยายบทบาททางการค้า และประสานกลุ่มของตนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ใหญ่ขึ้นได้

จากการศึกษาเรื่องเครื่องช่อดีในสงคมไทย พ.ศ. 2400 - 2490 ทำให้เกิดข้อสังเกตประการหนึ่งว่า เครื่องช่อดีดงกล่่าวเป็นเครื่องช่อดีที่ก่อตั้งและเติบโตขึ้นบนฐำนของการสั่งเข้สินค้ฝ้จากด่งประเทศเข้สู้สงคมไทย ไม่ใช่เครื่องช่อดีที่เติบโตบนฐำนการผลิตสินค้ฝ้ภายในประเทศ ด่งนั้นจึงน่ำน่สนใจทำการศึกษาเพิ่มเติมว่า เมื่อสงคมไทยเปลี่นสถานะจากการเป็น ผู้บริโภคสินค้ฝ้จากด่งประเทศม้เป็นผู้ผลิตสินค้ฝ้เพื่อการส่งออก พ่อดีฝ้ชาวอินเดียนมีกรปรับ บทบทพและรูปแบบของการทำกรค้ฝ้ไปสู่ทิศทงใด และเครื่องช่อดีของพ่อดีฝ้ชาวอินเดียนยงคงอยู่ และเติบโตต่อไปหรือเสื่อมถอยลง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

เอกสารชั้นต้นจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

กต.51.4/10. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ เรื่องการเดินหมากคดีต่างประเทศ (19 ธันวาคม 2471).

กต.51.4/13. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ เรื่องการเดินหมากคดีต่างประเทศ (21 พฤศจิกายน 2473).

กต.51.4/26. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ เรื่องการเดินหมากคดีต่างประเทศ (14 กุมภาพันธ์ 2475).

กต.51.4/28. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ เรื่องการเดินหมากคดีต่างประเทศ (17 พฤศจิกายน 2475).

กต.51.4/30. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ เรื่องการเดินหมากคดีต่างประเทศ (3 ตุลาคม 2475).

กต.97/1/1. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ เรื่องอังกฤษขอให้ช่วยสืบแกกอินเดียชื่อแอล แอนแมน ชัวร์สังสัยว่าจะก่อการจลาจล (พ.ศ. 2457-2458).

กต.97.1/9. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ เรื่องอินเดียต่อต้านอังกฤษ.

กบ.7/2485/1ก. ประมวลข่าวและเหตุการณ์ต่าง ๆ หมวดวัฒนธรรม (พฤษภาคม - ธันวาคม 2485).

มท.0601.2.5/5. เอกสารรัชกาลที่ 6, กระทรวงมหาดไทย เรื่องนายทะเบียนที่ดินจังหวัดภูเก็ตหาหรือว่าคนชาติแขกชกบังคับอังกฤษจะซื้อที่ดิน เพื่อทำสำหรับสวนมนต์ให้พระเจ้า และขอให้ลงชื่อว่า "ครุคูวาราชิก" จะจัดการอย่างไร.

มร.5 ค/13.45. ไมโครฟิล์มรัชกาลที่ 5, เรื่องที่ดินและคนในบังคับต่าง ๆ ซื้อขายที่ดิน (ร.ศ. 125-128).

มร.5 ค/13.66. ไมโครฟิล์มรัชกาลที่ 5, เรื่องแขกฮัดซัน อาลี คนในบังคับอังกฤษขอซื้อที่ดิน ตำบลหลังศึกษาของอำแดงถนอม (4 - 23 พฤศจิกายน ร.ศ. 127).

มร.6/4.1. ไมโครฟิล์มรัชกาลที่ 6, กรมศุลกากร เรื่องรายงานสินค้า (15 กุมภาพันธ์ 2453 - 21 สิงหาคม 2462).

มร.6 ค/2. ไมโครฟิล์มรัชกาลที่ 6, เรื่องพระราชบัญญัติที่ดินอันเกี่ยวแก่ชนต่างด้าว (มิถุนายน พ.ศ. 2467).

มร.6 ค/5. ไมโครฟิล์มรัชกาลที่ 6, เรื่องการขอแปลงสัญชาติและพระราชบัญญัติแปลงชาติ.

มร.6 ค/5. ไมโครฟิล์มรัชกาลที่ 6, เรื่องโรงเรียนอิสลามของนายเอ.อี.นานา ที่เกี่ยวกับพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ (26 กรกฎาคม พ.ศ. 2456 - 1 มีนาคม พ.ศ. 2462).

ร.5 กษ.10/1. เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงเกษตรธิการ เรื่องกรมเพาะปลูกยื่นรายงานประจำปี (ร.ศ. 126).

- ร.5 ต.5.1/69. เอกสารรัชกาลที่ 5, คำกราบบังคมทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล (วันที่ 17 ตุลาคม ร.ศ. 112).
- ร.5 น.5.1. เอกสารรัชกาลที่ 5, กรมศุขาภิบาล เรื่องพวกแขกตั้งร้านขายของอยู่ตำบลถนนพายุรัตน์ (1 ตุลาคม - 8 ตุลาคม ร.ศ. 125).
- ร.5 น.5.12/27. เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เรื่องห้ามแขกไม่ให้เทขยะมูลฝอยลงในคลองริมวัดราชบูรณะ.
- ร.5 น.11.3/6. เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เรื่องจัดพลตระเวน ร.ศ. 116.
- ร.5 น.11.3/30. เอกสารรัชกาลที่ 5, กรมตำรวจภูธรและนครบาลเรื่องแขกอินเดียที่จ้างเป็นพลตระเวน (20 มีนาคม ร.ศ. 120).
- ร.5 น.43.5/88. เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เอกสารโต้ตอบกระทรวงการต่างประเทศ เรื่องพยานศาล (วันที่ 30 กันยายน ร.ศ. 126)
- ร.5 น.43.6. เอกสารรัชกาลที่ 5, กระทรวงนครบาล เรื่องนายแก้วสารวัตรแขวงรายงานว่า หม่อมเจ้าจินดารัตน์หาว่าแขกขายผ้าบังคับอังกฤษตบเอาที่หน้าวังส่งศาลอังกฤษ กรมทำให้ สอบรายงาน (18 มิถุนายน - 1 กรกฎาคม ร.ศ. 114).
- ร.6 น.15.1 ฉ/4. เอกสารรัชกาลที่ 6, กระทรวงนครบาล เรื่องชาวอินเดีย ขอพระราชทานที่ดิน ตำบลบางรัก ถนนสีลม สำหรับสร้างทำการบำเพ็ญกุศล (20 พฤศจิกายน - 11 มกราคม พ.ศ. 2455).
- ร.6 ร.15.1/ฉ/7. เอกสารรัชกาลที่ 6, กระทรวงนครบาล เรื่องขอพระราชทานที่ดินตำบลเทวสถาน ริมถนนบำรุงเมืองแก่เจ้าจอมอิมและนายแอบ คุรุกุล (28 กุมภาพันธ์ 2455 - 3 มิถุนายน 2462).
- น.6 น.24/25. (กล่อง 2). เอกสารรัชกาลที่ 6, กระทรวงนครบาล เรื่องสำมะโนครัวตำบลพายุรัตน์ (7 - 10 มกราคม พ.ศ. 2458).
- ร.7 ม.8.1/3. เอกสารรัชกาลที่ 7, กระทรวงมหาดไทย เรื่องบัญชีแสดงจำนวนคนต่างด้าวเข้า-ออก พระราชอาณาจักร (ธันวาคม - มีนาคม 2470).
- ร.7 ม.8.1/5. เอกสารรัชกาลที่ 7, กระทรวงมหาดไทย เรื่องบัญชีแสดงจำนวนคนต่างด้าวเข้า-ออก พระราชอาณาจักร (พ.ศ. 2471-2472).
- ร.7 ม.26/27. เอกสารรัชกาลที่ 7, กระทรวงมหาดไทย เรื่องความรู้สึกของชาวต่างประเทศผู้สอดส่อง ความเป็นไปของบ้านเมืองไทย (8 มิถุนายน 2471).
- ร.7 ม.26.4/125. เอกสารรัชกาลที่ 7, กระทรวงมหาดไทย เรื่องปาฐกถาเรื่องการเดินทางรอบโลก ของหลวงอายุแพทย์พิเศษ (5-13 ตุลาคม 2472).

ร.7 ม.26.5/142. เอกสารรัชกาลที่ 7, กระทรวงมหาดไทย เรื่องหม่อมเจ้าโชติรสจะตั้งโรงทอผ้าในเมืองไทย (6 -13 กุมภาพันธ์ 2471).

ร.7 ม.26.5 ข/19. เอกสารรัชกาลที่ 7, กระทรวงมหาดไทย เรื่องข่าวหนังสือพิมพ์จีนเรื่องพวกกรรมกรจีนทอผ้า.

รฟท. 2/9 พ.ศ. 2468-2469. จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ ฉบับที่ 20.

รฟท. 2/9 พ.ศ. 2468-2469. จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ ฉบับที่ 27.

ศธ.2/141. เอกสารกระทรวงธรรมการ เรื่องโปรดเกล้าฯ ให้เลิกใช้คำว่าแขกเป็นคำนำหน้าเสีย (17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2459).

(3) สร.0201.45/1. จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์.

(3) สร.0201.45/1. จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ 2472.

(3) สร.0201.45/1. จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ 2475.

เอกสารชั้นต้นจากต่างประเทศในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

B.P.P. 1/1, 1886, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

B.P.P. 1/2, 1887, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

B.P.P. 1/3, 1888, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

B.P.P. 1/4, 1889, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

B.P.P. 1/5, 1891, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

B.P.P. 1/6, 1892, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

B.P.P. 1/7, 1893, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

B.P.P. 1/8, 1894, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

B.P.P. 1/9, 1895, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

B.P.P. 1/10, 1896, "Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance."

B.P.P. 2/1, July 1863 and June 1864, "Commercial Reports."

B.P.P. 2/2, 1865, "Commercial Report."

B.P.P. 2/3, 1865 -1866, "Commercial Report."

B.P.P. 2/4, 1866 -1867, "Commercial Report."

B.P.P. 2/5, 1869, "Commercial Report."

B.P.P. 2/6, 1871, "Commercial Report."

B.P.P. 2/7, 1872, "Commercial Report."

- B.P.P. 2/8, 1874, "Commercial Report."
- B.P.P. 2/9, 1875, "Commercial Report."
- B.P.P. 2/10, 1876-1877, "Commercial Report."
- B.P.P. 2/11, 1878, "Commercial Report."
- B.P.P. 2/12, 1879, "Commercial Report."
- B.P.P. 2/13, 1880, "Commercial Report."
- B.P.P. 2/14, 1881, "Commercial Report."
- B.P.P. 2/15, 1882, "Commercial Report."
- B.P.P. 2/16, 1883, "Commercial Report."
- B.P.P. 2/17, 1884, "Commercial Report."
- B.P.P. 2/18, 1885, "Commercial Report."
- B.P.P. 3/1, 1896, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/2, 1897, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/3, 1898, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/4, 1899, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/5, 1900, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/6, 1901, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/7, 1902, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/8, 1903, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/9, 1904, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/10, 1905, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/11, 1906, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/12, 1907, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/13, 1908, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/14, 1908-1909, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/15, 1909, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/17, 1910, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/19, 1910, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/20, 1911-1912, "Diplomatic and Consular Reports."
- B.P.P. 3/21, 1911, "Diplomatic and Consular Reports."

B.P.P. 3/22, 1912, "Diplomatic and Consular Reports."

B.P.P. 3/23, 1912-1913, "Diplomatic and Consular Reports."

B.P.P. 3/24, 1913, "Diplomatic and Consular Reports."

B.P.P. 3/25, 1913-1914, "Diplomatic and Consular Reports."

B.P.P. 3/26, 1914, "Diplomatic and Consular Reports."

เอกสารชั้นต้นจากต่างประเทศในหอจดหมายเหตุอินเดีย

External-A, September 1901, Nos. 63-64, "Contested registration of certain British subjects in the
Chiengmai consular district."

External-A, October 1904, Nos. 7-10, "Chiengmai and Nan Trade Reports for 1903 statistics
regarding the trade of Chiengmai."

External-A, January 1907, Nos. 18-19, "Chiengmai Trade Reports for 1905, together with notes
on the trade of Lakhon and Chiengrai."

External-B, March 1913, Nos. 44-46, "Submission to India office of an annual report showing the
names of British subjects who may have become voluntarily naturalized in Siam."

External-B, October 1913, No. 88, "Proposal to allow a Drawback privilege on goods exported to
Northern Siam overland from Burma."

External-B, June 1914, No. 40, "Report on a tour made in the Northern and Eastern parts of the
Chiengmai Consular District."

External-B, June 1914, No. 265, "Annual Report upon the Heads of Foreign Missions at
Bangkok."

External-B, November 1914, No. 229, "Exemption from Sub-Section [3] of Section 227 of the
Indian Companies Act, 1913, of every company incorporated in Japan, which has or
establishes a place of business in British India on certain conditions."

External-B, March 1915, No. 296, "Report by Mr. R. S. Le May, acting Vice-Consul at Nakawn
Lampang, on a tour made by him in the Eastern part of Chiengmai"

External-B, April 1915, Nos. 352-353, "Question of the application of the Siamese system of
carvee labour to British subjects."

External-B, June 1915, Nos. 28-29, "Report by Mr. Vice Consul Johns on an official visit which
he paid to the tour of Rahang."

- External-B, July 1915, No. 64, "Seditious movements among German and British Indian subjects in Siam."
- External-B, September 1915, No. 103, "Report by Mr. W. N. Dunn, H. M.'s Consul at Songora, on a visit made by him to the district of Nakawn Sritamarat."
- External-B, October 1915, Nos. 44-50, "Removal of the Bangkok agency of the China navigation company a German firm."
- External-B, June 1916, No. 63, "Report by Mr. Fitzgerald, lately His Majesty's Acting Vice - Consul at Puket, on his recent tour in the Takuapa and Pengna districts."
- External-B, September 1916, Nos. 14-15, "Report by Mr. John Bailey Acting Vice -Consul on a tour made by him in the district of Nakawn Lampang."
- External-B, November 1916, No. 1, "Report by H. M.'s Acting Consul at Senggora on a visit to Nakawn Sritamarat relating to the attitude of Indians in that district."
- External-B, April 1917, No. 38, "Report by Mr. Acting Vice - Consul I.D. Hogg on a visit to Setul in November 1916."
- External-B, April 1917, Nos. 41-46, "Japanese activities in parts of Siam."
- External-B, September 1917, No.27, "Report by Mr. H. Fitzmaurice Acting Vice Consul on a visit recently paid by him to the town of Phre."
- External-B, November 1917, No. 1, "Report by Mr. Vice Consul H. Fitzmaurice on his tour to Nan and other places to the East and North East of the Chiangmai Consular District."
- External-B, May 1918, Nos. 1-4, "Report by Mr. H. Fitzmaurice, Vice – Consul at Chiangmai, on his tour to Phre and other places in the Northern parts of Siamese Peninsula, and by Mr. F. G. Gortan, Consul at Senggora on his tour in the Northern part of the Siamese Peninsula."
- External-B, May 1918, Nos. 153-161, "Suppression of Indian sedition in Siam."
- External-B, July 1918, Nos. 50-51, "Transmission of a letter addressed by Dharam Singh of Nakawn Lampang, Northern Siam to his brother Jiwan Singh, who is understood to be serving his sentence in the Andaman Island."
- External-B, August 1918, Nos. 20-21, "Report by Mr. Gorton, His Majesty's Consul at Senggora, on his recent tour in the Northern part of his district."

- External-B, September 1918, Nos. 18-19, "Report on a tour made by Mr. H. Fitzmaurice, H. M.'s Vice Consul at Nakawn Lampang to Raheng and Term."
- External-B, October 1918, Nos. 13-14, "Siamese Affairs."
- External, 376-x/1923, "Affairs in Siam."
- External, 637-e/1923, "Report on the Trade and Commerce of the Chiangmai Consular District for the year 1921 and 1922."
- External, 173-x/1925, "Affairs in Siam."
- External, 493-x/1926, "Procedure to be observed in sending Confidential communications addressed to Bangkok and Batavia."
- External, 499 [2]-x/1927, "Account of the tour of His Majesty the King of Siam and a Royal party in the North of Siam."
- External, 42-x/1928, "Reports on the Trade and Commerce of the Chiangmai Consular District for the year 1926 and 1927."
- External, 43-x/1929, "Affairs in Siam."
- External, 211-x/1929, "Deportation of one Maharaj Kishen from Siam and the attitude of the Siamese authorities towards the return of deported Indian to Siam."
- External, 235-x/1929, "Grant of passport facilities by His Majesty's Consul General, Bangkok, certain Indians to enable them to proceed to the United State of America."
- External, 246-x/1929, "Deportation from Siam to India of two Indian British subjects named Sardar Singh and Kair Singh."
- External, 100-x/1930, "Annual Report."
- External, 201-x/1930, "Death of Jawarmal Ghanshamdas and the disposal of his property."
- External, 360-x/1930, "Supply of information to H.M.'s Minister, Bangkok as to the age clause in Indian Penal Code regarding procuring of women and children for immoral purposes and amendments since 1921."
- External, 7-x/1931, "Deportation from Siam to India of two Indian British subjects named Shamroze and Sakander."
- External, 48-x/1931, "Visit of H.R.H. Prince Purachatra of Siam to Burma and India."
- External, 88-x/1931, "Annual Report."
- External, 240-x/1931, "Control of Indian immigration into Siam."

- External, 291-x/1931, "Deportation from Siam to India of three Indian British subjects named Mohamed Akbar, Amindad Khan and Baidulla Khan."
- External, 386-x/1931, "Report on the foreign trade and navigation of the Kingdom of Siam for the year B.E. 2473."
- External, 122 [3]-x/1932, "Questions and answers in the Legislative Assembly regarding the Indians in Japan and the appointment of an Indian Trade Commissioner in Japan."
- External, 249-x/1932, "Questionnaires by Mr. S.M. Mate of Maharashtra Samvatsarik Mandal, Poona regarding the status and activities of British Indian subjects residing in Batavia, Siam and Philippine Islands."
- External, 285-x/1932, "Levy of additional customs duties in India on cotton price-good not of British manufacture."
- External, 147-x/1933, "Proposed visit of Indian businessmen and Journalists to Japan."
- External, 48-x/1934, "Imposition of customs duties on cotton piece goods and raw silk imported by land from Siam."
- External, 144-x/1934, "Illicit emigration of Indian labourers from Malaya into Siam. Visit of the agent of the Government of India in British Malaya to Southern Siam to investigate the condition of unskilled Indian labourers there."
- External, 464-x/1934, "Report on the Foreign Trade and Navigation of the Kingdom of Siam for the year B.E. 2476."
- External, 40 [5]-x/1936, "Questions and answers in the Legislative Assembly regarding the conditions of entry of Indians into countries abroad and foreigners into India."
- External, 40 [16]-x/1936, "Questions and answers in the Legislative Assembly regarding desirability of appointing Indian Consuls and Indian Trade Commissioners in foreign countries."
- External, 557-x/1936, "Return of on Ramdari Sukul from Bangkok to India and question whether his son can stay with his mother at Bangkok and claim maintenance."
- External, 301 [4]-x/1937, "Questions and answers in the Legislative Assembly regarding the names of British and foreign possession where Indians reside and the population and rights of Indians in those countries."

- External, 301 [7]-x/1937, "Questions and answers in the Council of State regarding the disabilities suffered by Indians in all the Foreign Countries of the world and action taken or to be taken by Government."
- External, 578-x/1937, "Annual Statement of the Foreign Trade of the Kingdom of Siam."
- External, 625-x/1937, "Request of Mr. Lokumal Gagandas employed in the firm of Messrs. Jhamatmal Gurbamal & Co. at Medan Deli, Sumatra for a copy of agreement with the firm kept in the office of the protector of emigrants, Karachi."
- External, 401 [44]-x/1938, "Questions and answers in the Legislative Assembly regarding the number of Indians in Japan who are there either for study or business or travel."
- External, 619-x/1938, "Indian immigration to the Philippines."
- External, 29-x/1939, "Jurisdiction of the Indian Trade Commissioners in Japan."
- External, 87-x/1939, "Concern of the Japanese Government over the reduction by India of preferential duties on U.K. cotton piece-goods."
- External, 202-x/1939, "Disposal of the estate of the late Rulla Singh who died in Siam."
- External, 202 [3]-x/1939, "Disposal of the estate of Tara Chand who died in Thailand."
- External, 202 [4]-x/1939, "Disposal of the estate of Minak Khan."
- External, 202 [6]-x/1939, "Disposal of the estate of late Rahuat Shah, a British Indian subject, who died in Siam."
- External, 202-x/1939, "Enquiries by British Indian subjects regarding restrictions on admission of Indians into the South American States, and for information about possibilities of settlement in these and other foreign countries."
- External, 207-x /1939, " Affairs in Siam."
- External, 207 [3]-x /1939, " Affairs in Siam."
- External, 207 [4]-x /1939, " Affairs in Siam."
- External, 247-x /1939, "Estate of the last Shamroqe Khan, a British Indian subject, who died at Pattani, South Siam."
- External, 279-x/1939, "Treatment of Hindu and Muslim prisoners in Siamese prisons in the matter of conservancy work."
- External, 294-x/1939, "Federation of Indian Chambers of Commerce & Industry."
- External, 420-x/1939, "Japanese military and propaganda mission in Siam."

- External, 433-x/1939, "Extract about British Indians from a report by the British Vice - Consul, Bangkok, on a tour of the North - Eastern provinces of Siam."
- External, 448-x/1939, "Decision of the Siamese Government to rename "Siam" and "Siamese" as "Thailand" and "Thai."
- External, 494-x/1939, "Pressure applied to Thailand by the German and Japanese."
- External, 660-x/1939, "Activities and Attitude of British Indian subjects in Thailand."
- External, 53-x/1940, "Publication of an Anti-British articles."
- External, 81-x/1940, "Refusal of export licenses to Messrs. Mitsui."
- External, 86-x/1940, "Anti-British propagated in Japan."
- External, 278-x/1940, "Anti-British activities in California."
- External, 424-x/1940, "Anti-British activities of Indians in Shanghai."
- External, 451-x/1940, "Proposed arrest of certain Japanese subjects in India."
- External, 472-x/1940, "Anti-British activities of India Independence League of Japan."
- External, 859-x/1940, "Report from The British Consulate."
- Frontier, 93-f/1929, "Petition from Abdul Samad, son of Ahmad of the Peshawar District, regarding his share to the estate of his deceased father in Siam."
- Frontier, 330-f/1931, "Movements of Sikh suspects in the North East Frontier Province and Afghanistan."
- Frontier, 41-f/1935, "Question as to the Department of Government of India which should deal with the heading "Rules of Business" under the new constitution."
- Frontier, 431-f/1936, "Request of the Federation of Indian Chambers of Commerce and Industry, Calcutta, for a copy of the trade delegation to Afghanistan, 1934."
- Frontier, 61 [36]-f/1938, "Proposed question in the Council of State by the Hon'ble Raja Yuveraj Dutta Singh regarding Japanese goods displacing Indian goods in Afghanistan."
- Frontier, 567-f/1938, "Supply of Free samples of goods, besides catalogues, and price lists, etc., by firms interested in Indo Afghan trade, to the Indian Trade Agent at Kabul."
- Frontier, 339[4]-f/1940, "Inquiry by the Indian Central Cloth Committee regarding porches of Afghan cotton."
- General-B, August 1914, Nos. 5-8, "Disposal of the estates of the two deceased Pathan Cattle traders, named Issa Khan and Hijar Alli some information about the mother of these men."

General-B, May 1916, Nos. 128-129, "Contribution by Ram Rakhmal, a British Indian subject residing at Maung Nan in Siam, of a sum of Rs. 113/12/0 towards the Punjab Aeroplane Fund."

General-B, February 1917, Nos. 61-62, "Resolution issued by the Department of Commerce and Industry regarding discouragement of emigration to Siam on account of the lack of employment prevailing in Thai country."

General-B, April 1917, Nos. 181-183, "Punjab Government requested to permit Dyal Singh to proceed to Siam and to provide him with the necessary passport."

General-B, May 1917, Nos. 189-190, "Decision that Harman Dass and Nihal Chand of Chanunmom, Sialkot district, should be prevented from proceeding to Siam after the war."

General-B, June 1917, Nos. 72-74, "Request by H. M.'s Minister, Bangkok, for the grant of permission to Chandrika Panday to proceed to Siam to help his father Tirbeni Panday, a cow keeper of Bangkok."

General-B, August 1917, Nos. 16-21, "Grant of permission to Karam Singh and Lal Singh of Gujranwala district and Lab Singh of Sialkot district to proceed to Siam."

General-B, December 1917, Nos. 86-89, "Enquiry by H.B. M's Minister, Bangkok, whether one Magan Lal, a British Indian subject, who arrived at Bangkok with a passport given at Bombay, is a non-suspect."

General-B, June 1918, Nos. 32-40, "Procedure to be followed by Consular Officers in Japan in connection with the grant of passports and endorsements to British Indian."

General-B, May 1920, Nos. 183-184, "Measures taken to prevent the return to Siam of Indians who have been deported from that country."

General-B, June 1920, Nos. 461-462, "Measures taken to prevent the return to Siam of Indians who have been deported from that country."

General, 317-g/1922, "Visit of His Highness Prince Bidya, Vice Minister of Commerce in Siam to India to study the co-operative movement in this country."

General, 659-g/1925, "Proposed abolition of the Siamese passport."

General, 22-g/1928, "Grant of passport facilities by His Majesty's Consul General, Bangkok, to certain Indians to enable them to proceed to Cuba, Brazil, etc."

General, 111-g/1928, "Siamese visa necessary on passport to visit Siam."

- General, 341-g/1929, "Provision of photograph of Indian purdah women on the Siamese Immigration Department's certificates of identity."
- General, 205 [3]-g/1936, "Correspondence*** 4 Note on the question whether Indian States are permitted to correspond with British trade and other representatives."
- General, 307 [16]-g/1936, "Enquiry from the India office as to the grounds for the refusal of a passport to Eanasar Singh for the United Kingdom to join his uncle Kartar Singh in business."
- General, 548[9]-g/1940, "Decision that Deb Nath Das, son of Upendra Lal Das of Kirnahar, should not be granted further passport facilities except."
- Public-B, June 1858, Nos. 26-31, "Act XV. Of 1842."
- Public-B, February 1860, Nos. 11-13, "Proceedings of the Legislative Council on the 6 November 1858."
- Public-B, September 1860, Nos. 70-76, "Reports on the Districts of Sutopore Hur dai and Durriabad."
- Public-B, February 1861, No. 22, "Reports showing the number of Emigrants."
- Public-B, February 1862, Nos. 16-19, "Statement showing the area and population of each division of each presidency of India."
- Public-B, June 1862, Nos. 24-28, "Proceedings of The Madras Government."
- Political-A, January 1873, Nos. 212-214, "Appointment of Mr. Percy Leith as Consul for Siam at Bombay."
- Political-A, October 1873, Nos. 200-201, "Recognition of Mr. Forbes as Acting Consul for Siam at Bombay."
- Political-A, October 1873, Nos. 432-433, "Recognition of Mr. Percy Leith as Siamese Consul at Bombay."
- Political-A, July 1877, Nos. 235-244, "Appointment of Mr. Alexander Arratoon Apear as Consul for Siam at Calcutta."
- Public-A, March 1919, No. 308, "Partition of the Gujranwala district into two districts, and the redistribution of certain adjoining districts in the Punjab."
- Political, 1021-x/1923, "Report on a visit made by Mr. Acting Consul General Hogg to inspect the international goal in Bangkok."

- Political, 57-x/1929, "Report by His Britannic Majesty's Consul General Chiangmai on a tour to Phre, Nan, Chiengkam and Prayao Districts."
- Political, 22/14/1939-P, "Question in the Legislative Assembly by Seth Govind Das regarding the Indian political exile residing abroad."
- Political, 3/19/40-Poll [I], "Action to be taken in the event of a civil disobedience or other revolutionary movement."
- Political, 1/12/41-Poll [I], "Arrival of Dev Nath Das, Secretary, Indian National Association, Japan in Bangkok."
- Political, 229/41-Poll [I], "Activities of German propagandists in Bangkok."
- Political, 41/3/41-Poll [I], "Proposed representations to the governments of Canada and U.S.A. regarding the "Hindustan Ghadr" organ of the Ghadr Party."
- Political, 1/3/42-Poll [I], "Indian Independence Conference held at Tokio, 28th to 30th March, 1942."
- Secret-E, December 1882, Nos. 212-215, "Prevalence of secret societies in Bangkok, Siam."
- Secret-E, July 1894, Nos. 150-152, "British Trade in Siam. Proposed appointment of a British Consul at Korat."
- Secret-E, May 1899, Nos. 1-44, "Registration of British subjects in Siam."
- Secret-E, May 1904, No. 61, "Encouragement of Japanese immigration into Siam and the fostering of Japanese enterprise."
- Secret-E, November 1907, Nos. 5-6, "General Report on Siam for the year 1906."
- Secret-E, May 1908, Nos. 166-171, "Memoranda of information received during the quarter ending March 1908 regarding the North-East Frontier, Burma, Siam and China."
- Secret-E, June 1908, Nos. 640-642, "Annual Report on Siam for the year 1907."
- Secret-E, December 1908, No. 360, "Trial of one Mong Inta, a British Shan subject, for the theft of a pony near Korat. Report by Consul W. N. Dunn on his visit to Korat."
- Secret-E, May 1909, No. 442, "Petition from the British Indian merchants in Bangkok protesting against the Anglo-Siamese Treaty."
- Secret-E, May 1909, Nos. 547-550 A, "Immigration of Pathans into Siam"
- Secret-E, July 1909, Nos. 549-551, "Petition from the British Indian subject in Bangkok."

- Secret-E, October 1909, Nos. 300-307, "Question of the law to be applied in Civil and Commercial cases in which British subjects are parties pending the promulgation of the new Siamese Codes."
- Secret-E, August 1910, Nos. 55-57, "Annual Trade Report on the Chiangmai Consular District for the year 1909."
- Secret-E, July 1911, Nos. 309-315, "Registration as British subjects in Siam of the children of the subjects of the native states of India."
- Secret-E, June 1912, Nos. 50-51, "Report on a consular tour in the Eastern Provinces of Siam."
- Secret-E, August 1912, Nos. 192-194, "Annual Report on the Trade of the Chiangmai Consular District for the year 1911."
- Secret-E, May 1913, Nos. 224-225, "Chiangmai Consular Tour Report."
- Secret-E, July 1913, No. 414, "Report on a tour through the Eastern Provinces of Siam and to the Middle and Lower Basin of the River Mekong."
- Secret-E, August 1913, Nos. 405-408, "Proposals for the establishment of stricter control over local officials in Siam in regard to their treatment of British subjects."
- Secret-E, September 1913, Nos. 497-499, "Annual Report on the Trade of the Chiangmai Consular District for the year 1912."
- Secret-E, November 1913, Nos. 225-226, "Proposals for the establishment of stricter control over the police force of Bangkok in regard to their treatment of British subjects."
- Secret-B, March 1914, No. 284, "Complaints preferred by British subjects against the conduct of Siamese local executive officials."
- Secret-B, August 1914, Nos. 556-558, "Annual Report on the Trade of the Chiangmai Consular District for the year 1913."
- Secret-E, October 1916, Nos. 4-6, "Annual Report on the Trade of the Chiangmai Consular District for the year 1915."
- Secret-E, May 1920, Nos. 578-579, "Request of His Majesty's Govt. for information regarding a Pathan named Abdul Roofh and his Australian wife who were reported to be residing in Pal, Siam."
- Secret-G, July 1920, Nos. 1-12, "Proposed revision of the Siamese Treaties with a view to allow Siam to raise the existing tariffs."

Secret-E, January 1921, Nos. 1-3, "Report on the Trade and Commerce of the Chiangmai Consular District for the year 1919."

Secret-E, December 1921, Nos. 97-99, "Report on the Trade and Commerce of the Chiangmai Consular District for the year 1920."

เอกสารชิ้นต้นจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติสิงคโปร์

A 0001053/07, Sachdev, Durgaddss. A Catalogue of Oral History Interviews. Oral History Center, Singapore.

A 000787/03, Jumabhoy, Rajabali. A Catalogue of Oral History Interviews. Oral History Center, Singapore.

เอกสารชิ้นต้นจากต่างประเทศของโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า

F/HS.892.00 P.R./131, February, 1940. (กปศ.รร.จปร.).

R.G.151/2.16. Economic and Trade notes No. 21. "The Panung" August 15, 1932.

(กปศ.รร.จปร.).

R.G. 151/2.16. Economic and Trade notes No. 22. "Khaki drill for police uniforms" August 26, 1932. (กปศ.รร.จปร.).

R.G. 151/2.16. Economic and Trade notes No. 75. "Textile notes from Siam" December 30, 1932.

(กปศ.รร.จปร.).

หนังสือภาษาไทย

กฎหมายตราสามดวง. พระนคร: โรงพิมพ์องค์การค้ำของคุรุสภา, 2514.

การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ 5. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2521.

การศาสนา, กรม. พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาซิกข์ในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2530.

คำชัย ลานสมิต, บรรณาธิการ. เศรษฐกิจไทยในระบบทุนนิยมโลก. พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

เกียรติ จิวะกุล และคณะ. ตลาดในกรุงเทพฯ การขยายตัวและพัฒนาการ. รายงานผลการวิจัยเงินทุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ ในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี.

เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. **วิเคราะห์ลักษณะการเป็นเจ้าของธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทย.**

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.

เกษียร เตชะพีระ. **ตลอดลายมังกร.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คบไฟ, 2537.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. **ประชุมพระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 3 (ตอนที่ 1).** กรุงเทพมหานคร: สำนัก
นายกรัฐมนตรี, 2509.

คาร์ล ซี. ซิมเบอร์แมน. **การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม.** แปลโดย ชิม วีระไวทยะ.

กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525.

คำพิพากษาศาลฎีกาเกี่ยวกับกฎหมายศุลกากร (พ.ศ. 2470-2518). คณะเจ้าหน้าที่กองนิติกร
กรมศุลกากร, รวบรวม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล, 2520.

**คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง. ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา
จากเอกสารไทย และต่างประเทศ.** วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. นครปฐม: ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2506.

**จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ
รอบแหลมมลายู รัตนโกสินทร์ศก 109. 2 เล่ม.** พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2507.

เจนนิเฟอร์ เวียน คุซแมน. **การค้าทางสำเภาจีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์.** ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ, แปล.
ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2528.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **ประวัติศาสตร์การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปรียบเทียบ.** กรุงเทพมหานคร: บริษัท
สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด, 2536.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2545.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง
พ.ศ. 2484.** กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **จากรัฐชาติสู่รัฐตลาด: แนวความคิดเกี่ยวกับรัฐและสังคมในยุคโลกาภิวัตน์.**
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บ้านพระอาทิตย์, 2544.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ความทรงจำ.** พระนคร: สำนักพิมพ์
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2506.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. นิทานโบราณคดี. กรุงเทพมหานคร:
สามัคคีสาร (ดอกหญ้า) จำกัด, 2539.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 2. พระนคร: องค์การคุรุสภา, 2505.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. หนังสือบันทึกรับสั่ง สมเด็จพระเจ้า
ดำรงราชานุภาพประทาน ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล. พระนคร: โรงพิมพ์บัณฑิตการพิมพ์,
2532.

ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์. ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย. พิมพ์ครั้งที่ 4.
กรุงเทพมหานคร: บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน), 2545.

เดวิด บรูซ จอห์นสัน. สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423-2473. พิธีกรรม
เอี่ยมธรรม, บรรณาธิการแปล. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2530.

แดนบิช แบรดเลย์. อักษรวิธานศัพท์. ฉบับจัดพิมพ์เลียนแบบของเดิมทุกประการ โดยองค์การ
ของคุรุสภา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514.

ตาโลก ซิงห์ นารังค์ (Tarlok Singn Narang). ประวัติชุมชนลิกซ์. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.). (เอกสารอัด
สำเนา)

ถัด พรหมมาณพ. ภูมิศาสตร์มณฑลกรุงเทพ. พระนคร: โรงพิมพ์ธรรมพิทยาคาร, 2474.

น้อม เพ็ญกุล. ตลาดการค้าในประเทศไทย. ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายกรรชิง
โชติกเสถียร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2516.

นากามูระ ทาคามุสะ และเบอร์นาร์ อาร์ จี เกรซ. พัฒนาการเศรษฐกิจญี่ปุ่นสมัยใหม่. กนกศักดิ์ แก้วเทพ
และบุษบา คุณาศิริรินทร์, แปล. กรุงเทพมหานคร: โครงการไทยญี่ปุ่นศึกษา สถาบัน
เอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

นิติ กสิโกศล. การพัฒนาอุตสาหกรรมใหม่ไทยในภาคอีสาน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2444-2455). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2541.

เนตรนภิส นาควัชระ. ชุมชนชาวอินเดียในกรุงเทพฯ: พาหุรัดและสี่แยกบ้านแขก. ใน เอกสาร
ประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง การสำรวจสถานภาพการศึกษาชนกลุ่มน้อยใน
ประเทศไทย. จัดโดย สถาบันไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 25
กรกฎาคม 2529 ณ ห้องประชุม 5 อาคารบริหารการศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

แน่น้อย ศักดิ์ศรี และคณะ. **องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

บันทึกความสัมพันธ์ภาพระหว่างประเทศสยามกับนานาประเทศ เล่มที่ 7 (ค.ศ. 1854-1855).

ศิวะลีย์ ภูเพ็ชร์, แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2541

บันทึกสัมพันธ์ภาพระหว่างประเทศสยามกับนานาประเทศ เล่มที่ 15 (7 กรกฎาคม 1858-28

ธันวาคม 1858). พรพรรณ ทองตัน, แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร,
2542.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2517. (อนุสรณ์งานพระราชทาน

เพลิงศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณณสิริ).

ประมุขนิราศสุนทรภู่และของบุตรกับศิษย์. ฉันทน์ ขำวิไล, รวบรวม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

รุ่งเรืองธรรม, 2501.

ปริทรรศน์วัฒนธรรม ผ้าไทยและจักสานงานศิลป์ไทย. หนังสือประกอบการสัมมนาในวโรกาสมหา

มงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 5 รอบ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ วันที่
21-23 เมษายน 2535 ณ หอศิลป์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศุสดี ทิพทัส และมานพ พงศทัต. บ้านในกรุงเทพฯ: รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี

(พ.ศ. 2325-2525). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

พงษ์ชิตา วุฒิการณ์ และพูนเกษ จันทกานนท์. รายงานการวิจัยเรื่องชุมชนชาวไทยเชื้อสายอินเดีย

ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่: กรณีศึกษาสภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม.

เชียงใหม่: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยพายัพ, 2537.

พรณี บัวเล็ก. จักรวรรดินิยมญี่ปุ่นกับพัฒนาการทุนนิยมไทยระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1-2

(พ.ศ. 2457 - 2484). กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2540.

พรณี บัวเล็ก. ลักษณะของนายทุนไทย ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2457 - 2482 บทเรียนจากความรุ่งโรจน์

สู่ศตวรรษใหม่. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พันธกิจ, 2545.

พระราชกรณียาตุสง พระราชานิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเรื่อง

นางนพมาศ. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507.

ฟาร์ริงตัน, แอนโทนี. เสด็จอินเดีย 2415. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วีเวอร์ บู้ค จำกัด, 2543.

เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นีล. ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศ ระหว่าง

พ.ศ. 2383-2384 (ค.ศ. 1840-1841). เรือเอกหญิงลินจง สุวรรณโกสิน, แปล.

กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2525.

- มรดกศาสนาในเชียงใหม่ ภาค 2. (ประวัติและพัฒนาการของศาสนาในเชียงใหม่). จัดพิมพ์โดย คณะอนุกรรมการด้านศาสนางานสมโภชเชียงใหม่ 700 ปี จังหวัดเชียงใหม่ พิมพ์เมื่อ พุทธศักราช 2539.
- เย็บซ์ เอ็ม แอนดรูส์. รายงานการสำรวจโรคกิจตามชนบทสยาม ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2477. กระทรวง เศรษฐกิจการ. พระนคร: โรงพิมพ์กรมแผนที่, 2480.
- วรรณกรรมต่างเรื่อง. (ม.ป.ท.), 2505. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานฌาปนกิจศพนางเทียบ เพชรพลาย).
- วิจิตรมาตรา, ขุน. กรุงเทพฯเมื่อ 70 ปีก่อน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2524. สีวะลีย์ ภูเพ็ชร, แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2541.
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. ให้อยู่หากิน เพื่อค้าเพื่อขาย เศรษฐกิจไทย รัตนโกสินทร์ตอนต้น. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2544.
- สกินเนอร์ จี. วิลเลียม. สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. พรรณี นัตรพลรัักษ์ และคณะ, แปล. สาขาวิชา เกษตรศิริ, บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการ ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529.
- สนธิสัญญาและกฎหมาย, กรม. สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับ ต่างประเทศ และองค์การระหว่างประเทศ เล่ม 1 พ.ศ. 2160 - 2412. พระนคร: โรงพิมพ์ พระจันทร์, 2506.
- สมจินตนา รัตนสาร. นัมดารี: กลุ่มชาติพันธุ์ในกรุงเทพฯ. ใน วัฒนธรรมเมืองและการเปลี่ยนแปลง ในกรุงเทพฯ และปริมณฑล. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัย ศิลปากร, 2537.
- สารบัญชี่ ส่วนที่ ๒ คือ ราษฎรในจังหวัด ถนน แลตรอก จ.ศ. ๑๒๔๕ เล่มที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, 2541.
- สารภี สิริสิงห, แปล. การเดินทางไปสู่สยาม-กรุงเทพฯ (1832-1834) ใน รวมเรื่องแปลหนังสือและ เอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 1. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2539.
- สารศาสน์ประพันธ์, พระ. ด้วบทกฎหมายและสัญญาทางพระราชไมตรีเกี่ยวกับเรื่องสัญชาติ. พิมพ์แจกนิติต คณะนิติศาสตร์ ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประกอบคำสอนกฎหมาย ระหว่างประเทศ แผนกคดีบุคคล พ.ศ. 2476.
- สุนทรพิพิธ, พระยา. ลักษณะการเกี่ยวข้อแก่คนบังคับต่างประเทศ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณ พิพรรฒชนากร, 2461.
- สุนทรี่ อาสะไวย์. วิกฤตการณ์เศรษฐกิจ หลังสงครามโลกครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.

สุริยานุวัตร, พระยา. **ทรัพย์ศาสตร์ ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไวยมิต, 2547.

เสฐียรโกเศศ. **รู้ไว้**. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2510.

เสาวนีย์ จิตต์ห่มวด. **กลุ่มชาติพันธุ์: ชาวไทยมุสลิม**. กรุงเทพมหานคร: กองทุนสง่า รุจิระอัมพร, 2531.

โสมทัต เทเวศร์, รวบรวม. **กรุงเทพฯ ในนิราศ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2521.

อนุমানราชชน, พระยา. **อัตชีวประวัติของพระยาอนุমানราชชน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2524.

อนง เหล่าธรรมทัศน์. **มองเศรษฐกิจการเมืองผ่านการเคลื่อนไหวของสมาคมธุรกิจ**. สายทิพย์ สุกดิพันธ์, เรียบเรียงเป็นไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คบไฟ, 2539.

อัมพร เอี่ยมสุรีย์. **รักชาติยิ่งชีพ: ชีวประวัติเหี้ยมกวางเอี่ยม**. เสาวคนธ์ รัตนวิจิตรศิลป์, แปล.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มีเดียเพรส, 2537.

อัลเฟรด จอห์น ลอฟตัน. เอกสารเนื่องในวันขึ้นปีใหม่ เรื่อง วิวัฒนาการของอาณาจักรสยาม.

เสาวลักษณ์ กีชานนท์, แปล. รวมเรื่องแปล หนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 2.

กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2535.

อิชิอิ โยเนะโอะ และโยชิกาวา โทชิฮารุ. **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี**. ชาญุวิทย์ เกษตรศิริ และ

สายชล วรรณรัตน์, บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์

และมนุษยศาสตร์, 2530.

เออิจิ มูราชิม่า. **การเมืองจีนสยาม: การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย**

ไทย ค.ศ. 1924-1941. เออิจิ มูราชิม่า และวรศักดิ์ มหัทธโนบล, แปล. กรุงเทพมหานคร:

สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

Mallock, D.E. **ประเทศสยาม: ข้อสังเกตทั่วไปในเรื่องผลผลิตโดยเฉพาะเรื่องสินค้าเข้าและสินค้า**

ออก รวมทั้งแนวทางดำเนินธุรกิจการค้ากับชาวสยาม. เสาวลักษณ์ กีชานนท์, แปล.

กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2538.

วารสารภาษาไทย

คาสส์, ชาร์ลส์ เอฟ. **การเมืองเรื่องชาติพันธุ์ในประเทศไทย**. ศิริรัตน์ แอดสกุล, แปล. จาก Politics

of Ethnicity in Thailand. **วารสารเอเชียปริทัศน์** 19, 2 (พฤษภาคม - สิงหาคม 2541): 40-

71.

จิราภรณ์ อรัณยะนาค. **ฝ่ามัสรู**. **Silr** 1, 12 (พฤศจิกายน 2536): 96-99.

ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. ผ้าผ่อนท่อนสะไบ. *จุลสารไทยคดีศึกษา* 10, 4 (พฤษภาคม - กรกฎาคม 2537): 20-26.

ณัฐภัทร ฉันทวิช. ผ้าโบราณ. *วารสารศิลปากร* 25, 4 (กันยายน 2524): 29-62.

ดวงฤทธิ์ แคล้วปลอดทุกข์. ผ้าอินเดียอาภรณ์แห่งราชอาณาจักรสยามสมัยอยุธยา. *นิตยสารศิลปากร* 42, 1 (มกราคม - กุมภาพันธ์ 2542): 54-70.

นิติ ภาวกรพันธุ์. บางครั้งเป็นคนไทย บางครั้งไม่ใช่ อัตลักษณ์แห่งตัวตนที่ผันแปรได้. *รัฐศาสตร์สาร* 20, 3 (2541): 215-251.

บทสัมภาษณ์พระครูวามเทพมุนี (พรหมมณีชวิน รั้งสิพรหมณกุล). *วารสารเมืองโบราณ* 17, 1 (มกราคม - มีนาคม 2534): 43-46.

บันทึกรับสั่งของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพประทานแก่ ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล เรื่องเงินตราสยาม. *นิตยสารศิลปากร* 36, 1 (มกราคม - กุมภาพันธ์ 2536): 96-99.

ป.บุญนาค. พาหุรัด. *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์* 47, 30 (24 - 30 ธันวาคม 2543): 48.

ประวัติวัดแขกและทวยเทพในขบวนแห่. *นิตยสารสารคดี* 1, 11 (ธันวาคม 2528): 34-35.

ปิยนาด บุญนาค. ผ้าทอกับวิถีชีวิตแบบอีสาน. *วารสารอักษรศาสตร์* 24, 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2535): 86-101.

ผ้าคาดัมคะรี. *พลอยแถมเพชร* 8, 2: 276 - 279.

พวงเพชร สุรัตน์กวีกุล. บทบาทของชาวไทยมุสลิมทางด้านเศรษฐกิจในอดีต. *วารสารสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์)* 7 (พฤษภาคม - มิถุนายน 2523): 26-47.

เรือเครื่องเทศ ร้านค้าลอยน้ำของแกมมุสลิม. *นิตยสารสารคดี* 15, 173 (กรกฎาคม 2542): 38-39.

เรื่องแขกต่าง ๆ ในจิตรกรรมฝาผนัง. *วารสารเมืองโบราณ* 17, 1 (มกราคม - มีนาคม 2539): 11-18.

สุธี ประศาสน์เศรษฐ. วิวัฒนาการของชนชั้นนายทุนไทย. *จุฬาลงกรณ์ธุรกิจปริทัศน์* (2 กันยายน 2522): 128-141.

อดิศร หมวกพิมาย. การใช้ที่ดินในเขตกรุงเทพและปริมณฑล ก่อนปี พ.ศ. 2325. *วารสารธรรมศาสตร์* 21, 1 (มกราคม - เมษายน 2538): 12-35.

อมรา ศรีสุชาติ. คุยกับผู้เชี่ยวชาญเบนเนท พรอนสิน และพิสิฐ เจริญวงศ์ เรื่อง งานชุดค้นแหล่งโบราณคดีเกาะคอเขาและแหลมโพธิ์และการศึกษาเส้นทางการค้าทางทะเลของโครงการศึกษาการตั้งถิ่นฐานและการค้าสมัยโบราณ. *นิตยสารศิลปากร* 33, 1 (มีนาคม - เมษายน 2532): 30-34.

อมรา ศรีสุชาติ. ชาวต่างชาติในศิลปกรรมไทย. *นิตยสารศิลปากร* 33, 1 (มีนาคม - เมษายน 2532): 37-39.

Pandid Raghunath Sharma. Swami Satyananda Puri and His Contributions to Indo-Thai Cultural Ties and Indian Independence Movement in Thailand. วารสารไทย-ภารต 23, 16 (มิถุนายน 2531): 17-22.

วิทยานิพนธ์

- กาญจนา สุวรรณวงศ์. วิถีชีวิต พิธีกรรมและการธำรงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มพราหมณ์ราชสำนักในสังคมไทย: ศึกษากรณีเทวสถานโบสถ์พราหมณ์พระนคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, ภาควิชามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- จักรพันธ์ ชัดชุมแสง. ชุมชนมุสลิมในเมืองตลาดชายแดนไทย-พม่า: สัมพันธภาพระหว่างพหุสังคมวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจและการธำรงชาติพันธุ์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, ภาควิชามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543.
- จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. บทบาทหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวา ในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2153-2435). วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2475). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- นพรัตน์ นุสธรรม. การปฏิรูปกฎหมายที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- มานิตย์ คณะโต. การตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียในเมืองเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, ภาควิชาภูมิศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2536.
- รัชนี สาดเปรม. บทบาทของชาวไทยมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2453. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521.
- วิมลรัตน์ สุขเจริญ. การปรับตัวของกระบวนการสะสมทุนในอุตสาหกรรมสิ่งทอ พ.ศ. 2503 – 2537. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

- สนั่น รัตนโสภณ. **วิวัฒนาการบริษัทต่างชาติในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2484)**. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2528.
- สาวิตรี ทัพพะสุด. **ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ
พ.ศ. 2398 – 2453**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- สุรางค์ศรี ดันเสียงสม. **ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่นตั้งแต่รัชสมัยพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2520.
- เสถียร เป็นเหลือ. **ผ้าในวรรณคดีไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, ภาควิชาภาษาไทย
(วรรณคดี) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2533.
- อภิญา เพ็ญฟูสกุล. **บทบาทบริษัทข้ามชาติญี่ปุ่นในประเทศไทย: วิเคราะห์กรณีอุตสาหกรรม
สิ่งทอ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- อินทรา ชาฮีร์. **บทบาทของสมาคมศรีสุริยวงษ์ในสังคมไทย (พ.ศ. 2475 - 2525)**. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2534.

การสัมภาษณ์

- กฤษณ์ เมตตาคุณ. สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2546.
- กุลชาติ จันทร์สิงห์กุล. สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2543.
- คำปุ่น สีใส. สัมภาษณ์, 1 กุมภาพันธ์ 2547.
- ชวินเดอร์ ชิงห์ จาวลาห์. สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2543.
- ไชยันต์ ศิลามณีเวช. สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2544.
- ซารียัด ชิงห์ คานีโย. สัมภาษณ์, 11 มกราคม 2547 และ 2 กุมภาพันธ์ 2547.
- ดาวิเนเดอร์ ชิงห์ นารูลา. สัมภาษณ์, 3 ตุลาคม 2543.
- ทองสา บุญศรี. สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2547.
- पालชัย สิงห์สังข์เทพ. สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2546.
- ระหมานนี อี.เอ็ม. สัมภาษณ์, 30 มกราคม 2544.
- สุเทพ สุริยอมฤต. สัมภาษณ์, 3 ตุลาคม 2543.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

<http://www.yoke.city.yokohama.jp/theyoke/no.85/p.html>

หนังสือภาษาอังกฤษ

- A Pictorial History of Indian Business.** New Delhi: Oxford University Press, 1999.
- Arasaratnam, S. Merchants and Commerce in Coromandel Trends and Tendencies in the Eighteenth Century” In Blusse L. and Gaastra F., eds. **On the Eighteenth Century as a Category of Asian History Van Leur in Retrospect.** England: Ashgate Publishing Limited, 1998.
- Ariff, Mohamed, ed. **The Muslim Private Sector in Southeast Asia.** Singapore: Institute of Southeast Asia Studies, 1991.
- Barrett, Ken and Sharma, Suresh, eds. **The Indian Experience.** Hong Kong: Thomson Press Hong Kong, 1982.
- Beaumont, Rober, ed. **The Footsteps of the Monsoon: A History of India's Influence in Thailand.** Bangkok: City Media, 1996.
- Beaumont, Rober. **The Hidden Truth.** London: Minerva Press, 1999.
- Chand, Tara. **History of the Freedom Movement in India.** Volume two. New Delhi: Ministry of Information and Broad Casting, Government of India, 1967.
- Chaudhury, Sushil and Morineau, Michel. **Merchants, Companies and Trade.** Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Clarke, Colin; Ceri Prach and Vertovec, Steven. **South Asians Overseas Migration and Ethnicity.** Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Desai, Chelna. **Ikat Textiles of India.** Tokyo: Graphic - Sha Publishing, 1988.
- Dhamiya, Jasleen and Jain, Jyotindra. **Hand-Woven Fabrics of India.** Ahmedabad: Mapin Publishing Pvt., 1989.
- Essays in Modern Indian Economic History.** New Delhi: Munshi Ram Manoharlal Publishers Pvt., 1987.
- Hussain, Zakir. **The Silent Minority: Indians in Thailand.** Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University Press, 1982.

- Kumar, Ravinder. **Essays in The Social History of Modern India.** Bombay: Oxford University Press, 1983.
- Importers and Exporters Directory for Siam 1924.** Second Edition. Bangkok: Ministry of Commerce, 1924.
- Lapierre, Dominique and Collins, Larr. **Freedom at Midnight.** New Delhi: UBS Publishers' Distributors, 1997.
- Lockwood, William. **The Economic Development of Japan: Growth and Structural Change 1868-1938.** New Jersey: Princeton University Press, 1954.
- Lombard, Denys and Aubin, Jean. **Asian Merchants and Businessmen in the Indian Ocean and The China Sea.** New - Delhi: Oxford University Press, 2000.
- Man is a Weaver.** New York: The Viring Press, 1949.
- Marenco, Ethen E. **The Transformation of Sikh Society.** New Delhi: Heritage Publishers and Printed, 1976.
- Markovits, Claude. **The Global World of Indian Merchants, 1750 - 1947.** Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Motwani, Jagat K. and Gosine, Mahin. **Global Indian Diaspora: Yesterday, Today and Tomorrow.** New York: Global Organization of People of Indian Origin, 1993.
- Romesh Dutl. **The Economic History of India.** Volume Two. New Delhi: Ministry of Information and Broadcasting, Government to India, 1989.
- Sandhu, K.S. and Mani, A., eds. **Indian Communities in Southeast Asia.** Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1990.
- Sarkar, Sumit. **Modern India 1885-1947.** Hong Kong: St Martin's Press, 1989.
- Siddique, Sharon and Shotam, Nirmala Puru. **Singapore's Little India, Past, Present, and Future.** Second Edition. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1990.
- Sidhu, Manjit S. **Sikh in Thailand.** Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, Press, 1993.
- Singh, Faiya. **Eminent Freedom Fighters of Punjab.** Patiala: Punjabi University, 1972.
- Statistical Year Book of The Kingdom of Siam 1917.** Bangkok: Department of Commerce and Statistics, Ministry of Finance, 1917.

Statistical Year book of the Kingdom of Siam B.E. 2476-77 (1933-35). Bangkok: Department of Secretary General of the Council, 1935.

Swan, William L. **Japanese Economic Activity in Siam from the 1890's until the Outbreak of the Pacific War.** Gaya: Center for Southeast Asia Studies, 1986.

The Siam Directory 1953-1954. Bangkok: Thai Incorporated, 1954.

บทความภาษาอังกฤษ

Lintner, Bertil. Bangkok's Little India. **Far Eastern Economic Review** 158, 11 (March 16, 1995): 50-51.

Markovits, Claude W. Indian Merchant Networks Outside India in the Nineteenth and Twentieth Centuries: A Preliminary Survey. **Modern Asian Studies** 33, Part 4 (October 1999): 883-911.

The Sikh Community in Thailand. **The Nation** (Sunday March 24, 1982): 17.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวอินทรา ซาฮีร์ เกิดวันที่ 9 มิถุนายน 2500 ที่จังหวัดกรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ในปีการศึกษา 2530 และศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปีการศึกษา 2534 และเข้าศึกษาต่อในหลักสูตรอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2542 ระหว่างศึกษาได้รับทุนผลิตและพัฒนาอาจารย์ของทบวงมหาวิทยาลัย และทุนในการค้นคว้าข้อมูลประกอบการวิจัยจากโครงการอาณาบริเวณศึกษา 5 ภูมิภาคของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ปัจจุบันรับราชการเป็นอาจารย์ประจำ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย